

Forum za tranzicionu pravdu

Fond za humanitarno pravo
dokumentovanje i pamćenje

Forum za tranzicionu pravdu

IZDAVAČ: Fond za humanitarno pravo

ZA IZDAVAČA: Nataša Kandić

Redakcija

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK: Marijana Toma (FHP)

SEKRETAR REDAKCIJE: Vesna Kahrimanović (FHP)

ČLANOVI REDAKCIJE:

Prof. Nenad Dimitrijević (CEU, Budimpešta, Mađarska), prof. Tvrtko Jakovina (Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska), Nataša Kandić (FHP, Beograd, Srbija), Vladimir Petrović (ISI i CEU, Beograd, Srbija), Iavor Rangelov (LSE, London, Velika Britanija), prof. Svetlana Slapšak (ISH, Ljubljana, Slovenija), Lazar Stojanović (Beograd, Srbija) i Marijana Toma (FHP, Beograd, Srbija).

Međunarodni uređivački odbor:

prof. Tone Bringa (Univerzitet u Bergenu, Norveška), prof. Lawrence R. Douglas (Univerzitet u Amherstu, SAD), prof. William H. Fisher (Koledž William & Mary, SAD), Mark Freeman (ICTJ, Brisel Belgija), prof. Zdravko Grebo (Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina), dr Mary Kaldor (LSE, London, UK), prof. Žarko Puhovski (HHO i Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska), dr Patricia Sellers (UN), prof. Svetlana Slapšak (ISH, Ljubljana, Slovenija), prof. Ruti Teitel (Pravni fakultet, Njujork, SAD), Vesna Teršelič (Documenta, Zagreb, Hrvatska), Mirsad Tokača (Istraživačko-dokumentacioni centar, Sarajevo, Bosna i Hercegovina) i prof. Richard A. Wilson (Univerzitet u Vermontu, SAD).

GRAFIČKO OBLIKOVANJE: Helicon

ŠTAMPA: Publikum

TIRAŽ: 500

PERIODIČNOST: tromesečno

ISSN 1452-8711 = FORUM ZA TRANZICIONU PRAVDU

Beograd, april, 2007

Sadržaj

Uvodnik	
Marijana Toma	5

Ogledi

Šta je tranziciona pravda	
Mark Freeman	7

Mehanizmi tranzicione pravde:

Pravda

Srbija: Suđenje za ratne zločine prema hrvatskim zarobljenicima - Ovčara (u dodatku Izveštaj FHP o ukidanju prvostepene presude u predmetu Ovčara)	
Dragoljub Todorović	11
Izveštaj Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu - Hrvatska: Razvoj događanja u oblasti tranzicijske pravde: Sudski postupci pred domaćim sudovima	18
Suđenje za genocid pred Sudom BiH	
Mirjana Lazić	27
Sudski masakr Srebrenice	
Antonio Cassese	32
Odgovornost Srbije	
Emir Suljagić	34

Istina

Nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine	
Louis Bickford	37
Privremeni sudovi, trajna dokumentacija	
Trudy Huskamp Peterson	64

Dokumenti

Vladavina prava i tranziciona pravda u konfliktnim i post-konfliktnim društvima	
Kofi Annan, Generalni Sekretar UN	83

Svedočanstva

Izjava svedoka, 19. novembar 2003. 131-151 paragraf Tužilac v. Miroslava Deronjića (IT-02-61).....	103
Iz transkripta audio zapisa sa suđenja Slobodanu Miloševiću, 17. april 2003.....	107

Izazovi tranzicione pravde

Presuđivanje istoriji: Istorijski zapis Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Richard Ashby Wilson	109
Modeli zaštite javnog sećanja u borbi protiv poricanja zločina Vladimir Petrović	131

Forum za tranzicionu pravdu je tromesečni časopis koji se bavi izazovima, problemima i aspektima bitnim za tranzicionu pravdu u post-konfliktnim društvima zapadnog Balkana. Objavljivaćemo priloge o nacionalnim suđenjima za ratne zločine i suđenjima pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, zatim tekstove o mehanizmima i inicijativama za utvrđivanje i kazivanje istine, reparacijama, i reformi institucija u državama naslednicama bivše Jugoslavije, ali i o iskustvima drugih društava u prevladavanju zločina iz prošlosti. Podstićemo debatu o izazovima i problemima tranzicione pravde, kao što su istorijsko pamćenje, poricanje zločina, odgovornost i pomirenje. U časopisu će se objavljivati teorijski prilozi i kraći prikazi literature u vezi sa ovom problematikom. Tekstovi će biti objavljivani na bosanskom-hrvatskom-srpskom jeziku (BHS), s tim da će tekstovi autora iz regije biti objavljivani i na engleskom jeziku. Osim autorskih tekstova, specijalno pisanih za časopis, objavljićemo i prevode objavljenih relevantnih tekstova sa svetskih na BHS jezike.

Izdavanjem ovog časopisa Fond za humanitarno pravo želi da podstakne započetu regionalnu debatu o različitim aspektima tranzicione pravde, kao i da otvori nova pitanja koja su relevantna za stvaranje kulture odgovornosti, formiranje istorijskog sećanja i poštovanja žrtava.

Marijana Toma, urednica Foruma za tranzicionu pravdu

Šta je tranziciona pravda?

Mark Freeman¹

Tranziciona pravda je nova disciplina unutar šireg domena ljudskih prava. Njeni istorijski koreni mogu se pratiti do suđenja u Nirnbergu, i ranije. Međutim, izraz „tranziciona pravda“ nije ušao u savremeni politički leksikon sve do ranog posthladnoratovskog perioda.

Tranziciona pravda se usredsređuje na izazove sa kojima se društva u tranziciji — bilo od rata ka miru, ili od autoritarne vlasti ka demokratiji — suočavaju kada se treba boriti sa nasleđem masovnih kršenja ljudskih prava. Tranziciona pravda se kao disciplina može primeniti i u drugim kontekstima, uključujući tu i situacije kada se države sa dugotrajnom tradicijom poštovanja vladavine prava suočavaju sa vremen-ski udaljenim nasleđima počinjenih zločina.

Mada je svaki kontekst jedinstven, svaku političku ili postkonfliktnu tranziciju obeležava bar jedna zajed-nička karakteristika, a to je upravo nasleđe masovnih kršenja ljudskih prava. Ovo važi za demokratske tranzicije u južnoj Evropi tokom 1970-ih, u Latinskoj Americi tokom 1980-ih, i u istočnoj Evropi tokom 1990-ih. Isto važi i u slučaju postkonfliktnih tranzicija u Gvatemali, Sijera Leoneu i zemljama bivše Jugosla-vije.

Mada tranzicioni konteksti stvaraju širok spektar moralnih, pravnih i političkih dilema, izazov suočava-nja sa prošlošću je nešto zbilja neizbežno. Ovo je zbog toga što je, u ovim kontekstima, zahtev za pravdom najčešće na, ili blizu svog vrhunca, ali sposobnost da se do pravde dođe je tipično na, ili blizu sâmog dna — bilo zbog nedovoljnih kapaciteta, nedostatka poli-tičke volje, ili zbog kombinacije ovih činilaca.

Prisustvo ove dileme lako se može objasniti realnosti-ma koje određuju većinu tranzicionih konteksta. U takvim kontekstima, često postoji delikatna ravnote-ža moći koja ograničava i kapacitet i volju tranzicio-nih vlada da sprovedu pravdu. Često postoji problem akutne prenatrpanosti sudova, sa hiljadama žrtava i hiljadama počinilaca, što je mnogo više nego što sudski sistemi u tranzicionim kontekstima mogu da podnesu. Da bi sve bilo još gore, sâm pravni sistem je najčešće u vrlo disfunkcionalnom stanju, pošto većina pripadnika policije, tužilaštva i sudija mogu biti isuvi-še slabi ili korumpirani da bi bili od koristi u ispunja-vanju prava na pravdu koje imaju žrtve.

Porast kriminala je drugi zajednički problem tranzici-onih situacija, i to primorava mnoge tranzicione vla-de da se usredsrede na svakodnevni kriminal u datom trenutku, umesto da se fokusiraju na najgore zločine tokom prethodnog perioda represije i konflikta. Ključ-ni dokazi o zločinima u prošlosti najčešće nedostaju ili su uništeni, što dodatno otežava sklapanje optužni-

7

¹ Napomena priređivača: Mark Freeman je direktor Kancelarije u Briselu Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu. Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, www.ictj.org

ca i osuđivanje. Uz sve ovo, svedoci zločina se i dalje plaše da svedoče u sudu zbog stvarnih ili zamišljenih pretnji njima ili članovima njihovih porodica. Takođe mogu postojati i legalne prepreke pravdi u obliku zakona o amnestiji, isteka rokova za žalbu, ili nedorečenosti u pozitivnom zakonodavstvu države, koje sprečavaju suđenja za određene kategorije zločina. Siromaštvo takođe može biti endemska karakteristika tranzicije, što dodatno otežava opravdavanje skupih suđenja javnosti kojoj nedostaju osnovna sredstva za ishranu ili smeštaj.

Sve ove zajedničke realnosti pomažu u objašnjavanju nesrazmere između velike potražnje i niskog kapaciteta ili volje da se zadovolji pravda. One takođe ukazuju na bar tri neposredne konsekvence, koje, uzete zajedno, služe kao intelektualna i operacionalna polazišta savremene tranzicione pravde.

Prva posledica ovakve realnosti jeste garancija „nesavršene“ ili „manjkave“ pravde. Nesavršena pravda nije samo očekivana u tranzicionim kontekstima; ona je gotovo zagarantovana. Na kraju krajeva, sistem kriminalnog pravosuđa je načinjen tako da se bavi zločinom kao nečim što se događa retko i u specijalnim prilikama. Ali, kada zločin postane pravilo, kao što se događa u vreme represije ili konflikta, nijedan sistem pravosuđa ne može da se izbori sa nagomilanim slučajevima, a posebno ne sistem države koja se nalazi u tranziciji.

Druga posledica je pozitivnija — naime, od skora se uvezilo mišljenje da odgovori isključivo pravosuđa na počinjene zločine nisu dovoljni. Ma koliko da su oni važni, pravosuđe ne može samostalno da se bori sa mnogobrojnim i složenim predrasudama proisteklim iz masovnih i sistematskih kršenja ljudskih prava u prošlosti. Odgovori pravosuđa treba da budu praćeni nepravosudnim odgovorima kakve navodim u nastavku teksta.

Treća posledica ove realnosti je razumevanje činjenice da se do pravde ne može doći u političkom vakuumu, već da se ona mora uskladiti sa drugim ciljevima od javnog interesa, kao što je učvršćivanje mira i demokratije, ekonomski razvoj i osiguranje javne bezbednosti. Prema tome, mogućnost za dostizanje pravde se povećavaju kada postoje mir i demokratija, a smanjuju kada njih nema.

Kao pravna doktrina, područje tranzicione pravde vuče inspiraciju iz prelomne presude Interameričkog suda za ljudska prava iz 1988. godine, u slučaju „Velásquez - Rodríguez protiv Hondurasa“. Prema ovoj presudi — čiju su suštinu u pravnoj praksi eksplicitno potvrdile kasnije presude Evropskog suda za ljudska prava i različiti dokumenti UN, kao što je izveštaj Generalnog sekretara „Vladavina zakona i tranziciona pravda u konfliktnim i postkonfliktnim društvima“ iz 2004. godine — sve države imaju pet osnovnih obaveza u oblasti ljudskih prava. To su: preduzimanje koraka u sprečavanju kršenja ljudskih prava, sprovođenje ozbiljne istrage u slučajevima kada do ovakvih kršenja ljudskih prava dolazi, identifikovanje žrtava i počinilaca kršenja ljudskih prava, određivanje adekvatne kazne za one koji su odgovorni za ova dela i obezbeđivanje reparacija za žrtve. Ove obaveze, uzete u celini, čine konciznu sintezu teoretskih osnova područja tranzicione pravde.

U praksi, ove obaveze se sprovode kroz četiri glavna mehanizma: krivično gonjenje, komisije za istinu, programi reparacija i programi za „vetting“.

Krivično gonjenje je poželjno sprovoditi na nacionalnom nivou, gde ima i najviše mogućnosti da ono doprinese odvratanju od zločina (kako specifičnom, tako i opštem) i vraćanju poverenja lokalnog stanovništva u vladavinu zakona. Krivična gonjenja se mogu vršiti i u trećim državama, uz oslanjanje na pravne principe kao što su opšta jurisdikcija, ili kroz oslanjanje na posebne obaveze iz određenih ugovora. Proteklih godina došlo je do pojave mnogih *ad hoc* međunarodnih i hibridnih kriminalnih tribunala koji se bave specifičnim državama i regionima, kao što su Ruanda, bivša Jugoslavija, Sijera Leone i Istočni Timor. Naravno, danas postoji i stalni Međunarodni krivični sud, koji treba da goni međunarodne zločine kao što su genocid, zločini protiv čovečnosti i ratni zločini, između ostalog u slučajevima kada države nisu u stanju ili ne žele to da učine.

Komisije za istinu su privremena istražna tela usredsređena na žrtve, koje su države ustanovile i ovlastile, sa primarnim ciljem da istražuju i izveštavaju o ključnim periodima kršenja ljudskih prava, kao i da predlažu form nadoknade za masovna kršenja ljudskih prava i mere sprečavanja da se ta kršenja ponove u budućnosti. Do sada je osnovan niz različitih komisija za istinu formiranih širom sveta, a najpoznatija i najneuobičajenija — ostaje južnoafrička Komisija za

istinu i pomirenje. Komisije za istinu koje, kao južno-afrička, održavaju javna saslušanja žrtava, izgleda da imaju posebno snažan uticaj na javno mnjenje i debate o kršenjima ljudskih prava u prošlosti. Međutim, postoji čitav niz različitih modela komisija za istinu, od kojih samo neke uključuju ovakva saslušanja.

Programi reparacija su vansudske metode čiji je prevashodni cilj doprinos popravljaju materijalnih i moralnih posledica kršenja ljudskih prava. Savremeni programi reparacije obično uključuju materijalnu kompenzaciju žrtava i njihovih porodica, zajedno sa privilegovanim ili posebnim pristupom određenim javnim ili privatnim službama, kao što su zdravstvena zaštita, penzija i obrazovanje. Ovakvi programi sve više uključuju i različite simboličke oblike reparacija, uključujući tu i spomenike u cilju očuvanja poštovanja i sećanja na žrtve.

Programi „vetinga“ sadrže oblik sankcija koji je komplementaran krivičnom gonjenju. Primarni cilj programa „vetinga“ jeste da transformiše javne službenike — posebno u oblastima pravosuđa i bezbednosti — iz instrumenata represije ili korupcije u instrumente javnih službi i integriteta. Standardan program „vetinga“ uključuje tri osnovne faze: registracija u programu, koja može biti obavezujuća; procena aplikata na osnovu pruženih informacija, formulara za samoregistraciju, ili podataka dobijenih od strane verodostojnih nezavisnih izvora; i sertifikacija onih za koje se proceni da mogu da rade u određenim javnim institucijama.

Gore navedeni mehanizmi nisu jedini. U pojedinim kontekstima, građanske parnice mogu biti isto toliko važne kao i krivično gonjenje; istraživanja nacionalnih komisija za ljudska prava ili međunarodnih istražnih komisija mogu pružiti rezultate isto toliko značajne kao rezultati do kojih su došle komisije za istinu; sveobuhvatna zvanična izvinjenja nekada mogu da imaju uticaj koji je, u moralnom pogledu, jednako značajan kao i materijalna kompenzacija; a reforme ustavnog sistema i pravosuđa mogu biti isto toliko važni koliko i programi „vetinga“ za sprečavanje kršenja ljudskih prava u budućnosti. Međutim, četiri pomenuta mehanizma ostaju primarna sredstva kroz koje se trenutno sprovodi tranziciona pravda.

Na kraju krajeva, nema čarobne formule za suočavanje sa prošlašću koju su obeležila masovna i sistematska kršenja ljudskih prava. Svako društvo treba — i mora — da izabere sopstveni put. U isto vreme, tranziciona pravda nas uči da će izbori koje društvo u tranziciji mora da napravi biti daleko produktivniji u slučajevima kada su oni posledica ozbiljnog proučavanja prethodnih nacionalnih i međunarodnih iskustava. Takvo proučavanje umanjuje verovatnoću da se ponove greške koje se mogu izbeći, a čije ponavljanje društva u tranziciji ne mogu sebi priuštiti. Kao što je svojevremeno rekao filozof George Santayana: „Oni koji se ne sećaju prošlosti su osuđeni da je ponavljaju“. Tranziciona pravda je samo jedno među mnogim sredstvima da se ovo ponavljanje spreči.

Srbija: Suđenje za ratne zločine prema hrvatskim zarobljenicima – Ovčara

Dragoljub Todorović¹

Posle skoro dvogodišnjeg procesa protiv okrivljenih pripadnika Teritorijalne odbrane Vukovara i Odreda „Leva Supoderica“ (dobrovoljci Srpske radikalne stranke), Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu, u sastavu Vesko Krstajić, predsedavajući, i sudija članova Veća, Gordane Božilović-Petrović i Vinke Beraha-Nikićević, je 12. decembra 2005. godine izreklo presudu kojom su: Miroljub Vujović, Stanko Vujanović, Milan Lančuzanin, Predrag Milojević, Predrag Dragović, Đorđe Šošić, Miroslav Đanković i Ivan Atanasijević osuđeni na po 20 godina zatvora, Vujo Zlatar, Milan Vojinović i Jovica Perić na po 15 godina zatvora, Predrag Mađžarac na 12, Nada Klaba na devet, a Goran Mugoša na pet godina zatvora. Optužbe su oslobođeni optuženi Marko Ljuboja i Slobodan Katić. U izdvojenom postupku, okrivljeni Milan Bulić – Bulidža osuđen je na osam godina zatvora. U toku je izdvojeni postupak protiv okrivljenog Saše Radaka.

Osuđujuće presude izrečene su za krivično delo ratnog zločina prema ratnim zarobljenicima iz člana 144. Krivičnog zakona SR Jugoslavije. Branioci osuđenih su najavili žalbe.

Postupak je vođen na vrlo visokom profesionalnom nivou, maksimalno objektivno, nepristrasno, uz pružanje mogućnosti svim učesnicima u postupku da

jednako i u potpunosti iskoriste sva prava koja imaju prema Zakoniku o krivičnom postupku (ZKP).

Organizacije za ljudska prava ocenile su da su okrivljeni imali pošteno suđenje i da je Sud obezbedio poštovanje dostojanstva žrtava. Ozbiljna zamerka je upućena Tužilaštvu za ratne zločine, pre svega, zbog selektivne optužnice i upadljive zaštite oficira JNA od krivične odgovornosti.

Porodice žrtava, 18 članova koji su, u organizaciji Fonda za humanitarno pravo i Udruženja „Vukovarske majke“, redovno pratili suđenje, ocenili su da su sudije bile objektivne u odnosu na optužene, ali da svi odgovorni nisu izvedeni pred lice pravde.

Suđenje je imalo veliku medijsku pažnju u Srbiji. Međutim, pokazalo se da je zakonska zabrana snimanja i prikazivanja toka suđenja u velikoj meri obezvređila napore Suda da suđenje bude transparentno i da se vidi da je pravda zadovoljena.

Činjenice

U Vukovaru, na poljoprivrednom dobru „Ovčara“, na lokalitetu „Grabovo“, kasno popodne, u večernjim satima i u toku noći 20. novembra 1991. godine, streljano je najmanje 200 Hrvata, civila i pripadnika hrvatskih snaga. Svi oni su izvedeni iz bolnice,

¹ Autor je advokat iz Beograda.

prebačeni autobusima prvo u kasarnu JNA, zatim u hangar na poljoprivrednom dobru „Ovčara“, odakle su u grupama prevoženi u traktorskoj prikolici na dva kilometra udaljen lokalitet „Grabovo“, gde su streljani.

U vojnim operacijama za zauzimanje Vukovara bila je uključena kompletna Gardijska brigada JNA, zatim, 80. motorizovana brigada iz Kragujevca, potčinjena Gardijskoj brigadi, srpski deo Teritorijalne odbrane Vukovara pod imenom Odred „Petrova Gora“ i čitav niz dobrovoljačkih jedinica koje su se stavile pod komandu Gardijske brigade. Od svih vojnih jedinica koje su delovale na vukovarskom ratištu formirana je Operativna zona Jug na čelu sa komandantom Gardijske brigade, pukovnikom Miletom Mrkšićem. Na čelu Teritorijalne odbrane su bili Miroljub Vujović i njegov zamenik Stanko Vujanović, 80. motorizovana brigada je bila pod komandom potpukovnika Milorada Vojinovića dok su Šešeljevi dobrovoljci bili pod komandom Milana Lančuzanina zvanog Kameni, čiji je zamenik Predrag Milojević, a u sastavu odreda „Leva Supoderica“.

U popodnevним časovima 18. novembra 1991. godine, Gardijskoj brigadi se predao kompletan bataljon hrvatske vojske pod nazivom „Mitnički bataljon“, uz angažovanje i prisustvo predstavnika Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (MKCK). Ratni zarobljenici su prespavali u hangaru na poljoprivrednom dobru „Ovčara“ i u jutarnjim časovima 19. novembra 1991. godine, u pratnji predstavnika MKCK, prebačeni su u Kazneno-popravni dom u Sremskoj Mitrovici u Srbiji.

U međuvremenu, deo hrvatskih snaga je krenuo u proboj, a deo je odložio oružje i uniformu i sklonio se u bolnicu, jer se prethodno pronela vest da je između komande hrvatskih snaga i JNA dogovorena evakuacija bolnice.

Iz sabirnog centra u prostorijama preduzeća „Velepromet“, u noći između 19. i 20. novembra 1991. godine, autobusima su odvezeni starci, žene i deca za Hrvatsku, a veća grupa muškaraca u Sremsku Mitrovicu, u Kazneno-popravni dom, gde je nad njima trebalo sprovesti istragu da li su učestvovali u nekim zločinima ili izvršenju drugih krivičnih dela. Pukovnik bezbednosti JNA Bogdan Vujić, koji je po službenoj dužnosti od strane Uprave bezbednosti dobio zadatak da u Vukovaru obavi poslove

istraživanja bitnih podataka i činjenica o počinjenim ratnim zločinima, učestvovao je u transportu hrvatskog stanovništva iz „Veleprometa“. Pukovnik Vujić ubedljivo je svedočio o velikim problemima koje je imao prilikom ukrcavanja muškaraca u autobuse u dvorištu „Veleprometa“. Njega je bradat, mastan, visok i pijan četnik pod nadimkom „Topola“ napao krvavom kamom i pokušavao da spreči odlazak autobusa sa muškarcima. Zbog prebacivanja hrvatskih muškaraca sa „Veleprometa“ u Srbiju, pukovnika Vujića napao je i komandant Srpske dobrovoljačke garde Željko Ražnatović Arkan, ministar pravde u Vladi SAO Krajine Suša i drugi ministri, koji su tražili od njega da vrati zarobljenike iz Sremske Mitrovice, tvrdeći da su oni ustaše i zločinci.

Operacija „Ovčara“ se odvijala u četiri faze, uz aktivno učešće i vrlo zapaženo sudelovanje velikog broja ljudi, uključujući i oficire JNA, i to od onih sa najvišim do onih sa nižim činovima, lokalne funkcionere civilne vlasti, komandante paravojnih formacija i mnoge druge:

i. Pukovnik Bogdan Vujić se 19. novembra uveče sastao u bolnici sa načelnikom bezbednosti Gardijske brigade, majorom Veselinom Šljivančaninom, koji ga je obavestio da će bolnica biti evakuisana sutra dan po posebnom planu i pod njegovim rukovodstvom. Major Šljivančanin je lično zabranio predstavniku MKCK Nikolasu Bonsingeru pristup bolnici. Na suđenju je kao dokaz prikazan snimak RTS-a, koji je emitovan 20. novembra 1991. godine, na kome se vidi kako major Šljivančanin drži govor i ne dozvoljava Bonsingeru ulazak u bolnicu. U svom govoru major Šljivančanin se obraćao Bonsingeru, koji je bio u belom mantilu sa vidljivim oznakama MKCK, i između ostalog rekao:

„Pojedina gospoda iz Međunarodnog crvenog krsta dolazi u Vukovar i većinom je bilo tako da šetaju, gledaju, kao da su došli u neku kontrolu jedinicama JNA. Pitao sam ih da li ih interesuju ranjeni i povređeni i nezbrinuti mladi vojnici moje armije. Nikada nisu pokazali takvo interesovanje, nego su što pre trčali da dođu ovde, ako mi zbrinjavamo ove ranjenike... A nama se predstavljaju da dolaze stalno kao humanitarna organizacija i da su neutralni. Ako su neutralni, ako su humanitarna organizacija, onda ne treba da biraju kome treba pomagati, nego da pomažu svom narodu

Vukovara, bez obzira na njegovu nacionalnu pripadnost. Rekao sam ujutro jednom gospođinu da sam ovde, u svojoj domovini, u svojoj zemlji, ja komandant i da ću poštovati i priznavati njegove zakone i sve ono kako mi on kaže kada budem došao u njegovu zemlju.“

Zabrana Nikolasu Bonsingeru da uđe u bolnicu, otvoreno, vrlo jasno i ubedljivo pokazuje da major Veselin Šljivančanin nije želeo da zatečeni u bolnici budu popisani od strane MKCK, kao što je to urađeno prilikom predaje Mitničkog bataljona. Iz tog javnog istupa majora Veselina Šljivančanina, pred TV-kamerama, nedvosmisleno proizlazi da je već tada bila određena sudbina 200 ljudi koji su streljani na poljoprivrednom dobru „Ovčara“.

ii. Iz bolnice je više od 200 hrvatskih civila i zarobljenika prevezeno u kasarnu, a zatim na poljoprivredno dobro „Ovčara“, gde su ih sačekali teritorijalci i dobrovoljci, od kojih su neki osuđeni u ovom procesu, koji su između autobusa i ulaza u hangar napravili špalir dug više od 10 metara. Kroz taj špalir prolazili su zarobljeni Hrvati, besomučno udarani i prebijani bejzbol-palicama, motkama, kundacima, drugim predmetima, rukama i nogama. Pre špalira, zarobljeni su detaljno pretresani i oduzimani su im novac, zlato, drugi nakit, lični i svi drugi dokumenti, vredniji delovi garderobe i sve što su imali u džepovima. I ovaj pretres je još jedan očigledan dokaz da je streljanje bilo unapred planirano i pripremljeno. Potpukovnik Milorad Vojnović, komandant 80. motorizovane brigade, pokušao je da spreči batiranje zarobljenih koji su prolazili kroz špalir, ali su ga dobrovoljci fizički napali, pokušavajući da ga ubace u špalir. Kapetan bezbednosti Gardijske brigade Ljubiša Vukašinović pokušao je da spreči to surovo prebijanje zarobljenih, pa su batinaši u njega uperili oružje. Oficir Kragujevačke brigade, kapetan Jan Marček bio je komandant jedne jedinice koja je bila stacionirana na Ovčari, u blizini hangara u koji su smešteni zarobljeni, opisao je na suđenju to prebijanje na sledeći način:

„Dvadesetog novembra oko 14:00 časova bio sam ispred komande i otišao sam do hangara, tada nisam ulazio u hangar. Tada su zarobljenici izlazili iz autobusa, prolazili su kroz špalir, dvored, tu su tučeni palicama, puškama, motkama, rukama, oduzimane su im stvari, bacane sa strane, lične, ne znam, ogrlice, nakit, itd.

Ulazili su unutra. Tu su oni prebijeni, tučeni, tu sam Vojnovića video kako je pokušavao sam da ih zaštiti, da ih zaštiti telom. Stao je ispred njih: 'Nemojte ih tući', itd. Međutim, on ih je štitio koliko-toliko, ali ipak su i preko njega dobili udarce, itd...

...Gospodine predsedavajući, pa bio je duži, ne mogu da procenim, nisam se koncentrisao na broj ljudi, bio je tipičan dvored kroz koji morate proći, tzv. topli zec. Bilo je mnogo ljudi. Sa leve strane su bile, rekao sam, starešine Gardijske brigade, koji su stajali, bilo je i sa desne strane...”

Zbog vrlo teške situacije i zbog opasnosti da teritorijalci i dobrovoljci ugroze život zarobljenih, komanda 80. motorizovane brigade rasporedila je na prostor oko hangara četvu vojne policije pod komandom kapetana Dragana Vezmarovića. O situaciji na „Ovčari“ u vreme kada policajci Dragana Vezmarovića pokušavaju da uspostave red, na sudu je svedočio Dragi Vukosavljević, oficir bezbednosti 80. motorizovane brigade. Na pitanje predsednika Veća: „Kakvu situaciju zatičete? Samo ukratko nam opišite.“ Vukosavljević odgovara:

„...Zatekao sam dosta alarmantnu situaciju, veliki broj naoružanih ljudi u različitim uniformama i delove čete vojne policije Kragujevačke brigade i delove pripadnika brigade iz različitih sastava. Ja mislim da je bilo malo iz veze, iz pozadine, itd. Kontaktirao sam kapetana Vezmarovića, kao što sam rekao. On mi je rekao da ne vlada situacijom, da naoružani pripadnici traže da oni budu nadležni za čuvanje ratnih zarobljenika i, pošto je to bila dosta delikatna situacija, a nije bilo u mojoj nadležnosti da ja tu donosim neku odluku ili recimo neko naređenje, ja sam odmah angažovao vozilo iz sastava čete vojne policije i otišao kod komandanta brigade da ga izvestim o situaciji, sa namerom da on kao komandant donese odgovarajuću odluku.“

Sve vreme su teritorijalci i dobrovoljci insistirali na tome da se JNA povuče, da se vojna policija povuče, da zarobljenici pripadaju njima i da će oni da im sude. Kapetan Jan Marček obaveštava potpukovnika Vojnovića da su ugroženi životi zarobljenih koji se nalaze u hangaru. Potpukovnik Vojnović i oficir bezbednosti Vukosavljević o stanju na „Ovčari“

obaveštavaju pukovnika Mrkšića koji im odgovara: „Nemojte o tome da mi pričate.“ Kada ga kapetan Vukosavljević ponovo upozorava da je situacija dramatična, da su životi u pitanju, Mrkšić mu odgovara: „Nemoj da me gnjaviš.“ Pukovnika Mrkšića o stanju na Ovčari i položaju zarobljenih u hangaru obaveštava i njegov oficir bezbednosti Ljubiša Vukašinović, na šta ga Mrkšić prekida i kaže: „Dobro, dobro, Vukašine.“

iii. U prostorijama „Veleprometa“, u prepodnevним satima 20. novembra 1991. godine, održana je sednica novoformirane Vlade SAO Istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. Sednici Vlade prisustvovao je pukovnik Bogdan Vujić, koji je na sudu rekao da je prisustvovalo oko 20 ljudi, i to predsednik Vlade Goran Hadžić, koji je vodio sastanak, Ilija Končarević, predsednik Skupštine SAO Krajine, ministar pravde Vojin Suša, Slavko Dokmanović, Ljuban Devetak, Vladimir Dabić, Rade Leskovac i dr. Sednici Vlade je prisustvovao i Željko Ražnatović Arkan, komandant Srpske dobrovoljačke garde, koji je sedeo sam za stolom i ispred koga je stajao hekler. Svi prisutni obrušili su se na JNA, posebno na pukovnika Vujića zbog toga što je prethodnog dana organizovao prebacivanje zarobljenika iz „Veleprometa“ u Sremsku Mitrovicu. Ministar pravde Vojin Suša tražio je od Vujića da objasni kuda je odveo 1.200 zločinaca i ustaša. Članovi Vlade tražili su da se u roku od dva sata vrate zarobljenici iz Mitrovice u „Velepromet“. Pošto je sednici Vlade prisustvovao i načelnik Štaba Gardijske brigade potpukovnik Miodrag Panić, od njega je zahtevano da JNA ustupi civilnim vlastima zarobljene koji su se nalazili na „Ovčari“. Objašnjavali su da je rat završen, da je Vukovar oslobođen i da zarobljenike treba predati radi istrage i suđenja civilnim vlastima, jer u mirnodopskim uslovima suđenja organizuju civilne vlasti. Pukovnik Vujić je na sednici izneo da još postoji država SFRJ, da JNA koristi savezne zakone i da će istražni postupak voditi iskusi organi bezbednosti i istražne sudije Vojnog suda sa velikim iskustvom, što garantuje da će se postupak voditi na osnovu zakona i međunarodnog ratnog prava. Članovi Vlade se sa tim nisu složili i uporno su tražili da im se svi zarobljeni predaju.

Načelnik Štaba Gardijske brigade Miodrag Panić izašao je sa sastanka da konsultuje pukovnika Mrkšića i, prema njegovim rečima pred sudom, pukovnik Mrkšić je rekao: „Neka bude kako Vlada kaže.“ Panić se vratio na sednicu Vlade i saopštio da je pukovnik

Mrkšić odobrio preuzimanje zarobljenika od strane civilne vlasti.

Na suđenju je izveden dokaz prikazivanjem video-snimka RTS-a, koji je emitovan 20. novembra 1991. godine. Na tom snimku, novinar RTS-a Nino Brajović posle završetka sednice Vlade razgovara sa predsednikom Vlade Goranom Hadžićem, koji kaže da će svi zarobljeni biti predati civilnim vlastima, da će svima biti organizovano suđenje, da će Vlada organizovati civilne sudove i u prvom i u drugom stepenu.

Posle odobrenja pukovnika Mrkšića za preuzimanje zarobljenih, u suton 20. novembra 1991. godine komandant 80. motorizovane brigade potpukovnik Vojnović prenosi komandiru čete vojne policije Draganu Vezmaroviću da sa prostora oko hangara na „Ovčari“ povuče vojnu policiju. Time se uklanja poslednja barijera, zarobljenici su prepušteni teritorijalcima i dobrovoljcima i omogućeno im je da počnu streljanje. Tada teritorijalci i dobrovoljci ubacuju zarobljene u traktorsku prikolicu prekrivenu cirađom i u više tura ih prebacuju na Grabovo, gde se obavlja streljanje.

iv. Na lokalitetu „Grabovo“, udaljenom oko 2 km od hangara na „Ovčari“, ranije je bila stacionirana jedna vojna jedinica iz Požarevca koja je držala ukopana artiljerijska oruđa, pa su ostale rupe. Te su rupe građevinskim mašinama produbljene, napravljeni su grudobrani od zemlje, pa je pored rupe dovezena u traktorskoj prikolici prva grupa zarobljenih, u kojoj je bilo oko 30 ljudi. Iz prikolice je izvedeno prvo njih sedam koji su postavljeni da stoje na ivici rupe, a ispred njih se formirao streljački vod od takođe sedam-osam dobrovoljaca i teritorijalaca koji su nakon komande pucali u zarobljene koji su potom pali u rupu. Posle toga je iz prikolice izvedena druga grupa od sedam-osam zarobljenih kojima je naredeno da streljane iz prve grupe odvuku dublje u rupu, nakon čega su i oni morali da stanu pored rupe i bili streljani. Opisani postupak se ponavljao više puta posle dolaska svake traktorske ture sa zarobljenicima. Okrivljeni Šošić i Milojević su neke zarobljenike zaklali, a Milojević je pojedine koji su posle streljanja davali znake života „overio“ pucanjem iz pištolja u glavu. Na stratištu na Grabovu ubijena je i trudnica Ružica Markobašić.

Događaje u vezi sa streljanjem detaljno su opisala dva svedoka saradnika, tačno opisujući na koji način su zarobljeni transportovani sa „Ovčare“ do „Grabova“,

kako su streljani, ko je sačinjavao streljački vod, navodeći pri tom niz vrlo upečatljivih detalja. Iskaz dvojice svedoka saradnika u potpunosti su potvrdili okrivljeni Ivan Atanasijević u svojoj odbrani na glavnom pretresu 15. novembra 2005. godine, zatim okrivljeni Jovica Perić u izjavi koju je, u skladu sa ZKP-om, dao pred ovlašćenim organom unutrašnjih poslova 18. aprila 2003. godine, a koja je kao dokaz izvedena na glavnom pretresu. Pored navedenih dokaza, postoje i materijalni dokazi koji potvrđuju streljanje, i to: nalazi stručnjaka za sudsku medicinu čije se ekspertize poklapaju i potvrđuju iskaze svedoka; takođe, pronađen je i Ratni dnevnik i Operativni dnevnik Kragujevačke brigade, čiji navodi potvrđuju iskaze svedoka saradnika i okrivljenih Atanasijevića i Perića o streljanju zarobljenih na „Grabovu“.

Karakteristično je i svedočenje novinara Jovana Dulovića, koji je bio ratni reporter „Ekspres Politike“ za vreme rata u Vukovaru i dobro je poznao okrivljenog Stanka Vujanovića. Dulović u svom svedočenju navodi da se sutradan posle streljanja na „Ovčari“ po gradu pričalo naširoko o tome, da su svi pričali o tom streljanju Hrvata i da je istog dana on sreo Stanka Vujanovića. O tom susretu Dulović je na sudu rekao sledeće:

„...Istog dana, možda uveče, čini mi se, pitao sam u dvorištu te kuće, nekako smo se susreli, Stanku sam kazao – bre, Stanko, šta se to događa, bre, to na Ovčari, ovi to pričaju na sva usta oko streljanja – a on kaže – jebi ga, nisam imao dovoljno dobrovoljaca, pa sam morao da uzmem ove pijane šešeljevce koji će sad da pričaju svuda, kao što jeste, i to neće na dobro da ispadne – Tako. Pa bili pričljivi, ali on se baš raspričao i pričao je do detalja kako se to događalo na Ovčari i kako su ih ubijali...“

U zaključku

Glavni pretres je vođen na osnovu optužnice protiv određenih pripadnika Teritorijalne odbrane i dobro-

voljaca Srpske radikalne stranke kao neposrednih i direktnih izvršilaca dela, a morali su biti optuženi i potpukovnik Milorad Vojnović, komandant 80. motorizovane brigade iz Kragujevca, potpukovnik Miodrag Panić, načelnik Štaba Gardijske brigade, kapetan Ljubiša Vukašinović, oficir bezbednosti u Gardijskoj brigadi, kao i mnogi drugi.

Sud je doneo odluku na osnovu ogromnog broja izvedenih dokaza, i to materijalnih (zapisnici o obdukciji, DNK analize i druge sudsko-medicinske metode o identifikaciji 192 tela nađena u masovnoj grobnici „Grabovo“, video snimci emitovani na TV Beograd 20. novembra 1991. godine, Ratni dnevnik i Operativni dnevnik Kragujevačke brigade), zatim, priznanja okrivljenih Atanasijevića i Perića, delimična priznanja okrivljenih Đankovića, Milojevića i Mugoše, izjave svedoka saradnika broj 1 i broja 2, izjave niza relevantnih svedoka o pojedinim fazama izvršenja dela (Marček, Vujić, Dulović, Vojnović, Vukašinović, Vezmarović, Vukosavljević, Trifunović, Gavrilović, Šapić, Petković), izjave preživelih zarobljenika Emila Čakalića, Dragutina Berghofer, Franje Kožula, Hajdara Dodaja), kao i izjave svedoka oštećenih, čiji su članovi porodice streljani, Zlate Jurela i Sandre Grjeza.

Relevantno je ukazati da je problem Suda u obezbeđenju svedoka iz Hrvatske rešen zahvaljujući Fondu za humanitarno pravo, koji je u saradnji sa Jedinicom MUP Republike Srbije za zaštitu svedoka organizovao njihov put i boravak u Srbiji.

Izveštaj Fonda za humanitarno pravo

Ukidanje prvostepene presude u predmetu *Ovčara*²

Vrhovni sud Srbije je 14. decembra 2006. godine ukinuo prvostepenu presudu za ratni zločin u predmetu *Ovčara* i vratio ga na ponovno suđenje.

2 Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu izreklo je 12. decembra 2005. godine presudu kojom su oglašeni krivim 14 pripadnika srpske TO Vukovara i dobrovoljačke jedinice „Leva supoderica“, za krivično delo ratni zločin protiv ratnih zarobljenika streljanjem preko 200 pripadnika hrvatskih oružanih snaga i civila, 20. novembra 1991. godine na poljoprivrednom dobru *Ovčara* kod Vukovara u Hrvatskoj.

Vrhovni sud nastavlja praksu da svaku prvostepenu presudu za ratne zločine ukine i vrati na ponovno suđenje.

Odluka Vrhovnog suda o ukidanju prvostepene presude u predmetu *Ovčara* je pravno i činjenično neutemeljena. Do sada su u Vrhovnom sudu bile na razmatranju i odlučivanju tri prvostepene presude za ratni zločin³ i sve tri su ukinute i vraćene na ponovno suđenje. Sve tri odluke Vrhovnog suda o ukidanju presuda karakteriše da nisu zasnovane na zakonu. Posebno je karakteristično za sve tri odluke Vrhovnog suda da odluke netačno prikazuju stanje stvari u spisima predmeta koja su razmatrali. Specijalno u slučaju *Ovčare* Vrhovni sud zauzima stavove koji su, najblaže rečeno, suprotni zakonskim rešenjima i sudskoj praksi. Naprimer, nalog da se psihijatrijski veštači svedok, da se usaglašavaju stavovi veštaka pojedinca i Komisije veštaka, da se u slučaju neslaganja veštaka pojedinca i Komisije veštaka određuje supreveštačenje, da se proveravaju zapisnici istražnih organa u kojima je navedeno da je saslušanju prisustvovao advokat, da se sasluša kao svedok optuženi koji je pravosnažno osuđen bez obzira što je pravosnažna presuda izvedena kao dokaz.

U razlozima za ukidanje presude Vrhovnog suda Srbije se navodi:

i. da je prvostepeni sud prekoračio optužnicu kada je iz presude izostavio navod iz optužnice da je optuženi Milan Lančuzanin iz vatrenog oružja pucao u ratne zarobljenike i streljanjem ih lišio života. **Međutim, analiza odluke ukazuje da to nije prekoračenje optužbe, to je izostavljanje dela optužbe u korist optuženog. Sud je utvrdio da je optuženi Lančuzanin naredio da se vrše ubistva ratnih zarobljenika, ali nije imao dokaze da je lično učestvovao u streljanju i zbog toga je taj deo optužbe izostavio.**

ii. da se sasluša advokat Milan Veljković na okolnost da li je bio prisustan kada je optuženi Jovica Perić davao izjavu pred insepktorom UBPOK-a, jer ako nije prisustvovao ta se izjava morala izdvojiti. **Međutim, na samom zapisniku je konstatovano da saslušanju prisustvuje branilac optuženog Perića, Milan Veljković. Taj zapisnik je zvanični dokument i postoji presumpcija njegove istinitosti dok se u krivičnom postupku ne dokaže da je falsifikat.**

iii. da nije utvrđeno da je Milan Vojnović učestvovao u streljanju na Grabovu a kao razlog navodi da ga oštećeni Franjo Kožul, Jadranka Janjić, Mile Maćešić i Sandra Grejza ne pominju kao učesnika u radnjama streljanja na Grabovu. **Pomenuti oštećeni ne mogu da svedoče o streljanju u Grabovu i ko ga vrši jer tamo uopšte nisu bili i o okolnostima streljanja ne mogu da se izjašnjavaju.**

iv. da je trebalo saslušanjem svedoka Mišela Husnika utvrditi kada je optuženi Ivan Atanasijević krenuo prema Veleprometu i Ovčari da bi se utvrdilo da li je optuženi ubio samo jednog zarobljenika na Grabovu ili je učestvovao u streljanju svih zarobljenika. **Za pravnu kvalifikaciju krivičnog dela ratni zločin potpuno je nebitno da li je ubio jednog ili više zarobljenika.**

v. Vrhovni sud je u odnosu na optuženog Predraga Madžarca ukinuo presudu zbog toga što je svedok Nikola Dukić naveo da je na Grabovu u streljačkom vodu video optuženog Madžarca, ali da nije siguran da li je i on pucao, jer nije video vatru iz cevi njegovog oružja. **Za pravnu kvalifikaciju ratnog zločina dovoljno je da je bio u streljačkom vodu, a sa druge strane je vrlo teško očekivati da je svedok mogao videti vatru iz oružja svakog člana streljačkog voda.**

vi. da nije pouzdano utvrđeno da su na mestu komandanta TO Vukovara i njegovog zamenika

3 Vrhovni sud je ukinuo prvostepenu presudu četvorici pripadnika paravojne jedinice «Osvetnik» za otmicu i ubistvo 16 Bošnjaka iz Sjeverina u Srbiji 15. septembar 2004. godine; Veće Okružnog suda u Beogradu je organizovalo ponovno suđenje i 15. jula 2005. godine je izreklo presudu kojom je optužene osudilo na iste [maksimalne] zatvorske kazne. Presuda je pravosnažna. Vrhovni sud je 22. decembra 2004. godine ukinio presudu Okružnog suda u Beogradu Saši Cvjetanu za ubistvo 14 albanskih civila u vreme NATO bombardovanja na Kosovu i vratio na ponovno suđenje. Veće Okružnog suda u Beogradu kojim je predsedavao isti sudija kao i u prvom suđenju [Biljana Sinanović] je 17. juna 2005. godine izreklo osuđujuću presudu optuženom Cvjetanu, sa zatvorskom kaznom u trajanju od 20 godina, kao i u prethodnom suđenju. Presuda je pravosnažna.

bili Miodrag Vujović i Stanko Vujanović. **Bezbroj svedoka je potvrdilo da su se oni nalazili na tim funkcijama. Jedino je ostalo sporno ko ih je na te funkcije postavio, što za njihovu odgovornost uopšte nije bitno.**

vii. da se obavi psihijatrijsko veštačenje svedoka saradnika br. 1. **Postavlja se pitanje da li je to veštačenje neophodno da bi psihijatri utvrdili da li on govori istinu ili ne. To je apsurd. Samo je sud ovlašćen da ceni da li neko govori istinu ili ne. Pored toga, psihijatrijsko veštačenje svedoka je veliki presedan.**

viii. Vrhovni sud ukida presudu i zbog toga što nisu usaglašena mišljenja sudskih veštaka Jančića i Aleksandrića u pogledu sposobnosti kretanja optuženog Vuje Zlatara i zašto nije određeno super veštačenje. **Pre svega, veštak Jančić je veštačio kao pojedinac, a veštak Aleksandrić je bio predstavnik tročlane komisije veštaka koji su sačinjavali profesori Medicinskog fakulteta. Po Zakoniku o krivičnom postupku ako su nalazi veštaka pojedinca i Komisije veštaka različiti nema nikakve potrebe za usaglašavanjem tih nalaza niti za određivanjem super veštačenja, jer se u takvim slučajevima prihvata nalaz Komisije veštaka.**

ix. Vrhovni sud neprihvata obrazloženje prvostepenog suda da je Predrag Dragović učestvovao u streljanju na Grabovu sa konstatacijom da je nedovoljno, jer prvostepeni sud to zaključuje na osnovu izjave svedoka saradnika br. 1 da je optuženi Dragović po povratku sa Grabova ispred hangara rekao: "Porokali smo pičke ustaške". **Nije normalno da se neko ko nije učestvovao u streljanju hvali na izloženi način i zato je zaključak prvostepenog suda ispravan i logičan.**

x. Presuda se ukida i zbog toga što nema dokaza da su optuženi Predrag Milojević i Đorđe Šošić lišili života po jednog zarobljenika tako što su im noževima prerezali vratove. **Prvostepeni sud je u presudi naveo da iz sudsko medicinske dokumentacije, posebno iz**

nalaza veštaka profesora Tasića, proizlazi da je uzrok smrti u jednom slučaju ubodna rana glave, vrata i torza, u dva slučaja kombinovane povrede ubodno-rezne rane i strelne, a u četiri slučaja uzrok nije klasifikovan. Dakle, postoji sedam smrti koje su mogle nastati ubodno-reznim ranama. I optuženi Šošić i Milojević su osuđeni za smrt po jednog zarobljenika klanjem. U situaciji kada to potvrđuje svedok očevidac[svedok saradnik br.1], izloženi nalaz veštaka sudske medicine profesora Tasića direktno potvrđuje svedoka saradnika br. 1 i ničim ga ne dovodi u pitanje.

xi. prihvata se žalba advokata Save Štrpca da se Ivica Vuletić koji je osuđen u Županijskom sudu u Osijeku [Hrvatska] za ratni zločin sasluša kao svedok. **Sud je izveo dokaz uvidom u tu presudu Županisjkog suda u Osijeku i izveo određene zaključke, detaljno ih objašnjavajući u presudi. Ispitivanjem osuđenog lica kao svedoka u predmetu Ovčara ne bi dalo ništa novo nego što je sud utvrdio uvidom u presudu.**

U zaključku

U vezi sa ukidanjem presude u predmetu Ovčara porodice žrtava su javno iznele da su očekivale podizanje novih optužnica a nikako da će Vrhovni sud Srbije ukinuti presudu, koju je izreklo sudsko veće u koje su porodice, prateći suđenje, stekli puno poverenje.

Ukidanje presude u predmetu Ovčara je uplašilo mnoge svedoke/žrtve, koji se pitaju ima li smisla njihovo učešće u suđenjima pod stalnom pretnjom da će Vrhovni sud Srbije ukinuti presudu.

Ipak, ohrabruje vest iz Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije, objavljena u decembru 2006. nakon ukidanja prvostepene presude u predmetu Ovčara, da su u toku istražne radnje i da će pred lice pravde za ratni zločin na Ovčari biti izvedeno još odgovornih za taj zločin.

Iz Izveštaja Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu

Hrvatska: Razvoj događanja u oblasti tranzicijske pravde¹

A. Sudski postupci pred domaćim sudovima

Stupanj u kojem je Hrvatska sposobna i spremna suočiti se putem svoga pravosudnog sustava sa zločinima počinjenim tijekom rata privlači pozornost međunarodnih i domaćih udruga koje su zainteresirane za utvrđivanje odgovornosti i uvođenje vladavine prava. Ta pozornost se pojačava kako se haški sud približava svojoj zadnjoj fazi, s obzirom da izvodljivost ustupanja optužnica i predmeta domaćem pravosuđu ovisi o ocjeni i kompatibilnosti zakona i o mogućnosti vođenja pravičnog suđenja u zemlji kojoj su predmeti ustupljeni. **Ocjena rada Hrvatske po pitanju kaznenih progona u okviru njene nadležnosti evolvirala je od visoko kritične ocjene do oprezno optimistične kojom se pozdravlja određeni napredak. Najznačajniji napredak se odnosi na formiranje posebnih odjela za suđenje u predmetima ratnih zločina.**² Iako je Hrvatska postigla značajan uspjeh u tomu u nekoliko proteklih godina, određena pitanja i dalje zabrinjavaju domaće i međunarodne udruge koje se bave ljudskim

pravima i praćenjem njihova poštivanja. **Osim stalne etničke pristrasnosti tijekom sudskih postupaka, najvažniji problemi se odnose na suđenje u odsutnosti optuženika, zaštitu svjedoka, pravno zastupanje žrtava, učinkovitost istraga i suradnju između hrvatskih i nadležnih tijela u regiji.**

U listopadu 1996. godine, godinu dana nakon zvaničnog okončanja rata, Hrvatska je usvojila *Zakon o oprostu* kako bi se osigurala mirna reintegracija istočne Slavonije. Zbog toga zakona, samo oni slučajevi koji nisu obuhvaćeni Zakonom o oprostu potpadaju pod nadležnost domaćih sudova. Zakonom se daje «oprost od kaznenog progona za počinitelje kaznenih djela počinjenih u agresivnom ratu ili oružanoj pobuni ili oružanom sukobu i u vezi s agresivnim ratom, oružanom pobunom ili oružanim sukobima u Republici Hrvatskoj» u periodu od 17. kolovoza 1990. do 23. kolovoza 1996. godine.³ Međutim, Zakonom se ne daje potpun oprost jer se ne odnosi na «počinitelje najtežih povreda humanitarnog prava koje imaju karakter ratnih zločina»⁴, niti na počinitelje kaznenog djela terorizma (uz napomenu da se mora raditi o terorističkom djelu kako je ono definirano u međunarodnom pravu), te na počinitelje «drugih kaznenih

1 Izveštaj "Hrvatska: Razvoj događanja u oblasti tranzicijske pravde" je pripremio Međunarodni centar za tranzicionu pravdu i objavljen je u decembru 2006. Vidi internet stranicu: www.ictj.org.

2 Vidjeti, primjerice, Misija OEES-a u Hrvatskoj, "Background Report: Domestic War Crime Trials 2005", 13. rujna 2006., na http://www.osce.org/documents/mc/2006/09/20668_en.pdf.

3 *Narodne Novine* br. 80/96 od 27. rujna 1996. ("Zakon o općem oprostu"). Članak 1. Zvaničan prijevod teksta Zakona na engleski jezik nalazi se na <http://www.helpicrc.org/ihl-nat.nsf/0/FB701EC56DF58C9B412565FB005755AC>.

djela kažnjivih prema Osnovnom kaznenom zakonu Republike Hrvatske (...) koja nisu počinjena tijekom agresivnog rata, oružane pobune ili oružanih sukoba i koja nisu povezana s agresivnim ratom, oružanom pobunom ili oružanim sukobima u Republici Hrvatskoj.»⁵ Iako su neke udruge žrtava pozivale na ukinuće oprosta i daljnju diskusiju na temu zakona, izgleda da nema političke volje za ponovnim otvaranjem toga pitanja iz straha od destabiliziranja mira.⁶

U Hrvatskoj županijski su sudovi nadležni za suđenje u predmetima ratnih zločina, a protiv njihovih presuda prizivi se ulažu Vrhovnome sudu.⁷ **U listopadu 2003. godine je donesen zakon temeljem kojeg je pri svakom županijskom sudu formirano vijeće za ratne zločine.**⁸ Iako je zakon iz 2003. godine zakon donesen prije svega kako bi se proveo Statut Međunarodnog kaznenog suda, njime su također stvorena potpuno domaća posebna vijeća koja se sastoje od po tri suca sa iskustvom u suđenju u kompleksnim predmetima iz kaznenog prava.⁹ Zakonom je također omogućen prijenos predmeta ratnih zločina sa mjesno-nadležnih županijskih sudova na županijske sudove u četiri najveća hrvatska grada (Zagreb, Osijek, Rijeka i Split). To je dozvoljeno kad god državni odvjetnik dokaže da «okolnosti pod kojima je zločin počinjen i nužda postupka» to opravdavaju i uz pristanak Predsjednika

Vrhovnoga suda.¹⁰ U lipnju 2005. godine je Predsjednik Vrhovnog suda odobrio prvi takav zahtjev za prebacivanje predmeta sa suda u Vukovaru na županijski sud u Zagrebu.¹¹ Također, predmet Branimir Glavaš, o kojem će biti riječi u daljnjem tekstu, prebačen je na županijski sud u Zagrebu kako bi se izbjegla eventualna pristrasnost suda u Osijeku.¹²

Ova odredba o prebacivanju predmeta prouzročila je znatnu debatu među onima koji prate suđenja, te u pravosuđu. Sve u svemu, ipak postoji rasprostranjenost, ako ne jednoglasna potpora pravosuđa i od nevladinih udruga da se u svim predmetima ratnih zločina sudi pred četiri najveća županijska suda kako bi se eliminirala zabrinutost da preostala četiri suda možda nisu u stanju voditi pravična suđenja ili kako bi se pružio otpor pritisku u osjetljivijim predmetima.¹³ Predmeti su se već prebacili sa jednog županijskog suda na drugi u nekoliko slučajeva.¹⁴ Osim odgovarajućeg foruma za sudske procese, potpora se pruža ideji o prebacivanju svih istraga u ratnim zločinima na specijalizirana vijeća pri ta četiri najveća županijska suda, a kada je to potrebno, osobito na Županijski sud u Zagrebu. Uistinu, osobito u pogledu zločina počinjenih nad Srbima, za policijske istrage u Osijeku i Splitu se ponekad smatralo da su neučinkovite ili jednostavno da su predmetom opstrukcija usljed

4 To obuhvata sljedeća djela sukladno Osnovnom krivičnom zakonu Republike Hrvatske (*Narodne Novine* br. 31/93 – pročišćena verzija, br. 35/93, 108/95 i 16/96): genocid (članak 119.), ratni zločin protiv civilnog stanovništva (članak 120.), ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (članak 121.), ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (članak 122.), organiziranje grupa i poticanje na počinjenje genocida i ratnih zločina (članak 123.), protupravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja (članak 124.), protupravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na bojištu (članak 125.), uporaba nedopuštenih sredstava borbe (članak 126.), povreda parlamentara (članak 127.), nehumani postupak s ranjenima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima (članak 128.), neopravdana odgoda repatrijacije ratnih zarobljenika (članak 129.), uništenje kulturnih i historijskih spomenika (članak 130.), poticanje na agresivni rat (članak 131.), zlouporaba međunarodnih znakova (članak 132.), rasna i druga diskriminacija (članak 133.), utemeljivanje ropskog odnosa i prijevoz osoba u ropskome odnosu (članak 134.), međunarodni terorizam (članak 135.), ugrožavanje osoba pod međunarodnom zaštitom (članak 136.) i uzimanje talaca (članak 137.).

5 Zakon o oprost, *supra* note 60. članak 3.

6 Intervju ICTJ-a sa hrvatskom nevladinom udrugom, srpanj 2006.

7 Županijski sud postoji u svakoj od 21 županiji u Hrvatskoj pred kojima se sudi za teška kaznena djela prema Kaznenom zakonu iz 1993.

8 Zakon o primjeni Statuta Međunarodnog kaznenog suda i progonu za djela protiv međunarodnog humanitarnog prava, *Narodne novine*, br. 175/2003, 4. studenoga 2003.

9 Id., članak 13.2.

10 Vidjeti članak 12. istoga Zakona, kao i Human Rights Watch, "Pravda u opasnosti: suđenja u predmetima ratnih zločina u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji i Crnoj Gori," listopad 2004, tom 16, br. 7 (D), str. 7.

11 Predmet protiv Slobodana Davidovića, osumnjičenog za ratne zločine u Bosni i Hercegovini. Vidjeti Misija OESS-a u Hrvatskoj, "Background Report on Domestic War Crimes Prosecutions, Transfer of ICTY Proceedings and Missing Persons," 12. kolovoza 2005., str. 4.

12 Balkan Insight "Croatia may try Wartime Leader for Serb Deaths," 8. lipnja 2006.

13 ICTJ intervjui sa nevladinim udrugama i predstavnicima pravosuđa u Osijeku, 20. prosinca 2005. i u Zagrebu, 22.-23. prosinca 2005.

14 Primjerice, kontroverzni predmet iz 2001. godine protiv Norca, Oreškovića, Grandića i Gredelja (predmet Kz 985/03-9) prebačen je sa suda u Gospiću u Rijeku.

pritisaka moćnika koji možda istrage uzimaju kao osobnu prijetnju. «Domaća policija i pravosuđe su isuviše bliski pučanstvu», rekao je voditelj vodeće udruge za ljudska prava u Zagrebu.¹⁵ Pod takvim okolnostima prebacivanje istraga na županijski sud u glavnome gradu pokazao se najboljim načinom da se izbjegnu prepreke.¹⁶

U srpnju 2004. usvojen je bitan amandman na Kazneni zakon Hrvatske kojim su obuhvaćena načela zapovjedne odgovornosti za propust da se spriječe, ili propust da se kazne, zločini prema međunarodnom pravu.¹⁷ Hoće li se ove odredbe primijeniti retroaktivno na buduće postupke u predmetima ratnih zločina počinjenih tijekom rata od 1991. do 1995. godine pitanje je debate, s tim da se općenito smatra malo vjerojatnim. Djelomice razlog za to je činjenica da je u tijeku debata o tome da li bi primjena načela zapovjedne odgovornosti bila u suprotnosti s općom zakonskom zabranom retroaktivne primjene zakona. Ali i drugi faktori su u igri.¹⁸ Jedan sudac iz Zagreba je priznao da postoji “opća nevoljnost jer je to novina”, što može ukazivati na ambivalentnost prema promjenama ukorijenjenih praksi, osim pitanja legaliteta.¹⁹ Osim toga, hrvatski suci i tužitelji možda ne žele sudi-

ti odnosno kazneno goniti u predmetima koji podrazumijevaju zapovjednu odgovornost iz straha da bi se tad konfrontirali sa samom državom.²⁰ Potrebno je, ipak, navesti da je 2002. godine Vrhovni sud RH sugerirao da optužbe koje se temelje na načelu zapovjedne odgovornosti mogu proisteci iz “općih domaćih teorija o kaznenoj odgovornosti zbog propusta da se djeluje, u vezi s člankom 86. i 87. Dodatnog protokola 1 uz Ženevske konvencije iz 1949. godine.”²¹

Broj i vrsta predmeta ratnih zločina pred hrvatskim sudovima, udruge koje ih prate još uvijek smatraju nezadovoljavajućim.²² Sukladno instrukcijama Državnog odvjetništva RH, izvršena je revizija svih istraga 2004. godine, što je dovelo do prekida postupaka u predmetima protiv 485 osoba. Do 2005. godine evidencija pokazuje da su presude donesene protiv 603 osobe za ratne zločine, iako je veliki broj njih donesen u odsutnosti okrivljenika, dok su oslobođajuće presude donosene za 245 osoba.²³ U prosincu 2005. godine Državno odvjetništvo je izjavilo da ima oko 1.200 osumnjičenih; polovica od toga broja je bilo pod istragom, a druga polovica je već bila u fazi podizanja optužnica. Državno odvjetništvo je navelo da ne očekuje veći broj istraga.

15 ICTJ intervju sa predstavnikom nevladine udruge, Zagreb, 22. prosinca 2005.

16 Vidjeti tekst o predmetu Glavaš. Ipak, prema izvješću OEES-a iz travnja 2005. godine, 80 posto neriješenih predmeta ratnih zločina nalaze se pred drugim županijskim sudovima. Misija OEES-a u Hrvatskoj, “Background Report: Domestic War Crimes Trials 2004,” 26. travnja 2005., str. 10.

17 Osnovni krivični zakon Republike Hrvatske (Narodne Novine br. 31/93 – pročišćena verzija, br. 35/93, 108/95 i 16/96), članak 167a.

18 Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija je ratificirala Prvi dodatni protokol iz 1977. godine uz Ženevske konvencije 11. ožujka 1977. godine, i Drugi dodatni protokol 11. lipnja 1977. godine. U članku 87. Prvog dodatnog protokola utvrđene su odgovornosti zapovjednika. Zapovjedna odgovornost je utvrđena u članku 21. Uputa o primjeni pravila međunarodnih zakona i običaja ratovanja u oružanim snagama SFRJ, koje su usvojene 1988. godine. Za komparativnu analizu u vezi sa Srbijom, vidjeti Fond za humanitarno pravo “Komandna odgovornost: savremeno pravo,” 23. veljače 2004. na http://www.osce.org/documents/mc/2006/09/20668_en.pdf. Hrvatska je izrazila namjeru pristupanja Prvom dodatnom protokolu putem instrumenta pristupanja, koji je položila 14. srpnja 1993. godine.

19 ICTJ intervju sa hrvatskim sucem, Zagreb, 22. prosinca 2005. Također vidjeti i Amnesty International, “AI’s concerns on the implementation of the ‘completion strategy’ of the International Tribunal for the former Yugoslavia,” 6. lipnja 2005., AI Index: EUR 05/001/2005.

20 U susjednoj Srbiji se to navodi kao tekući problem: “Nije sigurno da je pravna profesija doživjela emancipaciju u odnosu na odluku političkih lidera o zapovjednoj odgovornosti. Ona se ne usuđuje formulirati vlastitu poziciju.” ICTJ intervju sa sucem u Beogradu, 25. studenoga 2005.

21 Misija OEES-a u Hrvatskoj, “Supplementary Report: War Crime Proceedings in Croatia and Findings from Trial Monitoring,” 22. lipnja 2006. Također vidjeti i RH protiv Milana Strunjaša [Županijski sud u Karlovcu]. Vrhovni sud I-Kz 588/02-9 od 17. listopada 2002.

22 Prema riječima Human Rights Watcha, “Nepostojanje [tijekom 2005. godine], drugu godinu zaredom, ijedne optužnice protiv okrivljenih Hrvata pokreće ozbiljno pitanje iskrenosti Vlade RH glede nastojanja u pravcu utvrđivanja odgovornosti.” Human Rights Watch, “World Report 2005,” siječanj 2005., str. 347-351. OEES je 2005. godine također primijetio opadajući broj postupaka u takvim predmetima. Misija OEES-a u Hrvatskoj, “Status Report No.17 on Croatia’s Progress in Meeting International Commitments since July 2005,” 10. studenoga 2005., str. 15 i Misija OEES-a u Hrvatskoj, “Background Report on Domestic War Crime Prosecutions, Transfer of ICTY Proceedings and Missing Persons,” 12. kolovoza 2005., str. 2.

23 Kruhonja, K. (urednica), “Praćenje suđenja za ratne zločine. Izvještaj za 2005.,” Osijek, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, 2005.

i. Suočenje sa zločinima protiv Srba

Još jedan bitan napredak postignut na suđenjima vođenim u Hrvatskoj odnosi se na nastojanja da se riješe percepcije o etničkoj pristrasnosti sudova. **Sudski postupci su 2005. godine vođeni u šesnaest predmeta ratnih zločina, genocida ili nezakonitog ubijanja i ranjavanja neprijatelja.**²⁴ Većina ovih postupaka rezultat su presuda Vrhovnoga suda kojima je odredio obnovu prvostupanjskog postupka. Spremnost Vrhovnoga suda da poništi oslobađajuće prvostupanjske presude izrečene pripadnicima Hrvatske vojske i snaga policije optuženih za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti bila je ključna kao prvi korak u rješavanju problema pristrasnosti sudova.

Istrage i kazneni progoni u predmetima ratnih zločina u Hrvatskoj su do danas kritizirani kao konstantno «etnički pristrasni».²⁵ Udruga za ljudska prava su 2004. godine primijetile sljedeće: tužitelji pokreću tužbe protiv Hrvata i protiv Srba u omjeru 1 naprema 5; uobičajeno je da se Hrvati tuže zbog manjih djela;²⁶ i, odvjetnicima odbrane je dozvoljeno da zauzimaju prema svjedocima u predmetima koji se vode protiv Hrvata stav koji je više zastrašujući.²⁷ **Iako ovakav odnos sam po sebi ne dokazuje etničku pristrasnost, barem je moguće primijetiti da ukupan broj Hrvata koji su osumnjičeni da su počinili zločine nad Srbima nije proporcionalan ukupnom broju Hrvata pod istra-**

gom ili protiv kojih su podignute optužnice. Osobito se navodi jedan slučaj kako bi se ilustrirala navodna etnička pristrasnost. U predmetu *Savić* sedamdesetosmogodišnju Srkinju iz Hrvatske je u siječnju 2004. godine Županijski sud u Vukovaru osudio na kaznu zatvora u trajanju od četiri i pol godine temeljem optužbi za ratne zločine, prema kojima je «potkazala» tri Hrvata koji su potom premješteni iz Vukovara u logor u Srbiju gdje su bili izloženi nehumanom postupanju, te da je sama zastrašivala i maltretirala jednu Hrvaticu koju je prema optužbi primorala da za nju kuha. Ova presuda je naišla na velike kritike s obzirom da dokazi optužbe nisu navodno bili dovoljni, kazna se smatrala osobito strogom u odnosu na navodno počinjeno djelo, te zbog činjenice da nema predmeta ratnih zločina koji su se vodili protiv Hrvata a da su se temeljili na navodima slične težine.²⁸

Od 2001. godine je došlo do postupne promjene kada je Državno odvjetništvo također počelo podizati optužnice protiv pripadnika Hrvatske vojske i policije.²⁹ **Predmeti *Paulin Dvor* i *Gospić* bili su ilustracija tog novog trenda.** U predmetu *Paulin Dvor* iz travnja 2004. godine, Nikolu Ivankovića, bivšeg pripadnika Hrvatske vojske, Županijski sud u Osijeku je osudio na zatvorsku kaznu u trajanju od 12 godina zbog ubojstva 19 srpskih i mađarskih civila u Hrvatskoj u Paulin Dvoru u prosincu 1991. godine.³⁰ U predmetu *Gospić* iz ožujka 2003. godine je Županijski sud

24 Id.

25 EU, "Key findings of the 2005 Progress Reports on Croatia," 9. studenoga 2005. Prema Human Rights Watchu, 2004. godine su "sudovi u Hrvatskoj sudili samo u dva predmeta ratnih zločina počinjenih nad etničkim Srbima." Human Rights Watch, "World Report 2005," siječanj 2005., str. 364-368. Također je i OEES istaknuo da je 2002. godine 83 posto Srba proglašeno krivim na suđenjima za ratne zločine, dok je samo 18 posto optuženih Hrvata osuđeno. Misija OEES-a u Hrvatskoj, "Background Report: Domestic War Crimes Trials in 2002," 1. ožujka 2004., str. 3. Prema OEES-u, svih pet novih optužnica izdatih 2005. godine odnosilo se na optužene Srbe: Misija OEES-a u Hrvatskoj, "Background Report: Domestic War Crimes Trials in 2005," 13. rujna 2006., str. 39.

26 Human Rights Watch, "Pravda u opasnosti: suđenja u predmetima ratnih zločina u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji i Crnoj Gori," listopad 2004, tom 16, br. 7 (D), str. 12 i 13.

27 Kruhonja, K. (Ed.), "Praćenje suđenja za ratne zločine. Godišnje izvješće, 2005," Osijek, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, 2005, str. 29.

28 Vidjeti Human Rights Watch, "Pravda u opasnosti: suđenja u predmetima ratnih zločina u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji i Crnoj Gori," listopad 2004., tom 16, br. 7 (D), str. 9 i Human Rights Watch, "Predmet Ivanka Savić, Briefing Paper," 19. juli 2004. OEES također primjećuje da tijekom kaznenog progona za ratne zločine "još uvijek postoji disparitet na temelju nacionalnoga podrijetla. Najviše se primijeti razlika u vrsti djela za koje se Srbi i Hrvati optužuju, pri čemu su Srbi optuženi za različite vrste postupanja, dok su Hrvati gotovo isključivo optuženi za ubojstva." Misija OEES-a u Hrvatskoj, "Background Report on Domestic War Crimes Prosecutions, Transfer of ICTY Proceedings and Missing Persons," 12. kolovoza 2005., str. 3.

29 Kruhonja, K. (urednica), "Praćenje suđenja za ratne zločine. Izvještaj za 2005.," Osijek, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, 2005, str. 16.

30 Presuda Županijskog suda u Osijeku K-18/03, 8. travnja 2004. Potrebno je napomenuti, međutim, da neki koji su pratili suđenje uveliko kritiziraju činjenicu da sud nije želio istražiti tko je izdao naredbe za ubojstva i izmiještanje tijela. Također su opisali i veliki pritisak na svjedoke. Vidjeti Transitions Online, "Impunity Prevails," 8. prosinca 2005.

u Rijeci proglasio krivim za ratne zločine generale Hrvatske vojske Mirka Norca, Stjepana Oreškovića i Stjepana Grandića i osudio ih na kaznu zatvora u trajanju od 12, 15 odnosno 10 godina zatvora za ubojstva 50 civila, od kojih su većina bili Srbi, u Gospiću 1991. godine.³¹

Druga dva predmeta vrijedna pozornosti su predmet *Koranski most*³² i *Lora*.³³ U predmetu *Koranski most*, Vrhovni sud je od 1992. godine tri puta naložio obnovu postupka protiv Mihajla Hrastova, pripadnika hrvatske policije, optuženog za ubojstvo preko deset srpskih zatočenika. U predmetu *Lora* su osmorica pripadnika hrvatske vojne policije optužena za mučenje i ubojstvo srpskih civila u vojnome zatvoru Lora u Splitu 1992. godine. Nakon što su svi optuženi oslobođeni optužbi, u kolovozu 2004. godine je Vrhovni sud naložio obnovu postupka koji je započeo u rujnu 2005. godine pred Županijskim sudom u Splitu.³⁴ Dana 2. ožujka 2006. godine svih osmoro optuženih – uključujući i četvoricu kojima je suđeno u odsutnosti – proglašeni su krivim i osuđeni su na kazne zatvora od šest do osam godina.³⁵

Udruge za ljudska prava i lideri srpske manjine u Hrvatskoj pozdravili su sve veću potporu koju Vlada Hrvatske daje podizanju optužnica i suđenjima u predmetima ratnih zločina koje su počinili pripadnici hrvatske većine.³⁶ “Postoje spore ali vidljive promjene. Danas se istrage vode protiv 1.000 Srba. Prije dvije godine bilo ih je 4.000. Od tih tisuću osoba, 500 do 600 je zavedeno u policijskim dosjeima, bez pravosudnog nadzora. Upravo na tome sada radimo: čistimo

policijske dosjee. Državni odvjetnik je pristao raditi na tomu,” izjavio je lider jedne srpske političke stranke u Hrvatskoj.³⁷ Među aktivistima ljudskih prava i novinarima sa kojima su predstavnici ICTJ-a razgovarali, postoji osjećaj da je tijekom nekoliko posljednjih godina došlo do većeg priznanja zločina počinjenih nad hrvatskim Srbima i da se na tu temu proširila debata. OESS je istaknuo zabrinutost da “sudjelovanje u Domovinskom ratu” i dalje sudovi u Hrvatskoj koriste kao olakotnu okolnost temeljem koje se izriču blaže kazne okrivljenim Hrvatima.³⁸ Ovim je moguće objasniti izjavu jednog renomiranog hrvatskog urednika: “Stoga se može kazati da danas više nije tajna za bilo koga da su i Hrvati činili ratne zločine, ali da se malo što radi kako bi se počinitelji kaznili”.³⁹

Međutim, u prosincu 2005. godine su dva događaja pokazala da se i dalje vrši pritisak na one koji traže odgovornost za zločine koje su počinili Hrvati. Prvo, 6. prosinca je vodeći istražni novinar neovisnih novina *Feral Tribune*, Drago Hedl, primio poštom prijetnje smrću koje su bile usmjerene protiv njega, kao i svjedoka koji se navodi u njegovim člancima. Od kraja tisuću devedesetih godina Hedl objavljuje jedinstvene tekstove o zločinima koje su počinili pripadnici Hrvatske vojske nad hrvatskim Srbima. U jednom svom izvješću objavljenom u srpnju 2005. godine objavio je navode jednoga svjedoka o eventualnoj uključenosti u činjenju zločina Branimira Glavaša, moćnog političkog lidera, bivšeg zapovjednika obrane u Osijeku i sadašnjeg predsjednika Gradskog vijeća i saborskog zastupnika iz oporbe.⁴⁰ 18. prosinca 2006. godine je predsjednik Građanskog odbora za ljudska prava, udru-

31 “Former General, Aides Convicted in Croatian War Crimes Trial,” Southeast European Times, 25. ožujka 2003. na http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2003/03/030325-SVETLA-001. Vidi gore, str. 5.

32 Optužnica Županijskog državnog odvjetništva u Karlovcu, br. KT-48/91.

33 Optužnica Županijskog državnog odvjetništva u Splitu, br. KTO 131/02 od 25. ožujka 2002.

34 Vidjeti Southeast European Times, “War Crimes Trial of Eight Former Military Policemen Reopens in Croatia,” 13. rujna 2005., na www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2005/09/13/feature-01.

35 Vidjeti Fond za humanitarno pravo, “Ponovljeno suđenje u slučaju Lora je bilo profesionalno,” 3. ožujka 2006., na http://www.hlc.org.yu/english/Facing_The_Past/index.php?file=1312.html.

36 Human Rights Watch, “Pravda u opasnosti: suđenja u predmetima ratnih zločina u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji i Crnoj Gori,” listopad 2004., tom 16, br. 7 (D), str. 5.

37 ICTJ intervju sa jednim srpskim političarem u Hrvatskoj, Zagreb, 19. prosinca 2005.

38 Misija OESS-a u Hrvatskoj, “Background Report: Domestic War Crime Trials 2005,” 13. rujna 2006., str. 28.

39 Transitions Online, “Impunity prevails,” 8. prosinca 2005.

40 U prijetnji smrću je navodno rečeno: “Ubit ćemo i tebe i tvoje svjedoke.” Agence France Press, “Death Threat After Croatian Journalist Reports on War,” 7. prosinca 2005. Dana 11. svibnja, dan nakon što je hrvatski Sabor ukinuo Glavašu imunitet, Hedl je usmeno napadan, izrečene su mu prijetnje smrću, na ulicama Osijeka. Vidjeti Hrvatska novinska agencija HINA, “HND oštro osudio prijetnje smrću osjeckom novinaru,” 10. svibnja 2006.

ge sa sjedištem u Zagrebu, napadnut u noćnim satima pred zgradom u kojoj živi. «Mi znamo ko si, mi smo branitelji Vukovara, znamo kako postupati s tobom i šta raditi s tobom», tvrdi se da su napadači rekli.⁴¹

U ovome kontekstu najveći izazov pred hrvatskim pravosuđem glede zločina počinjenih nad Srbima je bez sumnje istraga koja je u tijeku protiv Branimira Glavaša. Glavaš, osnivač Hrvatske demokratske zajednice, smatrao se jednim od najmoćnijih političara u zemlji tijekom proteklih 15 godina. U lipnju 2005. godine je istraga protiv njega prebačena sa policije u Osijeku u nadležnost policije u Zagrebu. Krajem 2005. godine, kada se govorilo da istraga protiv Glavaša brzo napreduje, desile su se dvije stvari koje su izazvale zabrinutost unutar civilnog društva. Prvo, gradonačelnik Osijeka, koji je politički blizak Glavašu, otkrio je na konferenciji za novinare imena 19 svjedoka optužbe.⁴² Nakon toga je na Televiziji Osijek konferencija emitirana četiri puta u dva dana. Četiri svjedoka su zatim nazvala policiju i rekla da više ne žele svjedočiti. Zbog toga je Helsinški odbor za ljudska prava izjavio da je situacija oko istrage ravna «atmosferi linča».⁴³ Drugo, kao što je već rečeno, manje od tjedan dana nakon konferencije, vodeći istražni novinar Drago Hedl primio je prijetnje smrću za koje se tvrdi da su izravno povezane sa njegovim izvještavanjem o istrazi protiv Glavaša. Hrvatski je Sabor ukinuo Glavašu imunitet na zahtjev Državnog odvjetništva, što je podržao drugostupanjski sud.⁴⁴ Od tada je predmet u nadležnosti istražnog suca koji je zvanično otvorio istragu protiv Glavaša u vezi s ratnim zločinima, a na zahtjev državnog odvjetnika

koji tvrdi da je Glavaš naredio ubojstvo dva i mučenje tri Srbina.⁴⁵ Nakon što je prethodno odbijao zahtjev suca za Glavašev pritvor, Imunitetsko povjerenstvo hrvatskog Sabora je na kraju odobrilo zahtjev 26. listopada 2006. godine, djelomice iz bojazni da bi Glavaš mogao utjecati na svjedoke.⁴⁶ Toga istoga dana se Glavaš predao, a nakon što je policija izdala nalog za njegovo uhićenje.⁴⁷ Nakon tridesetsedmodnevnog štrajka gladu prosvjedujući protiv, kako tvrdi, politički motiviranog predmeta protiv njega, u siječnju 2007. godine je istražni sudac odlučio privremeno obustaviti istragu i Glavaša pustiti na slobodu s obzirom da Glavaš nije sposoban pratiti suđenje, iako su tužitelji uložili žalbu na takovu odluku.⁴⁸

Osim gorenarečenih obnova postupka, tijekom 2005. godine nije podignuta više niti jedna optužnica protiv pripadnika Hrvatske vojske i policije u vezi s ratnim zločinima.⁴⁹ Međutim, mnogi predmeti protiv bivših pripadnika vojske i policije vodili su se temeljem optužnica u kojima su počinjenja djela kvalificirana kao klasična kaznena djela, a ne kao ratni zločini, iako se mogu izravno povezati s ratnim događanjima.⁵⁰

ii. Zaštita svjedoka i pravno zastupanje žrtava

Zaštita svjedoka je pitanje koje stalno izbija u prvi plan tijekom suđenja u predmetima ratnih zločina pred hrvatskim sudovima. Nedavno se dogodilo nekoliko bitnih zakonskih i institucionalnih stvari po tome pitanju: u listopadu 2003. godine je donesen *Zakon o zaštiti svjedoka*,⁵¹ pri Ministarstvu unutarnjih poslova je uspostavljen program zaštite svjedoka, a pri Mini-

41 Zoran Pusić, koji je napadnut, također je rekao da ne misli da je napad organiziran. ICTJ intervju sa Zoranom Pusićem, Zagreb, 18. prosinca 2005..

42 Anto Đapić, gradonačelnik Osijeka, također je predsjednik Hrvatske stranke prava.

43 Novinska agencija HINA, "Human Rights Watchdog Urges Croatia to Stop Violence Against Journalists," 8. prosinca 2005.

44 Novinska agencija HINA, "Hrvatski sud odobrio istragu protiv visokog dužnosnika u vezi s ratnim zločinima," 5. srpnja 2006.

45 Vijesti Glasa Amerike: "Hrvatski sud otvorio istragu protiv saborskog zastupnika u vezi s ratnim zločinima," 13. lipnja 2006.

46 Institut za izvještavanje u ratu i miru (IWPR), "Glavaškonačno izrešetak," 27. listopada 2006., na http://iwpr.net/?p=tri&s=f&o=324905&apc_state=henptri.

47 Id.

48 Vijesti na BBC-u, "Jailed Croat MP in Hunger Strike," 27. listopada 2006.; Novinska agencija HINA, "Državni odvjetnici uložili žalbu protiv rješenja o prekidu istrage protiv Glavaša u slučaju 'Garaža'," 4. siječnja 2007.

49 Misija OEES-a u Hrvatskoj, "Status Report No.17 on Croatia's Progress in Meeting International Commitments since July 2005," 10. studenoga 2005., str. 16.

50 Kruhonja, K. (Ed.), "Praćenje suđenja za ratne zločine. Godišnje izvješće, 2005," Osijek, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, 2005., str. 16.

51 Zakon o zaštiti svjedoka, *Narodne novine*, br. 163/2003, 16. listopada 2003.

starstvu pravosuđa je 2005. godine formiran poseban Odjel za podršku svjedocima. Svjedoci u postupcima protiv pripadnika Hrvatske vojske i policije su izrazili strah, osobito oni u postupcima kojima je dat veliki publicitet, kao što su, primjerice, postupci u predmetima *Norac*, *Lora* i *Paulin Dvor*. Ozbiljna zastrašivanja i usmene prijetnje na tim suđenjima⁵² te tijekom istrage protiv Glavaša⁵³ dokaz su relevantnosti i pravovremenosti zakonskih i institucionalnih dešavanja. Sukladno tomu, najveći izazov koji se trenutačno nalazi pred hrvatskim vlastima je provedba tih novih mjera.

Unatoč uspostavi mehanizama zaštite svjedoka 2005. godine, bilo je teško osigurati da sami svjedoci poštivaju zaštitne mjere,⁵⁴ osobito s obzirom na veličinu zemlje, zbog čega je lakše ući u trag relociranim svjedocima. Ovo pitanje je manje očito u Zagrebu, ali razina straha i zastrašivanja je akutna na selima.

Suđenje za zločine počinjene na Ovčari, koje se vodi u Srbiji, također je ponudilo nove argumente onima koji zagovaraju da bi žrtve trebale sudjelovati u postupku kao tužitelji u građanskopravnom postupku umjesto da budu samo svjedoci.⁵⁵ Prema hrvatskom zakonu,

žrtve mogu imati pravnog zastupnika na suđenju, ali u praksi se to ne događa. Osim toga, za razliku od Srbije, gdje privatne tužitelje mogu zastupati osobe koje nisu pravne struke, zastupanje u Hrvatskoj po zakonu vrši odvjetnik koji je član Hrvatske odvjetničke komore. Pritom, ponekad su odvjetničke usluge jednostavno preskupe za žrtve.⁵⁶ Prema izjavi jednog promatrača suđenja u Hrvatskoj, na 13 suđenja u predmetima ratnih zločina koje je pratio, samo su dva od 235 žrtava imale pravnog zastupnika.⁵⁷ Argumenti u prilog pravnom zastupanju žrtava tijekom postupka odnose se na bolji pristup informacijama i bolju obranu njihovih posebnih interesa, te kvalitetnije priznanje, od strane drugih, teškoća koje su preživjeli. Suprotni argumenti se odnose na opasnost od dodatnog odlaganja vođenja postupaka, eventualni sukob s državnim odvjetnikom i na potrebu da se žrtave zastupaju samo na završnom ročištu na kojem strane daju završno izlaganje prije izricanja presude.

Prema trenutnom nacrtu zakona o pravnoj pomoći, pravna pomoć bi se besplatno pružala svakoj osobi čiji je mjesečni dohodak ispod 1.800 kuna (oko 250 eura). Međutim, nije jasno koliko ljudi bi na to imalo

52 Tijekom prvoga suđenja u predmetu *Lora* (prvostupanjsku presudu je ukinuo Vrhovni sud 2005. godine), nekoliko svjedoka je pred sudom izjavilo da su izloženi prijetnjama, dok su opet neki svjedoci odbili doputivati iz Srbije ili Bosne i Hercegovine i svjedočiti na sudu. (Tijekom ponovljenog postupka krajem 2005. i početkom 2006. godine, deset svjedoka je došlo iz Srbije i BiH.) Vidjeti Human Rights Watch, "Pravda u opasnosti: suđenja u predmetima ratnih zločina u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji i Crnoj Gori," listopad 2004., tom 16, br. 7 (D), str. 23. Također vidjeti i Kruhonja, K. (Ed.), "Praćenje suđenja za ratne zločine. Godišnje izvješće, 2005," Osijek, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, 2005. Također je bitno napomenuti da je Milan Levar, potencijalni svjedok u predmetu *Gospić*, ubijen 2000. godine nakon što je dao iskaz pred haškim Tužiteljstvom i nakon što je javno optužio okrivljenog u tome predmetu u Hrvatskoj. Vidjeti Institut za izvještavanje u ratu i miru, "Potencijalni svjedok umro u Hrvatskoj – pred kućom eksplozivnom napravom ubijen Milan Levar," Tribunal Update 188 (28. kolovoza – 2. rujna 2000.) na www.iwpr.net/?p=tri&s=f&o=164533&apc_state=hsritri2000.

53 Nakon što je Gradonačelnik Osijeka javno iznio imena svjedoka u istrazi protiv Glavaša, haški je sud izrazio zabrinutost glede funkcioniranja programa zaštite svjedoka u Hrvatskoj. Vidjeti Hrvatska novinska agencija HINA, "Haški sud alarmiran propustom Hrvatske da zaštiti svjedoke," 17. prosinca 2005. Nedavno je Glavaš objavio imena svjedoka na svojoj web stranici: The Associated Press, "Judge rejects calls to detain Croatian ex-ruling party member accused of wartime atrocities," 21. srpnja 2006.

54 U jedinom dokumentiranom slučaju svjedoka koji je primljen u program posebne zaštite svjedoka i relociran izvan svoga grada, isti svjedok je stalno kontaktirao medije sa svoje nove lokacije. ICTJ intervju sa Uredom pučkog pravobranitelja i udrugama ljudskih prava, Zagreb, 22. i 23. decembra 2005.

55 U ovome presudnom predmetu pred Vijećem za ratne zločine pri Okružnom sudu u Beogradu, 14 Srba je osuđeno 12. prosinca 2005. godine za ratne zločine počinjene nad ratnim zarobljenicima. Optuženi su za mučenje i ubojstvo 192 osobe u Ovčari kod Vukovara 1991. godine. Osuđeni su na kazne zatvora u trajanju od 5 do 20 godina. Dva optužena su oslobođena optužbi. Optužnica KV No. 01-2003. Suđenje je počelo u ožujku 2004. i bilo je prvo suđenje pred Specijalnim sudom u predmetu ratnih zločina. Vidjeti Southeast European Times, "Serbia's First War Crimes Trial to Open in March," 20. siječnja 2004., na http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2004/01/040120-SVETLA-001.

56 Odvjetnici često naplaćuju 2.000 kuna (oko 270 eura) za jedno pojavljivanje pred sudom. Prema riječima hrvatskog odvjetnika koji zastupa hrvatske Srbe u građanskim parnicama, odvjetnici u Hrvatskoj su obvezni prema kodeksu ponašanja naplaćivati usluge i ne mogu raditi bez naknade niti naplaćivati niže tarife. Osim toga, ako je odvjetnik zaposlen u nekoj kompaniji ili nevladinoj udruzi, više se ne može pojavljivati pred sudom u kaznenopravnim predmetima. ICTJ intervju sa hrvatskim odvjetnikom koji zastupa hrvatske Srbe u građanskim parnicama, Zagreb, 22. prosinca 2005.

57 ICTJ intervju sa Centrom za mir, Zagreb, 22. prosinca 2005.

pravo. Drugi su pak mišljenja da pravosudni sustav i svakako društvo u cjelosti još uvijek nisu dovoljno «sazreli» da bi žrtve uključili u postupak suđenja. Naglašavaju da bi u osjetljivom kontekstu u Hrvatskoj bilo čak teže donositi nepristrasne odluke uz potpuno i izravno sudjelovanje žrtava. Takovu situaciju je jedan ugledni aktivist ljudskih prava ovako sumirao:

Dugoročno, pravda ne postoji ako žrtve nisu zastupljene. Mi smo kao u sendviču, [nalazimo se] između pravde koju možemo imati danas i one koju bismo mogli imati u idealnoj situaciji. Ne radi se tu o pitanju principa, nego o realnosti. Danas je razumno za hrvatsko pravosuđe da žrtve ne budu zastupljene. Situacija u Srbiji je drukčija. Tamo nije bilo rata i ljudi nemaju isto ratno iskustvo.⁵⁸

Međutim, Fond za humanitarno pravo gleda na svoju ulogu u zastupanju žrtava tijekom suđenja u Srbiji kao na ulogu branitelja ljudskih prava koji su, predstavljajući dodatnu dokumentaciju o zločinima, u stanju cjelovitije predstaviti odgovornost okrivljenih – i povezanost sa državnim institucijama kao što su policija i vojska – nego što to može državni tužitelj.⁵⁹

iii. Suradnja među nadležnim tijelima i učinkovitost istraga

Suradnja među nadležnim tijelima je vrlo bitna ako se očekuje pravilno vođenje istraga i na državnoj i

regionalnoj razini. **Međudržavna suradnja u domenu pravosuđa je nedavno dala obećavajuće znake poboljšanja stanja. Prije se takova suradnja uglavnom odnosila na radnje prije početka suđenja koje su podrazumijevale razmjenu informacija i dokaza tijekom istražnog postupka. Ali odnedavno se proširila i na fazu suđenja, i uvedena je praksa pozivanja svjedoka koji žive izvan zemlje u kojoj je postupak u toku.** Takva unapređenja, koja su bila nezamisliva samo prije dvije godine, osobito su bila vidljiva tijekom postupka u predmetu *Lovas*⁶⁰ pred Županijskim sudom u Vukovaru i u predmetu *Ovčara*⁶¹ pred Vijećem za ratne zločine u Okružnom sudu u Beogradu. Suradnja je omogućena temeljem okvira sporazumâ o suradnji u pravosuđu koji je i Hrvatska potpisala. Taj okvir obuhvata sporazum koji je 1996. godine zaključen između Hrvatske i Bosne i Hercegovine o suradnji u kaznenim stvarima⁶², sporazum koji su 1998. godine zaključili Hrvatska i Srbija i Crna Gora o uzajamnoj pravnoj pomoći u građanskim i kaznenim stvarima,⁶³ Europska konvencija o ekstradiciji i Europska konvencija o uzajamnoj pomoći u kaznenopravnim stvarima, kojoj je Hrvatska također pristupila.⁶⁴ Državno odvjetništvo RH je nedavno potpisalo sporazum sa Tužiteljstvom Bosne i Hercegovine o unapređenju suradnje na razini tužiteljstava u predmetima ratnih zločina i organiziranog kriminala.⁶⁵ Sličan sporazum je potpisan i sa Glavnim tužiteljem Crne Gore.⁶⁶

Ali je ova kvalitetnija suradnja u domenu pravosuđa također omogućena i djelovanjem domaćih nevladinih

58 ICTJ intervju s aktivistom za ljudska prava iz Hrvatske, Zagreb, 23. prosinca 2005.

59 Intervju sa Natašom Kandić, Fond za humanitarno pravo, srpanj 2006.

60 U listopadu 2005. godine je Tužitelj za ratne zločine u Srbiji objavio da će provesti istrage protiv osoba koje se traže u vezi s predmetom *Lovas*, za koje se zna da su na njegovom teritoriju. Vidjeti Misija OESS-a u Hrvatskoj, "Status Report No. 17 on Croatia's Progress in Meeting International Commitments since July 2005," 10. studenoga 2005., str. 17.

61 U ovom predmetu u kojem su okrivljeni optuženi za ratne zločine protiv Hrvata u Vukovaru 1991. godine, srbijanski tužitelj i istražni sudac su se sastali sa državnim odvjetnikom za ratne zločine iz Hrvatske u Zagrebu, i dobili su bitne podatke i dokaze za taj predmet. Vidjeti Human Rights Watch, "Pravda u opasnosti: suđenja u predmetima ratnih zločina u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji i Crnoj Gori," listopad 2004., tom 16, br. 7 (D), str. 19.

62 Sporazum između Vlade Bosne i Hercegovine, Vlade Federacije Bosne i Hercegovine i Vlade Republike Hrvatske o pravnoj pomoći u građanskim i kaznenim stvarima, *Službeni list Republike BiH* – posebno izdanje, Međunarodni sporazumi, 27. svibnja 1996.

63 Sporazum između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije o pravnoj pomoći u kaznenopravnim i građanskim stvarima, *Narodne Novine* – posebno izdanje, Međunarodni sporazumi, br. 6/1998, 10. travnja 1998.

64 Human Rights Watch, "Pravda u opasnosti: suđenja u predmetima ratnih zločina u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji i Crnoj Gori," listopad 2004., tom 16, br. 7 (D), str. 18.

65 Protokol o suglasnosti u ostvarivanju međusobne suradnje u borbi protiv svih oblika teškog kriminala, koji je potpisan između Državnog odvjetništva Republike Hrvatske i Javnog tužiteljstva Republike Bosne i Hercegovine. Human Rights Watch, "U potrazi za pravdom: Odjel za ratne zločine u Bosni i Hercegovini," veljača 2006., <http://hrw.org/reports/2006/ij0206/ij0206web.pdf>

66 Hrvatska novinska agencija HINA, "Crna Gora i Hrvatska će surađivati u kaznenom gonjenju osumnjičenih za ratne zločine," 27. srpnja 2006.

nih udruga, prije svega Fonda za humanitarno pravo iz Beograda. Tijekom suđenja u predmetu *Ovčara*, pred Vijećem za ratne zločine u Beogradu, Fond za humanitarno pravo, koje je preuzelo pravno zastupanje žrtava, organiziralo je dolazak i nazočnost dvadesetak članova obitelji žrtava iz područja Vukovara na saslušanjima, tijekom perioda od godinu i pol. «Fond za humanitarno pravo nas je kontaktirao. Na početku obitelji nisu željele otići tamo i mislile su da je to samo farsa. Ali je povjerenje u Fond bilo odlučujuće. Pristali smo i uvjerali svjedoke da trebaju otići u Srbiju», izjavio je jedan od zastupnika hrvatskih žrtava.⁶⁷ Inicijativa je pohvaljena kao veliko postignuće za žrtve, kao i za zajednice sa obje strane granice. «To je jedan od najboljih primjera koji pokazuju kako se treba postupati s ratnim zločinima», rekao je predstavnik Srba u Vukovaru.⁶⁸ Vodeća nevladina udruga koja prati sudske procese je istaknula da su nakon toga iskustva «udruge žrtava u potpunosti promijenile retoriku: sada kažu da je u redu ako se [okrivljenima] sudi u Beogradu. Danas, uz manju pomoć moguće je zamisliti da svjedoci odlaze u Srbiju i iz Srbije u Hrvatsku. Ali još uvijek postoji strah, ali je moguće nešto učiniti kako bi se savladao».⁶⁹

Dva svjedoka su također svjedočila putem video-linka iz Hrvatske u postupku u predmetu *Ovčara*. Deset svjedoka iz Republike Srpske, u Bosni i Hercegovini, svjedočilo je u studenome 2005. i u siječnju 2006.

godine pred Županijskim sudom u Splitu. Postupak u predmetu *Lora* je bio prvi primjer u kojem su svjedoci iz Srbije, poticani srbijanskim Tužiteljstvom i Fondom za humanitarno pravo, željeli doputovati u Hrvatsku. Tim svjedocima su zaštitu pružale snage policije i iz Srbije i iz Hrvatske.⁷⁰ Predstojeći sudski postupci protiv pripadnika «Škorpiona», posebne postrojbe srbijanskog Ministarstva unutarnjih poslova, će predstavljati još jedan veliki test sve veće suradnje među pravosudnim tijelima iz Hrvatske, Srbije i Crne Gore.⁷¹

Međudržavna suradnja je također bitna i za smanjenje broja sudskih postupaka koji se vode u odsutnosti okrivljenih. Vrhovni sud i Državno odvjetništvo Hrvatske izdali su napatke da se razdvoje postupci koji se vode protiv pristunih optuženika i optuženika u bijegu. Ipak, 2005. godine su protiv skoro 60 posto svih optuženih i protiv gotovo 75 posto od svih optuženih Srba vođeni postupci u odsutnosti.⁷² Ovako visok broj postupaka koji se vode u odsutnosti okrivljenih je djelomice rezultat velikoga broja optužnica temeljem kojih se postupci vode pred sudovima čak i kada su neki okrivljeni još uvijek na slobodi. Temelj ovih zajedničkih optužnica je često pripadnost optuženih određenoj postrojbi policije ili vojske, a ponekad jednostavno činjenica da se nekoliko optuženih nalazilo na mjestu istoga zločina.

67 ICTJ intervju sa predstavnikom hrvatskih žrtava, Zagreb, 23. prosinca 2005.

68 ICTJ intervju sa predstavnikom srpskih žrtava, Vukovar, 21. prosinca 2005.

69 ICTJ intervju sa hrvatskom nevladinom udrugom, Zagreb, 22. prosinca 2005.

70 Intervju sa Natašom Kandić, srpanj 2006.

71 Iako Škorpioni nemaju veze s Hrvatskom, hrvatsko pravosuđe je dostavilo dokumentaciju srbijanskom Vijeću za ratne zločine u tome predmetu.

72 Kruhonja, K. (Ed.), "Praćenje suđenja za ratne zločine. Godišnje izvješće, 2005," Osijek, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, 2005, str. 10 i Misija OEES-a u Hrvatskoj, "Status Report No.17 on Croatia's Progress in Meeting International Commitments since July 2005," 10. studenoga 2005., str. 16.

Suđenje za genocid pred Sudom BiH

Mirjana Lazić¹

U Bosni i Hercegovini se po prvi put sudi za krivično delo genocida. Nakon nešto manje od godinu dana otkako je postupak u predmetu *Mitrović i drugi (Kravice)* počeo, glavni pretres je još u toku. Sudskim većem Suda BiH u Sarajevu predsedava sudija Hilmo Vučinić, kao domaći sudija, a veće čine i dvoje međunarodnih sudija – Paul Melchior Brilman i Shireen Avis Fisher. **Postupak se vodi protiv 11 bivših pripadnika Vojske i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske: Miloša Stupara, Milenka Trifunovića, Petra Mitrovića, Brana Džinića, Aleksandra Radovanovića, Slobodana Jakovljevića, Miladina Stevanovića, Velibora Maksimovića, Dragiše Živanovića, Branislava Medana i Milovana Matića.** Na statusnoj raspravi održanoj 3. februara 2006. godine većina optuženih je izjavila da nije razumela optužnicu i zatražila od Suda da im dokazi i optužnica budu dostavljeni na srpskom jeziku. Sudija za prethodni postupak, Richard Gebelein, zaključio je da su optuženi u toku istrage pokazali da sasvim dobro razumeju jezik kojim se govori u Sudu BiH. Na osnovu toga sudija je u zapisnik uneo da se smatra da se optuženi izjašnjavaju da nisu krivi.

Sud je optužnicu potvrdio 19. decembra 2005. godine. Prema optužnici, optuženi se terete za krivično delo genocida, učinjeno nad Bošnjacima, u svojstvu pripadnika Vojske Republike Srpske i MUP-a Repu-

blike Srpske. U periodu između 10. i 19. jula 1995. godine sačinjen je plan prinudnog preseljenja oko 25.000 Bošnjaka iz zaštićene zone UN-a Srebrenica. Optuženi su učestvovali u ostvarenju plana tako što su 12. i 13. jula 1995. godine osiguravali i kontrolisali put Bratunac–Milići, uključujući deo puta kod skladišta Zemljoradničke zadruge *Kravica*. Na pomenutom putu vršili su izviđanja i napadali iz tenkova i drugog oružja Bošnjake, prisiljavajući muškarce da se predaju. Hiljade zarobljenih muškaraca držali su na livadi u Sandićima i oko nje. Jedan broj njih predali su pripadnicima VRS, a ostale su kamionima prevezli na različite lokacije, uključujući i skladište Zemljoradničke zadruge *Kravica*. Zarobljenici su 13. jula 1995. godine oko 18:00 časova ubijeni u prisustvu optuženog Miloša Stupara, tako što su optuženi Milenko Trifunović, Slobodan Jakovljević, Aleksandar Radovanović, Miladin Stevanović, Petar Mitrović, Branislav Medan, Velibor Maksimović i Dragiša Živanović pucali iz automatskih pušaka, Brano Džinić je bacao bombe, a Milovan Matić municijom punio okvire pušaka.

Optuženi Miloš Stupar i Milenko Trifunović se osim za genocid terete i po osnovu komandne odgovornosti, jer su prisustvovali masovnom ubistvu zarobljenika a nisu intervenisali sa ciljem da ove zaštite, niti su preduzeli mere da se izvršioci ubijanja kazne.

U dosadašnjem toku suđenja svedočilo je 45 svedoka optužbe, ali je tužilac najavio i ispitivanje dodat-

¹ Autor je istraživač-analitičar u Fondu za humanitarno pravo.

nih svedoka. Spisak sadrži sledeće svedoke: Sabina Sarajlija, pravnica Ureda registara Suda BiH; Siniša Radić, pravnik MUP-a Republike Srpske; Jovan Nikolić, nekadašnji direktor Zemljoradničke zadruge *Kravica*; Miladin Nikolić, čuvar hangara *Kravica*; Dragan Nikolić, nekadašnji direktor Zemljoradničke zadruge *Kravica*; Krstina Nikolić, bivša kuvarica u Zemljoradničkoj zadruzi *Kravica*; Luka Marković, nekadašnji radnik Zemljoradničke zadruge *Kravica*; Zoran Erić; Miladin Jovanović, bivši pripadnik VRS; Miloš Đukanović, nekadašnji radnik Zemljoradničke zadruge *Kravica*; Perica Vasović, nekadašnji radnik Zemljoradničke zadruge *Kravica*; Ilija Nikolić; Siniša Bećarević, policajac u Bratuncu; Miloško Milanović, bivši pripadnik Posebne jedinice policije bosanskih Srba u Zvorniku; Slavorad Vasić, očevidac; Stanislav Vukajlović, bivši pripadnik VRS; Miloš Vuković, bivši vozač pozadinskog voda Specijalne policije; Milenko Pepić, policajac iz Bratunca; Mirko Sekulić, bivši pripadnik Specijalne policije, voda *Skelani*; Danilo Zojić, bivši komandant Posebne jedinice policije SJB u Zvorniku; Marko Prelec, bivši analitičar tužilaštva MKTJ; Božo Bagarić, bivši istražitelj Tužilaštva BiH, Milomir Čodo, šef Odseka za organizovani kriminal u CJB Bijeljina; Radomir Vasić, bivši načelnik CJB Zvornik. Među svedocima koji su ispitani nalaze se i bivši pripadnici II Odreda specijalne policije *Šekovići*, istog odreda kome je većina optuženih pripadala: Obradin Balčaković, Ljubiša Bećarević, Tomislav Đukić, Predrag Celić, Nebojša Janković, Dragan Kurtuma, Živojin Milošević, Nikola Milaković, Đorđo Vuković, Blagoje Stanišić, Slobodan Stjepanović, Nedeljko Sekula, Dragomir Stupar, Milomir Trifunović, Milomir Čodo, Zvezdan Stupar, Nenad Janić, Radoslav Božić i Marko Aleksić, koji je pristao da svedoči pošto je Tužilaštvo BiH donelo rešenje o imunitetu od krivičnog gonjenja.

Svedok Luka Marković bio je poslovođa u Zemljoradničkoj zadruzi *Kravica* u vreme pomenutog događaja. Pojasnio je da je 13. jul 1995. godine proveo u zadruzi i video šta se tog dana dešavalo. «Dovezeno je 16 ili 17 autobusa punih zarobljenika, to znam jer sam reklo beležio svaki autobus koji je ušao. Dolazili su iz pravca Konjević Polja. Autobus bi stao neposredno na ulaz u hangar i zarobljenici su izlazili sa rukama iza glave. Oko 18:00 časova, kada je stigao poslednji autobus, začuo se kratak rafal. Najpre je počela pucnjava po autobusu, a potom dolazi još vojske koji pucaju sa asfaltnog puta po zarobljenicima u hangaru i ispred hangara. To je sve trajalo oko pola sata. Mislim da je

na ljude koji su bili zatvoreni u zatvorenom delu hangara bačena bomba, pošto sam osetio čudan miris i štipanje očiju. Bomba je bila bačena kroz prozor sa zadnje strane hangara. Nešto kasnije dovežena je cisterna, utovarivač i kamioni kojima su leševi odvezeni u pravcu Bratunca. Leševi su iz zatvorenog dela hangara izvađeni tako što je probijen zid sa prednje strane.»

Svedoci su naveli da je bilo oko 1000 leševa i da su sahranjeni u selu Glogova. Svedok Ilija Nikolić se seća da je 17. jula 1995. na tom području video iskapanu zemlju pa je pretpostavio da su leševi tu sahranjeni.

Većina saslušanih svedoka jesu bivši pripadnici II Odreda specijalne jedinice Šekovići. Za vreme svedočenja većina je ostavila utisak neiskrenosti. Njihove izjave često su nelogične i neprecizne. Razlike u izjavama datim na glavnom pretresu i u istrazi svedok Obradin Balčaković opravdao je rečima da je njegova izjava iz istrage iznuđena pritiscima da će i sam biti optužen, da je navođen na odgovore i da njegove reči nisu dosledno unete u zapisnik. Neki svedoci pokušali su pomoći optuženima, govoreći o njima kao ljudima «blage naravi», «povučenim», «porodičnim» i «dobrim drugovima».

Tužilac je više puta predočio svedocima izjave koje su dali u istrazi, a koje se međusobno razlikuju. Svedok Jovan Nikolić rekao je: «U zavisnosti od vremena i situacije davao sam različite iskaze». Svedok Zoran Erić je na pitanje tužioca rekao da su njegove ranije izjave tačne, ali da se prilikom svedočenja pred Sudskim većem nije svega setio pa zato sve te detalje nije pominjao. Svedočili su nervozno ili uplašeno, ne otkrivajući detalje događaja, verovatno plašeći se da otkriju svoju ulogu u tome. Primećeno je da su ovi svedoci u istrazi otkrili mnogo više, ali da na glavnom pretresu izbegavaju odgovore na mnoga pitanja ili se ograđuju odgovorima «ne znam, ne sećam se». Svedok Nedeljko Sekula je pravio upadljivo duge pauze pre nego što bi odgovorio na većinu pitanja, zbog čega se stekao utisak da umesto reprodukcije svog sećanja dugo razmišlja o odgovoru.

Na suđenju su svedočila i dva zaštićena svedoka – oštećena. Zaštićeni svedoci svedočili su iz druge prostorije. Ostali učesnici u postupku pratili su svedočenje na video-bimu, na kome se mogao videti izmenjen lik i čuti izmenjen glas svedoka. Takođe, njihovi lični podaci i mesto boravka nisu otkriveni.

Zaštićeni svedok S1 koji je preživeo streljanje u skladištu Zemljoradničke zadruge *Kravica* o tome je rekao: «Dok smo sedeli na livadi, iz pravca Bratunca naišao je general Ratko Mladić i predstavio se. Rekao je zarobljenicima da će svi za dan-dva biti razmenjeni, da su njihove porodice evakuisane i da im se ništa neće desiti. Zatim su u koloni zarobljenici stigli do skladišta. Prednji deo kolone ušao je na prvi ulaz skladišta, a kada se tamo popunilo, zarobljenici su ulazili na drugi ulaz skladišta. Na vratima su bila dva čuvara. **Ušao sam na kraj skladišta suprotno od vrata i stao uza zid. Počela je pucnjava i to rafalno, bacane su bombe i to je trajalo sve do mraka. Zarobljenici su zapomagali, a čuvari su im odgovarali «zar vas još ima živih». Kasnije se čula naredba da su stigli utovarivač i cisterna i da se mrtvi pakuju. Rešio sam da odem, makar me ubili. Bila su još dvojica živih, jedan mlađi i Ramiz Muškić. Izašao sam na asfaltni put. Jedan vojnik me je video i naredio da stanem. Legao sam i kada mi je vojnik naredio «diži se» ustao sam i počeo bežati. Samnom je bio i Ramiz, uspeli samo stići do šume da bi nakon lutanja 26. jula stigli u Žepu».**

Zaštićeni svedok S2 takođe je preživeo streljanje, a o svom bekstvu iz skladišta je ispričao: «U toku noći odlučio sam da izađem iz hangara. Bio sam ranjen u nogu. Dopuzao sam do velikog kontejnera za smeće koji se nalazio u prostoriji, gazeći usput mrtve i ranjene. Iznad kontejnera nalazio se prozor. Bio je na oko dva metra visine i prilično uzak. Popeo sam se na kontejner i uspeo da iskočim kroz prozor. S druge strane hangara nalazilo se kukuružište. Ležao sam glavom okrenutom prema hangaru i nisam se pomerio. Plašio sam se da se u blizini ne nalaze vojnici. Tada sam čuo da neko dolazi i govori: «Evo ga još jedan, iskočio je kroz prozor!» Upalili su se reflektori. **Prišla su mi dva vojnika. Čekao sam da me ubiju. Jedan je pucao i pogodio me u desnu plećku. Vojnik me je pitao «Hoćeš li još», ali ja sam ćutao, praveći se da sam mrtav. Otišli su u pravcu kukuruza. Kasnije se pojavio još jedan vojnik, ali me nije dirao. Ležao sam tako do jutra, sve dok nije prestala pucnjava. Zatim se čuo utovarivač koji je skupljao mrtve. Ranjene su vojnici terali da pevaju četničke pesme u horu, a zatim ih ubijali.** Dok sam ležao video sam kako vojnici pucaju u još dvojicu koja su iskočila kroz prozor. Kada je sve utihnulo, probao sam da se razmrdam i vidim da li mogu da hodam. Bol nisam osećao iako sam bio prekriven krvlju. Nisam pokušavao da zaustavim krvarenje. Ušao sam u kukuružište i puzeći stigao do potoka. Usput sam video još ubijenih koji

su pokušali da pobegnu. U potoku sam se osvežio i krenuo prema šumi».

Tužilac je kao dokaz priložio video zapis na kojem se vide zarobljeni Bošnjaci na livadi, čuvari zarobljenih ljudi od kojih je svedok Miloško Milanović prepoznao jednog od optuženih – Milenka Trifunovića. Na snimku se takođe vidi i Ljubiša Borovčanin, tadašnji komandant specijalne brigade MUP-a Republike Srpske, kome se trenutno sudi u Hagu i koji je pristao da učestvuje u postupku i svedoči, pod uslovom da bude ispitan u sudnici a ne putem video linka. **Od ostalih optuženih na licu mesta svedoci koji su saslušani prepoznali su Milovana Matića i Brana Džinića.**

O prisustvu Ratka Mladića svedočili su ne samo zaštićeni svedoci. Izjave se slažu u pogledu toga da je Mladić zarobljenim Bošnjacima poručio da se ne brinu jer će svi biti razmenjeni i uskoro se sastati sa svojim porodicama. Ipak, slika je potpuno drugačija ako se uzme u obzir prisustvo televizijskih ekipa, nakon čijeg odlaska je započelo odvoženje zatvorenika prema skladištima Zemljoradničke zadruge *Kravica*.

Optuženi Petar Mitrović je u istrazi priznao izvršenje krivičnog dela, što je kasnije negirao, a odbrana je pokušala da njegovo priznanje ospori navodima da je optuženi Mitrović neuračunljiv. Nakon angažovanja veštaka Avdulaha Kučukalića, specijaliste neuropsihijatra, navodi odbrane su odbačeni. Branioci su zatim nastojali da ospore zakonitost uzimanja izjave od Petra Mitrovića. Sudsko veće još nije odlučilo da li će izjave date u istrazi u CJB Bijeljina i Tužilaštvu BiH prihvatiti kao dokaz, tako da još uvek nije poznato ni da li će se prilikom odlučivanja kao dokaz koristiti priznanje optuženog Petra Mitrovića. Svedok Sabina Sarajlija, koja je prisustvovala saslušanju, svedočila je o okolnostima uzimanja izjave Petra Mitrovića i Miladina Stevanovića u Tužilaštvu BiH, ali ne i o sadržini tih izjava. Rekla je da je Petar Mitrović delovao potpuno prisebno i opušteno, kao čovek koji je želeo da se rastereti i ispriča o događajima za koje je pitan. O saslušanju je govorio i svedok Boža Bagarić, istražitelj Posebnog odeljenja za ratne zločine Suda BiH, koji je napomenuo da je osumnjičeni Mitrović upozoren na svoja prava i da mu je advokat Slavica Čvoro, u čijem prisustvu je dao svoju izjavu slobodno i bez pretnje, postavljena kao branilac po službenoj dužnosti. Izjavu je na kraju pročitao i bez primedbi potpisao.

Zbog kvalifikacije krivičnog dela kao genocida, odbrana je unakrsnim ispitivanjima svedoka nastojala da dokaže da kod optuženih u vreme izvršenja krivičnog dela nije postojala genocidna namera. Tako je svedok Milenko Pepić, pripadnik II Odreda specijalne policije *Šekovići* rekao da je zadatak II Odreda bio obezbeđivanje puta Bratunac–Konjević Polje, da za plan koji bi uključivao genocidnu nameru nije čuo i da nikakva posebna oprema ili naoružanje nije nošena tom prilikom na teren. Svedoci su govorili o tome da nije postojao nikakav unapred smišljen plan za ubijanje zarobljenih Bošnjaka, već je tome prethodio incident o kome je govorio svedok Ilija Nikolić: «Video sam kada je jedan zarobljenik oteo pušku čuvaru i pucao u njega, a drugi čuvar je uhvatio cev puške i oteo je iz ruke zarobljenika. Tada su zarobljenici krenuli napred prema stražarima, stražari su stali u polukrug i počeli da pucaju u zarobljenike». Ipak, svedočenja posredno potvrđuju navode optužnice o organizovanoj, sistematičnoj akciji srpskih snaga jer su svedoci jasno rekli da su u kritično vreme u područje Srebrenice upućeni sa drugih terena – svedoci Tomislav Dukić i Marko Aleksić iz Srednjeg, svedok Siniša Bećirević sa bolovanja, a svedok Radoslav Božić je rekao da su tom prilikom svi pripadnici II Odreda, osim dežurnih, upućeni na područje Srebrenice.

Tužilac je predložio Sudskom veću rešenje o imunitetu od krivičnog gonjenja svedoka Marka Aleksića, kako bi svedok Aleksić svedočio bez pritiska. On je izjavio: «Bio sam pripadnik II odreda *Šekovići*, u I vođu koji je bio pešadijski. Jula 1995. godine komandir II odreda *Šekovići* bio je Rade Čuturić, a pre njega optuženi Miloš Stupar. Čuturić nam je lično naredio da se moramo dislocirati u područje Srebrenice. 12. jula bili smo u Srednjem. Autobusima smo krenuli i stigli u predgrađe Bratunca. Komandir Čuturić je naredio da se rasporede duž puta Bratunac–Konjević Polje jer je jedna grupa naoružanih neprijateljskih vojnika već prešla tamo. Zadatak je bio da se obezbedi prolaz autobusa sa meštanim iz Srebrenice da se ne bi desio neki eksces. 12. jula nije bilo pucnjave. 13. jula prepodne neki su se muslimani počeli predavati i to je trajalo čitavo popodne. Bilo je i pucnjave. Predalo se ne više od 500 ljudi. Kolona tih ljudi se kretala od Sandića prema Kravici. Pošto je kolona prošla, čuli su se pucnji, najpre pojedinačni, a potom je došlo do jače pucnjave i detonacija ručnih bombi.»

Zbog okolnosti da Miloša Stupara optužnica tereti i za komandnu odgovornost, njegova odbrana nastojala je da ospori da je optuženi u to vreme bio komandir II odreda Specijalne jedinice *Šekovići* i da nije bio odgovoran za postupke svojih podređenih. Nekadašnji pripadnici II Odreda specijalne policije *Šekovići* koji su u postupku učestvovali kao svedoci neubedljivo su govorili da je komandir pomenutog odreda u julu 1995. godine bio Rade Čuturić, ali ne navodeći kada je on stupio na tu funkciju. Ipak, svedok Danilo Zojić, tadašnji komandant Posebne jedinice policije u rejonu CJB Zvornik potvrdio je navode optužnice da je optuženi Miloš Stupar u to vreme formalno bio komandant odreda. On je na pitanje tužioca ko je u julu 1995. bio komandir izjavio da je to «specifično pitanje» jer je u maju mesecu 1995. razgovarao sa Stuparom koji mu se požalio da više nema kontrole nad odredom, da ne može da komanduje i da je zvao ministra. Zojić je kazao da je, po njegovom saznanju, od maja meseca odredom na terenu komandovao Rade Čuturić i da od tada nikada nije video Stupara na terenu. Ovaj svedok je ostavio utisak čoveka koji sa dosta sigurnosti govori o događajima i iz čijeg svedočenja se može zaključiti da je u vreme izvršenja krivičnog dela funkcija komandira *de iure* pripadala optuženom Stuparu, ali ju je *de facto* obavljao Rade Čuturić, koji je kasnije poginuo. Za vreme njegovog svedočenja optuženi Stupar bio je vidno nervozan.

U pritvorskoj jedinici pri Sudu BiH u Sarajevu, kao i u pritvorskoj jedinici KPZ «Kula» u Istočnom Sarajevu, 38 pritvorenika štrajkovalo je glađu od 8. do 28. januara 2007. godine. Pri tom su odbijali i da se za vreme štrajka pojave na suđenju. Njima su se kasnije priključili i osuđeni koji se nalaze na izdržavanju kazne zatvora. Među njima se nalazilo svih jedanaest pritvorenika u predmetu *Kravica*. Osnovni zahtev pritvorenika-štrajkača je da im se pred Sudom BiH sudi prema Krivičnom zakonu SFRJ koji je važio u vreme izvršenja krivičnih dela, a ne prema Krivičnom zakonu BiH koji je donet 2003. godine. Osnovna razlika je u rasponu propisane kazne. S obzirom na to da je smrtna kazna ukinuta, maksimalna kazna koju je moguće izreći prema KZ SFRJ jeste 20 godina zatvora, dok je prema KZ BiH to dugotrajni zatvor u trajanju od 45 godina.

Podlogu za svoje zahteve pritvorenici vide u principu primene blažeg zakona i odredbama člana 4. KZ BiH

koji definiše vremensko važenje krivičnog zakona. Na počinioca krivičnog dela primenjuje se zakon koji je bio na snazi u vreme izvršenja krivičnog dela. Ako se posle izvršenja krivičnog dela izmeni zakon, primenjuje se zakon koji je blaži za učinioca.

Ostali zahtevi odnose se na to da se primenjuju jednaki uslovi prilikom vođenja postupaka pred Sudom BiH i ostalim sudovima u Bosni i Hercegovini. To podrazumeva mogućnost da se optuženi brane sa slobode. U ostalim sudovima u BiH optuženi imaju priliku da se brane sa slobode, dok im je to pravo pred Sudom BiH uskraćeno.

Jedan od zahteva je i poništenje svih presuda koje je Sud BiH doneo na osnovu Krivičnog zakona BiH iz 2003. godine i ponavljanje postupka koji će se voditi prema Krivičnom zakonu SFRJ. Jedna od tih presuda je presuda doneta u slučaju Abdulaha Maktufa, koji je za ratni zločin protiv civilnog stanovništva osuđen na kaznu zatvora u trajanju od pet godina.

Pritvorenici koji su svoje zahteve uputili najvišim državnim institucijama, Ustavnom sudu BiH, ministru za ljudska prava Mirsadu Kebi, ministru pravde BiH Slobodanu Kovaču, ministru pravde Republike Srpske Džeraldu Selmanu, ministru pravde Federacije BiH Bojani Krišto i ombudsmanu za ljudska prava u BiH i Republici Srpskoj, očekuju odluku Ustavnog suda kojom će se izvršiti harmonizacija krivičnog zakonodavstva. Tom odlukom bi se precizno odredilo po kojem krivičnom zakonu će se ubuduće suditi pred svim sudovima u Bosni i Hercegovini. Ustavni sud je prvobitno najavio donošenje odluke za 26. januar 2007. godine, ali iz nepoznatih razloga odluka još nije doneta.

Ako se uzme u obzir činjenica da tužilac nije završio sa iznošenjem dokaza i da je samo odbrana prvooptuženog Miloša Stupara najavila ispitivanje 15 svedoka, za sada se ne može prognozirati kraj i ishod ovog postupka.

Sudski masakr Srebrenice

Antonio Cassese¹

Presudu Međunarodnog suda pravde (MSP) koja se odnosi na umešanost Srbije u masakr bosanskih Muslimana u Srebrenici 1995. treba pozdraviti sa znatnom ambivalentnošću. Na jednoj strani, činjenica da je međunarodni sud proglasio odgovornost države u stvari genocida bez sumnje je pozitivan razvoj. Na drugoj strani, odluka Suda je jedna od onih sudskih presuda koje pokušavaju da svakome daju po nešto i ostave stvari onakvim kakve su bile.

Sud nije trebalo da se bavi krivičnom odgovornošću specifičnih pojedinaca; to je posao Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. MSP koji se umesto toga bavi kontroverzama između država suočio se sa tvrdnjom Bosne da je Srbija odgovorna za masakr u Srebrenici. Iako je sud potvrdio da se genocid dogodio, odlučeno je da Srbija nije odgovorna u skladu sa međunarodnim pravom.

Prema Sudu, generali bosanskih Srba krivi za ovaj genocid, različiti Mladići i Karadžići nisu delovali kao agenti Srbije, niti su dobijali specifične instrukcije iz Beograda. Genocid nije mogao da bude pripisan Srbiji, iako je srpska vlada isplaćivala plate Mladiću i njegovim kolegama, a takode im obezbeđivala finansijsku i vojnu pomoć. Srbija nije bila kriva ni za ume-

šanost jer, i pored toga što je imala značajan uticaj na Mladića i njegove ljude, nije znala u tom momentu gde se događao genocid i da je počinjen takav zločin.

Pošto je "oslobodio" Srbiju od glavnog zločina, MPS je ponudio vrstu "utešne nagrade" Bosni, potvrdivši da su ubistva u Srebrenici imala karakter genocida - zaključak koji je već doneo Međunarodni sud za ratne zločine. Štaviše, prema MSP, Srbija je prekršila međunarodno pravo zato što je propustila da spreči genocid, jer iako je mogla da spreči masakr ona to nije učinila, a zatim nije pomogla Tribunalu da uhapsi Mladića (koji se, kao što je poznato, i dalje krije u Srbiji).

Odluka Suda, prema tome, pokušava da trči zajedno sa zecom i lovcima i lovačkim psima. Da bi se odlučilo da li je Mladić delovao za račun Srbije kada je planirao i naredio masakr u Sreberenici, Sud je zahtevao dokaz da su mu srpski funkcioneri poslali specifičnu "instrukciju" da poćini akt genocida. Oćigledno, takve instrukcije neće nikad biti naćene. Zbog toga nije bilo dovoljno da se dokaće da je Srbija finansirala i plaćala vojno rukovodstvo bosanskih Srba i da je ono bilo tesno povezano sa politićkim i vojnim rukovodstvom Srbije.

¹ Autor je prvi predsednik Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju, a kasnije predsedavajući Međunarodne komisije za istragu u Darfuru i profesor prava na Univerzitetu u Firenci. Članak je na engleskom jeziku objavljen u listu Guardian, 27. februara 2007, a prevod na srpski jezik objavljen je u listu Danas, 28. februara 2007, u rubrici Dijalog.

Što je još važnije, odluka MSP da je Srbija odgovorna zato što nije sprečila genocid u kojem nije saučestvovala ima malo smisla. Prema Sudu, Srbija je bila svesna veoma visokog rizika od akta genocida, a nije učinila ništa. Ali, Srbija nije učestvovala, utvrdio je Sud, jer "nije dokazano" da je namera da se počine akti genocida u Srebrenici "stavljena do znanja Beogradu".

To je u najboljem slučaju zbunjujuća izjava. Masakr je detaljno pripremljen i dogodio se u toku šest dana (između 13. i 19. jula). Je li verodostojno da su srpske vlasti ostale u mraku dok su ubistva bila u toku i dok je o tome izveštavano u svetskim medijima? Deluje daleko realnije da se veruje da su srpski lideri bili oba-

vešteni šta se događa i da, i pored toga, vojna, finansijska i politička podrška Mladiću nije nikad bila obustavljena. Fundamentalni problem sa odlukom MSP jeste nerealno visok standard dokaza za nalaz da je Srbija bila zakonski saučesnik u genocidu. Nakon svega, neko može, takođe, da bude kriv za saučesništvo u zločinu zato što ga nije sprečio, pošto je imao i obavezu i moć da to uradi, i kad kroz svoje nečinjenje odlučno doprinosi stvaranju uslova koji omogućavaju da se zločin dogodi.

Preživeli iz Srebrenice za koje je Bosna tražila odštetu neće dobiti ništa od Srbije. Da je bivši srpski predsednik Slobodan Milošević živ, bio bi oslobođen optužbe za genocid.

Odgovornost Srbije

Emir Suljagić¹

Poslednji put sam video svog oca 23. decembra 1992. Odlazio je na front zajedno sa stotinama drugih ljudi koji su morali da čekaju da njihovi prijatelji prvo poginu da bi oni dobili njihovo oružje. Rekao mi je da će se vratiti za doček Nove godine, da ga provedemo zajedno sa porodicom u Srebrenici koju smo tada nazivali domom.

Ustvari, naš pravi dom se nalazio samo nekoliko kilometara dalje, u Bratuncu, malom gradu na granici Srbije i Bosne i Hercegovine. Napustili smo ga šest meseci ranije nakon što su ga zauzele snage Jugoslovenske Narodne Armije, paravojne formacije, naoružane i trenirane od strane srbijanske policije i Vojska bosanskih Srba i započele sa uništavanjem okolnih sela.

Popodne, 24. decembra 1992, moj otac je poginuo u povratku sa fronta. Ubila ga je granata ispaljena sa teritorije Republike Srbije.

Prošlog ponedeljka, panel od 15 sudija Međunarodnog suda pravde je presudio da se to nije desilo baš tako. Uistinu, granata je proizvedena u fabrici u Srbiji, ispaljena je sa teritorije Srbije od strane srbijanskog vojnika kao deo operacija koje su se izvodile na teritoriji susedne države. Ali je Međunarodni sud pravde, nakon 14 godina spora, odlučio da Srbija nije odgovorna za smrt mog oca i mnogih drugih ljudi.

Donosioci odluka sa Zapada i mediji veruju da se u ovom pravnom procesu odlučivalo o kolektivnoj odgovornosti čitave jedne nacije. Ja ne verujem u to. Ovde se radilo o pravnoj odgovornosti jednog ubilačkog režima koji je seao smrt po čitavoj Bosni i Hercegovini u proleće i leto 1992. i opet sa pojačanim intenzitetom u leto 1995. kada je čitava muška populacija Istočne Bosne, koja je spas potražila u Srebrenici, masakrirana.

Bosna i Hercegovina su potraživale nadoknadu od Srbije za gubitak života i imovine. Za razliku od bošnjačke političke elite, koja je naivno uložila budućnost države u ishod sudskog procesa u Hagu, ja ne verujem da bi i odluka u korist Bosne i Hercegovine stvari promenila na bolje.

Odluka Međunarodnog suda pravde ne treba da se posmatra kao definitivna presuda o karakteru rata u Bosni. Čitavi tomovi, stvoreni od strane Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju, suda koji procesuiraju individualnu krivičnu odgovornost, svedoče u prilog ogromne uloge koju je Srbija odigrala ne samo u vojnim operacijama, već i u genocidu u Bosni i Hercegovini.

Da bi došli do svojih zaključaka, sudije Međunarodnog suda pravde su primenili izuzetno visoke standarde za dokaze, toliko visoke da bi srbijanski lider Slobodan Milošević i njegovi najbliži saradnici morali da izdaju

¹ Autor, Emir Suljagić je bosanski novinar i autor "Razglednice iz groba". Članak je objavljen u originalu na engleskom jeziku u listu The Boston Globe, 4. marta 2007.

specifične i detaljne instrukcije za svaku pojedinačnu operaciju. Po mišljenju sudija, kombinacija masovnih ubistava, masovnih iseljavanja, kampanja silovanja i namerno uništavanje elite ne čine genocid. Ništa manje do otvorenog priznanja Beograda ne bi bilo dovoljno za sudije da odluče da je Srbija zaista učestvovala u genocidu u Bosni.

Pravna vrednost presude je upitna. A njene političke implikacije su istovremeno i jasne i užasavajuće.

Na samom kraju II svetskog rata, nemački filozof Karl Jaspers je upitao svoje studente i Nemce u celini da preispitaju svoju kolektivnu odgovornost za zločine koje je počinio režim Adolfa Hitlera. Jaspers je identifikovao četiri vrste krivice, od kojih je jedna politička krivica koja proizlazi iz odgovornosti građana za ono što čini njihova vlada – kako za način na koji se njima

upravlja, tako i za ono što vlada čini drugima u ime svojih građana. Jaspers objašnjava da jurisdikcija za ovu vrstu političke odgovornosti leži na pobedniku u ratu. O političkoj odgovornosti se može raspravljati tek nakon što je ideologija, odnosno ideja koja stoji iza rata i zločina, vojno uništena a jasan diskontinuitet napravljen između prethodne i sadašnje vlade.

Srbija nije bila vojno poražena; nije učinjen diskontinuitet između Srbije Slobodana Miloševića i Srbije premijera Vojislava Koštunice. Ideja iza genocida u Bosni – sama ideja Velike Srbije je preživela. Međunarodni sud pravde je imao priliku da se sa ovom idejom u potpunosti obračuna. Nažalost, ideja je još uvek tamo negde. I njeno samo postojanje još uvek predstavlja smrtnu pretnju nesrpskom stanovništvu u Bosni i Hercegovini.

Nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine

Louis Bickford¹

Uvod

Ovaj rad se bavi inicijativama nevladinih organizacija koje su, kao i državne komisije za istinu, zasnovane na ideji da otkrivanje i kazivanje istine o masovnim zločinima počinjenim u prošlosti obezbeđuje izgradnju pravedne, stabilne i demokratske budućnosti u tranzicionim društvima.

Ovi poduhvati imaju određene slične karakteristike, ali su i razlike među njima duboke.

Njihove osnovne karakteristike su:

1. fokusiraju se na otkrivanje istine o zločinima počinjenim u prošlosti, što je jedna od komponenata šire strategije utvrđivanja odgovornosti;
2. u svojim nastojanjima oni, svesno ili nesvesno, liče na zvanične komisije za istinu osnovane u različitim zemljama, kao što su Čile, Maroko, Južna Afrika, Sijera Leone i Istočni Timor.
3. ti pokušaji se iniciraju od strane civilnog društva, predvođe ih organizacije za ljudska prava, udru-

ženja žrtava, univerziteti i druge organizacije, a nisu pokrenuti od strane državnih institucija.

Imajući na umu te karakteristike, ja ovu labavu kategoriju strateških zamisli usmerenih na ostvarivanje tranzicione pravde nazivam imenom *Nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine*.

Na osnovu ovih karakteristika, članak upoređuje nezvanične inicijative sa državnim komisijama za istinu. Većina nezvaničnih inicijativa i sama insistira na poređenju sa zvaničnim komisijama. Na primer, brazilski projekat *Nikad više* u svojim „visokim ciljevima“ navodi da „zaslužuje poređenje sa ostalim komisijama za istinu“,² dok je Grinsboro komisija za istinu i pomirenje i svoj naziv pozajmila od zvanične komisije. U suštini, svi se ovi projekti nalaze pod snažnim uticajem sve veće popularnosti komisija za istinu širom sveta.³ Do sada, u svetu je osnovano više desetina komisija za istinu.

Zaključak ovog poređenja je da svaki tip ovih inicijativa, bile one nezvanične ili državne, ima određenu snagu. Nijedan nije superiorniji od drugoga. Državne komisije s jedne strane imaju potencijala da uspostave širi društveni dijalog o prošlosti nego što to mogu

¹ Zahvaljujem se članovima Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu, čija imena slede: Cristina Barbaglia, Ariana Hellerman, Reyko Huang, Daniel Joyce, Katherine Mack, Amy Sodaro, konsultant Kirsten McConnachie i jednom broju mojih kolega, među koje spadaju Priscilla Hayner, Eduardo Gonzalez, Graeme Simpson, i Vasuki Nesiah, a koji su svi dali značajan doprinos različitim delovima ovog rada. Uprkos njihovoj pomoći, jedino ja sam odgovoran za sadržaj ovog članka. Napomena priređivača: Autor, Louis Bickford, direktor je Odeljenja za saradnju i razvoj Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu.

² Joan Dassin, str. xv.

³ Videti: NGOs „Truth Commissions and NGOs: The Essential Relationship“ (ICTJ Occasional Paper, April 2004).

nezvanične inicijative. S druge strane, nezvanične inicijative imaju određenih prednosti u slučaju kazivanja istine na lokalnom nivou. Štaviše, u nekim kontekstima državne komisije nisu moguće zbog političkih ograničenja, neefikasnosti, političkog kompromisa, ili sami aktivisti za ljudska prava i njihovi saveznici u vlada nisu zainteresovani da se one stvore. U ovakvim kontekstima, nezvanične inicijative predstavljaju jake alternative i mogu biti viđene kao legitimniji izbor u procesu traganja i otkrivanja istine o prošlosti.

Istorijski gledano, ove nezvanične inicijative su pokretane iz niza razloga. Analizirajući i ocenjujući širok spektar takvih inicijativa, ovaj članak proučava njihov doprinos procesima otkrivanja i saopštavanja istine u tranzicionim društvima. Upoređujući ih sa državnim komisijama, trudićemo se da izvučemo lekcije ne samo o doprinosu ovakvih inicijativa u širem smislu, već i da, osvrćući se na njihov „nedržavni“ karakter, utvrdimo njihovom snagu ili slabost. U tom smislu, ovaj članak treba da bude od koristi aktivistima za ljudska prava i ostalima koji razmatraju mogućnosti za pokretanje nezvaničnih strategija, ili učestvuju u njihovom razvijanju.

Nezvaničnih inicijativa ima mnogo i njihova iskustva su različita. Ipak, ovaj članak se odnosi samo na mali broj slučajeva, izabranih upravo zato što najbolje demonstriraju različitosti unutar ove kategorije tranzicione pravde i ukazuju na njih. Treba istaći da većina ovih inicijativa, kada govori o sebi, ne upotrebljava termine *nezvanični projekti* ili *nezvanične inicijative za traganje za istinom i njeno iskazivanje*. Ipak, ideja oslikava jednu stranu društva koja je u ovom trenutku prilično zanemarena.

Tranziciona pravda i kazivanje istine

U protekle tri decenije, u ogromnom broju različitih društava i situacija ulagani su koncentrisani naponi

da se društvo suoči sa nasleđem zločina iz prošlosti, u cilju doprinosa uspostavljanju stabilnosti i mira i za produbljivanje demokratije. Nadograđujući se na tradiciju Nirnberških suđenja (1945–1946),⁴ borci za ljudska prava i njihovi saveznici tragali su za mehanizmima za suočavanje sa kršenjima ljudskih prava iz prošlosti, ratnim zločinima i zločinima protiv čovečnosti, sve u cilju izgradnje novog demokratskog društva.⁵

Razvoj „kazivanja istine“ o prošlosti je ključni element u proučavanju istorije odgovornosti kasnog 20. i ranog 21. veka. Dve najznačajnije komisije, čileanska i južnoafrička, obznanile su do kraja šta se sve dešavalo u prošlosti. Na taj način, ove i ostale komisije uspele su da ograniče mogućnosti poricanja ili trivializacije patnji žrtava. One transformišu ono što je opšte poznato o zločinima iz prošlosti – *znanje* – u zvanično *priznanje*. Zvanično priznanje je daleko važnije ne samo zbog svog simboličkog značaja, već i zbog svojih praktičnih rezultata, kao što su *imenovanje korisnika državnog programa reparacija*. U najvećem broju slučajeva, komisije za istinu su u najvećem broju slučajeva tesno povezane s ostalim strategijama, kao što su krivično gonjenje odgovornih za masovna kršenja ljudskih prava i temeljne reforme državnih institucija.

Državne komisije za istinu i nezvanične inicijative za kazivanje istine

U poslednjih nekoliko decenija, komisije za istinu su se pojavile kao definisana kategorija institucija.⁶ Iako prethodne istražne komisije, kao što je bila Komisija za istragu prisilnih nestanaka u Ugandi 1974⁷, mogu potpasti pod definiciju komisija za istinu, međunarodni značaj komisija za istinu započinje sa argentinskom Nacionalnom komisijom za prisilne nestanke (CONADEP), Komisijom za istinu i pomirenje u Čileu i Gva-

4 Koreni tranzicione pravde se mogu tražiti i dalje u prošlosti. Za ovakav stav videti: diskusija Jon Elstera o sličnim poduhvatima u antičkoj Grčkoj, preciznije o Ugovoru o primirju [između Atine i Sparte – prim. ured.], 402. god. p.n.e. Vidi: Jon Elster, „Coming to terms with the past. A framework for the study of Justice in the transition to democracy,” Arch. European Sociology, (1998), vol. 39, str. 7–48.

5 Za potpuniju definiciju tranzicione pravde videti moje poglavlje „Transitional Justice” in The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity (Macmillan Reference USA, 2004), vol. 3, str. 1045–1047.

6 Vidi: Priscilla Hayner, „Fifteen Truth Commissions – 1974 to 1994: A Comparative Study,” Human Rights Quarterly, v. 16, no.4, November 1994, str. 597–655; i Harvard Law School, „Truth Commissions: A Comparative Assessment”, interdisciplinarna diskusija održana na Pravnom Fakultetu Univerziteta Harvard u maju 1996, organizovana od strane Programa za ljudska prava Pravnog fakulteta i Fondacije za Svetski Mir.

7 Joanna Quinn, „Constraints: Undoing of the Ugandah Truth Commission”, Human Rights Quarterly, 26.2, Maj 2004, str.401–427.

temalskom komisijom. Za njima je usledila verovatno svetski najpoznatija Komisija za istinu i pomirenje u Južnoj Africi – da se spomenu samo neke.⁸ U vreme pisanja ovog članka, neke komisije za istinu su nedavno okončale svoj rad (Gana,⁹ Istočni Timor,¹⁰ Maroko,¹¹ Peru,¹² i Sijera Leone¹³), neke obavljaju saslušanja i istrage (Liberija i Paragvaj) ili se o njima raspravlja (Fidži, Indonezija, Kenija). Kako su državne komisije bivale preciznije definisane, njihove karakteristike postajale su sličnije.¹⁴ Sa samo nekoliko izuzetaka, sledeće karakteristike odlikuju i nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine:

1) **Deo su strategije tranzicione pravde. Komisije za istinu, kao i mnoge nezvanične inicijative, obično se javljaju kao ključna komponenta u tranzicijama posle diktature, građanskog rata ili autoritarnog režima i osnivaju se tokom tranzicionog perioda.**¹⁵ Uglavnom se doživljavaju kao jedna od komponentata obrazovanja nove demokratske raspodele i povlače liniju razgraničenja između prošlosti i budućnosti.¹⁶ Kao što je navedeno u osnivačkom dokumentu Komisije za istorijsko razjašnjavanje u Gvatemali, cilj Komisije je „da što je moguće pre otvori novo poglavlje u istoriji Gvatemale, i da, budući da predstavlja kulminaciju dugog pregovaračkog procesa, treba da zaustavi oružani konflikt i uspostavi temelje za mirnu koegzi-

stenciju i poštovanje ljudskih prava među građanima Gvatemale.“¹⁷

Kao jedna od komponentata strategija tranzicione pravde, komisije za istinu uglavnom se osnivaju u isto vreme i često direktno sarađuju s ostalim mehanizmima tranzicione pravde, kao što su suđenja ili programi reparacija. Na primer, jedan broj komisija za istinu, uključujući argentinsku i peruansku, direktno su povezale svoj rad s tužilaštvima koja su procsuirala osumnjičene za teška kršenja ljudskih prava. **Programi reparacija često su nastajali kao direktan rezultat rada komisija za istinu.**

Fokusiranje na ljudska prava ili kršenja međunarodnog prava. I komisije za istinu i nezvanične inicijative fokusiraju se na jedan broj zločina, obično počinjenih od strane države,¹⁸ preciznije – na zločine protiv čovečnosti, genocid i kršenja političkih i građanskih prava (uključujući tu egzekucije sa političkom motivacijom, prisilne nestanke, nezakonita pritvaranja i torturu). S druge strane, komisije za istinu se nisu trudile da se fokusiraju na pitanja korupcije, ekonomska pitanja, ili druge zloupotrebe prethodnog režima i ponekad su bile kritikovane zbog izbegavanja da se bave širokim aspektima zloupotreba.¹⁹ Komisije su se razlikovale i u pogledu zločina koje su istraživale. Na

8 Druge su detaljnije opisane u Priscilla Hayner, *Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions*, (New York: Routledge, 2001).

9 Finalni Izveštaj Nacionalne Komisije za pomirenje u Gani objavljen je 12. oktobra 2004.

10 Finalni izveštaj Komisije za prihvatanje, istinu i pomirenje u Istočnom Timoru je je trebalo da bude predat predsedniku na usvajanje 7. jula 2005.

11 Vidi: Mark Freeman & Veerle Opgenhaffen (November 2005), „Transitional Justice in Morocco: A Progress Report” (ICTJ Briefing Note).

12 Finalni izveštaj peruanske Komisije za istinu i pomirenje objavljen je 28. Avgusta 2003.

13 Finalni izveštaj Komisije za istinu i pomirenje u Sijera Leoneu objavljen je 27. oktobra 2004.

14 Za sličnu i komplementarnu kalsifikacionu shemu, vidi: Mark Freeman & Priscilla B. Hayner, „Truth Telling.” U *Reconciliation after Violent Conflict: A Handbook*, David Bloomfield, eds. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2003.

15 Vidi literaturu o demokratskoj tranziciji, uključujući: J. Linz & A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1996), i S. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, (University of Oklahoma Press, 1991).

16 Na primer, u Južnoj Africi je Komisija za istinu i pomirenje osnovana u periodu koji se smatra „istorijskim mostom između prošlosti duboko podeljenog društva koje su karakterisali ogorčeni sukobi i neiskazana patnja i nepravda, i budućnosti zasnovane na poštovanju ljudskih prava, demokratije i mirnog suživota za sve građane Južne Afrike, bez obzira na njihovu boju kože, rasu, društveni položaj, uverenja ili pol”. (Promotion of National Unity and Reconciliation Act, No. 34 of 1995, Office of the President, South Africa, p. 3.)

17 Vidi: http://www.c-r.org/accord/guat/accord2/hist_cla.shtml or <http://guatemala-embassy.org/peaceaccordsclarification.php>

18 Treba istaći da su komisije za istinu takođe istraživale zločine počinjene od strane nedržavnih snaga. Peruanska komisija nije samo istraživala gerilske grupe i njihovo delovanje, već je i pripisala odgovornost za većinu počinjenih zločina upravo njima i verovatno je najbolji primer ovakve komisije. Ostale komisije su uglavnom istraživale ulogu multinacionalnih korporacija ili upletenosti stranih vlada.

19 Vidi M. Mamdani, *Citizen and*

primer, mandat Čileanske komisije za istinu i pomirenje (1991) predvideo je istraživanje prisilnih nestanka, egzekucija, kidnapovanja i torture sa smrtnim ishodom, ali sa druge strane, žrtve torture nisu bile tretirane kao žrtve.²⁰

Akcenat je na vrednosti saznavanja istine. Kao institucije koje se fokusiraju na zločine iz prošlosti, i komisije i nezvanične inicijative kao svoj prioritet ističu važnost saznavanja istine i izlazak iz začaranog kruga laži i poluistina. **U jednoj od najpoznatijih formulacija, komisije za istinu „sužavaju opseg dozvoljenih laži“.**²¹ Kako je navedeno u mandatu Komisije za istinu El Salvadora,²² „Komisija će istraživati ozbiljne akte nasilja, čiji uticaj na društvo hitno zahteva da javnost sazna istinu“. Važnost saznavanja istine je često isticana upotrebom zdravstvenih metafora u preciziranju mandata, legislaturi i javnom materijalu komisija za istinu. Kako je naveo Jose Zalaquett u svom poznatom Uvodu u finalni izveštaj čileanske komisije za istinu, „oni koji su radili na ovom izveštaju postali su svesni pročišćavajuće moći istine. Intervjuisanje hiljada rođaka žrtava i svedoka širom zemlje namerno je imalo rigorozne metode. Ali, kako su ispitivači uskoro zaključili, u isto vreme proces je počeo zaceľljivati rane, jednu po jednu, i tako polagano počeo doprinositi uspostavljanju trajnog mira.“²³

Fokusiranje na blisku prošlost. S obzirom na to da se komisije za istinu posmatraju kao „nov početak“ i integralni deo tranzicionih strategija, one se ne fokusiraju na trenutna kršenja ljudskih prava, već više na zločine koji su se desili u određenom periodu, uglavnom u bliskoj prošlosti. Štaviše, fokusiranje na određeni period korisno je radi utvrđivanja preciznog vremenskog okvira i uključivanja karakteristika koje taj period definišu. Argentinska komisija, osnovana

1984, fokusirala se na „*el proceso*“ – period autoritarnog režima od 1976. do 1983. Južnoafrička komisija, osnovana 1995, proučavala je period 1960–1994. Komisija za istinu Sijera Leonea je proučavala period konflikta od 1991. do potpisivanja mirovnog ugovora u Lomeu 1999. Uspostavljanje tih vremenskih granica kojima se obeležava određeni period u nedavnoj prošlosti karakterisalo je i mnoge nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine o kojima je reč u ovom tekstu.

Fokusiranje na sistematske i masovne zločine i na to kako su sistematičnost i masovnost uspostavljeni, osnaživani, tolerisani ili skrivani. Nebrojeno mnogo istražnih komisija, komisija za istinu i nezvaničnih inicijativa proučavalo je upravo opseg počinjenih zločina i njihovu masovnost. **U tim proučavanjima jedno od najznačajnijih pitanja bilo je razumevanje uzroka zločina.** Kako je to definisano zakonom o osnivanju i radu nigerijske Komisije za istinu (poznatom kao Panel Oputa), cilj Panela bio je „da odluči da li su zloupotrebe i kršenja prava bili rezultat namerne državne politike ili politike bilo koje od državnih institucija ili pojedinca, ili su to bili akti neke od političkih organizacija, oslobodilačkih pokreta, neke grupe ili pojedinca“.²⁴

Saslušanje glasa žrtava. Komisije za istinu ističu važnost glasa žrtava, njihovih svedočenja, usmenih istorija i priča žrtava.²⁵ Ovo je jedna od karakteristika po kojima se komisije razlikuju od sudskih procesa, koji su fokusirani na utvrđivanje odgovornosti počinioaca i svedočenje žrtve im je potrebno da bi dokazali krivicu optuženog. Za nezvanične inicijative, kao i za mnoge komisije za istinu, slušanje i snimanje glasa žrtava, priča i usmenih istorija žrtava, često je glavna aktivnost. Često su ova tela i zasnivana na ide-

20 Ovo je kasnije ispravljeno drugom komisijom za istinu, takozvanom Valekovom Komisijom, ili Nacionalnom Komisijom o političkom zatočenju i torturi (2004).

21 Michael Ignatieff, *Articles of Faith, Index On Censorship* 5/96 (September, 1996).

22 *From Madnəs to Hope: The 12-year war in El Salvador: Report of the Commission on the Truth for El Salvador*, 1993. Dostupan na: www.usip.org-library.

23 Jose Zalaquett, „*Introduction to the English Edition*“, Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1993), 1.

24 Vidi: <http://www.usip.org/library/truth.html#nigeria> za dodatne informacije o istoriji Nigerijske komisije za istinu.

25 Samo su se dve komisije za istinu (Južna Afrika i Istočni Timor) u svome radu fokusirale i na počinioce. Ove komisije su ustanovile programe kojima se specifična pažnja posvetila dobijanju priznanja počinilaca i uključila ih u proces javnog svedočenja. Ostale komisije za istinu su uključile pojedinačna svedočenja počinilaca. Ali su sve, uključujući i Južnu Afriku i Istočni Timor naglasile iskustva žrtava ispričana od strane samih žrtava.

ji da žrtvama nije bila poklonjena adekvatna pažnja i da nisu saslušane na pravi način. Najpouzdaniji način da se žrtve saslušaju jeste preko javnih saslušanja, gde su žrtve pozvane da ispričaju svoja iskustva u javnom forumu, često pred televizijskim kamerama. Komisije takođe saslušavaju žrtve da bi prikupile informacije o kršenjima ljudskih prava, ili da obezbede žrtvama mogućnost da budu saslušane u kontekstu javnog foruma. Kao primer ovakvog rada, najčešće se uzima Komisija za istinu i pomirenje Južne Afrike koja je prikupila izjave više od 21.000 žrtava aparthejda.

Vremenska ograničenost. Komisije za istinu imaju predviđeni rok trajanja i nisu trajne institucije. Njima je dat određen mandat koji se tiče sasvim određenih zločina koji su se desili u određenom vremenu. Iako njihov mandat može biti produžen, njihov rad mora biti zaključen u nekom trenutku. Komisiji za istinu i pomirenje Sjevera Leonea je u početku dat mandat od godinu dana, koji je zatim produžen za još šest meseci, čime joj je dozvoljeno da nastavi s radom do početka 2004. Južnoafrička komisija je radila od 1995. do 1998. godine.

Predavanje finalnog izveštaja. Komisije za istinu, kao i mnoge nezvanične inicijative, pogotovo one koje su osnovane po uzoru na komisije za istinu, obično pripremaju finalni izveštaj s ciljem da izvuku pouke na osnovu analize zločina iz prošlosti i daju preporuke za budućnost. Ovi izveštaji se razlikuju po sadržajima, akcentu, i dužini. Izveštaj CONADEP-a imao je samo nekoliko stotina strana, napisan je od strane priznatog pisca i stoga dostupan publici, čak je postao i bestseller. S druge strane, izveštaj peruanske komisije je akademski temeljno napisan komplet od osam tomova.

Zvanično sankcionisanje države ili neke druge zvanične institucije. Konačno, komisije za istinu su

zvanična tela, osnovane od strane vlade, predsednika ili parlamenta – u najvećem broju slučajeva vlade naslednice, koja želi da se jasno diferencira od onoga što se dešavalo u prethodnom periodu i ima iza sebe moć države. Ovo je karakteristika koja ih najviše i razlikuje od nezvaničnih inicijativa. U Peru, tranziciona vlada koju je predvodio predsednik Valentín Paniagua formirala je Komisiju u junu 2001. Komisija za istinu i pomirenje Sjevera Leonea bila je podržana od strane predsednika Ahmada Tejan Kabbah i ostalih članova parlamenta. Kao i komisija u Istočnom Timoru, Komisija za istinu i pomirenje Sjevera Leonea je bila nezavisno telo, ali s ogromnom administrativnom podrškom od misije Ujedinjenih nacija. Komisija za prihvatanje, istinu i pomirenje (CAVR) Istočnog Timora je zvanično i osnovana od strane Tranzicione uprave UN za Istočni Timor (UNTAET) 2002. godine.

Činjenica da su komisije za istinu zvanična tela jeste jedan od najvažnijih elemenata njihove prirode. Biti zvanično telo ne određuje koliko će velike ili male ingerencije ta komisija imati,²⁶ već uglavnom označava da će njen rad imati pečat zvaničnog.²⁷ To takođe znači da uglavnom imaju značajna sredstva na raspolaganju. Ove i neke druge karakteristike komisija biće dodatno istražene u zaključku.

Definisanje nezvaničnih inicijativa za utvrđivanje i kazivanje istine

Pokret ljudskih prava je kroz svoju istoriju bio posvećen dokumentovanju i objavljivanju slučajeva kršenja ljudskih prava. S jedne strane nema ništa novo u „nezvaničnim inicijativama za traganje za istinom“, pogotovo u slučaju istraživanja kršenja ljudskih prava koje praktikuju nevladine organizacije i udruženja žrtava. Uopšteno gledano, to je ono čime se pokret ljudskih prava oduvek i bavio.²⁸

26 Neke komisije za istinu su imale moć da izdaju zvaničan nalog da je pojavljivanje pred komisijom obavezno. U Nigeriji, sudija Justice Chukwudifu Oputa je tražio donošenje zakona kojima bi se predvidelo davanje ovakvih ingerencija komisiji i komisija je, kao rezultat ovog zahteva, dobila pravo *subpoena*.

27 Da li rad komisija za istinu može ili ne može biti definisan kao rad na uspostavljanju zvanične istorije komplikovano je pitanje. Vidi: Deborah Posel i Graeme Simpson (eds), *Commissioning the Past: Understanding South Africa's Truth and Reconciliation Commission*, Johannesburg: University of the Witwatersrand Press, 2002; (Johannesburg: Univerzitet Witwatersrand Press, 2002).

28 Dobra analiza pokreta za ljudska prava može se naći u W. Korey, *NGOs and the Universal Declaration of Human Rights*, London: St. Martin's Press, 1998; and M. E. Keck and K. Sikkink, *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Ithaca: Cornell University Press, 1998.

S druge strane, pojava zvaničnih, državnih komisija za istinu kao prihvaćena forma saopštavanja istine o prošlosti kroz institucije osnovane od strane države relativno je nova. Ovaj trend ima gotovo simbiotsku vezu sa civilnim društvom. Kao što je danas opšte poznato, komisijama za istinu je neophodna saradnja i podrška civilnog društva da bi bile što efikasnije.²⁹ Komisije za istinu su takođe uticale na rad organizacija civilnog društva i drugih organizacija koje se bave nasleđem prošlosti.

Paralelno sa zvaničnim komisijama za istinu, počele su se pojavljivati koordinisane inicijative civilnog društva sa gotovo istovetnim ciljevima, formom i sadržajem zvaničnih komisija za istinu.³⁰ Neke od ovih inicijativa, kao što je npr. Ardojne, REMHI i Serpaj iz Urugvaja, trudile su se da u potpunosti oponašaju komisije za istinu, završavajući svoj rad objavljivanjem konačnog izveštaja. Neke druge, kao što je Grinsboro komisija, održavale su javna saslušanja i imale neke druge prerogative zvanične komisije. Svaka od ovih inicijativa, sličnih zvaničnim komisijama, imala je većinu već pobrojanih atributa, kao što je predstavljeno u tabeli. Drugim rečima, iako ni iza jedne od ovih inicijativa ne stoji zvanični autoritet države, sve one imaju neke ili sve zajedničke karakteristike sa zvaničnim inicijativama.

Koristeći te sličnosti kao određujuće faktore, ovaj članak proučava dva tipa inicijativa sličnih komisijama. Prvo, one koje često imaju iste ili većinu sličnih karakteristika sa zvaničnim komisijama. Iako možda nemaju slične birokratske strukture kao komisije za istinu (npr., mnoge od njih nemaju „komesare“ ili članove komisije), one se često mogu porediti na više načina i predstavljaju većinu slučajeva nezvaničnih inicijativa za utvrđivanje i kazivanje istine.

Drugi tip nezvaničnih inicijativa su projekti koji se nalaze unutar dokumentacionih centara ili nevladinih organizacija. Ovi projekti postoje unutar postojećih organizacija koje ističu suočavanje sa nasleđem zločina iz prošlosti u cilju otkrivanja istine o prošlosti. Ove inicijative imaju dosta sličnosti s komisijama za istinu. Jedna od najvažnijih razlika je da nastaju u specifičnim kontekstima, gde su postojala određena očekivanja u pogledu budućih suđenja ili komisija za istinu (Bosna, Kambodža, Irak i Srbija i Crna Gora) i koja najčešće preuzimaju ulogu „prethodnika“ zvaničnih inicijativa.

Naravno, postoji veliki broj nezvaničnih inicijativa za traganje za istinom.³¹ Umetnost, pozorište, poezija ili književnost koji se fokusiraju na prošlost, podizanje spomenika, ili „nezvanični“, „građanski“ tribunali i suđenja samo su neki od primera, premda njih ovaj rad neće istraživati.

Odnosi između zvaničnih i nezvaničnih inicijativa za kazivanje istine

Nezvanični projekti traganja za istinom imaju tri vrste odnosa sa zvaničnim projektima sa traganje za istinom. Prvo, oni mogu biti zamena za komisije za istinu. U nekim slučajevima, kao što su Brazil i Urugvaj (1984. i 1985.) ili Severna Irska (1998.) gde nije bilo državnih komisija za istinu i činilo se nemogućim da će se takva inicijativa uopšte i pojaviti. Iako je civilno društvo uočilo potrebu za tim, takođe je prihvatilo da država neće ništa učiniti po tom pitanju. U nekim situacijama, civilno društvo nema poverenja u državne institucije da sprovedu ovakve inicijative na pravi način i do kraja, dok se u nekim situacijama civilno društvo ne slaže sa formiranjem bilo kakve komisije za istinu.³²

29 Vidi: „Truth Commissions and NGOs: The Essential Relationship“, ICTJ Occasional Paper, April, 2004. Takođe: H. van der Merwe, P. Dewhirst, B. Hamber, „Non-Governmental Associations and the Truth and Reconciliation Commission: An Impact Assessment“, *Politikon* 26:1 (1999).

30 Priscilla Hayner razmatra ono što ona zove „poluzvanične ili nezvanične istrage“ u 1990-im, oslanjajući se na iskustva Hondurasa, Severne Irske i Ruande (u periodu pre genocida 1994). Primer Ruande je posebno značajan za ovu temu jer uključuje nevladine organizacije iz SAD-a, Kanade, Francuske, i Burkine Faso, koje su se bavile izučavanjem prošlih zločina i predstavile izveštaj (Priscilla Hayner, *Unspeakable Truths*, str. 19–20.)

31 Vidi: Ksenija Bilbija, Jo Ellen Fair, Cynthia E. Milton i Leigh A. Payne (eds), *The Art of Truth-Telling about Authoritarian Rule* (Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 2005).

32 Videti str. 26. (Dokumentacioni centar Kambodže), i str. 29. (Fond za humanitarno pravo).

Druga vrsta odnosa je da su nezvanične inicijative prethodnici zvaničnih komisija za istinu, kako zbog specifičnog dizajna, tako i zbog nepredvidljivog razvoja. Od slučajeva koji se ovde spominju, ovo je najuočljivije kod Iračkog memorijalnog projekta, čiji je mandat specijalno osmišljen da otvori put komisiji za istinu (ili, u slučaju nemogućnosti da se takva formira u Iraku, da posluži kao zamena za nju). Ova kategorija takođe opisuje nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine, koje predstavljaju samo jednu od komponenata većeg programa jedne nevladine organizacije. Kao što ističu lideri dokumentacionih projekata u Kambodži i Iraku, oni mogu biti samo prethodnici neke buduće komisije za istine ili nekih drugih mehanizama tranzicione pravde, kao što su suđenja za ratne zločine. Kao rezultat razvijanja strategija za uspostavljanje određenih mehanizama tranzicione pravde u klasičnim dokumentacionim centrima za ljudska prava (kao što je Vicaria de la Solidaridad iz Čilea³³) one su se prevashodno fokusirale na prikupljanje dokumenata za buduća suđenja.³⁴ Dokumentacioni centri koji sebe vide kao prethodnika komisija za istinu jesu fenomen novijeg datuma (uzevši u obzir da je isto i sa komisijama) i mogu imati drugačije programske i institucionalne prioritete.

Treća vrsta odnosa je da su nezvanične inicijative i zvanične komisije komplementarna tela. Ova međuzavisnost ne sugerise da su odnosi između nezvaničnih inicijativa i državnih komisija uvek prijateljski. One se vrlo često ne slažu i vrlo često se nadmeću među sobom. Komplementarnost se ogleda i u slučajevima kada i inicijative civilnog društva i državne komisije rade povezano da bi doprinele uspostavljanju kompletnije slike prošlosti. Najbolji primer za ovo je REMHI, Projekat za oporavak istorije – projekat koji u velikoj meri dopunjuje rad zvanične državne Komisije za razjašnjavanje prošlosti³⁵ (CEH). Zahvaljujući radu Projekta oporavka istorije, državna komisija je bila u stanju da

dode do velikog broja značajnih podataka koji bi joj u suprotnom bili nedostupni.

U sledećem delu, ovaj rad proučava devet slučajeva, po hronološkom redu.

Deo II – proučavani slučajevi

Slučajevi koji se ovde analiziraju predstavljaju traganja za istinom o zlostavljanju i surovostima iz prošlosti i oslanjali su se u velikoj meri na kazivanja žrtava, iako se do tih kazivanja dolazilo na različite načine. Prvih sedam pokušaja sličnih radu komisija za istinu navedeni su ovde u grubom hronološkom redu, u zavisnosti od toga kada je pokrenuta inicijativa za utvrđivanje i kazivanje istine. Sledi prikaz dva dokumentaciona centra koji su dali prioritet ovim projektima.

(A) *Brazil: Nikada više*³⁶

Brazil: Nikada više bio je pokušaj da se kaže istina s ciljem da se otkrije istina i obezbede neoborivi dokazi o sistematskom mučenju koje je država Brazil sprove- dila tokom perioda od dve decenije.³⁷

Pozadina

U prvoj polovini šezdesetih godina prošlog veka, socijalistički pokret koji je zapljusnuo Latinsku Ameriku počeo je da dobija sve više pristalica među stanovništvom i u vladi Brazila. Aprila meseca 1964. godine, brazilska vojska izvršila je državni udar i ostala na vlasti u nekoliko uzastopnih mandata sve do 1985. godine. U ovom periodu, hiljade Brazilaca bilo je mučeno i nestalo zbog svojih političkih stavova. Kao rezultat perioda između 1974. i 1979. godine, koji je bio poznat kao *distansão*, a za koji je bilo karakteristično postepeno popuštanje autoritarne vladavine, marta 1979. godine, predsednik Figueiredo proglasio je opštu amnestiju za sve političke aktivnosti između 1964. i 1979. godine, što je kao posledicu imalo oslobađanje mnogih političkih zatvorenika, ali je isto tako sprečilo svako dalje istraživanje

33 Vidi: Keck i Sikkink.

34 Kao što se moglo očekivati, Urugvajski projekat je video sebe kao prethodnika budućih suđenja i nije se identifikovao sa projektima kazivanja istine kao što je to bio slučaj sa drugim projektima.

35 Comision de Esclarecimiento Historica.

36 *Brasil: Nunca Mais*.

37 Vidi: L. Weschler, *A Miracle, A Universe: Settling Accounts with Torturers*, (Pantheon Books, 1990).

kršenja ljudskih prava pod pokroviteljstvom države. Recipročna amnestija implicirala je da su pripadnici levičarskog gerilskog pokreta i politički disidenti činili grozote ravne onim koje je činila vojska. Vojsci je bilo dozvoljeno da opravda svoju represiju nad unutrašnjim disidentima bez otpora.

Brazil: Nikada više kao nezvanična inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine

Ironično, amnestija za koju je izgledalo da će onemogućiti utvrđivanje odgovornosti ustvari je obezbedila sredstva za detaljno nezvanično istraživanje. Pod izgovorom da rade na pripremi slučajeva u skladu s novim zakonom o amnestiji, advokati su mogli da dođu do sudskih transkripata za svaki slučaj koji je vođen pred vojnim sudovima između 1964. i 1979. godine. U početku, advokati koji su radili na projektu kopirali su samo mali broj dokumenata o slučajevima koje su mogli da iznesu. Ubrzo je postalo jasno da se arhive ne čuvaju dovoljno dobro, tako da su članovi pokreta *Brazil: Nikada više* uspjeli, za nekoliko godina, da kopiraju celokupnu dokumentaciju o slučajevima vođenim pred vojnim sudovima – više od milion strana dokumenata. Na osnovu kopirane dokumentacije sačinjen je izveštaj o istraživanju na 2.700 strana, *Brazil: Nikada više*. Najbolji način da se sve ovo shvati jeste da se smatra *zamenom* za komisiju za istinu.

Mali krug advokata bio je uključen u ovu tajnu operaciju, tako da se kretanje nekog dokumenta ne može pratiti do nekog pojedinca. Drugi ljudi koji su pomagali prilikom fotokopiranja koje je trajalo dani-ma bez prestanka nisu imali pojma o značaju onoga što su radili, zbog tajnosti projekta. Fotokopije su prebačene na tajne lokacije, a kopije na mikrofilmu poslate su izvan Brazila da bi se zaštitila bezbednost informacija. Nije bilo nikakvog prethodnog publicite-ta o izveštaju, nikakvog reklamiranja, a jedina osoba kojoj je pripisano autorstvo bio je kardinal Arns, iz

biskupije Sao Paulo.³⁸ Glavni finansijer projekta bio je Svetski savet crkava.

U početku, arhiva je bila sređena u 12 tomova i ukupno 6.946 strana podataka. Dvojica profesionalnih novinara napravili su sažetu i pristupačnu verziju izveštaja. Posle toga, vođa projekta, Jaime Wright, bio je zadužen za „raspridevljavanje“ novinarskog teksta da bi se stekao utisak objektivnosti i neutralnosti.³⁹ Vreme trajanja projekta bilo je, isto tako, pod uticajem napora da se postigne utisak objektivnosti. Datum završetka, 15. mart 1979. godine, datum Figureiredove inauguracije, izabran je delimično s namerom „da rad može da se nastavi uz meru istorijske distance od političke opresije koja se proučava“.⁴⁰ Objavljivanje knjige bilo je odloženo do marta 1985. godine (kada je prvi izabrani građanski predsednik od 1964. godine, trebalo da bude inaugurisan). Knjiga se pojavila u knjižarama širom zemlje 15. jula 1985. godine, kad je i engleski prevod bio spreman za objavljivanje u Sjedinjenim Državama. S obzirom na to da su kopije mikrofilma bile na sigurnom mestu u Ženevi, nije bilo ničega što bi vlada mogla da učini da bi sprečila objavljivanje izveštaja *Brazil: Nikada više*.

Izveštaj *Brazil: Nikada više* dokazao je, bez ikakve sumnje, da je tortura bila suštinski deo vojnog pravosuđa i da su pravosudne vlasti bile sasvim svesne činjenice da je tortura bila primenljivana da bi se dobilo priznanje. Knjiga se nalazila na listi bestselera u Brazilu 25 nedelja, a pojavila se i kao popularna sapunska opera u Brazilu.⁴¹ Projekat je sadržavao spisak sa 444 mučitelja čija su imena pomenuta u vojnim sudovima, ali kojih nije bilo u originalnom izdanju zbog eksplozivne političke situacije. Spisak je, na kraju, ipak bio objavljen. Neki od imenovanih, iako ne svi, uklonjeni su sa javnih funkcija, neki su bili sprečeni da napreduju u službi ili postavljeni na niže položaje.⁴² 1995. godine, demokratska vlada Brazila lansirala je program reparacija za porodice 135 nestalih osoba.⁴³

38 Jedina osoba koja je navedena kao učesnik inicijative *Brazil: Nikada više* bio je Dr. Jaime Wright, protestantski sveštenik čiji je brat nestao tokom vladavine vojne hunte.

39 L. Weschler, *A Miracle, A Universe: Settling Accounts with Torturers*, (Pantheon Books, 1990), str. 57.

40 *Torture in Brazil* (Engleski prevod *Brasil: Nunca Mais*. UT Press: Austin, 1998. str. 4, specijalno ILAS izdanje).

41 Coonan, 20 FDMLJ 512 at 525 – milli.

42 L. Weschler, *A Miracle, A Universe: Settling Accounts with Torturers*, (Pantheon Books, 1990), str. 76.

43 Procenjena nadoknada iznosi 4 milijarde reisa (1,5 milijarda dolara). The Economist, Resurrecting the Right to history (Novembar 27, 2004).

Sve ovo najbolje je shvatiti kao *zamenu* za komisiju za istinu s obzirom na činjenicu da u to vreme nije bilo izgleda da će se osnovati zvanična komisija za istinu. Posmatrači još uvek raspravljaju o rezultatima projekta *Brazil: Nikada više*. **Projekat nije uspeo da primora vlasti da zvanično priznaju zlostavljanje. Mučitelji nisu nikada bili direktno pozvani na odgovornost za izvršene zločine.** 2001. godine, brazilska nevladina organizacija *Tortura: Nikada više*, predala je spisak s imenima mučitelja iz izveštaja *Brazil: Nikada više* Komitetu protiv torture Ujedinjenih nacija. Komitet je zasedao da bi istražio 23 moguća slučaja torture u brazilskoj vojsci. Brazilska vlada obećala je da će istražiti predmet, ali zvaničnih postupaka nije bilo, čak ni kad je spisak smanjen tako da je sadržavao samo one koji su ostali na visokim položajima u državnoj službi. Organizacija Amnesty internešenel nedavno je objavila da je tortura koju sprovode državni zvaničnici još uvek osnovno sredstvo policijskog delovanja u sistemu brazilskog krivičnog pravosuđa. Amnesty internešenel je, takođe, opisao Brazil kao „slučaj koji daje jasan primer kako je totalno odsustvo straha od odgovornosti za kršenje ljudskih prava pod vojnom upravom dovelo do stvaranja kulture u kojoj postoji odsustvo straha od odgovornosti do te mere da je i vladavina prava ugrožena“.⁴⁴

(B) Urugvaj: Službe za mir i pravdu (SERPAJ)⁴⁵

Godine 1981. u Urugvaju je osnovan ogranak Službe za mir i pravdu (SERPAJ). Pošto su je vojni vlastodršci zatvorili, kancelarija SERPAJ-a bila je najzad ponovo otvorena 1985. **Shvativši da nova građanska vlada 1985. godine nije imala namere da istražuje događaje iz prošlosti niti da sudski goni odgovorne, SERPAJ je počeo svoje sopstveno istraživanje što je dovelo do detaljnog (nevladinog) istraživanja i objavljivanja izveštaja pod nazivom *Urugvaj: Nikada više*.**⁴⁶

Pozadina

Za vreme vojnog režima u Urugvaju između 1973. i 1985. godine, tri do četiri stotine hiljada državljana

Urugvaja – deset procenata stanovništva – bilo je primorano da ode u izbeglištvo.⁴⁷ Od onih koji su ostali u Urugvaju, svaki pedeseti je bio saslušan od strane službe za bezbednost, a jedan od pet stotina bio je osuđen na dugu kaznu zatvora. Zatvorska kazna je bila izrazito neprijatno iskustvo u Urugvaju zbog jedinstvenog korišćenja psihološke torture. Za razliku od drugih vojnih režima u Južnoj Americi, nije bilo mnogo slučajeva masovnih ubistava ili nestanka. Umesto toga, vojska je imala nameru da ih učini mentalno nestalim. Pozvali su u pomoć sociologe i psihologe da bi razvili i primenili zatvorsku rutinu koja bi kod zatvorenika proizvela najveću psihološku štetu.⁴⁸

Posle izbora 1985. godine ponovo je uspostavljena građanska vlast, ali mnogi od onih koji su bili na visokim položajima za vreme vojnog režima ostali su i dalje na visokim položajima u novoj građanskoj vlasti. Ukazujući na nestabilnost u susednim državama, Argentinu i Čileu, nova vlast je tvrdila da bi najbolji način da se državi vrate mir i stabilnost bio da se zaboravi prošlost.⁴⁹ Uprkos široko rasprostranjenom strahu, ljudi su počeli da podnose građanske tužbe protiv svojih mučitelja. Kao odgovor na to, urugvajski parlament izglasao je Zakon o prestanku važnosti iz 1986. godine kojim se oslobađa kazne sve vojno i policijsko osoblje odgovorno za kršenje ljudskih prava počinjeno pre 1. marta 1985. godine, pod uslovom da je bilo politički motivisano ili da se moglo klasifikovati kao izvršavanje naređenja. Uprkos strahu od vojnog protivudara, mnogi državljani Urugvaja nisu bili spremni da dignu ruke od svega toga.

Projekt SERPAJ: nezvanična inicijativa za kazivanje istine

Nevladina organizacija SERPAJ shvatila je da država neće preduzeti nikakve sudske postupke, niti pripreme, niti neke oblike zvaničnog kazivanja istine kao što je CONADEP u Argentini. Frustriran odsustvom

44 Amnesty International, „*They Treat Us Like Animals*”: Torture and ill-treatment in Brazil. Dehumanization and impunity within the criminal justice system, (London: AI, 2001), AMR 19/022/2001; Amnesty International, „*Crime Without Punishment: Impunity in Latin America*,” (London: AI, 1996), AMR 01/08/96.

45 Servicio Paz y Justicia.

46 Uruguay, Nunca Mas.

47 L. Bickford, *Human Rights Archives and Research on Historical Memory: Argentina, Chile and Uruguay*, 1/1/00 LARW 160182.\

48 Weschler, Lawrence, *A Miracle, A Universe*, The University of Chicago Press: Chicago, Ill, 1998.

49 Barahona de Brito.

saradnje s vladom, SERPAJ je preduzeo sopstvene korake u pravcu kazivanja istine s eksplicitnom nametom da se svetu kaže sve što se dogodilo u njihovoj zemlji „jasno i glasno“ i da se dođe do informacija koje će podržati krivične procese protiv izvršilaca krivičnih dela.

U uvodu izveštaja kaže se:

„Naš motiv mora da bude isti onaj koji je motivisao naše susede u Argentini i Brazilu, da objavimo slične knjige. U Argentini istraživanje je sprovedeno uz pomoć države, u Brazilu uz pomoć Crkve. A u Urugvaju tog posla se latiao SERPAJ.“⁵⁰

Osoblje SERPAJ-a sastojalo se od tima advokata, lekara i boraca za ljudska prava, a finansirale su ga neke nevladine organizacije, zadužbine i crkvene organizacije.⁵¹ Bez otvorene podrške vlade ili pristupa dokumentaciji vojske, SERPAJ je morao da radi s dokumentima kako se koji pojavljivao. Međutim, napor nije bio usmeren na sveobuhvatnu identifikaciju i imenovanje svih onih su bili uključeni, već je, umesto toga, napravio spisak onih koji su kršili ljudska prava. Četrnaest osoba je bilo angažovano da locira pojedince kojima je bilo suđeno između 1972. i 1985. godine i razgovara s njima. Samo je mali broj onih koji su bili locirani odbio da bude intervjuisan i ukupno 313 političkih zatvorenika uspeo je, najzad, da ispriča svoju priču. Imena prekršilaca objavljivana su samo u slučajevima gde je postojao dokazni materijal da se radilo o kriminalnom ponašanju.

Marta meseca 1989. godine, izveštaj SERPAJ-a, *Urugvaj: Nikada više* bio je objavljen. Izveštaj je sadržao kombinaciju istorijskog konteksta, stotine intervjua sa žrtvama i statističke podatke. Kao i slično strukturisan ali zvaničan, izveštaj CONADEP-a i brazilskog projekta (opisanog ranije), izveštaj *Urugvaj: Nikada više* bio je ogroman bestseler.

Kao što je to bio slučaj s komisijama za istinu, pisci urugvajskog izveštaja objavljuju svoju nameru da svoje nalaze predstave što je moguće objektivnije: „Trudili smo se da budemo onoliko objektivni koliko je to moguće: naš cilj je da pokažemo činjenice, onekve kakve smo ih zatekli, ne emocionalne tvrdnje, tako da, iako ima strana koje mogu da duboko dirnu čitaoca, želeli smo da izbegnemo klizavi teren senzacionalizma i horora.“⁵² Na sličan način oni tvrde da su postigli objektivnost u svom prikazu istine: „Ne pretendujemo da izvlačimo zaključke, već da prikazemo podatke i statistiku, informacije koje govore za sebe i dozvoljavaju čitaocima da sami izvuku svoje zaključke.“⁵³

Vlada Urugvaja nije reagovala na izveštaj SERPAJ-a. 2000. godine, predsednik Jorge Batlle Ibáñez, dao je obavezu da istraži nestanke između 1973. i 1985. godine. S tim ciljem osnovana je Komisija za mir.⁵⁴ Dok izvršioci još uvek štiti Zakon o amnestiji iz 1986. godine, aktivnosti na lociranju nestalih lica uspele su da utvrde da je nekoliko žrtava umrlo u pritvoru od posledica mučenja.

(C) Gvatemala: REMHI⁵⁵

Projekt Obnove istorijskog sećanja (REMHI)⁵⁶, koji je vodila Katolička crkva, imao je cilj da skupi ogroman broj svedočenja žrtava u surovom ratu u Gvatemali. Ovo je jasan primer *dopune* izveštaja zvanične komisije za istinu.

Pozadina

Između 1954. i 1999. godine, u Gvatemali je besneo građanski rat između državnih snaga i militantnih gerilskih grupa, uključujući Nacionalnu revolucionarnu uniju Gvatemale. Za vreme rata koji je trajao 36 godina, razorena su najmanje 440 sela, jedan milion državljana Gvatemale bio je interno raseljen ili je pobeo preko granice, a više od 100.000 ljudi bilo je ubijeno ili nestalo. Devedeset procenata ovih zloдела počinila je država u ime nacionalne bezbednosti.

50 Servicio Paz y Justicia Uruguay, *Uruguay: Nunca Mas*, (Temple University Press, 1992), str. vii.

51 SERPAJ, *Uruguay: Nunca Mas*, (Temple University Press, 1992), str. xiii

52 SERPAJ, *Uruguay: Nunca Mas*, (Temple University Press, 1992), str. 323.

53 Isto. str. 315.

54 Vidi: Amnesty International, *Uruguay*, at <http://web.amnesty.org/web/ar2002.nsf/amr/uruguay!Open> [Accessed 18th December 2002].

55 R. Cabrera, 'Should We Remember? Recovering Historical Memory in Guatemala', poglavlje 3. u: B. Hamber (ed), *Past Imperfect: Dealing With the Past in Northern Ireland and Societies in Transition*, (INCORE: 1998).

56 Proyecto de Recuperación de la Memoria Histórica.

Najveći broj žrtava bio je među domorodačkim i seoskim stanovništvom.⁵⁷

Pomoć Ujedinjenih nacija doprinela je postizanju opšteg sporazuma o ljudskim pravima i osnivanju Komisije za istorijsko razjašnjavanje (CEH).⁵⁸ Dogovorom iz Osla od 23. juna 1994. godine, CEH je dobila mandat da istražuje kršenja ljudskih prava u prethodnih 36 godina. S obzirom na to da su i vlada Gvatemale i gerilci bili predstavljeni u mirovnom sporazumu, komisija za istinu pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija bila je kompromis „da se dođe do objektivnog, pravičnog i nepristrasnog objašnjenja“.⁵⁹ CEH nije imala ovlašćenja da izdaje naloge za privođenje, pretres ili oduzimanje; ona nije mogla da koristi prikupljeni dokazni materijal namenjen krivičnom gonjenju i dobila je samo šest meseci da obavi istraživanje kršenja ljudskih prava i akte nasilja u periodu koji je trajao tri decenije a koji su povezani s oružanim sukobima koji su prouzrokovali patnju naroda Gvatemale.

Obnova istorijskog sećanja (REMHI)

Mnogi ljudi u građanskom društvu postavljali su pitanje opravdanosti postojanja zvaničnog procesa kazivanja istine. Kao odgovor na ovu zabrinutost, Katolička crkva Gvatemale koordinisala je jedan nezavisni projekt kazivanja istine, Obnova istorijskog sećanja od 1995. godine. Projekt REMHI organizovale su i vodile deset od dvanaest biskupija Katoličke crkve Gvatemale uz podršku više od 70 različitih crkava i nevladinih organizacija širom sveta.

Organizatori REMHI projekta jasno su naveli svoj cilj da budu objektivni: „Pošto smo crkva, naša pozicija je autonomna. Kao rezultat toga, naše istraživanje biće nepristrasno“.⁶⁰ Volonteri su počeli s radom 1995. godine, i to s osposobljavanjem, organizovanjem i

stvaranjem publiciteta za REMHI projekat. Pet stotina od šest stotina anketara bili su, moglo bi se reći, domoroci, što je omogućilo da projekat REMHI stigne do najzabačenijih seoskih oblasti Gvatemale. Oni su objavljivali i distribuirali letke i brošure na nekoliko različitih jezika i davali oglase u novinama, pozivajući ljude da se jave i daju svoja svedočenja. Saradnika je bilo u svim krajevima Gvatemale, pa su anketari uvek mogli da dopru direktno do žrtve. Mnogi intervjui obavljani su u domovima žrtava, u njihovim mesnim crkvama ili uz prisustvo lokalnog sveštenika.⁶¹ Istraživanje je trajalo više od tri godine. Za to vreme, 600 crkvenih aktivista, anketara, sakupilo je 6.500 svedočenja i dokumentovalo preko 55.000 slučajeva kršenja ljudskih prava.⁶²

Na dan 24. aprila 1998. godine, projekt REMHI je sastavio konačni izveštaj od 1.400 strana u četiri toma: *Gvatemala: Nikada više*.⁶³, koji je uključivao kombinaciju svedočenja i podataka koji su se odnosili na torturu, imena izvršilaca i vojnih institucija koje su bile umešane. Izveštaj je zaključio da je vojska bila odgovorna za oko 80% od 55.021 slučaja kršenja ljudskih prava. REMHI se potrudio da distribuirati izveštaj i izvode iz izveštaja lokalno, preko Crkve.

Dva dana posle objavljivanja izveštaja *Gvatemala: Nikada više*, vođa REMHI projekta, biskup Gerardi, bio je ubijen. Biskup Gerardi podržavao je one koji su tvrdili da „stvarni oproštaj znači zaborav“ i koji su u prilog takve tvrdnje govorili da „oproštaj stvarno znači stvaranje novih stavova, da izaziva promenu u ljudima i između ljudi“.⁶⁴ Četiri muškarca bili su osuđeni za ubistvo, ali su kasnije pušteni na slobodu zbog proceduralnih manjkavosti, a naređeno je novo suđenje.⁶⁵

57 M. Ballengee, 'The Critical Role of Non-Governmental Organizations in Transitional Justice: A Case Study of Guatemala', (2000) 4 *U.C.L.A. J.I.L.F.A.* 477.

58 Comisión de Esclarecimiento Historica.

59 Iz Izveštaja Komisije za istorijsko razjašnjavanje, Zaključci i preporuke (*Report of the Commission for Historical Clarification, Conclusions and Recommendations*) dostupno na: <http://shr.aaas.org/guatemala/ceh/report/english/prologue.html>

60 Dostupno na internet-stranici <http://www.marianistas.org/conchas-verapaz/guatemala/REMHI.htm>. Autorov prevod.

61 M. Ballengee, *The Critical Role of Non-Governmental Organizations in Transitional Justice: A Case Study of Guatemala*, (2000) 4 *U.C.L.A.J.I.L.F.A.* 477.

62 Catholic Church, Guatemala, *Guatemala: Never Again! Catholic Church documentation of war crimes and terrorism of 1960–96* 4.

63 *Guatemala: Nunca Más*!

64 J. Verhoeven, 'Working for Peace in Guatemala' dostupno na: http://www.gppac.net/documents/pbp/3/6_guatem.htm.

65 US Dept of State Press Release, *Guatemala: Convictions Overturned*, dostupno na: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2002/14245.htm>.

Projekat REMHI nije se ugasio po objavljivanju izveštaja, već je nastavio s radom, naročito u ruralnim regionima Gvatemale. Članovi REMHI projekta nastavili su kampanju čiji je cilj bilo ozdravljenje i pomirenje, što je, na lokalnom nivou, podrazumevalo sastanke, radionice, komemoracije, usluge institucija za mentalno zdravlje, distribuciju brošura i plakata, skečeve na temu mira i pomirenja i pružanje pravne pomoći žrtvama.⁶⁶

Aktivnost projekta REMHI bila je od ključne važnosti za rad CEH komisije koja je bila pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija. REMHI skoro da je završio svoje delovanje čak pre nego što su Ujedinjene nacije počele svoju aktivnost 1997. godine. Dok je CEH komisija bila u stanju da skupi 7.338 izjava svedoka, REMHI je dao veliki doprinos naporima da se sazna istina i dođe do objašnjenja, naročito kad je reč o svedočenju pripadnika domorodačkog stanovništva. Značajno je da je CEH komisija izjavila da su neki surovi zločini bili čin genocida prema pripadnicima naroda Maja. Jedan komentator pisao je da „širenje ove istorijske svesti među domorodačkim stanovništvom jeste najdinamičniji vid društva Gvatemale“.⁶⁷ On opisuje kako pripadnici naroda Maja počinju da se upoznaju sa svojom sopstvenom istorijom, koristeći se onim što im je dao REMHI kao prozorom sa koga se može gledati i proučavati ciklus ugnjetavanja kome su bili izloženi i oni i drugo domorodačko stanovništvo.⁶⁸

(D) **Prekidanje ćutnje, izgradnja stvarnog mira: izveštaj o nemirima u Matebelelandu i Midlandsu od 1980. do 1999. godine – Sažeti izveštaj.**⁶⁹

1997. godine, Fondacija za pravna sredstva i Katolička komisija za pravdu i mir objavile su izveštaj naslovljen sa *Prekidanje ćutnje, izgradnja stvarnog mira: izveštaj o nemirima u Matebelelandu i Midlandsu od*

*1980. do 1999. godine*⁷⁰, što je bio izveštaj o kršenju ljudskih prava koja su se zbila u ove dve specifične oblasti Zimbabvea 1980. godine. Godine 1999, da bi došle do što većeg broja slušalaca, Fondacija za pravna sredstva i Katolička komisija za pravdu i mir sažele su poduži, originalni izveštaj i napravile *Sažeti izveštaj*, koji je bilo jeftinije proizvesti i preveli ga na jezike ndebele i šona.

Pozadina

Nasilje iz osamdesetih godina prošlog veka u Zimbabveu potiče od borbe za nezavisnost u Zimbabveu. Od 1963. godine, dva glavna pokreta za nezavisnost, Afrička nacionalna unija Zimbabvea (ZANU)⁷¹ i Afrička narodna unija Zimbabvea (ZAPU)⁷², ne samo da su se borila protiv Rodezije, već su se borila i jedan protiv drugog, za podršku stanovništva. ZAPU je verovao da pomoć treba da stigne iz međunarodne zajednice i bio je tesno povezan sa Ndebele etničkom grupom, dok je ZANU verovao u oslanjanje na sopstvene snage i oružani sukob i bio je na strani Šona etničke grupe. Kao posledica toga, po sticanju nezavisnosti, 18. aprila 1980. godine, stanovništvo je bilo oštro podeljeno u podršci ovim dvema političkim strankama.

Do početka 1982. godine, grupe naoružanih disidenata ubijale su, pljačkale i uništavale imovinu Matebelelanda. S uverenjem da su ovi bili članovi Narodne revolucionarne armije Zimbabvea (ZIPRA)⁷³, naoružano krilo stranke ZAPU, i da su imali podršku i ZAPU političara i građana, vlada u kojoj su većinu imale pristalice ZANU partije počela je žestoku represivnu kampanju koja je zahvatila celokupno stanovništvo Matebelelanda. Vladi je bilo sve teže da pravi razliku između disidenata i onih koji nisu bili disidenti. Hiljade nedužnih civila je bilo pretučeno, ubijeno bez razmišljanja ili nestalo. Drugi su bili okupljeni i dove-

66 M. Ballengee, *The Critical Role of Non-Governmental Organizations in Transitional Justice: A Case Study of Guatemala*, (2000) 4 U.C.L.A.J.I.L.F.A. 477.

67 P. Smith, 'Memory Without History: Who Owns Guatemala's Past?', (2001) *The Washington Quarterly* 24:2, 59, at 65. Izveštaj Komisije za istorijsko razjašnjavanje tvrdi da su „agenti državnih službi počinili genocid protiv grupe naroda Maja koji su živeli u četiri regiona...“ North Huetuetenango, Ixil in Quiché, Maya-K'iche' in Quiché i Rabinal in Baja Verapapaz.

68 T. Rosenberg, *Children of Cain: Violence and the Violent in Latin America*, (London: Penguin Books, 1991), str. 18.

69 Sledeće informacije prikupljene su sa veb-stranice na kojoj se nalaze *Zaključci izveštaja* [Summary Report]: www.hrforumzim.com/members_reports/matrep/matrepintro.htm.

70 Breaking the Silence, Building True Peace: A Report on the Disturbances in Matebeleland and the Midlands 1980–1989.

71 Zimbabwe African National Union.

72 Zimbabwe African People's Union.

73 Zimbabwe People's Revolutionary Army.

deni do ivice gladi u pritvorskim logorima, čitava sela su spaljivana a njihovi stanovnici proterivani. Sažeti izveštaj je utvrdio da su disidenti, iako lojalni idealima koje je zastupala ZIPRA, ipak bili bez vođa i da njihov broj nikada nije bio veći od 400.⁷⁴

Zvanična četvoročlana komisija za istragu – Čiambakve komisija⁷⁵ – prikupila je izjave koji pružaju dovoljno dokaza o učinjenim zverstvima. Ipak, 1985. godine, uprkos ranije datim obećanjima da će informacije komisije biti javne, vlada je izjavila da nalazi Čiambakve komisije neće biti dostupni javnosti.

Dogovor o ujedinjenju potpisan 22. decembra 1987. godine zvanično je prekinuo neprijateljstva. Opšta amnestija za sve disidente proglašena je aprila meseca 1988. Juna meseca iste godine amnestija je proširena tako da uključi sve članove snaga bezbednosti.

„Prekidanje ćutnje“ kao nezvanično kazivanje istine. U kontekstu u kome je vlada odlučila da odbije da prizna zverstva počinjena u prošlosti, *Prekidanje ćutnje, izgradnja stvarnog mira* i *Sažeti izveštaj* koji je usledio, jesu pokušaji koje su učinile Fondacija za pravna sredstva i Katolička komisija za pravdu i mir da bi prekinule ćutnju koju je odobrila vlada. Pisci tvrde da oni ne žele da bace krivicu ni na koga, već „žele da prekinu ćutnju“ koja obavlja događaje iz osamdesetih godina prošlog veka. Vremenska i budžetska ograničenja onemogućila su da se u jednu knjigu uključe sve oblasti i svedočenja svih žrtava, ali uključivanjem detaljnih svedočenja o svakodnevnom zlostavljanjima koja su se događala u jednoj oblasti u svakoj od ove dve provincije, pisci se nadaju da Izveštaj pokazuje „kako su se stvari generalno događale od 1982. do 1987. godine“.

Fondacija za pravna sredstva i Katolička komisija za pravdu i mir oslanjale su se na najrazličitije izvore informacija da bi napisale izveštaj, uključujući izjave žrtava skupljene za Čiambakve komisiju 1984. godine,

dokumentaciju misionara, novinara i advokata, intervjue sa stanovnicima koje je skupio Bulavajo centar za pravni projekat, dokumentaciju organizacije Amnesti internešenel i Komiteta pravnik za ljudska prava, pisma Katoličke komisije za pravdu i mir, izveštaje i novine i časopise koji su potvrđivali mišljenja i izjave vlade, medicinsku dokumentaciju i dokazni materijal iz grobova i rudarskih jama.

Izveštaj tvrdi da bi Dogovor o ujedinjenju imao pravo značenje samo kad bi se istina o događajima iz prošlosti objavila, priznala i kad bi se na to reagovalo. Pisci izražavaju nadu da će *Izveštaj* ohrabriti još više ljudi da iznesu svoja svedočenja, što će dovesti do uvećanja znanja o nasilju i, sa svoje strane, do ozbiljnog angažovanja na ubrzanju razvoja u zahvaćenim regionima, čime bi se vlada primorala da obezbedi neku vrstu ekonomskih reparacija žrtvama. Na kraju, oni smatraju da njihovo kazivanje istine treba da dovede do pomirenja. Iako je jedan primerak originalnog izveštaja dostavljen predsedniku i različitim resornim ministrima u Zimbabveu, zvaničnog reagovanja nije bilo.

(E) Severna Irska: Komemorativni projekat Ardojne⁷⁶

Projekat zajednice Ardojne (ACP)⁷⁷ bio je pokušaj članova jedne male zajednice u Severnoj Irskoj (Ardojne, 6.600 stanovnika)⁷⁸ da se sete 99 stanovnika koji su ubijeni delovanjem političkog nasilja.

Pozadina

Od 1966. do 1999. godine, 3.636 ljudi bilo je ubijeno i oko 36.000 ranjeno u „nesporazumima“ između britanskih snaga bezbednosti i Irske republikanske armije u Severnoj Irskoj, oblasti sa samo 1,5 milion stanovnika. Rušilačke demonstracije i građansko nasilje počeli su šezdesetih godina prošlog veka, kad se manjinska katolička zajednica borila za građanska prava. Na zahtev većinske protestantske zajednice trupe britanske vlade poslate su u tu oblast da održavaju

74 Summary Report, sekcija 3.

75 Chihambakwe Commission.

76 Vidi: M. McGovern, P. Lundy, 'The Politics of Memory in Post-Conflict Northern Ireland', available online at: <http://www.edgehill.ac.uk/research/msg/ArticlesMark.htm>; i: B. Hamber (ed), *Past Imperfect: Dealing With the Past in Northern Ireland and Societies in Transition*, (INCORE: 1998). Ardojne Commemoration Project.

77 Ardojne Community Project.

78 Popis 2001, Agencija za statistiku i istraživanje Severne Irske, dostupno: <http://www.nisra.gov.uk/census/start.html>. 79 Ardojne, *The Untold Truth*, Intro, str. 2.

mir, ali je njihovo prisustvo dovelo do još većeg nasilja. Sukob između katoličke zajednice i britanske vojske bio je zaoštren postojanjem protestantskih paravojnih snaga i trajao je do potpisivanja Mirovnog ugovora na Veliki petak 1998. godine.

Komisija za žrtve, osnovana oktobra 1997. godine, podnela je Blumfildov izveštaj aprila 1998. godine. Mnogi članovi Zajednice Ardojne nisu bili zadovoljni Komisijom i njenim izveštajem. Ser Kenneth Bloomfield, koji je bio na čelu komisije, bio je nekada načelnik Građanske službe Severne Irske, a Adam Ingram, ministar za žrtve, bio je istovremeno ministar za oružane snage. Zbog ovih činjenica članovi Zajednice Ardojne sumnjali su u nepristrasnost izveštaja ove komisije. Oni su, zatim, zamerali izveštaju Komisije da je, kako su oni mislili, uspostavio hijerarhiju žrtava u kojoj su republikanci i nacionalisti bili manje zaslužni od drugih žrtava „nesporazuma“.

Projekat zajednice Ardojne

U vremenu posle prekida neprijateljstva ovo nezadovoljstvo Blumfildovim izveštajem i nezvaničnim diskusijama slilo se u projekat koji će to „opovrgnuti, kolektivnim sećanjem zajednice, istraženim i napisanim od strane članova te iste zajednice“.79 Namera ACP projekta bila je da baci svetlost na skrivenu istoriju sukoba u Severnoj Irskoj kako ju je doživela jedna zajednica s ciljem da otme od zaborava i zaštiti sećanja žrtava od pogrešnog tumačenja. Voljene osobe i prijatelji bili su svedoci ubistava, nedoličnog postupanja sa zemnim ostacima i zlostavljanja porodica od strane različitih agencija: RUC (policijske snage), Britanska vojska, mediji, Crkva i sudovi. Što se tiče organizatora, to je podrazumevalo da je „zajednica, u stvari, preuzela ‘vlasništvo’ i kontrolu nad dizajnom, istraživačkim procesom, redigovanjem, nad fazom povratka i štampanja knjige“.80 Uvod knjige *Ardojne: neiskazana istina*81 daje detaljan pregled diskusija koje su se vodile, a koje su se ticale definicije statusa, žrtava, povlačenja geografskih granica pro-

jekta i metodologije i procesa i načina intervjuisanja i uzimanja izjava.

Kao direktni rezultat političkog nasilja između 1969. i 1998. godine, ubijeno je 99 članova zajednice Ardojne. ACP se obratio najbližim članovima porodice svakog od njih da bi zatražili i izjavu i predlog koga još člana porodice ili bliskog prijatelja treba zamoliti da pomogne projektu.82 Svaki učesnik u projektu imao je potpunu slobodu da rediguje i kontroliše svoj deo i imao je pravo da pogleda doprinose drugih ljudi koji su se odnosili na prijatelja ili člana porodice. Knjigu *Ardojne: neiskazana istina* objavila je 2002. godine mala irska nezavisna izdavačka kuća. Ova kolekcija od 350 svedočenja i 50 usmenih iskaza dovela je do nekih politički kontroverznih nalaza: britanske snage bezbednosti ubile su 26 žrtava, a niko nije bio uhapšen, optužen ili osuđen za njihovu smrt; lojalisti su ubili 50 žrtava, a učešće države u ovome bilo je od velikog uticaja na mnoga od ovih ubistava; devet žrtava ubila je Irska republikanska armija (od kojih pet nenamerno); sedam osoba bili su dobrovoljci Irske republikanske armije koji su takođe umrli usled nesrećnog slučaja. Od svih identifikovanih žrtava, samo u dva slučaja niko od članova porodica nije bio spreman da da izjavu.83

(F) Grinsboro komisija za istinu i pomirenje84

Projekat Grinsboro za istinu i pomirenje osnovan je da bi saznao istinu o specifičnom događaju koji se desio 3. novembra 1979. godine. Projekat je ispitao uzroke, redosled događaja i posledice tog događaja, kao i širi kontekst političkih, radnih i rasnih odnosa koji su postojali u gradu i u zemlji u to vreme. Kao rezultat njihovog rada osnovana je Grinsboro komisija za istinu i pomirenje. To je nevladina komisija za istinu koja je u svom radu koristila formu i jezik zvaničnih komisija za istinu. Svoj finalni izveštaj podnela je „stanovnicima Grinsboroa, gradskoj vlasti, Projektu Grinsboro za istinu i pomirenje i drugim javnim telima“ 25. maja 2006.

80 Isto, str. 4.

81 *Ardojne: The Untold Truth*.

82 Uvod u ACP jasno ističe da je definisanje parametara korišćenih u istraživanju bio težak i kontroverzan proces. Konačna odluka o definiciji žrtve bila je ograničena mogućnostima i sredstvima kojima je projekat raspolagao.

83 U Uvodu *Ardojne: The Untold Truth*, pribeležena je stara irska poslovice, „šta god rekao, ne reci ništa“.

84 Vidi: internet stranica Komisije za istinu i pomirenje u Grinsborou, dostupno na: www.greensborotrc.org

Pozadina

Grinsboro u Severnoj Karolini je zajednica od oko 235.000 stanovnika i dugom istorijom aktivnog učešća u borbi za jednaka građanska prava. Na dan 3. novembra 1979. godine, četrdeset članova Kju kluka klana i Američke nacističke partije uleteli su kolima u grupu ljudi koja je uličnim maršem demonstrirala protiv Klana u Grinsborou i, pucnjima iz vatrenog oružja, ubili pet osoba (jednu ženu afroameričkog porekla, dvojicu Jevreja, jednog muškarca latinoameričkog porekla i jednog muškarca anglosaksonskog porekla) i ranili još desetero ljudi usred bela dana. Četiri TV ekipe snimile su ubistvo. Operativni pripadnici snaga reda u policiji Grinsboroa su tog dana bili upućeni na ručak ranije nego što je bilo uobičajeno i bilo im je rečeno da nema potrebe da budu na paradi pre 11:30. Ubistva su se dogodila u 11:23. Još uvek se vode žestoke diskusije o motivima i ponašanju policije.

U dva krivična postupka koja su vođena, optužene su oslobodile porote čiji su svi članovi bili belci. Građanska parnica proglasila je članove policijskog odeljenja Grinsboroa, Kju kluka klana i Američke nacističke partije zajedno krivim za zločin ubistva jedne osobe, ali je ovoj građanskoj parnici nedostajala zvanična osuda i kazna kojom bi se krivična parnica završila. Grad Grinsboro platio je za učinjenu štetu a da nije priznao nikakve veze sa Kju klukom klanom, a nasilje je opisano u javnosti kao sukob suprotstavljenih radikalnih ideologija (pripadnika Klana i članova Nacističke partije protiv levičarskih organizatora radničkih protesta). Mnogi ljudi u Grinsborou smatrali su da nijedan od sudskih procesa nije na zadovoljavajući način rešio situaciju, jer nije stvorio osećanje istine, pravde ili pomirenja. Kao rezultat, napetosti prouzrokovane incidentom u Grinsborou podelile su članove zajednice za mnogo godina posle incidenta.

Grinsboro komisija za istinu i pomirenje: nevladina komisija za istinu

**Da bi uradili nešto u vezi s podelom i neprijateljstvi-
ma koja su ostala u Grinsboro zajednici, Voljeni cen-
tar zajednice i Grinsboro fond za pravdu inicirali su
Projekat Grinsboro za istinu i pomirenje u zajednici**

(GTCRP)⁸⁵. Od svog osnivanja, GTCRP je sarađivao sa Nacionalnim savetodavnim komitetom, kao i sa domaćim i stranim stručnjacima i institucijama i koristio se iskustvom komisija za istinu stečenim u drugim zemljama, naročito u Južnoj Africi. Ovaj projekat može se gledati kao zamena za komisiju za istinu, ili možda kao prethodnik većih, regionalnih ili nacionalnih projekata.

Od GTCRP se očekuje 1) da traga za istinom u vezi s događajima od 3. novembra 1979. 2) da razjasni zbrku i ukloni jaz koji je nastao kao rezultat masakra, 3) da prizna postojanje osećanja inspirisanih tim događajima; 4) da se zalaže za ozdravljenje i pomirenje unutar Grinsboro zajednice; 5) da olakša pozitivne promene u društvenoj svesti i u institucijama koje su, svesno ili ne, sarađivale u događaju toga dana; i 6) da ojača pravdu, da se zalaže za demokratiju i da radi na izgradnji jače zajednice u Grinsborou, u državi Severna Karolina.

**Jedna od značajnijih komponenti projekta bilo je osni-
vanje nezavisne Grinsboro komisije za istinu i pomi-
renje juna meseca 2004.** Na čelu Komisije nalazilo se sedam „komesara“, od kojih su petorica bili članovi koji su predstavljali široki spektar društvenog, verskog i političkog miljea Grinsboroa. Prema mandatu komisije (istina i pomirenje), „komisija će se držati svog mandata funkcionisanjem nezavisno od bilo čijeg uticaja, uključujući i sam Projekat (GTCRP)“. Inauguraciju Komisije za istinu i pomirenje obavio je bivši gradonačelnik, dok je jednog člana komisije postavio sadašnji gradonačelnik.

Prvi korak u sprovođenju mandata Komisije bila je petnaestomesečna istraga koju je sprovedla GTCRP u vezi s događajima od 3. novembra 1979. Ona je počela s radom januara 2005. godine, kad je Komisija počela da skuplja izjave od pojedinaca koji su imali informacije koje su se odnosile na događaje tog dana. TRC je takođe organizovala niz javnih saslušanja s namerom da zajednicu uključi u debatu o prošlosti Grinsboroa, o zlostavljanju, o njihovom poreklu i uzrocima, i o garancijama koje se moraju dati da bi se sprečilo ponavljanje takvih zloupotreba.

85 Greensboro Truth and Community Reconciliation Project.

Prva ove vrste u Sjedinjenim Državama, Grinsboro komisija za istinu i pomirenje zahtevala je „da prevede međunarodno iskustvo stečeno proučavanjem rada ranijih komisija za istinu u model koji može zaceliti mnoge podele koje su prouzrokovali tragični nerešeni događaji tokom jedinstvene istorije naše nacije“.⁸⁶ Iako je bila usmerena na jedan sasvim određen događaj a ne na širi istorijski period i nije bila zvanična komisija za istinu, ličila je na komisiju za istinu u skoro svim drugim elementima.

(G) Projekat istorije Iraka

Projekt istorije Iraka osnovao je Institut za ljudska prava Pravnog fakulteta DePaul univerziteta iz Čikaga. Kao deo veće grupe projekata koje je sa 1,8 miliona dolara odobrenih univerzitetu juna meseca 2005. godine finansirao Stejt department Sjedinjenih Država, cilj ovog projekta bio je skupljanje hiljade svedočenja o preživljenoj represiji pod vlašću Baas partije u Iraku (između 1968. i 2003. godine). Jedan od rukovodilaca projekta, Daniel Rothenberg, objašnjava da je „generalni cilj ovog projekta da pruži pomoć Iračanima da sastave precizan istorijski dokument o zverstvima počinjenim u prošlosti.“⁸⁷

Pozadina

Nedavna istorija Iraka je istorija koja se sastoji od oštre represije i masovnog kršenja ljudskih prava. Kad je Baas partija pučem došla na vlast 1968. godine, otvoren je put za više od tri decenije represivne vladavine, najvećim delom pod diktaturom brutalnog režima Sadama Huseina, koja je trajala preko 20 godina. Država koju je vodila Baas partija bila je „složena, izuzetno nasilna država zasnovana na samovoljnoj ličnoj vlasti. Visoki funkcioneri Baas partije vladali su sistemom ‘kazne i nagrade’, obilno koristeći torturu, vansudska smaknuća, proizvoljno pritvaranje i prisilne nestanke kako bi iznudili poslušnost i ugušili otpor

široj zemlji.“⁸⁸ Pored toga što je zlostavljao Iračane koji se nisu slagali s autoritarnom politikom režima, Sadam Husein je ratovao protiv Irana (1980–1988) i vodio je kampanju istrebljenja kurdske manjine u Iraku što je kao posledicu imalo smrt skoro 100.000 Kurda. Njegove žrtve bili su i pripadnici sunitske manjine, a mnogi od njegovih akata represije bili su upereni prema ženama.

Invazija SAD na Irak 2003. godine predstavljala je jasan momenat tranzicije u istoriji zemlje, iako se za mnoge Iračane, u vreme dok se ovaj izveštaj piše, situacija još nije popravila. Naprotiv, za mnoge situacija se mnogo pogoršala. Zemlja je usred velikog sukoba i tranziciona pravda može da izgleda daleka i irelevantna. Bez obzira na to, postoji jasno opravdanje za usmeravanje prema periodu između 1968. i 2003. godine, koji je imao svoju sopstvenu patologiju sile i šeme represije⁸⁹ i fokusiranje na ovaj period ne isključuje mogućnost posebnog preispitivanja perioda posle 2003. godine.

Vojna invazija na Irak prouzrokovala je brojne diskusije u samom Iraku, ali i u Sjedinjenim Državama, u Ujedinjenim nacijama i drugde u vezi s tranzicionom pravdom. Na primer, anketa koju je sproveo Međunarodni centar za tranzicionu pravdu i Centar za ljudska prava Kalifornijskog univerziteta u Berkliju pokazao je 2004. godine da unutar Iraka postoji zahtev da se primeni sudska odgovornost ranijeg režima za kršenje ljudskih prava.⁹⁰ U međuvremenu, između 200 i 300 masovnih grobnica otkriveno je u Iraku i nekih 300.000 Iračana vode se kao nestali.⁹¹ Oktobra 2005, Iračka tranzicionalna narodna skupština uspostavila je Vrhovni irački krivični tribunal radi suđenja Sadamu Huseinu i drugim vođama baasističkog režima. Međutim, „ostaju ozbiljne sumnje, među članovima organizacije Hhuman Rajts Voč i Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu da je taj

86 Vidi: <http://www.gtcprp.org/faqs.asp>.

87 Vidi: „Grant expands human rights institute’s work in Iraq, August 1, 2005”, dostupno na: <http://newsline.depaul.edu/>.

88 Vidi: ICTJ *Briefing Paper: Creation and First Trials of the Supreme Iraqi Criminal Tribunal*, October 2005 (International Center for Transitional Justice), str. 4.

89 Vidi: Kanan Makiya (1998), *Republic of Fear: The Politics of Modern Iraq, Updated Edition* (Berkeley, California: University of California Press).

90 *Iraqi Voices: Attitudes Toward Transitional Justice and Social Reconstruction*, May 2004 (International Center for Transitional Justice and Human Rights Center, University of California, Berkeley).

91 Vidi: ICTJ *Briefing Paper: Creation and First Trials of the Supreme Iraqi Criminal Tribunal*, October 2005 (International Center for Transitional Justice), str. 4.

tribunal, takav kakav je, sposoban “da vodi pravične procese koji će zadovoljiti međunarodne standarde ljudskih prava za krivično gonjenje u skladu s njegovim statutom”.⁹²

Projekat istorije Iraka kao nezvanična inicijativa za utvrđivanje i kazivanje istine

U Iraku, dok se ovaj izveštaj piše, ne postoji komisija za istinu, iako je bilo zahteva za njom s vremena na vreme i ideja da se jedna takva komisija osnuje jeste razmatrana.⁹³ U ovom kontekstu, uz pozdrav komisijama za istinu, Internet prezentacija Projekta istorije Iraka objašnjava da je „metodologija koja se koristi u ovom projektu razvijena od strane Instituta za ljudska prava DePaul univerziteta i da je ona zasnovana na iskustvu različitih komisija za istinu i sličnih istraživačkih tela“. U stvari, metodologija je upadljivo slična. Iako nema „komesara“ i javnih i privatnih saslušanja, metodologija intervjuisanja mnogo liči na najsavremenije načine skupljanja podataka koje primenjuju komisije za istinu, sledeći smernice, primenjujući taktiku intervjuisanja i razvoja baza podataka koji mnogo liče na ono što su komisije za istinu radile u Gani, Peruu, Sijera Leoneu i Istočnom Timoru. Ovo je delimično tako zato što je direktor projektne inicijative, Daniel Rothenberg, dobro upoznat s radom komisija za istinu, s obzirom na to da je učestvovao u brojnim događajima i konferencijama na ovu temu i s obzirom na činjenicu da je sproveo detaljno istraživanje gvatemalske komisije za istinu.

Na Projektu istorije Iraka radi nekih 90 zaposlenih, većinom iračkih državljana iz svih većih etničkih i religijskih grupa.⁹⁴ Do maja 2006. godine oni su s uspehom obavili 2.000 intervjua sa žrtvama i njihovim porodicama, na osnovu sofisticirane metodologije uzimanja intervjua i uz korišćenje fleksibilno osmišljenih formulara za unos podataka i široko postavljena pitanja, i sve to na jeziku ispitanika i od strane ispitivača kome je jezik intervjua isto tako

maternji jezik. Na ovaj način dobijene informacije unose se u bazu podataka koju je dizajnirala i podela za ove potrebe Grupa za analizu podataka o ljudskim pravima Benetek inicijative iz grada Palo Alto u Kaliforniji, koju komisije iz celog sveta uzimaju za konsultanta. Formulari za unos podataka se skeniraju i kopiraju i kopije se odmah šalju na bezbedan server izvan Iraka. Originali se uništavaju.

Do kraja projekta još oko hiljadu intervjua biće uzeto, prevedeno, skenirano i pregledano i tada će početi proces analize dobijenih informacija. Ovo će dovesti do sastavljanja finalnog izveštaja (ili niza finalnih izveštaja) koje treba prevesti na arapski, engleski i kurdski. Ova analiza treba da otkrije vrste kršenja ljudskih prava i da da preporuke za budućnost.

(H) Dokumentacioni centar Kambodže (DC-Cam)⁹⁵ – različiti projekti

Dokumentacioni centar Kambodže, koji je nastao iz Kambodžanskog programa za genocid⁹⁶ osnovanog na univerzitetu Jejl 1994. godine, davao je prioritet društvenim strategijama za kazivanje istine od samog početka. Tokom svog postojanja, predviđao je mogućnost postojanja nekih budućih mehanizama tranzicije pravde, naročito specijalnog tribunala za vođe Crvenih Kmera, kakav sada postoji.

Pozadina

Od 1975. do 1979. godine, Demokratska Kampučija/Režim Crvenih Kmera izvršio je neke od najžasnijih zločina u dvadesetom veku. Fanatični nacionalisti i lokalne policijske snage sproveli su masovne pogrome, koji su doveli do smrti više od jednog miliona Kambodžanaca i do uništenja celokupne društvene strukture zemlje. Ovaj genocidni režim svrgnut je s vlasti invazijom Vijetnamaca, koji su postavili Heng Samrina za premijera države 1979. godine.

Kombinacija neprestanih građanskih sukoba i vrlo ograničenih institucionalnih i ekonomskih resursa

92 Human Rights Watch, Iraq: Country Summary, January, 2006 (<http://hrw.org/wr2k6/pdf/iraq.pdf>), str. 3; and ICTJ *Briefing Paper: Creation and First Trials of the Supreme Iraqi Criminal Tribunal*, October 2005 (International Center for Transitional Justice).

93 Vidi: „Along with Trials, Iraq Needs Truth”, by Daniel Philpott, *The Boston Globe*, Decembar 8, 2005. Takođe vidi: *Iraqi Voices: Attitudes Toward Transitional Justice and Social Reconstruction*, May 2004 (International Center for Transitional Justice and Human Rights Center, University of California, Berkeley), naročito str. 57–58.

94 Sledeće informacije autor je prikupio prilikom razgovora sa direktorkom projekta, gđom Kurdistan Daloje, u Sulejmaniji, Kurdistan, u Iraku, maja 2006.

95 Documentation Center of Cambodia.

96 Cambodian Genocide Program.

potpuno je onemogućila da se u Kambodži povede makakva koherentna politika tranzicione pravde. Iako je bilo sporadičnih domaćih i spoljašnjih pokušaja da se članovi Crvenih Kmera privedu pravdi, nikakva odluka nije nikada doneta,⁹⁷ a u nekim slučajevima, bivši članovi Crvenih Kmera čak su i pregovarali s vladom o amnestiji. Pariski mirovni ugovor iz 1991. godine, izričito navodi da će „efikasne mere“ biti preduzete da bi se osiguralo da više nikada ne dođe do ponavljanja politike iz prošlosti i da bi se osiguralo da se međunarodni instrumenti ljudskih prava poštuju.⁹⁸ Više od 15 godina kasnije, posle mnogih peripetija, 31. marta 2006. godine, Kraljevska vlada Kambodže, u partnerstvu s Ujedinjenim nacijama, osnovala je Tribunal za Crvene Kmere.⁹⁹

Direktor Dokumentacionog centra Kambodže, Youk Chhang, često je razmišljao o komisijama za istinu,¹⁰⁰ a i drugi su se detaljno bavili tom idejom.¹⁰¹ Ali, u ovom momentu, osnivanje zvanične komisije za istinu u Kambodži ima malo izgleda. Tri su razloga za to.¹⁰² Prvo, i lokalne nevladine organizacije, i međunarodna zajednica toliko su energije potrošile na osnivanje Tribunala za Crvene Kmere da sada sve svoje snage usmeravaju na rad tribunala, a ne na stvaranje novih institucija. Drugo, za komisije za istinu u Kambodži smatra se da su povezane s „pomirenjem“, a taj koncept vođe Crvenih Kmera tumače kao „oprosti i zaboravi“.¹⁰³ Sve ovo utiče na mišljenje mnogih

aktivista za ljudska prava, iako mnogo komisija za istinu u prošlosti nisu naglašavale ovaj element svog rada. I treće, vlada izgleda manje zainteresovana za komisiju za istinu od Tribunala za vođe Crvenih Kmera. Ovo može biti zbog toga što bi rigorozno preispitivanje poslednjih 25 godina kambodžanske istorije moglo da otkrije složene i nezgodne činjenice o onome što se desilo između 1975. i 1979. godine kao i o onome što se događa od tog perioda do danas.

Dokumentacioni centar Kambodže i njegovi projekti za kazivanje istine

Kambodžanski program za genocid osnovan je 1994. godine da bi: a) skupljao, proučavao i čuvao informacije o kršenju ljudskih prava u Kambodži između 1975. i 1979. godine; b) da bi skupljene informacije dostavio nekoj instituciji koja je voljna da sudi preživelim ratnim zločincima; i c) da bi stvorio kritičnu masu razumevanja genocida koja bi se mogla usmeriti na sprečavanje političkog i etničkog nasilja nad stanovništvom na nekom drugim mestu na svestu.¹⁰⁴

Dokumentacioni centar Kambodže osnovan je 1995. godine u Pnom Penu, prvobitno pod pokroviteljstvom Kambodžanskog programa za genocid, da bi svoju pažnju koncentrisao na dokumentaciju, istraživanje prošlosti i edukaciju.¹⁰⁵ Godine 1997. DC–Cam je postao nezavisan entitet i njegovo osoblje u ovom momentu sastavljeno je u potpunosti od

97 Pol Pot i Ijeng Sari su suđeni u odsustvu i osuđeni na smrt, ali nad njima kazna nikad nije izvršena. Na međunarodnoj sceni, nevladine organizacije su tražile da slučaj razmotri Međunarodni sud pravde ili da se omogući pristup dokumentaciji koja bi pružila dokaze za kriminalne aktivnosti Crvenih Kmera. Vidi: M. Vickery and N. Roht Arriaza, 'Human Rights in Cambodia', poglavlje 18 u: N. Roht Arriaza, *Impunity in Human Rights Law and Practice*, str. 146.

98 Steven R. Ratner & Jason S. Abrams, *Accountability for Human Rights Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy* (Oxford Univ. Press 2001), pogl. 14.

99 Vidi veb-stranicu Tribunala za Crvene Kmere: www.cambodia.gov.kh/krt/english/. Takođe: Tom Fawthrop and Helen Jarvis, „Getting Away with Genocide? Elusive Justice and the Khmer Rouge Tribunal“ (London: Pluto Press, 2004).

100 Intervju s autorom, Maj 2006.

101 Vidi: Ramji, Jaya, „Reclaiming Cambodian History: The Case for a Truth Commission“ (24: *Fletcher Forum of World Affairs*. 137, Spring, 2000), i McGrew, Laura. *Truth, Justice, Reconciliation and Peace in Cambodia: 20 Years After the Khmer Rouge*. (neobjavljeni izveštaj čije je istraživanje podržala Kanadska ambasada u Pnom Penu, 21. mart 2000).

102 Louis Bickford, „Cambodia and Transitional Justice: an Assessment“, the International Center for Transitional Justice, neobjavljen rukopis, (mart, 2005).

103 Vidi „With 'No More Pol Pot', the 'New' Khmer Rouge Hopes the World Will Forgive and Forget“, By Seth Mydans, New York Times, 20. april 1998.

104 Cambodian Genocide Project, Uvod, dostupno na: <http://www.yale.edu/cgp/cgpintro.html>. (pristupljeno 21. decembra 2004). Ovi ciljevi se slažu sa članom 573. Akta o genocidu u Kambodži, koji opisuje *Kancelariju za istragu genocida* kao instituciju čiji je cilj da podrži napore da se odgovorni članovi režima Crvenih Kmera privedu pravdi za njihove zločine protiv čovečnosti koje su počinili u Kambodži i nadalje ističe da ovi napor treba da obuhvate istrage, pristup informacijama koje su prikupljene za narod Kambodže, kao i predaju ove dokumentacije nacionalnim sudovima ili međunarodnom tribunalu.

105 Vidi: internet-stranicu Dokumentacionog centra Kambodže: <http://www.dccam.org/>.

Kambodžanaca uz spoljašnju podršku od strane SAD, Evrope i drugih azijskih zemalja.

DC-Cam imao je znatan uspeh u sakupljanju dokumenata i trudio se da širi informacije o prošlosti putem knjiga, brošura i putem redovnih publikacija kao što je „Traganje za istinom“ – časopis na jeziku Kmera,¹⁰⁶ koji je distribuiran na više od 20.000 adresa u Kambodži.¹⁰⁷ Ovaj časopis objavljuje usmene izveštaje o događajima, reportaže, istraživanja, fotografije, pisma čitalaca (svedočenja) i ispitivanje fizičkih dokumenata i arhivske građe da bi ispričao priču žrtava o onome što se desilo za vreme vladavine Crvenih Kmera.

Filmski projekat Dokumentacionog centra, tridesetominutni dokumentarni film pod nazivom *Pirinčano polje Crvenih Kmera: priča Tang Kim, preživeloj žrtvi silovanja*, je, u suštini, priča o zverstvu počinjenom u prošlosti, ispričana do u detalje, koja poklanja pažnju i istorijskim činjenicama i emocionalnim traumama žrtve, preživele žene. Štaviše, film se prikazuje u svakoj od 22 provincije Kambodže, gde posle projekcije sledi razgovor s tragičnom junakinjom filma (ženom koja je preživela silovanje) i sa osobljem Dokumentacionog centra.

Pored filma i časopisa, Dokumentacioni centar ima i druge projekte o kazivanju istine. Centar sponzorise projekat usmene istorije, takmičenje u pisanju kraćih eseja na zadate teme i objavljuje brojne monografije, članke i knjige, od kojih su mnogi jasni pokušaji da se razmakne veo ćutnje i tajnovitosti kojim je obavljen genocid u poslednje dve decenije. Uz sve to, Dokumentacioni centar bavi se „traganjem za porodicama“: on prima zahteve da ispita i pronade svedočanstva o članovima porodice ubijenim za vreme perioda genocida.

(I) **Bivša Jugoslavija: Fond za humanitarno pravo i regionalni partneri**

Fond za humanitarno pravo osnovala je 1992. godine, po izbijanju sukoba u bivšoj Jugoslaviji, aktivistkinja za ljudska prava Nataša Kandić. Fond za humanitar-

no pravo je nevladina organizacija za ljudska prava i humanitarno pravo koja istražuje i dokumentuje kršenje ljudskih prava za vreme oružanih sukoba u regionu. Njegov cilj je „da dokumentuje kršenje ljudskih prava u oružanom sukobu, da objavljuje i izveštava o svim pokazateljima da je ratni zločin izvršen“,¹⁰⁸ a jedan od njegovih glavnih ciljeva je da ratne zločince privede pravdi. U ovom momentu, njegova pažnja je usmerena na zverstva i kršenje ljudskih prava počinjenih u bivšoj Jugoslaviji (uključujući Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Kosovo) od strane srpskih vladinih i oružanih snaga u desetogodišnjem periodu, od 1991. do 2001. godine. Fond za humanitarno pravo tesno sarađuje s regionalnim partnerima – naročito sa Istraživačko-dokumentacionim centrom iz Sarajeva i sa organizacijom Dokumenta iz Zagreba – i to kako na usmenoj istoriji, tako i na projektima za kazivanje istine.

Pozadina

Tokom devedesetih godina prošlog veka, Jugoslavija se raspala u nizu krvavih etničkih i političkih sukoba i građanskim ratovima koji su opustošili ovaj region i prouzrokovali smrt skoro 100.000 ljudi i raseljavanje od najmanje još jednog miliona. Borba za vlast u jugoslovenskim republikama i oštri etnički sukobi u regionu između muslimana i hrišćana, Srba i Bošnjaka, Hrvata, i Kosovara; doveli su do najkrvavijeg sukoba u Evropi posle Drugog svetskog rata, a brutalnu politiku srpskih vođa, naročito srpskog predsednika Slobodana Miloševića, mnogi ljudi danas smatraju genocidnom.

Godine 1992. svetu je postalo jasno da su se dogodila ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava, a do 1993. godine, javno mnjenje, naročito na Zapadu, zahtevalo je uspostavljanje međunarodnog tribunala koji bi priveo pravdi one koji su bili optuženi za ratne zločine. Tako je maja meseca 1993. godine osnovan Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju.¹⁰⁹ Uprkos činjenici da je od formiranja Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju preko 250 pojedinaca bilo optuženo i da su procesi protiv njih u različitim fazama, nekoliko

106 Postoji i verzija na engleskom.

107 Dokumentacioni centar Kambodže,

108 Vidi internet-stranicu FHP: <http://www.hlc.org.yu/english/>.

109 Za više informacija o MKSJ, vidi internet-stranicu: www.un.org/icty/.

najtežih počinilaca, naročito Radovan Karadžić i Ratko Mladić, koji se smatraju glavnim arhitektama genocida, još uvek su na slobodi i mnogi ljudi u Srbiji ih smatraju herojima – u onoj Srbiji koja nije spremna da ih preda međunarodnom sudu i koja okleva da se suoči sa svojom prošlošću. Godine 1995, posle vojne intervencije NATO snaga protiv Srba, potpisivanje Dejtonskog Sporazuma označilo je kraj ratovanja u bivšoj Jugoslaviji. Međutim, od 1996, etnička i prateća teritorijalna zategnutost u južnom delu zemlje dovela je do sukoba na Kosovu i kasnije u Makedoniji. Rat na Kosovu izbio je 1999. godine, što je dovelo do druge epizode NATO bombardovanja i, nekoliko meseci kasnije, do stavljanja provincije pod kontrolu Misije Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK)¹¹⁰.

U terminologiji tranzicione pravde glavni pravac delovanja nevladinih organizacija imao je za cilj da pruži podršku Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju i, što se tiče domaćeg terena, podršku suđenjima u Bosni, na Kosovu i u Srbiji. Nasuprot tome, ideja o osnivanju komisije za istinu nije stekla popularnost. Štaviše, neke nevladine organizacije su se aktivno suprotstavljale osnivanju komisije za istinu. To je bio slučaj s nekim značajnim nevladinim organizacijama u Srbiji i Crnoj Gori ubrzo pošto je jugoslovenski predsednik Vojislav Koštunica lansirao ideju o „Komisiji za istinu i pomirenje“ u martu mesecu 2001. Pokazalo se da je ovo bio „školski primer kako da se ne osnuje i kako da ne radi komisija za istinu“.¹¹¹ Štaviše, insistiranje na „pomirenju“ od strane nevladinih organizacija koje su bile posvećene „pravdi“ nekima je izgledalo nespojivo s ciljem tih organizacija, pa su neki građanski aktivisti od tog vremena postali izrazito skeptični i sumnjičavi prema osnivanju zvanične komisije za istinu.¹¹²

Fond za humanitarno pravo i njegov projekat kazivanja istine

Od osnivanja Fonda za humanitarno pravo 1992. godine, Nataša Kandić i 70 advokata, istraživača i analitičara koji rade za ovu organizaciju radili su na tome da otkriju i objave istinu o ratnim zločinima

počinjenim u bivšoj Jugoslaviji. Oni su istraživali ubijanja, nestanke, mučenja i prisilni rad koji su se događali tokom celog trajanja sukoba, oslanjajući se uglavnom na usmena svedočenja žrtava i svedoka. Pošto je sakupio ogromnu građu o ratnim zločinima, Fond za humanitarno pravo je 1994. godine počeo da sarađuje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju u Hagu. Fond za humanitarno pravo, isto tako, trenutno sarađuje sa tužilaštvima u Srbiji, Crnoj Gori i na Kosovu. Veliku pažnju Fond poklanja sakupljanju dokumentacije koja se može iskoristiti da bi se počinioци priveli pravdi. Fond se nada da će moći da se proširi i da ima kancelarije u celom regionu sa potpuno integrisanim pristupom dokumentaciji.

Pored saradnje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, Fond radi na otkrivanju istine o onome što se dogodilo javnosti tokom sukoba u Jugoslaviji, naročito u Srbiji, ali i širom regiona i širom sveta. Fond za humanitarno pravo ima nekoliko serija publikacija o prošlosti, uključujući *Dokumenta*, koji sadrže publikacije o haškom tribunalu, i „Pod lupom“, koji piše o istraživanjima kršenja ljudskih prava u prošlosti. Takođe, organizovali su seriju sveobuhvatnih javnih rasprava o kršenju ljudskih prava i o suočavanju s prošlošću.

Program usmene istorije regiona je najrigorozniji oblik kazivanja istine o prošlosti u Fondu za humanitarno pravo. Sa svoja dva partnera – IDC i Dokumentom – projekat ima za cilj „da baci svetlost na zverstva iz prošlosti, da se zalaže za iskrenu debatu u društvima u kojima se ovo događalo, da omogući kazivanje istine i da se zalaže za jačanje odgovornosti u procesu suočavanja sa prošlošću“, kako piše na prezentaciji tog projekta na internetu.¹¹³ Projekat se oslanja na „priznatu metodologiju usmenog svedočenja“ i na „dokumentaciju stvorenu u skladu sa strogim metodološkim standardima koji će dopuniti postojeće pisane izvore dokaza o zverstvima iz prošlosti“.

110 United Nations Mission in Kosovo.

111 Mark Freeman, „Serbia and Montenegro: Selected Developments in Transitional Justice“ (ICTJ Case-Study Series, October 2004).

112 Intervju autora sa Natašom Kandić, Marijanom Toma i ostalim članovima osoblja FHP između 15. i 20. juna 2005, kao i autorove diskusije sa učesnicima konferencije „Tranziciona pravda u bivšoj Jugoslaviji: Mesto žrtava“ održanoj u Beogradu od 26. do 29. juna 2005.

113 Citati u ovom pasusu preuzeti su sa internet-stranice Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva: www.idc.org.ba/.

Deo III: Zaključak

Nezvanične inicijative za kazivanje istine kao što su ovi projekti koji su ovde opisani predstavljaju samo jednu kategoriju od mnoštva strategija za suočavanje sa prošlim kršenjima ljudskih prava, sa zverstvima i sukobima. Najpoznatije strategije uključuju krivično gonjenje, komisije za istinu i politiku reparacija.

Nezvanične inicijative za traganje i kazivanje istine imaju mnogo toga zajedničkog sa komisijama za istinu. Najveća razlika je u tome što se komisije za istinu osnivaju, ovlašćuju ili sankcionišu od strane države i zbog toga su „zvanične“. Ali, komisije za istinu imale su ogroman uticaj na način na koji su nevladine organizacije i neki drugi koristili traumatsko iskustvo iz prošlosti. Tačnije, postojanje komisija za istinu, s jedne strane, i paralelni razvoj nezvaničnih inicijativa s druge strane učinili su da je postojao uzajamni uticaj jednih na druge.

Zahvaljujući kreativnosti građanskih aktivista, nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine su veoma različite.¹¹⁴ Pored toga, ima ih isuviše da bi se mogli izbrojati, a ovaj rad se jedva dotiče te kategorije. Ali pregled ovde datih primera ukazuje na značajne razlike između nezvaničnih inicijativa i zvaničnih komisija za istinu.

Legitimnost

Zvanične komisije za istinu pokušavaju da stvore istorijsko svedočenje koje doprinosi „zvaničnom prikazu“ nacionalne istorije. Bez obzira na to da li tvrde da prikazuju stvarnu nacionalnu istinu ili ne, one jasno zauzimaju stav u vezi sa autoritarnom verzijom onoga što se dogodilo žrtvama tokom perioda o kome se govori. Zato što imaju ovlašćenja države iza sebe i, u najboljem slučaju (na primer, u Čileu, Maroku, Peruu i Južnoj Africi), zato što su pristupile svom zadatku ozbiljno, rigorozno i s vidljivom objektivnošću, za prikaz koji će one sastaviti može se reći da ima više legitimnosti od sličnog nezvaničnog projekta za utvrđivanje i kazivanje istine.

U nekim slučajevima, međutim, bolje bi bilo da aktivisti građanskog društva organizuju komisije za istinu, a ne vlada. U zemlji koja je još uvek u sukobu, ili je tek izašla iz ratnog sukoba, ili u zemlji gde su prvobitni počiniooci još uvek na vlasti, inicijativa koja bi potekla od države mogla bi da bude sumnjiva u pogledu neutralnosti prema različitim stranama u sukobu. Izveštaj o „prekidanju ćutnje“ o kome je ovde bilo reči je dobar primer za to. Sve dok je Patriotski front Afričke nacionalne unije Zimbabvea¹¹⁵ bila na vlasti, sumnjalo se u sposobnost vlade da preduzme nepristrasno opisivanje događaja u Matebelelandu, a ometanje izveštaja Čiambakve komisije u 1984. godini je to samo potvrdilo.

Štaviše, ako zvanične komisije ne mogu ili neće da preduzmu odgovarajuće korake kako bi postigle visoki nivo legitimnosti, kao što je to bio slučaj sa komisijama, na primer, u Haitiju, Nigeriji ili bivšoj Jugoslaviji, onda bi nezvanični proces možda bio bolji izbor za stvaranje sveukupnog prikaza vremena o kom je reč.

Ipak, kad se radi o legitimnosti, nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine možda imaju inherentan nedostatak da su ono što jesu – to jest, nezvanične. One se suočavaju s teškim izazovima u nastojanju da postignu status, da budu priznate i poznate, što zvanični projekti mnogo lakše postižu, naročito u novim demokratijama koje imaju visoku moralnu legitimnost i koje izgledaju kao da vode u novo doba. Ipak, mnoge nezvanične inicijative opisane u ovom radu uspele su, na kraju, da postignu ogromno priznanje, postajući, u suštini, primarni faktori kojima je povereno da dokumentuju kršenja ljudskih prava u određenim periodima u prošlosti zemlje, kao što je to bio slučaj sa Dokumentacionim centrom u Kambodži i njegovim projektima za kazivanje istine.

U jednom drugom primeru, nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine ne mogu da tvrde da su one te koje stvaraju nacionalni prikaz događaja, već se usmeravaju na manje komponente nacionalne istorije. Na primer, Ardojne i Grinsboro projekti su manje ambiciozni od zvaničnih komisija na nacionalnom nivou. Te nezvanične inicijative nameravaju da ispričaju priču o dvema različitim zajednicama,

¹¹⁴ Komisije za istinu su takođe različite, iako može biti tačno da su razlike među njima manje, kao što to misle mnogi teoretičari i praktičari na polju tranzicione pravde, koji tvrde da postoji naučna metodologija u osnivanju komisija za istinu. (Vidi *Zaključak*, dole).

¹¹⁵ Zimbabwe African National Unity – Patriotic front. Partija Roberta Mugabea, predsednika Zimbabvea od 1980.

i u jednom i u drugom slučaju kroz viđenje žrtava i u određenom periodu u prošlosti. Ovi nezvanični projekti mogli bi, u tim slučajevima, da dostignu legitimnost kombinovanjem razumne ambicije s visokim nivoom profesionalizma. Onda bi njihov rad mogao da bude ocenjivan u skladu s tim da li su pošteno i tačno opisali ono što su nameravali da ispituju, ma koliko to bilo usko i specifično.

Zbog svog zvaničnog statusa, komisija za istinu može da prizna „istinu“ da njeni izveštaji imaju veću težinu ili vrednost u očima javnosti, iako ne uvek. Međutim, u slučajevima kao što je bio El Salvador, gde su najviši vladini i vojni zvaničnici posumnjali (ili su u potpunosti odbacili) izveštaj komisije za istinu, ili, kao što je to bio slučaj u Nigeriji, gde je javnost smatrala da su svi ti napori bili neozbiljni, kao „sapunska opera“, prednosti zvaničnog statusa počinju da se gube. Iako sve komisije za istinu priznaju vrednost istine, njihova sposobnost da dođu do nje zavisi od konteksta iz koga dolaze.

S druge strane, istina do koje je došao projekat u Brazilu imala je dodatnu težinu. Kao što Joan Dassin ukazuje u uvodu izveštaja na engleskom jeziku: „Brazilski projekat *Nikada više* bio je u stanju da postigne nešto što grupa iz susedne zemlje nije postigla – da uspostavi zvaničnu odgovornost za politički motivisana kršenja ljudskih prava na osnovu vojnih podataka... Posle toga, negiranje je bilo nemoguće – iako je, barem zvanično, vlada ostala uglavnom nema po pitanju ovog velikog projekta i njegovim otkrićima.“¹¹⁶

Najzad, jedno od ključnih pitanja u vezi s legitimnošću jeste koliko se *objektivnom* komisija doživljava. Na primer, veća je verovatnoća da će komisija za istinu, a ne nezvanična inicijativa, postaviti komesara i osoblje koje izgleda kao da zastupa interese društva u celini, za razliku od osoblja u projektima za nezvaničnu istinu koje je regrutovano iz nevladinih organizacija. Za čileanske komesare, na primer, verovalo se da su pojedinci visokog moralnog ugleda koji su, svi zajedno, predstavljali široki spektar zvaničnog političkog delovanja. Njihovi potpisi na finalnom izveštaju daju dodatnu težinu istini do koje je komisija došla.

Pouka koja se iz ovoga može izvući manje se tiče zvaničnog ili nezvaničnog statusa projekta, a više profesionalizma i doživljene objektivnosti. Postoje primeri visokog – ali i niskog – nivoa profesionalizma i u zvaničnim i u nezvaničnim projektima za kazivanje istine. Sve nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine koje su ovde pomenute, na primer, mogu se smatrati visoko profesionalnim, a nezvanični brazilski projekt, *Nikada više*, na primer, sa svojim oslanjanjem na zvanične dokumente, na ugledne advokate i na poštovanje uloge crkve s pravom se smatraju mnogo legitimnijim od hipotetičke alternative, kao što je komisija za istinu, koja se smatra politizovanom ili slabom.

Pristup resursima

Zvanična komisija za istinu je potencijalno skupa investicija koja zahteva budžet čija se cifra izražava milionima dolara za kratak period. Na svom vrhuncu, sedamnaestočlana južnoafrička Komisija za istinu i pomirenje zapošljavala je oko 400 osoba i imala je budžet od 18 miliona dolara godišnje. U novije vreme, komisiji Istočnog Timora bilo je potrebno više od 4 miliona dolara za period između 2001. i 2003. godine.¹¹⁷ Predloženi budžet za peruansku komisiju za istinu i pravdu iznosio je više od milion dolara godišnje iako je, u stvari, mnogo manji iznos bio odobren.

Jednoj nezvaničnoj inicijativi za utvrđivanje i kazivanje istine moglo bi da bude teško da to postigne. Nezvanične inicijative obično imaju manje finansijskih sredstava iako su neki od ovde pomenutih projekata uspeli da prikupe priličnu količinu finansijskih sredstava od nacionalnih i internacionalnih institucija. Na primer, brazilski projekat podržavao je Svetski savet crkava, DC-Cam i Iračka memorijalna fondacija uživali su podršku vlade SAD,¹¹⁸ Fond za humanitarno pravo dobio je znatnu podršku od strane evropskih i nekih drugih donatora, Grinsboro Komisija za istinu i pomirenje dobila je finansijsku podršku od velikih američkih fondacija, a REMHI projekt imao je, na vrhuncu, podršku Katoličke crkve Gvatemala, brojno osoblje i više kancelarija i tako, po svojoj birokratskoj strukturi, mandatu i ciljevima, više ličio

116 Joan Dassin, str. xvii.

117 The La'o Hamutuk Bulletin, Vol. 4, No. 5, novembar 2003, <http://www.etan.org/lh/bulletins/bulletinv4n5.html>.

118 Jonathan Saul, „Iraqi author seeks to confront Saddam legacy“, Reuters, 7. decembar 2003.

na zvaničnu komisiju za istinu. Ipak, s obzirom na troškove zvaničnih komisija za istinu, pristup finansijskim i drugim sličnim resursima (prostorije za rad, pozajmljeno osoblje, itd.) jeste ključni element. Naravno, nezvaničnim inicijativama možda će biti potrebno da koriste postojeće osoblje i kancelarije ili da stvaraju nove projekte.

Oba tipa projekata trude se da dobiju neki oblik javnog priznanja u vezi s kršenjem ljudskih prava u prošlosti. Prelazak sa *znanja* (kad ljudi znaju šta se dogodilo) na *priznanje* (kad sugrađani javno priznaju da se nešto dogodilo) jeste jedan od najvažnijih doprinosa zvanične komisije za istinu.¹¹⁹ Projekti za nezvaničnu istinu mogu da objavljuju istinu, ali to svakako ima manju težinu od priznavanja istine. U vezi s ovim, jedan od najvažnijih resursa kojima zvanične komisije za istinu imaju pristup jeste potencijalno značajna moć položaja koji omogućuje obraćanje javnosti i, uz to, pristup medijima na nacionalnom nivou, iako nezvanične inicijative možda i same mogu da privuku priličnu pažnju.

Južnoafrička Komisija za istinu i pomirenje možda je najbolji primer komisije koja je uspela da privuče resurse kao što su pristup medijima i poklonjena pažnja. Delom zbog toga što je na njenom čelu bio dobro poznati nobelovac, Desmond Tutu, i delom zbog toga što je komisija bila u stanju da sprovodi javna saslušanja žrtava koja su mediji opširno prenosili, kao i zvanična saslušanja u vezi s velikim brojem predmeta, kao što su problemi poslovanja i rada, verska zajednica, mediji i zatvori. Komisija je podnela detaljan izveštaj na 3.000 strana, koji je sadržao brojne preporuke za južnoafričku državu. Postići ovakvo prisustvo u javnosti i uticaj na javnu debatu jeste jedna od mogućih prednosti zvanične komisije za istinu. S druge strane, Grinsboro Komisija za istinu i pomirenje, koja je dobro proučila aktivnosti južnoafričke komisije, bila je takođe u stanju da privuče pažnju medija, naročito u gradu Grinsborou, ali i na nacionalnom nivou u SAD.

Još jedan resurs kojem komisije za istinu imaju pristup tiče se razvoja programa reparacija, koji se često nadovezuju na rad komisije za istinu, paralelno ga prate ili su direktno povezani s njim. U nekim slučajevima, kao što je Južna Afrika, komisija za istinu bila je u direktnoj vezi s politikom reparacija. U svakom slučaju, činjenica da je jedan od rezultata rada komisija za istinu često bilo definisanje skupa korisnika reparacija, sugerise potrebu za nekom vrstom pristupa ekonomskoj moći bar u određenim slučajevima, a nju nezvanične inicijative, naravno, nikada ne mogu imati.

Najzad, tu je i pristup pravnoj moći. Dok su neke komisije (na primer, u Čileu, u Gvatemali) imale prilično malu moć, druge su imale vrlo široka ovlašćenja. Poznato je da je Južnoafrička komisija za istinu bila jedina koja je imala ovlašćenje da ponudi amnestiju počiniocima u zamenu za punu istinu o političkom zločinu. Komisija je, isto tako, imala ovlašćenje da izdaje nalog za pretres i plenidbu, robustan program zaštite svedoka, sposobnost da imenuje počinioce na javnim tribinama i ovlašćenje da naredi privođenje svedoka (koje je retko koristila).¹²⁰

Angažovanje građanskog društva

Zvaničnim komisijama za istinu potrebne su podrška i pomoć građanskog društva.¹²¹ Uprkos suštinskom značaju ovih veza, međutim, komisije za istinu su zvanični entiteti povezani s državom, a nisu u posedu neke nevladine organizacije. Kroz istoriju, njihov odnos prema građanskom društvu varirao je od kooperativnog do antagonističkog. Ovo stoga što su, do manjeg ili većeg stepena, komisije za istinu smatrale da je njihova baza bila šira od nevladine organizacije koja je podržavala njeno stvaranje. Komisije za istinu, u mnogim slučajevima, smatraju da je celo društvo njihova baza.

Nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine, koji po definiciji nastaju iz, i usko su povezani sa, građanskim društvom i, obično, s jednom

119 Zasluga za razlikovanje ove dve kategorije, *znanja i priznanja*, vidi: Thomas Nagel, *State Crimes: Punishment or Pardon?* (Radovi i izveštaj sa konferencije organizovane od strane Programa za pravdu i društvo Instituta Aspen, u Aspen, 1989).

120 Prilozi u knjizi P. Hayner dobro pokazuju različite pravne moći komisija za istinu. Vidi: Priscilla Hayner, *Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions*, (New York: Routledge, 2001).

121 „Truth Commissions and NGOs: The Essential Relationship,” ICTJ Occasional Paper, April, 2004.

122 Vidi: Louis Bickford, „Transitional Justice” u: *The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity* (Macmillan Reference USA, 2004), vol. 3, str. 1045–1047.

specifičnom nevladinom organizacijom, mogu imati bolje veze sa zajednicom kojoj nameravaju da služe. One mogu biti fleksibilnije i osetljivije za društvene potrebe i mogu uspostaviti neposrednije veze sa svojom bazom, kao što su žrtve i preživeli osobe. Tako je bilo u slučaju REMHI komisije koja je uspeła da uspostavi daleko bliže veze sa domaćim organizacijama kakve CEH komisija nikada nije uspeła da postigne.

Međusobni odnosi sa drugim strategijama tranzicione pravde.

I zvanične i nezvanične inicijative za utvrđivanje istine trude se da daju svoj doprinos brojnim ciljevima koji su na dnevnom redu tranzicione pravde.¹²² Drugim rečima, one eksplicitno i proaktivno stupaju u interakciju s drugim projektima da bi se suprotstavile nasleđenim kršenjima ljudskih prava iz prošlosti. Ove aktivnosti uključuju sudsko procesuiranje za prekršioce ljudskih prava iz prošlosti, obezbeđivanje reparacija žrtvama, osnivanje javnih memorijalnih ustanova za žrtve i reformu onih institucija (sektor bezbednosti, policija, vojska, mediji, itd.) koje su bile institucionalno odgovorne za ta kršenja ljudskih prava.

U terminologiji krivičnog pravosuđa i odgovornosti, i nezvanične inicijative i komisije za istinu doprinose direktno krivičnim procesima,¹²³ doprinose indirektno¹²⁴ ili dopunjuju krivične procese.¹²⁵ U malom broju slučajeva, one su alternativa krivičnim procesima.¹²⁶

Zvanične komisije za istinu stoje u direktnoj vezi s programima reparacija. Na primer, čileanska komisija za istinu dovela je do procesa kojim je skoro 5.000 korisnika primilo neku kombinaciju isplate gotovine u iznosu od preko 400 dolara mesečno, zdravstvenih pogodnosti, pomoći za školovanje dece, vraćanju na posao i antedatiranje isplate penzija.¹²⁷

Iako nezvanične inicijative ne mogu da odobre reparacije, one mogu inicirati debate i razgovore o značaju preporuka. Možda je najbolji primer ovoga deo u ovom članku posvećen komisiji REMHI čiji je finalni izveštaj zahtevao različite oblike reparacija i skicirao ih na način koji podseća na zvanične komisije za istinu.

Što se tiče šire institucionalne reforme, mnogi od ovih projekata, kao što su zvanične komisije za istinu, pokušavaju da daju odgovor na događaje iz prošlosti: zašto su se ove užasne stvari dogodile? Koje institucije su grešile? Kako se tako nešto može sprečiti u budućnosti? U ovom smislu, komisije za istinu i nezvanične inicijative često uzimaju u obzir ono što će se dogoditi u budućnosti, koliko i ono što se dogodilo u prošlosti. **Izveštaj komisije REMHI, na primer, kao i izveštaj o prekidanju ćutnje, SERPAJ i brazilski izveštaj i, u manjem obimu, Ardojne izveštaj, sve su to pokušaji da se analizira prošlost i daju konkretne preporuke koje će garantovati da se to više neće dogoditi.**

Kazivanje istine i istorijsko pamćenje¹²⁸

Zvanične komisije za istinu, kad postignu uspeh i legitimnost za svoje metode, postupanje i proizvo-

123 Ovo je bio cilj Urugvajskih pokušaja koji su diskutovani u ovom radu, kao i eksplicitni cilj projekata Dokumentacionog centra Kambodže (u smislu podrške suđenjima pripadnicima režima Crvenih Kmera), i Fonda za humanitarno pravo (u smislu podrške nacionalnim suđenjima za ratne zločine u Srbiji). Argentinska komisija za istinu (CONADEP) je svoj mandat razumela kao direktnu podršku krivičnom gonjenju, dok je peruanska Komisija utvrdila svoju „pravnu jedinicu” koja je radila na identifikaciji malog broja slučajeva koje je trebalo predati tužilaštvu.

124 Ovo je bio slučaj sa Komisijom za istinu i pomirenje u Čileu, čiji su nalazi i prikupljena dokumentacija korišćeni deceniju kasnije u krivičnom gonjenju.

125 Komisija za istinu i pomirenje u Sijera Leoneu je osnovana paralelno sa Specijalnim sudom za Sijera Leone. REMHI inicijativa u Gvatemali je takođe dobar primer za ovakav slučaj.

126 Ovde se najčešće pogrešno misli na Komisiju za istinu i pomirenje u Južnoj Africi, iako je u tom slučaju razmena 'Amnestija za istinu' bila zasnovana na strahu od krivičnog gonjenja. Bolji primer je Grinsboro efekat koji je diskutovan ranije. Krivična gonjenja su u ovom slučaju propala zbog pristrasnog sudstva, tako da je proces utvrđivanja istine bio alternativa neuspešnim suđenjima.

127 Vidi: Pablo de Greiff (ed), *The Handbook on Reparations* (Oxford: Oxford University Press, 2006).

128 Istorijsko pamćenje označava niz načina na koji društva pamte svohu prošlost i načine na koji oblikuju javne diskusije o prošlosti. Ovo je različito od discipline istoriografije koja (uz sve poštovanje postmodernih ograničenja) traga za objektivnom istinom o prošlosti. Postoji opsežna literatura o istoriji i kolektivnom pamćenju. Vidi različite kolekcije koje je prikupio Savet za društvena istraživanja (Social Science Research Council – SSRC) u svom projektu: „Collective memory and Repression in the Southern Cone” (na španskom jeziku), dostupno na: http://www.ssrc.org/fellowships/coll_mem/.

de,¹²⁹ verovatno će ostaviti dublji trag na istoriju nego nezvanične inicijative, s obzirom na to da se one mogu pozivati na to da stvaraju „zvaničnu istinu“ i da imaju moć države iza sebe dok to rade. Ovo je očigledno čak i tačnije kad je rad komisija za istinu zvanično podržan i priznat od strane države, kao što je to bio slučaj s plavom trakom i emocionalnom ceremonijom kad je predsednik Aylwin primio izveštaj od Čileanske komisije za istinu i pomirenje 1991. godine. Kazivanje koje je komisija za istinu stvorila ima više šansi da uđe u istoriju, na primer, ili u školski program.¹³⁰ A njen finalni izveštaj, ako je dobro urađen, biće citiran od strane vladinih zvaničnika, medija i drugih osoba koje utiču na javno mnjenje.

U nekim slučajevima, broj žrtava do koga dođe komisija za istinu postaje važan istorijski broj. To važi za Čile, gde niko ne može da porekne da je najmanje 3.000 žrtava bilo ubijeno ili nestalo u akcijama hunte, ili u Peru, gde se broj od 69.000 (žrtava sukoba na svim stranama) ustaljuje kao istorijski tačan.

Način na koji se može uticati na istorijsko pamćenje je teže odrediti. Nezvanične inicijative, zato što funkcionišu na nivou društva i što mogu biti, u nekim slučajevima, viđene kao legitimne od strane osoba koje stvaraju javno mnjenje u crkvama, političkim pokretima i organizacijama građanskog društva mogu imati veliki uticaj na način na koji se društva sećaju prošlosti. Izgleda jasno da je REMHI inicijativa bila u stanju da utiče na način na koji će sukob u Gvatemali biti zapamćen, i činjenica da REMHI još uvek postoji, takođe je važna. U maloj zajednici kakva je Ardojne, projekat će imati značajan uticaj na način kako zajednica pamti prošlost. Slično je moguće u Grinsborou u Severnoj Karolini.

Možda je najvažnije to što komisije za istinu i nezvanične inicijative za traganje za istinom dozvoljavaju da se čuju i glasovi žrtava: njihova svrha je da omoguće žrtvama da ispričaju svoje priče. Ova mogućnost se razlikuje od sudnice. S obzirom na to da izlaze u susret potrebama brojnih žrtava i preživelih da budu saslušani,¹³¹ obe kategorije mogu se smatrati arenom u kojoj će se čuti glasovi koji se do tog momenta nisu čuli. Pitanje je da li oni imaju ili nemaju priliku da se obrate javnosti. Na taj način, moć koja se stiče javnim saslušanjima pod pokroviteljstvom države, a koju prati medijska pažnja na nacionalnom nivou, može biti ogromna. Od svih ovde pomenutih projekata, samo je Grinsboro komisija za istinu i pomirenje imala javna saslušanja.

Zaključak

U poslednjih nekoliko decenija, suočavanje s prošlošću dobijalo je sve veći značaj kao ključna komponenta šire strategije izgradnje kulture ljudskih prava, prevazilaženja odsustva straha od odgovornosti i jačanje demokratskih institucija. Od mnogih strategija za suočavanje s prošlošću, ideja *kazivanja istine* – otkrivanja istine o ranijem periodu koji je često obeležen i nasiljem i tajnovitošću – postigla je naročitu važnost.

Postoji, naravno, mnogo načina da se kaže istina o prošlosti, uključujući i zvanične komisije za istinu i nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine, kao što je rečeno u ovom radu. Nije iznenađujuće to što su ove dve široke inicijative uticale jedna na drugu i što su, na mnogo načina, postale slične jedna drugoj. Jedna od najvažnijih karakteristika tranzicione pravde je u tome što se ideje i inspiracije dele s drugima u regionu i širom sveta¹³², a ideja o komisijama

129 Naravno, ovo nije uvek slučaj. U stvari, ima veoma mnogo primera komisija za istinu koje ovo nisu postigle, kao što je npr. Komisija za istinu na Haitiju. Vidi: Human Rights Watch/Americas (1997), „Haiti: Human Rights Developments” (www.hrw.org/reports/1997). Komisija podržana od strane vlade je zaključila svoju istragu 1996. i predstavila konačni izveštaj od 1.200 strana u kom je detaljno navela primere kršenja ljudskih prava u periodu pod vojnom vladom do vladavine tadašnjeg predsednika Aristida. Predsednik Préval je kasnije malo uradio na ispunjavanju preporuka Komisije, već se ograničio na objavljivanje zaključaka Komisije i najavu distribucije ograničene količine Izveštaja u oktobru 1996. Ministar pravde je u junu objavio da ministarstvu nedostaje sredstava da obezbedi reparacije za žrtve kršenja ljudskih prava. Komitetu za ispunjavanje preporuka Komisije je rad bio onemogućen zbog nemanja osoblja i finansijske podrške.

130 Ovo je oblast kojoj nedostaje više empirijskog istraživanja. Jedan od vrednijih radova je: Elizabeth Oglesby, 2004, „Historical Memory and the Limits of Peace Education: Examining Guatemala’s ‘Memory of Silence’ and the Politics of Curriculum”, rukopis (Savet za etiku i međunarodne odnose – Carnegie Council on Ethics and International Affairs, Fellows Program, Istorija i politika pomirenja, jun 2004).

131 Vidi: Louis Bickford, „Preserving memory: the past and the human rights movement in Chile”, u Hillman, Richard S.; John A. Peeler; and Elsa Cardozo Da Silva (eds), *Democracy and Human Rights in Latin America* (Westport, CT: Praeger, 2000).

132 Louis Bickford, „Transitional Justice” u: *The Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity* (Macmillan Reference USA, 2004), vol. 3, str. 1045–1047.

za istinu uglavnom se pojavila na jugu planete. Razumljivo je to što komisije za istinu uče jedna od druge, kao što se i dogodilo, i što su nezvanične inicijative i *informisale* komisije za istinu i učile od njih.

S druge strane, ima nečega što je potencijalno uznemirujuće u vezi sa sličnostima u ovim brojnim primerima, budući da to sugerise jedan prenatraglašen naučni pristup kazivanju istine – kao da postoji samo jedan način da se to uradi i da se svi ti napori svode na jednu formulu. U stvari, najuzbudljiviji element svih ovih pokušaja i jeste to što *nema formule* – nema „jedne veličine za sve“ – i što je za svako takvo pregnuće bilo karakteristično to što je imalo svoju specifičnost i svoju kreativnost u zavisnosti od konteksta u kome se javilo. Pristup kazivanju istine koji je u Kambodži primenio DC-Cam i jeste i treba da bude potpuno različit od Prekidanja ćutnje u Zimbabveu ili od Ardojne projekta u Severnoj Irskoj.

Projekat istorije Iraka, na primer, koji su razvili međunarodni aktivisti a finansirala ga vlada SAD, sugerise fascinantnu ali i problematičnu mogućnost da se pojavljuje „matrica“ za kazivanje istine, zvanična ili nezvanična. Ako je to tako, onda bi projekt za kazivanje istine, teorijski, mogao da se umetne u svaki kontekst, bez organskih veza sa građanskim društvom, koje su bile karakteristične za većinu uspešnih verzija ovih projekata. Kako i zvanične i nezvanične inicijative za kazivanje istine sve više pokreću naučni pristupi i „uspešna praktična rešenja“, to može da bude neizbežan rezultat. I zaista, kako se donatori, međunarodne institucije i globalni eksperti sve više slažu o tome kako bi kazivanje istine „trebalo“ da izgleda, tako će se pritisak povećavati da se stvore identične forme zvaničnih komisija za istinu i projekata za nezvaničnu istinu.

Uistinu, lekcije koje smo naučili od komisija za istinu distribuirane su širom sveta, delom zbog globalne komunikacione mreže, publikacija i postojanja organizacija kao što su Međunarodni centar za tranzicionu pravdu,¹³³ s kancelarijama u Briselu, Kejptaunu, Ženevi, Monroviji, Njujorku i Kinšasi; kao što je Grupa za analizu podataka o ljudskim pravima, bazirana na Benetec inicijativi u Kaliforniji,¹³⁴ i Centar za proučavanje nasilja i pomirenja u Južnoj Africi, da pomenemo samo neke od njih. Aktivisti i drugi (uključujući zvaničnike Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih institucija) koji razmatraju mogućnost osnivanja komisije za istinu imaju skoro trenutni pristup globalnoj mreži informacija i aktivnosti, kao što su Upravljanje srodnim grupama komisija za istinu,¹³⁵ mreža profesionalaca angažovanih u vezi s komisijama za istinu, ili Afrička istraživačka mreža za tranzicionu¹³⁶ i mogu lako naći odgovore na čitav niz pitanja koja se kreću od najbolje baze podataka za skladištenje do razloga za i protiv javnih saslušanja komisija za istinu.

Ali, ipak, nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine će uvek zadržati svoju individualnost, koja zavisi od konteksta u kome se nalaze. Većina ovde datih primera, u stvari, definisani su kao eksplicitno lokalni pristupi, čak i kad su se koristili međunarodnim znanjem i resursima. Ima mnogo toga što ovi projekti mogu da nauče jedni od drugih i što mogu pokazati svetu, ali možda najvažnija lekcija tiče se fleksibilnosti koju, po svojoj prirodi, poseduju projekti za nezvaničnu istinu, da mogu da budu jedinstveni, kreativni i da odgovaraju lokalnom kontekstu. To je njihova najveća snaga.

133 Autor je jedan od direktora u ovoj organizaciji.

134 Vidi: <http://www.hrdag.org/>.

135 Ovo je projekat koji ispred Međunarodnog centra za pravdu u tranziciji autor nadgleda zajedno s bivšim i sadašnjim članovima različitih komisija za istinu, kao što su ona u Argentini, Gani, Gvatemali, Maroku, Peruu, Sijera Leoneu, Južnoj Africi, Istočnom Timoru i drugima.

136 Vidi: www.transitionaljustice.org.za. Ovo je zajednička inicijativa Centra za studije nasilja i pomirenja iz Južne Afrike, Centra za demokratski razvoj u Gani, i Američke Asocijacije za unapređivanje nauke.

Inicijative civilnog društva u traganju za istinom

	Slamanje tišine (Zimbabve)	Serpaj (Urugvaj)	Nikada više (Brazil)	Ardojne (Severna Irska)	REMI (Gvatemala)	Grinsboro (SAD)	Istorijski projekat (Irak)	DC-Cam razni projekti	FHP razni projekti
Privremene?	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Ne	Ne
Osnovane od strane?	NVO za ljudska prava	NVO za ljudska prava	Crkvene grupe	Porodice žrtava i lokalna zajednica	Kancelarija za ljudska prava Nadbiskupa Gvatemale i NVO	Žrtve uz podršku običnih građana	Međunarodne organizacije i Univerzitet Jejl	Dokumentacioni centar–NVO	Dokumentacioni centar–NVO
U tranzicionom momentu?	Da: 10 godina nakon Sporazuma o ujedinjenju	Da: spora tranzicija ka demokratiji	Da: spora tranzicija ka demokratiji	Da: nakon mirovnih sporazuma	Da: nakon mirovnog sporazuma	Ne	Da: nakon vojne intervencije SAD	Da: spora tranzicija	Da: nakon stvaranja MKSJ
Fokusiranje na ljudska prava?	Da: prebijanja, ubijanja, prisilni nestanci, nezakoniti pritvori, izgladnjivanje, raseljavanje	Da: egzil, psihološka tortura, zatočenje	Da: tortura, prisilni nestanci	Da: slučaj ubistva 99 stanovnika ubijenih u političkom nasilju od strane britanskih snaga bezbednosti, IRA i lojalista.	Da: tortura, raseljavanje, ubijanja, prisilni nestanci upereni prvenstveno protiv Maja stanovnika	Da: slučaj 5 ubijenih i 10 ranjenih od strane Kju kluka klana i Nacističke partije	Da: politička represija	Da: genocid, tortura, zatočenje	Da: ratni zločini, zločini protiv čovečnosti, genocid i druga kršenja ljudskih prava
Fokusiranje na određeni period iz bliske prošlosti?	Da: devet godina, od 1980. do 1989.	Da: 12 godina, od 1973. do 1985.	Da: od 1964. do 1979.	Da: oko tri decenije, od 1966. do 1999.	Da: 36 godina, od 1954. do 1999.	Samo na pojedinačni incident iz 1979.	Da: vladavina Sadama Huseina 1975–1979	Da: vladavina Crvenih Kmra 1975–1979	Da: 1991–2001
Fokusiranje na sistematičnost zločina	Da	Da	Da	Da, samo na individualne slučajeve	Da	Da, samo na pojedinačni incident	Da	Da, u okviru perioda od 1975. do 1979.	Da
Fokusiranje na žrtve? Uzimaju izjave od žrtava? Održavaju sesije javnih svedočenja? Imaju projekte usmene istorije	Da, uzimaju izjave	Da, pored izjava vrše i istraživanja	Da, ali kroz dokumenta i istraživanje	Da, uzimaju izjave	Da, uzimaju izjave, rade usmenu istoriju	Da, uzimaju izjave, održavaju javna saslušanja	Da, uzimaju intervjue u skladu sa metodologijom komisija za istinu	Da, rade usmenu istoriju i prikupljaju ostalu dokumentaciju	Da, uzimaju izjave, rade usmenu istoriju, stvaraju bazu podataka žrtvama i prikupljaju ostalu dokumentaciju
Pripremanje konačni izveštaj	Da	Da, objavljen – bestseller.	Da, objavljen – bestseller.	Da, objavljen	Da	Da	Da, kao i izveštaje druge vrste	Ne, ali imaju seriju publikacija	Ne, ali imaju seriju publikacija

Privremeni sudovi, trajna dokumentacija

Institut za mir Sjedinjenih Američkih Država
www.usip.org
Specijalni zveštaj

O Izveštaju

Ovaj Izveštaj ispituje mogućnosti i daje preporuke za trajno odlaganje podataka o radu Međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju (ICTY)¹ i Ruandu (ICTR)², Specijalnog suda za Sijera Leone, Specijalnog veća i Jedinice za teška krivična dela u Istočnom Timoru i Internacionalizovanih sudova i tužilaca na Kosovu.

*Trudy Huskamp Peterson*³

Sažetak

- Privremeni međunarodni krivični sudovi stvaraju zamašnu dokumentaciju od ogromnog i trajnog značaja za žrtve, naučnike i pravnike što zahteva odluku o tome kako će se ova dokumentacija štititi, čuvati i koristiti.

- Predlaže se idejni okvir za uspostavljanje međunarodnog sudskog arhiva pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija kao i za standarde za izbor, zaštitu i upravljanje dokumentacijom privremenih međunarodnih krivičnih sudova.
- Prestanak rada ovih sudova zahteva da se odluka o tome šta treba uraditi s njihovom dokumentacijom donese što pre: Specijalna veća i Jedinica za teška krivična dela za Istočni Timor prestali su da rade maja meseca 2005. godine; trenutno se vode pregovori o statusu Kosova; očekuje se da će sud u Sijera Leoneu prestati da radi sredinom 2007. godine, a Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju i Ruandu treba da prestanu s radom do 2010. godine.
- Poređenje pet sudova pokazalo je postojanje velikih razlika među njima, a koje potiču od različitih uloga koje su Ujedinjene nacije odigrale u njihovom uspostavljanju i funkcionisanju. Sa svoje strane, ove razlike prave nove razlike u mogućem načinu odlaganja dokumentacije.
- Po prestanku rada Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, za njihovu dokumentaciju biće odgovorno Odeljenje za arhive i upravljanje dokumentacijom Ujedinjenih nacija⁴. O

1 International Criminal Tribunal for former Yugoslavia.

2 International Criminal Tribunal for Rwanda.

3 Trudy Huskamp Peterson je ovlašćeni arhivar i bivša predsednica Društva američkih arhivara i Međunarodne konferencije Okruglog stola o arhivama. Bila je na položaju vršioca dužnosti arhivara Sjedinjenih Američkih Država od 1993. do 1995. godine, bila je osnivač i izvršni direktor Arhiva Otvorenog društva i rukovođila programom za arhive i dokumentaciju za Visoki komesarijat za izbeglice Ujedinjenih nacija. Nedavno je objavila knjigu o dokumentaciji komisija za istinu. Dužu verziju ovog izveštaja napisala je dok je bila stipendista Instituta za mir Sjedinjenih Američkih Država. Istraživački rad za potrebe ovog izveštaja podrazumevao je posete sudovima u Hagu i Istočnom Timoru (Timor Leste), intervju s osobljem sudova, advokatima, akademikima, arhivarima i aktivistima za ljudska prava, i pregled dokumentacije u Arhivu Ujedinjenih nacija koja se odnosi na dokumentaciju sudova.

pravnoj odgovornosti za dokumentaciju Suda u Sijera Leoneu treba da se dogovore Ujedinjene nacije i vlada Sijera Leonea. Upravljanje kopijama dokumentacije o Istočnom Timoru koje se nalaze u Ujedinjenim nacijama kontroliše se sporazumom između te vlade i Ujedinjenih nacija. Dokumentacija Misije Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK) koja se odnosi na kosovske internacionalizovane sudove biće podeljena između vlade i tri organizacije od kojih se u ovom momentu sastoji Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu.

- Dokumentacija Tribunala je ključni resurs za žrtve, građanske aktiviste, akademike, novinare, edukatore i naslednike trenutnih sudskih zvaničnika. Potencijalni korisnici dokumentacije Tribunala zahtevaju od zvaničnika da dokumentaciju odlože tamo gde će se voditi briga o istraživanju.
- Čuvanje zahteva aktivno preduzimanje mera koje će obezbediti korišćenje dokumentacije; ako je dokumentacija samo odložena, njeno stanje će se pogoršati, a stanje elektronske i audio-vizuelne dokumentacije će se toliko pogoršati da će dokumentacija biti izgubljena.
- Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu i Specijalni sud za Sijera Leone moraju, pre nego što prestanu s radom, utvrditi osnovna pravila pristupa njihovoj dokumentaciji; moraju uraditi sve što je potrebno da bi uskladili svoje odredbe o pristupu dokumentaciji.
- Ujedinjene nacije treba da prouče mogućnost za postavljanje i obezbeđivanje kadrova za međunarodni sudski arhiv u Hagu i treba da počnu da dostavljaju kopije sudske dokumentacije koja je otvorena za javnost, institucijama u zemljama na koje su sudske procedure imale uticaj. Vlade i donatori treba aktivno da ohrabruju i podržavaju Ujedinjene nacije u njihovim naporima u ovom pravcu.

Uvod

Međunarodni krivični sudovi i tribunali su karakteristični proizvod devedesetih godina prošlog veka. Na početku ovedecenijem postoji jedan međunarodni sud. Danas, tri nezavisna međunarodna tela sprovede međunarodno krivično pravo: Međunarodni

krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, uspostavljen 1993. godine, Međunarodni krivični tribunal za Ruandu, uspostavljen 1994. godine, i Međunarodni krivični sud, uspostavljen ugovorom potpisanim 1998. godine. Internacionalizovani ili „hibridni” krivični sudovi takođe postoje, s lokalnim i stranim osobljem. U ovom momentu, hibridni krivični sudovi funkcionišu na Kosovu koje je pod administracijom Ujedinjenih nacija, u Sijera Leoneu (Specijalni sud za Sijera Leone, 2001), i u Bosni (Sudsko veće za ratne zločine, 2004), i koji su funkcionisali u Istočnom Timoru između 2000. i 2005. godine (Specijalno veće za teška krivična dela Suda Dili Distrikta i zamenik tužioca za teška krivična dela). Hibridni sud osniva se u Kambodži, a drugi sudovi se mogu osnovati u Burundiju i Avganistanu. S izuzetkom Međunarodnog krivičnog suda, za ova tela se, u vreme njihovog osnivanja, smatralo da će imati ograničeni rok trajanja.

Ovaj izveštaj predlaže idejni okvir za uspostavljanje međunarodnog sudskeg arhiva u kome bi se odlagala i čuvala dokumentacija ovih istorijski značajnih institucija i standarda za upravljanje ovom dokumentacijom. Izveštaj daje pregled pet eksplicitno naglašenih privremenih sudova: Specijalnog veća i Jedinice za teška krivična dela u Istočnom Timoru, koji su prestali s radom maja meseca 2005. godine, Internacionalizovanih sudova na Kosovu, gde se u ovom momentu održavaju pregovori o statusu koji bi mogli da dovedu do prestanka rada Misije Ujedinjenih nacija; Specijalnog suda za Sijera Leone, koji će prestati s radom sredinom 2007. godine, i Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu koji treba da okončaju sve postupke do 2010. godine. Potrebno je što pre doneti odluku o čuvanju i pristupu dokumentaciji ovih sudova.

Ujedinjene nacije osnovala su sve ove različite sudove i odgovorne su za čuvanje njihove delimične ili celokupne dokumentacije. Dokumentacija Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i za Ruandu jeste dokumentacija Ujedinjenih nacija i, kao što je to slučaj s dokumentacijom neke vlade, neprikosnovena je. Zajedno s dokumentacijom drugih sudova koja se našla u posedu Ujedinjenih nacija, ova dokumentacija čini istorijski značajan, osetljiv skup dokumenata koje Ujedinjene nacije treba brižljivo i dobronamereno da čuvaju i učine dostupnim. Od Ujedinjenih

nacija se očekuje da pronađu bezbednu lokaciju za čuvanje i korišćenje dokumentacije po prestanku rada ovih sudova i one već moraju do počnu da misle na to kako će izvršiti svoje zadatke na arhiviranju ove dokumentacije. Vlade, kao što je vlada Sjedinjenih Američkih Država koja je odigrala centralnu ulogu u osnivanju ovih sudova, kao i vlade zemalja čiji su državljani najviše zainteresovani za rad ovih sudova, treba aktivno da ohrabruju i podržavaju napore Ujedinjenih nacija.

Hitna potreba da se sačuva i zaštiti ova dokumentacija može se snažno ilustrovati nedavnim događajima u Istočnom Timoru. Divljanje maja meseca 2006. godine u glavnom gradu Istočnog Timora, Diliju, dovela su do gubitka najmanje jednog dela dokumentacije koju je prikupila Jedinica za teška krivična dela u nastojanju da sudski goni odgovorne za uništavanje zemlje 1999. godine. Da li su pljačkaši imali za cilj uništavanje dokumentacije ili su prosto pljačkali i uništavali uopšte nije važno: baze podataka su izgubljene i nekih papirnih dokumenata više nema. Srećom, Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija tražio je da se prave kopije dokumentacije Jedinice za teška krivična dela i to je bilo urađeno u proleće i leto 2005. godine. Bez tih kopija u rukama Ujedinjenih nacija ključni dokazi bi bili nepovratno izgubljeni. Čuvanje kopija na sigurnom mestu uz razumnu kontrolu pristupa dokumentaciji od najveće je važnosti.

Sudovi i njihova dokumentacija

Odluke o tome koje dokumente treba sačuvati, gde ih čuvati i uz kakvu kontrolu pristupa jesu odluke od fundamentalne važnosti koje se moraju doneti. Da bi se donele odluke o dokumentaciji privremenih međunarodnih sudova potrebno je, pre svega, razumeti prirodu i obim dokumentacije.

Reč „sud“ koja se koristi da bi se označila različita tela nije dovoljno precizna. Među ovim telima ima sudova u tradicionalnom smislu reči, koji saslušavaju i presuđuju u sporovima i po žalbama, ali obuhvataju još mnogo toga, uključujući delom ili u potpunosti i sledeće:

- Službu tužilaštva, uključujući osoblje tužilaštva;
- Službu javnog pravobranilaštva;
- Administraciju koja rukovodi radom sudova i, možda, pritvorom i/ili centrima za žrtve;
- Terensku službu tužilaca i administratora; i

- Javnu autrič službu lociranu u sudu ili tamo gde su se navodni zločini dogodili (public outreach office), koja, u nekim slučajevima, ima na raspolaganju sofisticirane sposobnosti za emitovanje.

Analogno sa stanjem u SAD, privremeni međunarodni krivični sud obuhvata Savezni okružni sud, Vrhovni sud, Krivično odeljenje Ministarstva pravde, Savezni istražni biro, Saveznu službu za zaštitu svedoka, Zatvorsku službu i, možda, službu javnog pravobranilaštva.

Svako od ovih tela stvara dokumentaciju koja odražava njegove jedinstvene funkcije. **Dokumentaciju čine svi dokumenti koji su stvoreni ili primljeni i održavani tokom poslovanja od dokaza izvedenih na sudu do dokumenata o isledivanju, do ličnih dosijea i putnih vaučera.** Mnoga od ovih tela stvaraju tipove dokumenata koji se međusobno fizički razlikuju, od papirnih dokumenata do najrazličitijih audio-vizuelnih formata i elektronskih dokumenata. Na primer, maja meseca 2005. godine, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju imao je sudsku bazu podataka od 220 gigabajta (za koju se pretpostavljalo da će porasti na 8 terabajta do prestanka rada Tribunala), 45.000 video-traka snimljenog sudskog materijala i još 5.500 video-traka dokaza, skoro 6 miliona primeraka papirnog i fotografskog dokaznog materijala i više od 13.000 predmeta dobijenih kao dokazni materijal.

Privremeni sudovi osnovani su različitim pravnim postupcima, imaju različite lokacije i sastav i funkcionišu u različitim sudskim okruženjima. Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija, postupajući po ovlašćenjima Glave VII, osnovao je Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju i Ruandu. Specijalni sud za Sijera Leone osnovan je ugovorom između Ujedinjenih nacija i vlade Sijera Leonea. Sudove, tužilaštvo i pravobranilaštvo na Istočnom Timoru osnovala je misija Ujedinjenih nacija na Istočnom Timoru. Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu uvela je međunarodne sudije u postojeće sudove na Kosovu i dovela međunarodne tužioce za naročito osetljive slučajeve. ICTY i ICTR funkcionišu izvan zemlje u kojoj su se desili događaji zbog kojih je podignuta optužba; preostala tri suda zasedaju u odgovarajućim zemljama. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju i Ruandu imaju samo sudije i tužioce sa strane, ostala tri imaju mešavinu domaćeg i međunarodnog osoblja. U Sijera Leoneu i Istočnom Timoru, istovremeno sa suđenjem, funkcionisale su i komisije za istinu; u preostala tri suda nije ih bilo.

Posmatranje svih ovih sudova i njihove dokumentacije može pomoći da se uoče sličnosti u kontekstu i sadržaju i baci svetlost na probleme s kojima će se suočavati arhivari koji će preuzeti brigu o čuvanju

dokumentacije. Tabela 1 prikazuje ključne razlike u pravnoj nadležnosti, sastavu, funkcionisanju i tipu dokumentacije ovih pet sudova.

Tabela 1. Uporedna analiza sudova i njihove dokumentacije

	ICTY	ICTR	Sijera Leone	Istočni Timor	Kosovo
Sudovi i njihov sastav					
Osnovao Savet bezbednosti	X	X			
Osnovan po ugovoru			X		
Osnovala misija UN				X	X
Sud u zemlji			X	X	X
Sud izvan zemlje	X	X			
Sudije/tužioci sa strane	X	X			
Domaće i međunarodne sudije/tužioci			X	X	X
Komisije za istinu			X	X	
Funkcije i jedinice UN sudova					
Sudovi	X	X	X	veća	sudije*
Tužioci	X	X	X	X	tužioci*
Istraživači	X	X	X	X	
Administrator	X	X	X		
Podrška žrtvama i svedocima	X	X	X		
Pritvorski objekti	X	X	X		
Objekti za žrtve					X
Autrič (outreach) program	X	X	X		
Informisanje javnosti	X	X	X	X	
Veza s braniocima	X	X			
Služba odbrane			X	X	
Sudski monitoring					X
Administracija	X	X	X	tužilac	
Fizički tipovi dokumentacije					
Papir	X	X	X	X	X
Sistemi elektronskog praćenja	X	X	X	tužilac	
Sistemi upravljanja elektronskim dokumentima	X	X	X		
Veb-prezentacije	X	X	X	tužilac	
Audio-snimak zasedanja suda	X	X	X		
Video-snimak zasedanja suda	X	X	X	X	
Audio-vizuelni dokazi	X	X	X	X	
Predmeti kao dokazi	X	X	X	X	
Arhitektonska dokumentacija	X	X	X		

* Sudije i tužioci postavljeni u sudovima na Kosovu.

Uloga Ujedinjenih nacija

Tribunali za Jugoslaviju i Ruandu

Zbog činjenice da je Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija osnovao tribunale za Jugoslaviju i Ruandu, njihova dokumentacija je pod kontrolom Sekretarijata Ujedinjenih nacija. Osoblje Ujedinjenih nacija, kako u Sekretarijatu tako i u tribunalima, dosledno tumači pravila Ujedinjenih nacija koja se odnose na odlaganje dokumentacije kao pravila koja nalažu da odgovornost za dokumentaciju ova dva tribunala, po prestanku njihovog rada, preuzme Odeljenje Sekretarijata Ujedinjenih nacija za arhiv i upravljanje dokumentacijom. Bilo koji drugi aranžman, veruje to osoblje, zahtevao bi odluku Saveta bezbednosti. Radna pretpostavka je da će dokumentacija ova dva tribunala biti poslata u Njujork kad tribunali prestanu s radom.

Kad kontrolu nad ovom dokumentacijom preuzme arhiv Ujedinjenih nacija, njeno čuvanje i upravljanje njome biće u skladu s administrativnim uputstvom Ujedinjenih nacija ST/AI/326 (1984) i sa biltenom generalnog sekretara o arhivu Ujedinjenih nacija ST/SGB/242 (1991). Ova uputstva daju arhivu Ujedinjenih nacija isključivo pravo da dozvoli uništavanje dokumentacije Ujedinjenih nacija i da određuje koji dokumenti će se čuvati u arhivu. **Pravo vlasništva nad ovom dokumentacijom pripada Ujedinjenim nacijama i arhiv Ujedinjenih nacija ima mandat da „održava, čuva i popravlja“ arhive, da ih „sređuje i opisuje“ i da „priprema sredstva za pronalaženja dokumenata i njihovo korišćenje“ i da javnosti omogućiti pristup dokumentaciji u skladu s uslovima sadržanim u uputstvu iz 1984. godine.** Istraživači će imati pristup dokumentaciji po isteku dvadeset godina ukoliko generalni sekretar Ujedinjenih nacija na zavede neka ograničenja.

U poslednjoj deceniji osoblje arhiva Ujedinjenih nacija posetilo je oba tribunala i podnelo izveštaj o sistemima odlaganja njihovih dokumentacija, a osoblje tribunala posetilo je Njujork da bi razgovaralo o problemima u vezi sa dokumentacijom. Arhiv Ujedinjenih nacija odobrio je uništavanje dokumentacije

u tribunalima u skladu s opštim pravilima o dokumentaciji Ujedinjenih nacija i odobrio je zadržavanje i uništavanje nekih specifičnih skupova dokumenata ova dva tribunala. **Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju još nije poslao nikakvu dokumentaciju arhivu Ujedinjenih nacija dok je Međunarodni krivični tribunal za Ruandu poslao prvu pošiljku svoje dokumentacije u zimu 2006. godine.**

Specijalni sud za Sijera Leone

Specijalni sud za Sijera Leone osnovan je sporazumom između Ujedinjenih nacija i vlade Sijera Leonea koji određuje da „arhiva Suda i uopšte svi dokumenti dostupni sudu, koji pripadaju Sudu ili koje je Sud koristio, bez obzira gde se nalaze i kod koga se nalaze, biće neprikosnoveni“. Sporazum, međutim, nije odredio stalnog čuvara dokumentacije ovog suda. **U ovom trenutku, izgleda da između Ujedinjenih nacija i vlade Sijera Leone postoji nezvanični dogovor o tome da Ujedinjene nacije preuzmu odgovornost za čuvanje dokumentacije suda, s tim da kopije javnih dokumenata ostanu u Sijera Leoneu.**

Specijalna veća i Jedinica za teška krivična dela u Istočnom Timoru (Timor Leste)

Ujedinjene nacije osnovale su sve sudske institucije u Istočnom Timoru, uključujući Specijalna veća za teška krivična dela Okružnog suda u Dili distriktu i Jedinicu za teška krivična dela⁵ tužilaštva za vreme svoje misije u Istočnom Timoru. Ova specijalizovana tela s domaćim i stranim osobljem, osnovana su s namerom da se bave teškim krivičnim delima u vezi sa sukobom, definisanim kao genocid, ratni zločini, zločini protiv čovečnosti i, ukoliko su počinjeni između 1. januara i 25. oktobra 1999, ubistvo, seksualno nasilje i mučenje. Odgovornost za Specijalna veća i Jedinicu za teška krivična dela preneti je na novu vladu Istočnog Timora maja meseca 2002. godine. Posle toga, Ujedinjene nacije nastavile su finansiranje ovih tela, ali je 2004. godine Savet bezbednosti odlučio da Jedinica za teška krivična dela završi svoja istraživanja do novembra 2004. godine i „da treba da dovede do kraja započete procese najkasnije do maja meseca

5 Special Crimes Unit.

2005. godine“. S obzirom na to da su svi procesi koje vode Specijalna veća početi pred Jedinicom za teška krivična dela, prestanak s radom jednog od ova dva tela podrazumeva i prestanak funkcionisanja drugog. Strane sudije Specijalnih veća želele su da obezbede osnovnu dokumentaciju o procesima koje su vodili i da je učine dostupnom javnosti. U skladu s tim, inicirali su program za skeniranje ključnih dokumenata iz svakog predmeta, njihovo kopiranje na kompakt diskove i dostavljanje kopija kompakt diskova Ujedinjenim nacijama, Kancelariji za istraživanje ratnih zločina Pravnog fakulteta Američkog univerziteta u Vašingtonu, Centru za proučavanje ratnih zločina Univerziteta Kalifornije u Berkliju i Programu za monitoring sudskih sistema sa sedištem u Istočnom Timoru (Timor Leste).

Sudbina dokumentacije Jedinice za teška krivična dela bila je drugačija. Savet bezbednosti, postupajući po zahtevu nekoliko vlada i nevladinih organizacija, zabrinut za dugoročnu sudbinu dokumentacije Jedinice za teška krivična dela, prihvatio je u proleće 2005. godine rezoluciju S/RES/1599 kojom se zahteva da Ujedinjene nacije „u saradnji s vlastima Istočnog Timora sačuvaju potpunu kopiju celokupne dokumentacije Jedinice za teška krivična dela“. Pred sam kraj mandata Ujedinjenih nacija, Jedinica za teška krivična dela odlučila je da skenira svu papirnu dokumentaciju koju je prikupila i da formira bazu podataka koja sadrži osnovne informacije o svakom skeniranom dokumentu. Dokazni materijal koji se sastoji od fotografija u boji kopiran je na posebnim diskovima; baze podataka, kako dokaznog materijala tako i informacija o predmetima, bile su kopirane, a papirne kopije napravljene su od nekih 500 registratora procesnih dokumenata. Centar za proučavanje ratnih zločina pri Univerzitetu Kalifornije u Berkliju preuzeo je kontrolu nad veb-prezentacijom Jedinice za teška krivična dela koju je smatrao delom dokumentacije misije Ujedinjenih nacija.

Sporazum između vlade Istočnog Timora (Timor Leste) i Ujedinjenih nacija o čuvanju i pristupnosti kopiji dokumentacije Jedinice za teška krivična dela predviđenoj za dostavljanje Ujedinjenim nacijama potpisan je u proleće 2006. godine, skoro godinu dana posle izrade kopija. Sporazum i uputstva za njegovu primenu dati osoblju Ujedinjenih nacija nisu objavljeni, ali oni očigledno predviđaju da vlada Istočnog Timora kontroliše pristup kopijama koje se čuvaju u Ujedinjenim nacijama. Osoblje Ujedinjenih nacija smatra kopiju u Ujedinjenim nacijama jednostavno kao rezervnu kopiju koja postoji samo radi

čuvanja, s tim da je krajnja kontrola ovih dokumenata u rukama vlade Timora. Kopija Ujedinjenih nacija koju su Ujedinjene nacije imale u Timoru dok su se pregovori o sporazumu nastavljali odjednom je postala dramatično značajna kad je kancelarija vrhovnog tužioca opljačkana krajem maja 2006. godine, kojom prilikom su baze podataka Jedinice za teška krivična dela i neki spisi nestali.

Internacionalizovano pravosuđe na Kosovu

Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu je tripartitna misija Ujedinjenih nacija, Evropske Unije i Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju. Koristeći svoja upravna ovlašćenja UNMIK je postavio međunarodne sudije i tužioce u sve sudove na Kosovu, u sistem krivičnog pravosudnog sistema, da rade zajedno s domaćim pravnicima. Zvanična dokumentacija sudskih veća hibridnih sudova (veća koja se sastoje od domaćih i od stranih sudija) u pet okružnih sudova i u Vrhovnom sudu Kosova čuvaju se u sudovima na Kosovu. Međunarodne sudije u svojim kancelarijama drže neke spise koje smatraju ličnom svojinom i koje uglavnom odnose kad napuštaju Kosovo. Ujedinjene nacije verovatno čuvaju zvaničnu dokumentaciju međunarodnih tužilaca zajedno s dokumentacijom drugih značajnih UNMIK-ovih programa u vezi sa sudovima.

Izgleda verovatno da će po završetku misije UNMIK-a njegova dokumentacija biti podeljena na tri dela trima partnerskim organizacijama. Deo dokumentacije koji bude pripao Ujedinjenim nacijama biće još jednom podeljen tako da dokumenti koji se odnose na „rad s lokalnim vlastima“ budu predati vladi Kosova u skladu s politikom Ujedinjenih nacija (kao u Istočnom Timoru) da je celokupna dokumentacija nastala u vezi s vladom vlasništvo lokalnih vlasti. Dokumentaciju osoblja koje je za svoj rad odgovaralo i Ujedinjenim nacijama i lokalnim vlastima treba podeliti i deo koji bude pripao Ujedinjenim nacijama poslati arhivu Ujedinjenih nacija, a deo koji bude pripao domaćim vlastima dostaviti odgovarajućim službama vlade Kosova.

Korisnici i dokumentacija sudova

Da bi se odlučilo koje sudske spise treba sačuvati i gde bi bio lociran arhiv koji bi ih čuvao, i kakav pristup tim dokumentima treba obezbediti, treba znati ko će biti budući korisnici te dokumentacije. Dokumentaci-

ja se čuva da bi se mogla koristiti. Vremenom, aktivna dokumentacija koja je nastala ili dostavljena nekoj aktivnoj službi menja svoj status i postaje neaktivna dokumentacije u arhivi ili bude uništena. **Arhivari kažu da dokumentacija ima primarnu vrednost za instituciju u kojoj je nastala a sekundarnu vrednost za sve druge.** Svi dokumenti imaju primarnu vrednost – to jest, vrednost koju dokumenti poseduju zbog svoj sadržaja, za obavljanje poslova. Samo neki dokumenti imaju neku znatnu sekundarnu vrednost za osobe koje nisu originalni korisnici i takvi dokumenti mogu biti uništeni kad više ne budu imali nikakvu pravnu, finansijsku ili administrativnu svrhu.

Korisnici dokumentacije zbog njene primarne vrednosti

Relativno je lako identifikovati potencijalne korisnike dokumentacije zbog njene primarne vrednosti: trenutne činioce i njihove funkcionalne naslednike. **U budućnosti, sudijama, tužiocima, administrativnim službenicima i, u mnogim slučajevima, braniocima, biće potrebna dokumentacija u različitim okolnostima, kao na primer:**

- **Osobe optužene ali ne i uhvaćene pre nego što je tribunal koji je podigao optužnicu prestao s radom naknadno su uhapšene.** Kad ove osobe budu uhvaćene, neko će morati da ih procesuiri i da im sudi, a dokumentacija na osnovu koje je optužnica podignuta biće potrebna.
- **U vezi s osobama koje su optužene nastaju pravni problemi.** Ako, na primer, postoji žalba na dužinu zatvorske kazne, ili molba da se nekome dozvoli da ode kući da umre, ili ako se traži obnova postupka, originalna dokumentacija o predmetu biće potrebna. David Crane, bivši tužilac u Sijera Leoneu, ukazuje na činjenicu da će mladi optuženici tražiti pravni lek decenijama i da će tužiocima biti potreban pristup „čistim“ spisima predmeta.
- **Javlja se novi dokazi koji podržavaju optužnicu kad se dodaju dokazima koji su već u posedu tužioca.** Međunarodnim ili domaćim tužiocima koji su nasledili predmet biće potreban pristup originalnim dokazima kako bi mogli da daju svoj sud.
- **Nastaju problemi u vezi sa zaštitom svedoka.** Bez obzira na to da li je svedok pod zaštitom suda ili nije, ako se svedoku koji je svedočio preti, ako mu je život u opasnosti ili mu je na neki drugi način ugrožen, predmetni spisi te osobe i dokumentacija o zaštiti svedoka moraju biti dostupni.

Čak i administrativna dokumentacija može imati primarnu vrednost još dugo godina. Na primer, dokumentacija o osoblju zaposlenom u sudovima ima vrednost sve dok se osobi na koju se dokumentacija odnosi isplaćuju nadoknade koje proističu iz zaposlenja.

Dokumentacija koja će biti potrebna telima koja će naslediti sadašnja tela jeste, uglavnom, dokumentacija tužilaštva (naročito dokazni materijal i dokumentacija nastala funkcionisanjem tužilaštva, kao što su pravni spisi istraživača i tužilaca), zapisnici ili snimci rasprave, dokumenti o svedocima i zaštiti svedoka, kao i lični dosijei osoblja tribunala. Ovi dokumenti su potrebni za buduće funkcionisanje tužilaštva, za upravljanje zatvorima, za zaštitu svedoka i upravljanje osobljem. Korišćenje dokumentacije tribunala radi njene primarne vrednosti – korišćenje od strane sudova i njihovih naslednika – završava se tek kad nijedna potencijalno zainteresovana osoba nije više u životu. Tek tada prednost stiču korisnici dokumentacije zbog njene sekundarne vrednosti.

Korisnici dokumentacije zbog njene sekundarne vrednosti

Istraživači obično pretražuju dokumentaciju da bi pronašli dokaze o tome šta je organizacija, u kojoj je ta dokumentacija nastala, radila ili da bi koristili informacije koje je prikupio entitet u kome je dokumentacija nastala o nekim osobama, mestima, stvarima ili pojavama. Primarna vrednost dokumentacije, njena vrednost kao dokaznog materijala, usmerena je na rad organizacije. Na primer, kako su istraživači došli do tog dokaznog materijala? Kako su se tužioci odlučili da podignu optužbu za jedno, a ne za neko drugo krivično delo? Kakav je bio proces kojim je sud ušao u dogovor o zaštiti svedoka? Sekundarna, informaciona vrednost, uključuje sve ostalo što bi se moglo saznati na osnovu dokumentacije. Potencijalni korisnici koji koriste dokumentaciju tribunala zbog njene sekundarne vrednosti uključuju sledeće:

- **Žrtve, zamenid i naslednici:** Ove osobe tražiće da koriste dokumentaciju da bi saznali šta su tužioci i islednici znali o njihovim predmetima ili o sudbini njihovih voljenih, ili da traže naknadu. Njima će biti potreban pristup dokumentaciji koju su skupili tužioci i islednici o ovim osetljivim istraživanjima. Neke od osoba kojih se ovo tiče možda će zahtevati da se koriste dokumentacijom da bi obezbedili međugeneracijsko vrednovanje („to se meni desilo“)

u okviru svojih porodica. Da bi se ovo postiglo, može biti dovoljno samo da rasprava bude javna.

- **Građanski aktivisti:** Ova dokumentacija biće potrebna i osobama koje su zainteresovane za čuvanje sećanja na neki događaj time što će stvoriti obrazovni materijal i što će učestvovati u građanskim raspravama o tim događajima. Zajednice često žele da dođu do informacija koje se već nalaze na veb-stranicama tribunala i koje su dostupne javnosti, kao što su verzije za javnost audio i video snimaka sudskih rasprava. Verovatno je da će i memorijalne ustanove i muzeji želiti da koriste predmete bez obzira na to da li su prihvaćeni kao dokazni materijal.
- **Državni zvaničnici:** Predstavnici vladinih institucija možda će tražiti pristup dokumentaciji kako bi proverili pojedince koji su viđeni za različita mesta u javnim službama ili za različite aktivnosti. Njima će biti potreban pristup dokumentaciji radi ovih istraživanja.
- **Pravni istraživači:** Advokati, profesori prava i studenti prava koji su zainteresovani za istoriju pravosuđa, za razvoj međunarodnog krivičnog prava i za istoriju nekog sudskog predmeta tražiće pristup dokumentaciji tužilaca, a možda i islednika, kao i potpunu dokumentaciju o predmetu u celini.
- **Naučnici istraživači:** Naučnici kao što su istoričari, politikolozi i sociolozi koji su zainteresovani za istoriju nekog sudskog procesa, za neku lokalnu zajednicu, za neki sukob ili za Ujedinjene nacije tražiće pristup korespondenciji i dokumentaciji islednika od svih jedinica tribunala. Tipično, manje će biti zainteresovani za predmete nego za elektronsku i papirnu dokumentaciju.
- **Mediji:** Novinari i tvorci dokumentarnih filmova koji istražuju savremene događaje koje imaju korene u prošlosti biće verovatno zainteresovani prvenstveno za samu raspravu i audio-vizuelne dokaze. Neki novinari mogu biti zainteresovani za različitu dokumentaciju iz svih jedinica tribunala.
- **Osnivači sudova:** Osobe koje su zainteresovane za osnivanje sličnih tribunala poželeeće da nešto nauče od ranijih sudova. To mogu biti službenici Ujedinjenih nacija, vlade, aktivisti s univerziteta i iz nevladinih organizacija, ili oštećene stranke. Veliki deo informacija koje su njima potrebne biće na veb-stranicama sudova ili u štampanom materijalu.

Potencijalni korisnici koje smo anketirali potvrdili su značaj centralnog mesta sudske dokumentacije za buduća istraživanja. Na pitanje koje materijale treba sačuvati, prva reakcija mnogih ispitanika bila je „treba ih sačuvati sve“. Posle kraće diskusije većina

istraživača složila se s idejom da se „kućna dokumentacija“ o rutinskim aktivnostima suda može uništiti. Istraživači su smatrali da službena dokumentacija o zvaničnim raspravama u sudovima, u ma kom zvaničnom obliku, uključujući dokazne materijale, treba da se sačuva. Više od toga teško je postići bilo kakvu saglasnost među istraživačima o tome da li neku vrstu dokumenata treba čuvati ili uništiti.

Potreban je međunarodni sudski arhiv

Arhiv treba da vodi brigu o istraživanju, da obezbedi trajnu uslugu i da koristi resurse efikasno kako bi sačuvao dokumentaciju i obezbedio pristup dokumentaciji. Osnivanjem jedinstvenog, centralizovanog sudskog arhiva postigli bi se svi ovi ciljevi.

Briga o istraživanju

Potencijalni korisnici dokumentacije tribunala zahtevaju od zvaničnika da dokumentaciju smeste tamo gde će se voditi briga o istraživanju, a naročito briga o istraživanju međunarodnog pravosudnog sistema.

Prema njihovom mišljenju, to će se postići čuvanjem dokumentacije svih sudova na jednom mestu.

Postoje dobri razlozi da se dokumentacija tribunala za Ruandu i Jugoslaviju čuva na jednom mestu. Ne samo da su dugo vremena imali zajedničkog glavnog tužioca, već imaju i zajednički apelacioni sud. Zajedno, njihova dva pravosudna sistema čine osnovu za sudove koji će se kasnije osnivati onako kako su na osnivanje ova dva suda imali uticaj raniji sudovi osnovani posle Drugog svetskog rata. Njihova pravna osnova je identična, njihova dokumentacija je istog formata i dokumentacija jednog od njih omogućava uvid u istoriju i praksu onog drugog.

Ukoliko se od Ujedinjenih nacija očekuje da sačuvaju originalnu dokumentaciju Specijalnog suda za Sijera Leone, logično je pridružiti je dokumentaciji Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu zato što je Specijalni sud modelirao mnoge od svojih praktičnih procedura prema procedurama Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu. I, ako se dokumentacija Međunarodnog krivičnog tribunala za Jugoslaviju, i Ruandu, i Specijalnog suda za Sijera Leone, nalazi u jednom arhivu, bilo bi praktično odložiti kopije dokumentacije koje se nalaze u Ujedinjenim nacijama, a potiču od Specijalnih veća i Jedinice za teška krivična dela iz Istočnog Timora, zajedno s njom, uz dozvolu specijalistima za sudske dokumen-

taciju među osobljem arhiva da i oni rukuju tom dokumentacijom. Međutim, s obzirom na malu količinu dokumenata o sudskim procesima na Kosovu koji će stići do Ujedinjenih nacija, moglo bi se predložiti kao verovatno najbolje da se ta dokumentacija odloži zajedno s dokumentacijom Misije Ujedinjenih nacija na Kosovu u arhiv u Njujorku gde bi istraživači mogli da ih proučavaju u njihovom UNMIK kontekstu.

Osnivanje centralnog arhiva ne znači da će pristup dokumentaciji postati neopisivo težak za istraživače u zemljama koje su najneposrednije zainteresovane za rad tribunala. Solidan program rada centralnog arhiva uključivao bi intenzivno kopiranje dokumentacije za dostavljanje institucijama u tim zemljama kao i dobar opis te dokumentacije i dostavne usluge.

Obezbediti doslednu administraciju

Jedan od najtežih problema upravljanja velikom količinom osetljive dokumentacije jeste obezbeđivanje dosledne usluge. Na primer, sve žrtve treba da imaju podjednake referentne usluge; svim novinarima treba dati iste istraživačke mogućnosti. Ovo je teško postići sa bilo kojim skupom dokumenata. Pokušaj da se dostigne doslednost u upravljanju dokumentacijom lociranom na različitim mestima dodatno otežava problem. Rizikuje se da dođe do razlike u standardima i da će se sa korisnicima, naročito onima koji su bili žrtve zločina, nejednako postupati. **Smeštanje dokumentacije na jednoj lokaciji, o kojoj brigu vodi jedno osoblje arhivara, kojima pravne save- te pruža jedna grupa advokata, minimizira rizik da dođe do neodgovorne izjave o postojanju nedosledno- sti u pružanju usluga.**

Štedeti resurse

Arhivu će biti potrebno specijalizovano skladište za papirne i elektronske materijale, audio-zapise, video-snimke, fotografije i predmete. Svaki fizički tip dokumentacije zahteva specijalne uslove čuvanja. Temperaturu i relativnu vlažnost vazduha u skladištu treba kontrolisati. Stabilni uslovi (neprekidno napajanje električnom energijom, na primer) su od ključne važnosti za dugoročno čuvanje dokumentacije, a prašinu treba smanjiti na apsolutni minimum u blizini magnetnih medijuma kao što su audio i video trake i trake s podacima. Za najvažnije računarske sisteme potrebne su specijalne prostorije.

Pored specijalnih uslova odlaganja, sudska dokumentacija zahteva specijalnu bezbednost. Dobar deo originalne dokumentacije koja bude zadržana u arhivu zahtevaće visoki nivo bezbednosti decenijama. Video-trake i audio-zapisi i transkripti rasprava obično postoje u dve verzije – za javnost i ona koja nije za javnost (vidi izlaganje dalje u tekstu), i verzija koja nije za javnost mora se osigurati. Dokumentacija tužilaca, islednika, branilaca i administracije sadrži delove koji mogu naneti štetu ukoliko prerano budu objavljeni. Ustanovi u kojoj su smešteni ovi materijali biće potrebni efikasni fizički i elektronski programi obezbeđenja.

Neprekidno napajanje električnom energijom, kontrola temperature i vlažnosti i dobri bezbednosni sistemi su od suštinskog značaja. **Ako Ujedinjene nacije čuvaju dokumentaciju tribunala na dve, tri ili više lokacija, troškovi obezbeđenja ovih usluga biće dva ili tri puta veći.** Isto tako, usluge korišćenja dokumentacije zahtevaju isto osoblje i iste čitaonice, iste računare i iste video-plejere, bez obzira na to o dokumentaciji kog suda je reč. Jednostavno, jeftinije je odložiti dokumentaciju tribunala na jednoj lokaciji nego imati arhive na dve ili tri lokacije.

Izbor lokacije

Privilegije i imuniteti koje Ujedinjene nacije uživaju zahvaljujući svojoj povelji čine da prostorije koje Ujedinjene nacije koriste budu neprikosnovene. Zbog toga je dokumentacija koja se čuva u prostorijama Ujedinjenih nacija uglavnom bezbedna i zaštićena od uljeza i neovlašćenog pristupa. **Čuvanje dokumentacije Ujedinjenih nacija koja je osetljiva kao što je to dokumentacija privremenih međunarodnih krivičnih sudova u prostorijama Ujedinjenih nacija, pruža značajnu zaštitu.** Međutim, ni sadašnji arhiv Ujedinjenih nacija u Njujorku, niti evropski arhiv Ujedinjenih nacija u Ženevi, nemaju dovoljno prostora za obimnu dokumentaciju privremenih međunarodnih krivičnih tribunala. Šta više, nijedan od ova dva arhiva nema kvalitetan smeštajni prostor s adekvatnom kontrolom uslova čuvanja materijala koji nije na papiru, niti imaju dovoljno prostora za čuvanje dokumentacije nastale u ovim ustanovama. Čuvanje zahteva aktivnu intervenciju da bi se osiguralo da se dokumentacija koristi. Ako je dokumentacija samo odložena na nekoj polici ili u nekoj kutiji, njeno stanje će se pogoršati, a stanje elektronske i audio-vizuelne dokumentacije će se pogoršati do te mere da

će biti neupotrebljiva. Isto tako, nijedan od ova dva objekta Ujedinjenih nacija nema prostor za fizičke predmete (koji mogu biti toliko raznovrsni kao što su arhitektonski modeli ili korišćena municija) koji se nalaze u posedu sudova i biće potrebno instalirati dodatno obezbeđenje za osetljivu sudsku dokumentaciju. I u jednom i u drugom gradu biće potrebno obezbediti nove smeštajne kapacitete za čuvanje ove dokumentacije.

Dalje, i potencijalni korisnici i trenutno osoblje tvrde da će dokumentacija koja se šalje u Njujork biti isuviše udaljena od mesta na kome su se događaji koji su predmet suđenja dogodili i od trenutnih lokacija sudova. Zabrinuti su, isto tako, i za mogućnost da će dokumentacija koja se šalje u Njujork biti jednostavno zaključana i nedostupna korisnicima.

Lokacija za koju se izjasnila većina korisnika jeste Hag, uglavnom zbog toga što će dokumentacija biti u blizini Međunarodnog krivičnog suda i Međunarodnog suda pravde. I sam grad podržava ovu ideju. Wim Deetman, gradonačelnik Haga, objavio je dokument 2005. godine o ulozi Haga u međunarodnom pravu u kome predlaže da Hag bude domaćin međunarodnom arhivu pravosuđa. Grad se reklamira kao „svetska prestonica mira i pravde“, primećujući da je grad već sedište Stalnog arbitražnog suda, Međunarodnog krivičnog suda i Međunarodnog suda pravde, Akademije za međunarodno pravo, Organizacije za zabranu korišćenja hemijskog oružja, Europol a, naravno, Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju.

Palata mira u Hagu kojom upravlja Holandska Karneigijeva zadužbina čuva arhiv Međunarodnog suda pravde i njegovog prethodnika, Stalnog međunarodnog suda pravde, kao i dokumentaciju Nirnberškog suda osnovanog posle Drugog svetskog rata. Zbog nedostatka prostora, Palata mira morala je da jedan deo svoje dokumentacije odloži u Nacionalnom arhivu Holandije. Generalna skupština Ujedinjenih nacija je nedavno odobrila sredstva da bi se preduzele akcije na čuvanju dokumentacije Međunarodnog vojnog tribunala. Međunarodni sudski arhiv u Hagu može da obezbedi skladištenje i usluge korišćenja dokumentacije barem Međunarodnog vojnog tribunala ako ne i dokumentacije Međunarodnog suda pravde.

Međunarodnom krivičnom sudu u Hagu biće, isto tako, potreban arhivski prostor i usluge korišćenja dokumentacije. Iako pravni okvir Međunarodnog krivičnog suda može zabraniti postojanje jedinstvene arhivske službe koja bi se starala o dokumentaciji Ujedinjenih nacija i dokumentaciji Međunarodnog

krivičnog suda, buduće potrebe za uslugama čuvanja i korišćenja arhiva Međunarodnog krivičnog sudu treba uzeti u obzir prilikom planiranja međunarodnog sudskog arhiva. Zbog činjenice da stalni objekat Međunarodnog krivičnog suda još nije izgrađen, bilo bi moguće uskladiti planove za međunarodni sudski arhiv s planovima arhiva Međunarodnog krivičnog suda.

Zadržavanjem dokumentacije Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u Hagu izbegli bi se veliki troškovi transporta najvećeg dela dokumentacije privremenog suda. Arhiv može preuzeti računar i drugu opremu Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, a tranzicija od suda ka njegovom nasledniku, arhivu, mogla bi se obaviti bez prekida usluga korisnicima koji bi nastao transportom dokumentacije na neko drugo mesto. Troškovi transporta dokumentacije Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu ili Specijalnog suda za Sijera Leone u Njujork ili Hag su, verovatno, jednaki.

Pored međunarodnog sudskog prisustva u gradu, Hag je centar arhivske izuzetnosti. On je sedište dveju izuzetnih arhivskih institucija, Nacionalnog arhiva Holandije i Arhiva grada Haga. Holandska škola arhivarstva, sa sedištem u Amsterdamu, jedna je od najboljih na svetu, što garantuje da će sudski arhiv u Hagu imati neprekidan niz kvalifikovanih kandidata za rad u arhivu. Holandija, isto tako, ima dobro razvijenu trgovinu arhivskim materijalom i mogućnost ugovaranja usluga potrebnih arhivima, što omogućava arhivima da se lako snabdevaju potrebnim stvarima i imaju pristup potrebnim uslugama i tehničkoj podršci.

Postoje mnogi modeli saradnje među arhivskim institucijama i administracija Ujedinjenih nacija treba da razmotri pomenute modele zajedno s holandskim zvaničnicima i potencijalnim donatorima. Na primer, objekat bi se mogao izgraditi i njime bi mogla da upravlja vlada ili neka organizacija, kao što to Palata mira čini za Međunarodni sud pravde, dok Ujedinjene nacije obezbeđuju osnovne arhivske usluge. Institucije izvan okvira Ujedinjenih nacija mogle bi da obezbede programe izlaganja javnosti. Bez obzira na to koji model saradnje bude izabran, Ujedinjene nacije treba da zadrže takve suštinske arhivske funkcije kao što su procenjivanje (donošenje odluke o tome koje dokumente treba čuvati, a koje uništiti) i predlaganje pravila pristupa dokumentaciji (odlučivanje o tome ko je ovlašćen da vidi koji dokument).

Procenjivanje sudske dokumentacije

Po prestanku rada privremenih međunarodnih sudova, neki delovi njihove dokumentacije biće zadržani, a neki uništeni. U terminologiji arhivarstva, za odlučivanje o tome koje delove dokumentacije treba zadržati a koje uništiti zove se „procenjivanje“. Buduće korišćenje dokumentacije zavisi od mudrog procenjivanja. Arhiv Ujedinjenih nacija nije procenio dokumentaciju Međunarodnog vojnog tribunala ili Međunarodnog suda pravde tako da će procenjivanje dokumentacije privremenih međunarodnih krivičnih sudova biti prvi značajni pregled dokumentacije suda i tužilaštva. Karakter ove dokumentacije se razlikuje od uobičajene dokumentacije Ujedinjenih nacija o mirovnim misijama ili komandnom centru. Zbog toga će arhiv Ujedinjenih nacija morati da se pozove na iskustvo drugih arhiva prilikom procenjivanja.

Arhivi sudova i tužilaštva: nacionalna praksa

Arhivi nacionalnih vlada godinama su upravljali dokumentacijom sudova, tužilaca, islednika i zatvora. Pregled njihovih odluka o proceni daje korisne pokazatelje za procenu vrednosti dokumentacije privremenih međunarodnih sudova prikazujući određeni broj zajedničkih elemenata između Sjedinjenih Američkih Država, Kanade, Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske i Nemačke, kao i Međunarodnog vojnog tribunala (za Nemačku i Daleki istok) po završetku Drugog svetskog rata:

- Priroda predmeta je od ključne važnosti za odlučivanje da li će se dokumentacija predmeta sačuvati ili ne. U državama koje smo konsultovali smatra se da bi dokumentacija o najtežim predmetima kojima se tribunal bavi trebalo da se sačuva.
- Tužilaštvo i islednici često zadržavaju istu dokumentaciju koju zadržava i sud. Ako sud zadrži dokumentaciju o nekom predmetu, odgovarajuća dokumentacija tužilaštva se takođe čuva. Administrativni dokumenti tužilaštva i islednika, međutim, obično se uništavaju u skladu s politikom vlade date zemlje u vezi sa dokumentacijom.
- Dokumentacija zatvora se čuva u manjem obimu nego dokumentacija sudova, tužilaca ili islednika. Ipak, dokumentacija o naročito značajnim zatvorenicima se čuva zajedno s dokumentacijom koja se odnosi na zatvorsku administraciju i stanje zatvorenika.

- Spisi sudija i advokata branilaca smatraju se značajnim zato što pomažu javnosti da shvati suštinu prava i njegovu primenu, ali se ti spisi smatraju njihovom ličnom svojinom i obično se ne zadržavaju u državnim arhivima.
- Veliki procenat dokumenata o Međunarodnom vojnom tribunalu, pa i neki rutinski administrativni dokumenti, čuvaju se na različitim lokacijama širom sveta.
- Ako neki arhiv odluči da zadrži dosije nekog predmeta, ili nekoliko predmeta, služba zadržava sve fizičke tipove: papirne, audio-vizuelne i elektronske. Neki predmeti, naročito oni koji se mogu koristiti kao edukativni eksponati, zadržavaju se.

Arhivari koriste nekoliko pristupa procenjivanju dokumentacije. Po jednom pristupu, pravi se spisak serija dokumenata u nekoj instituciji, donosi se odluka o tome da li treba čuvati ili odbaciti, i za one koje treba odbaciti, navodi se datum kad se mogu uništiti. Po drugom pristupu, pravi se spisak samo onih dokumenata koje treba sačuvati (što se zove redosled zadržavanja), tako da oni dokumenti koji nisu na ovom spisku mogu biti uništeni. Po trećem pristupu, pravi se spisak samo onih dokumenata koje treba uništiti, a da se oni koji nisu na spisku zadrže ili još jednom pregledaju. Svi ovi pristupi zavise od precizne identifikacija svih dokumenata koje neka institucija čuva.

Preporučeni predlog pristupa procenjivanju dokumentacije privremenih međunarodnih krivičnih sudova je hibrid gorepomenuta tri pristupa. Prvo, pravi se spisak dokumenata koje treba sačuvati u svakom slučaju. Drugo, diskutuje se o dokumentima koje treba uništiti. Na kraju, predlaže se način pregleda preostalih dokumenata i razmatra se nekoliko naročito značajnih i kontroverznih skupova dokumenata (audio-vizuelnih snimaka procesa, elektronskih sistema za upravljanje dokumentima, dokaznog materijala).

O zadržavanju uopšte

Sledeću dokumentaciju, zajedničku za sve tribunale i hibridne sudove, treba zadržati:

- **Zvanična rasprava:** dokumentacija svih predmeta, kako u nižim sudovima i u apelacionim sudovima, uključujući izjašnjavanje o krivici, iznošenje dokaza, sisteme praćenja i zvanične kopije transkripata, odluka i presuda.
- **Objavljene odluke.**

- **Dokumentacija o sastancima:** dokumentacija o sastancima plenarnih sudskih tela, sudija i tužilaca i o sastancima sudija, tužilaca i administratora.
- **Dokumentacija ključnog osoblja:** dokumentacija kancelarije predsednika i potpredsednika suda, tužioca i zamenika tužioca, glavnog islednika i zamenika islednika, dokumentacija kancelarije glavnog branioca i zamenika branioca, administratora i zamenika administratora.
- **Piručnici:** originale svih verzija priručnika o politici i proceduri suda.

O uništavanju uopšte

Dokumentacija koja je predviđena za uništavanje u privremenim međunarodnim krivičnim sudovima sastoji se od administrativnih dokumenata. Arhivari obično uništavaju administrativne dokumente sledeći „opšti redosled dokumenata“. Opšti redosled dokumenata Ujedinjenih nacija primenjuje se na dokumentaciju Međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, dok se redosled dokumenata Ujedinjenih nacija (zasnovan na opštem redosledu dokumenata) odnosi na administrativnu dokumentaciju Jedinice za specijalne zločine u Istočnom Timoru, kao i na deo dokumentacije Misije Ujedinjenih nacija na Kosovu koji pripada Ujedinjenim nacijama (ali ne i na delove koji pripadaju Evropskoj Uniji ili Organizaciji za bezbednost i saradnju u Evropi). Zbog specijalne prirode međunarodnih sudova i njihove dokumentacije, međutim, neki dokumenti za koje je odlučeno da budu uništeni u skladu s ovlašćenjima koje daje postojeći opšti redosled dokumenata, ne treba uništavati u sudovima. Redosled dokumenata za osnovne administrativne funkcije koje se odnose na finansije, osoblje i dobavljačku službu, kao i uobičajeno ovlašćenje za uništavanje duplikata zvaničnih dokumenata Ujedinjenih nacija koji se čuvaju negde u sistemu Ujedinjenih nacija je odgovarajući. Ostatak opšteg redosleda dokumenata – koji daje ovlašćenje za uništavanje dokumentacije koja se odnosi na objekte, radne papire, hronološke dokumente, pripremne papire i dokumentaciju o svakodnevnim aktivnostima – ne treba koristiti zato što neki dokumenti međunarodnih sudova ove kategorije mogu da imaju dugoročnu vrednost zbog specijalne prirode međunarodnih sudova (za razliku od dokumenata redovne službe Ujedinjenih nacija za koje je redosled i napisan). Naročito, redosled dokumenata koji se odnosi na dokumente u elektronskim sistemi-

ma i na izvore od kojih se dobijaju dokumenti u papiru ne treba primenjivati. Odnos između elektronskih i papirnih kopija u sudovima je isuviše složen da bi mogao biti obrađen jednim uputstvom.

Standardna arhivska praksa nalaže da se posle uništavanja niza dokumenata unište i pomoćna sredstva za pronalaženje tih dokumenata. Na primer, kad se uništi skup dokumenata o nabavci, arhiv će uništiti papirne dokumente, elektronske dokumente i elektronske sisteme praćenja kako za elektronske tako i za papirne dokumente. To znači da će informacije u sistemu elektronskog praćenja i upravljanja dokumentima pratiti samo zadržane elektronske i papirne dokumente. Sudovi treba da prihvate ovakav pristup i, kad elektronski dokumenti u sistemu stignu do datuma kad ih treba uništiti u skladu s opštim redosledom dokumenata, treba da unište i dokumente i podatke o njima.

Obaveštavanje javnosti

Intervjui i izveštaji u medijima potvrđuju da postoji veliko interesovanje javnosti za sudbinu sudskih dokumenata. Pored opšteg pristupa o kome je ranije bilo reči i preporuka koje se odnose na sudove koje slede, ostale su još mnoge precizne i teške odluke koje treba doneti. Tribunali i hibridni sudovi moraju biti opreznici da ne bi uništili više dokumenata nego što treba. Mudrije je zadržati neki dokument koji možda neće imati nikakvu vrednost u budućnosti nego uništiti ga i kasnije objašnjavati zašto je to urađeno.

Zbog interesovanja za ovu dokumentaciju, važno je da svako buduće uništavanje dokumentacije bude što transparentnije. Zainteresovane strane treba da imaju priliku da iskažu svoje mišljenje o predloženom uništavanju određene dokumentacije. Jedan način da se takva prilika pruži jeste da arhiv objavi svoju nameru o uništavanju i tako javnosti da vreme da reaguje na jedan takav predlog. Ova procedura ima dve značajne koristi: prvo, ona zahteva od arhivara da budu sigurni u to što rade, i zašto to rade, i drugo, ona dozvoljava javnosti da iznese svoje mišljenje i time postane deo procesa. Pošto je dobro promislio o svakoj datoj primedbi, arhiv donosi konačnu odluku i objavljuje je. Nadležne službe Ujedinjenih nacija koje vode arhivu treba da sarađuju sa vladama zainteresovanih zemalja i sa nevladinim organizacijama da bi obezbedile da zainteresovano stanovništvo bude obavешteno o nameravanom uništavanju materijala preko najrazličitijih izvora informacija.

Audio-vizuelni snimci rasprava

Tribunali za Jugoslaviju i Ruandu i sud u Sijera Leoneu koriste audio-vizuelnu tehniku u sudnici. Ogroman obim, nejednaki tehnološki kvalitet, brojni formati, visoki troškovi čuvanja i komplikovana procedura pristupa dokumentaciji usložnjavaju arhiviranje ove audio-vizuelne dokumentacije.

Video-snimci

Karakteristike video-snimaka razlikuju se od tribunala do tribunala. Pri Specijalnom sudu za Sijera Leone, snimci postoje samo kao kompletni snimci rasprave (to jest, zatvorene sednice su uključene). Za razliku od ovih, pri tribunalu za Ruandu, video-snimci postoje u kompletnoj verziji i u verziji za javnost. Istraživanje audio-vizuelne dokumentacije Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu obavljeno 2002. godine, predvidelo je da će do decembra 2006. godine, postojati 12.790 video-traka u dva različita formata (DVCAM i VHS), sa zvučnim zapisom na svakoj DVCAM video-traci i sa „jezikom sudnice“ snimljenim na VHS-u. Celokupnu video-dokumentaciju i u Sijera Leoneu i u Međunarodnom krivičnom tribunalu za Ruandu treba zadržati.

Situacija u tribunalu za Jugoslaviju je potpuno različita. Postoje i kompletne verzije snimaka i verzije namenjene javnosti (nazvane „video-editovana“ i „video-editovana rezerva“), plus trake direktnog snimanja pomoću četiri ili više kamera uperenih na sudnicu (nazvane izolovane kamere ili IZO trake). U početku, rasprava je snimana na IZO trake, koje je urednik kombinovao i dobijao master kopiju video-editovane trake, koja je zatim bila redigovana da bi se stvorila video-editovana rezerva za javnost. Video-editovane trake uključivale su privatne sednice, zatvorene sednice i *ex-parte* saslušanja koji se ne pojavljuju na verzijama za javnost. Maja meseca 2005. godine postojalo je više od 28.000 IZO traka, plus skoro 10.000 video-editovanih traka i više od 8.500 video-editovanih rezervnih traka, a svaka od poslednje dve skupine traka u tri različita formata.

Postavlja se pitanje koji deo ove obimne dokumentacije Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju mora biti sačuvan. IZO trake prikazuju izgled optuženog, svedoka, tužioca, branioca i sudija tokom cele rasprave. Video-editovana traka treba da snima svakog ko govori u sudnici, ali ona neće uvek imati snimak ponašanja optuženog i svedoka dok se suočavaju jedan s drugim, ili reakcije optuženog

na izjave advokata ili sudija. Video-editovana rezervna traka je potrebna za korišćenje u javnosti sve do momenta kad će javnost moći da vidi kompletan video-snimak.

I video-editovane trake i video-editovane rezervne trake treba sačuvati. Pored toga, IZO trake prvog procesa (Tadić) na kojoj se vidi kako se sud pomirio s kamerama u svojoj sredini treba zadržati, kao i IZO trake istorijskog – iako u krajnjoj instanci nedovršenog – suđenja Slobodanu Miloševiću, gde je zbog primera neverbalne pretnje neophodno imati pristup celokupnom snimljenom materijalu neophodnim za razumevanje dinamike sudnice. Ako se Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću na kraju ipak sudi, arhivari treba da odluče da li su IZO trake takođe potrebne na ovim značajnim predmetima. Ovi snimci će verovatno biti od najvećeg interesa istraživačima. Ostatak IZO traka može se uništiti kad više ne budu bile od koristi Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju.

Čuvanje video-traka je skupo zato što treba praviti kopiju svakog dela trake koji će se koristiti umesto originala, što treba održavati odgovarajuću temperaturu i vlažnost u skladištu gde se čuvaju trake, zato što treba pratiti stanje traka i što treba prebaciti snimljeni materijal sa starog na novi format kad dođe do pogoršanja stanja trake ili kad format trake bude zastareo. Sve ovo zahteva dosledno, brižljivo upravljanje uz podršku skupih tehničkih usluga održavanja.

Audio-snimci

Audio-snimci su bili od izuzetnog značaja u Sijera Leoneu i Ruandi kao izvor za radio emitovanje sudske rasprave. U sudu u Sijera Leoneu audio-snimci postoje kao neredigovane (kompletne) verzije i verzije za korišćenje od strane javnosti. Verzije za javno korišćenje su verzije koje koriste autrič sekcije i sekcije za odnose sa javnošću za emitovanje putem radija i od kojih se vrši prevod na krio jezik. Arhiv treba da čuva i koristi verzije za emitovanje u javnosti kao referentne kopije za dogledno vreme i verzije kompletnih kopija da bi se obezbedila puna istorijska dokumentacija.

U Međunarodnom krivičnom tribunalu za Ruandu audio-snimci takođe postoje i kao neredigovane verzije i kao verzije za javnost. Do decembra meseca 2008. godine očekuje se da će postojati 38.360 snimaka. Proučavanje audio-vizuelnih snimaka Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu sprovedeno 2002. godi-

ne otkrilo je da su audio-snimci identični zvučnim zapisima na audio i video trakama, što je učinilo da audio-snimak bude nepotreban ako se video-snimak zadrži. Međutim, video-snimci su počeli da se prave tek od 2000. godine, tako da za period od 1996. godine do 1999. godine audio-snimci su jedini snimci usmenog dela sudske rasprave. Audio-snimci svih rasprava, pa i privatnih zasedanja, zatvorenih sednica i *ex-parte* saslušanja treba zadržati, dok audio-snimci načinjeni od 2000. godine do danas mogu biti uništeni kad više ne budu bili potrebni Međunarodnom krivičnom tribunalu za Ruandu.

Kao što je to slučaj sa video-snimcima Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, audio-snimci predstavljaju značajno različit problem od problema u Sijera Leoneu i u Međunarodnom krivičnom tribunalu za Ruandu, prvenstveno zato što sud za Jugoslaviju rutinski koristi više jezika (uvek tri, ponekad četiri). Od prve sednice, sve rasprave Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju bile su snimljene na audio-trakama na svim jezicima koji su bili korišćeni, plus audio-snimak „jezika sudnice“ (učesnici u višejezičkoj sudnici čuju raspravu na svom jeziku od učesnika koji koriste taj jezik, a preko tumača sve druge diskusije). U maju mesecu 2005. godine, audio-snimci Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju zauzimali su skoro 22.000 kaseta i 7.500 kompaktnih diskova. Snimanje na kasete prekinuto je sredinom 2004. godine. U ovom momentu, koriste se dva kompaktna diska za snimanje jezika sudnice i prevoda rasprava.

Na nekim suđenjima došlo je do nesporazuma oko prevoda delova svedočenja. Jedini način da se ovakvi problemi reše bio bi da se uporedi ono što je učesnik rekao s onim što je tumač rekao. Kad su svi nesporazumi bili izgladeni, postavilo se pitanje da li je potrebno čuvati sve prevode za kasnije istraživačke potrebe. Iako je istina da audio-snimak prenosi modalitet glasa bolje nego išta drugo, audio-dokumentacija je najmanje korišćeni format u arhivu: transkripti audio-snimka se uvek radije koriste nego audio-snimak, a kombinovani audio i video snimak se radije koristi nego samo audio-snimak.

Odluka o tome koliko zvučnih snimaka treba zadržati zavisi donekle od sadržaja i kvaliteta. Između 1994. i 2000. godine i kompletne verzije snimljenih traka i verzije traka za javnost sadržavale su samo zvuk jezika sudnice i, u nekim slučajevima, prevod na engleski jezik. To znači da su pre 2001. godine audio-trake bile jedini izvor svih prevoda rasprave. Od 2000. godine, četiri jezika nalaze se na kompletnim video-editova-

nim trakama (trajnim, kao što je ranije napomenuto) i sve su editovane i distribuirane zajedno s video-editovanim rezervnim trakama za korišćenje u javnosti. Međutim, s obzirom na to da video ima samo četiri zvučna zapisa, ako sud funkcioniše na četiri jezika, jezik sudnice se ne snima kako bi se mogao snimiti četvrti prevedeni jezik. Zbog toga, snimak govora na jeziku sudnice na kompaktnom disku ostaje jedini snimak onoga što je izvorno rečeno.

Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju treba da potraži savet od stručnjaka za audio-snimke da bi odredio da li je kvalitet zvuka jezika sudnice na video-traci jednak kvalitetu zvuka na audio-snimku. Ako jeste, to znači da bi audio-snimke napravljene od 2000. godine do danas trebalo zadržati samo ako video-traka rasprave nije dostupna, ako je neispravna ili ako joj nedostaje jezik sudnice. Ako je kvalitet audio-snimka jednak ili bolji od kvaliteta video-trake, onda ga treba zadržati.

Pored kvaliteta zvuka, još jedan faktor koji bi mogao pomoći prilikom donošenja odluke o tome koje audio-snimke treba zadržati jeste postojanje ili nepostojanje transkripta. Transkripti i engleskih i francuskih prevoda se uvek prave i trajno se zadržavaju i u papirnom i u elektronskom formatu. Povremeno, prave se transkripti i u drugim jezicima korišćenim na sudu i, ako se naprave, ovi transkripti su takođe trajnog karaktera. Nikakav prevod se ne pravi za reči konkretno izgovorene mešavinom jezika. Prema tome, jedinstvena vrednost audio-snimaka jeste da obezbedi izgovorenu reč. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju treba da zadrži audio-snimke jezika sudnice svih rasprava i sve audio-snimke prvih suđenja (Tadić) i suđenja Slobodanu Miloševiću. Kao što je to slučaj sa video-trakama, ako se Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću ipak sudi, arhivari treba da odluče da li sve audio-trake treba sačuvati. Svi drugi snimci mogu se uništiti kad Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju oni više ne budu bili potrebni.

Sistemi elektronskog upravljanja dokumentima

Specijalni sud za Sijera Leone i tribunali za Jugoslaviju i Ruandu koriste sisteme elektronskog upravljanja dokumentima koje održava osoblje administratora. Oni predstavljaju centralne resurse za bilo kakvo istraživanje sudske dokumentacije i treba ih zadržati. Za razliku od standardnih komercijalnih baza podataka koje koriste sudovi u Ruandi i Sijera Leoneu, **sudska**

baza podataka tribunala za Jugoslaviju izgrađena je u Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju i raspolaže komponentama koje prevazilaze granice standardnog sistema upravljanja. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je pokazao da se uskladištena dokumentacija u sudskoj bazi podataka može preneti u sistem za upravljanje dokumentima i da se tom dokumentacijom može upravljati sistemom koji se koristi od strane Ujedinjenih nacija u Njujorku. Međutim, ako bi se tako postupilo, neke od najvažnijih funkcionalnih karakteristika sudske baze podataka bile bi izgubljene, čime bi budući korisnici bili oštećeni. Pored toga, jednoj trećini sadržine sudske baze podataka je u ovom momentu ograničen pristup. Arhiv će morati da upravlja velikim brojem dozvola za pristup i moraće da proveri sudsku bazu podataka pre nego što o njenoj sadržini obavesti javnost. Na kraju, pošto je ovaj sistem pravljen po porudžbini, dugoročno održavanje, odlazak stručnjaka i čuvanje sudske baze podataka, on bi mogao biti skup zbog razvoja tehnologije. Tribunal za Jugoslaviju treba da angažuje stručnjaka za elektronsko arhiviranje podataka koji će sprovesti potpunu reviziju odluka o čuvanju dokumentacije u sistemu. Ukoliko troškovi ne budu jako visoki, sudsku bazu podataka napravljenu po porudžbini sa svim njenim funkcionalnim karakteristikama treba zadržati. Tužilaštva mogu da koriste elektronsko upravljanje podacima kojim rukovodi administracija. Pored toga, druge službe, kao što je terenska služba, mogu koristiti posebne sisteme za upravljanje dokumentima. Ili, može se desiti da te službe ne koriste zvanični sistem za elektronsko upravljanje podacima, već samo skladište dokumente, uključujući elektronsku poštu (e-mail), pomoću standardnog softvera. Arhivari će morati da procene ove elektronske sisteme za skladištenje podataka i da odluče koje treba zadržati, u celini ili samo neke njihove delove.

Dokazni materijal

Privremeni međunarodni krivični sudovi poseduju dokazni materijal mnogih različitih formata. Dok će dokazni materijal izveden u sudnici biti tajan, kao što je rečeno u ranijem izlaganju, velika količina dodatnog dokaznog materijala nalazi se u dokumentaciji koja je u posedu tužilaštva. Tužioci koriste elektronske dokumentacione sisteme da bi mogli da prate dokazni materijal, a mogu imati i baze podataka o

dokaznom materijalu. Sve ovo treba uzeti u obzir prilikom donošenja odluke o tome šta treba zadržati.

Sistemi elektronskog dokaznog materijala tužilaštva

Sve elektronske sisteme za obradu dokumentacije koji su vlasništvo tužilaštva trebalo bi zadržati. Na primer, baza podataka dokaznog materijala, digitalne kopije dokaznog materijala, indeksi izjava svedoka i indeksi dokumenata dobijenih uz uslov da ostanu tajna.

Dokumentarni dokazni materijal

U sudovima za Jugoslaviju i Ruandu, dokazni materijal kao što su dokumenti na papiru i fotografije skeniraju se i čuvaju u elektronskom obliku. Da bi i dalje mogli da se koriste kao dokazni materijal, i da bi ih u budućnosti sud mogao koristiti, originali dokumenata treba da budu sačuvani čak i ako su bili skenirani. Dva problema tiču se originalnih dokumenata koje su sudu dostavile vlade zainteresovanih država i predmeta koji su sudu dostavljeni pod uslovom da ostanu tajna. Kad sva suđenja budu završena, ako vlade koje su dostavile ove dokumente i predmete ne traže njihov povraćaj arhivi, treba da ih zadrže. Međutim, ako vlade zahtevaju povraćaj dokumenata i sud se složi s tim, arhivi treba da naprave zvanične kopije tih dokumenata i da ih uskladište u dokumentaciji na istom mestu gde su originali uskladišteni, a same originale treba da vrate vladama od kojih su dobijeni. Dokumenti na koje se odnose uslovi o tajnosti su verovatno kopije, a ne originali, i sporazumi s institucijama od kojih su dobijeni određuju šta da se sa njima dalje radi. Ukoliko ti sporazumi drugačije ne predviđaju, arhiv treba da zadrži te kopije.

Artefakti i proporcionalni modeli

Arhivi ponekad zadržavaju predmete (uključujući proporcionalne modele) koji se koriste kao dokazni materijali u značajnim procesima, naročito ako se ti predmeti mogu koristiti u edukativne svrhe ili kao eksponati. Proporcionalni modeli su, na primer, naročito dobri instrumenti za objašnjavanje onoga šta se dogodilo na nekoj lokaciji.

Arhivi treba da zadrže artefakte iz Međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i, ako se strane o tome slože, iz Specijalnog suda u Sije-

ra Leone. Naslednici mogu zatražiti da im se predaju neki artefakti koji su specijalno povezani s nekom osobom i sudija može da odobri tu predaju. Fotografija predmeta može se dodati bazi podataka o dokaznom materijalu kako bi se dokumentovao predmet, dok bi se u bazi podataka dodala primedba koja bi dokumentovala predaju predmeta. Svi preostali artefakti bili bi dostupni i mogli bi se pozajmljivati institucijama radi izlaganja tokom dugog vremenskog perioda, u skladu s čuvanjem datog predmeta, dok bi Ujedinjene nacije imale kontrolu nad tumačenjem predmeta u okviru izložbe. Artefakti bi se, takođe, mogli koristiti u mogućim budućim suđenjima. **Međunarodni arhiv pravosuđa bi mogao imati izložbeni prostor i obrazovni program gde bi se neki od ovih predmeta mogli koristiti. Međutim, prednost bi se dala korišćenju ovih predmeta u edukativne svrhe i na izložbama u državama i regionima gde su se ovi događaji dogodili.**

Pristup sudskoj dokumentaciji

Pravila o pristupu dokumentaciji privremenih međunarodnih krivičnih sudova moraju da odražavaju pravo javnosti da ima uvid u funkcionisanje suda s tim što pojedinci (uključujući optužene, žrtve, svedoke i osoblje tribunala) imaju pravo da štite podatke o sebi od potencijalno štetnog objavljivanja tih podataka u javnosti. Pravila o pristupu dokumentaciji moraju da naznače, radi informisanja javnosti i radi postupaka arhivara, kojim informacijama pristup može biti ograničen i u kojim situacijama. **Činjenica da se oko jedne trećine podataka u sudskoj bazi podataka Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u ovom trenutku smatra poverljivim, ukazuje na složenost i veličinu problema u vezi s pravom pristupa dokumentaciji koji se mora rešiti.**

Dokumenti tri dela suda predstavljaju različite probleme u vezi s pristupom. Problemi s pravom pristupa dokumentaciji suda *per se* uglavnom se odnose na dokumentaciju sa zatvorenih sednica. A javljaju se i pitanja u vezi s pristupom dokumentaciji koja je nastala i držana u sudijskim odajama. Dokumentacija o radu islednika i tužilaštva koja je čuvana u tužilaštvu stvara brojne i teške probleme u vezi s pravom pristupa, kao što je bojazan da bi otvaranje dokumentacije moglo da utiče na sadašnja i kasnija suđenja, da bi mogla da utiče na privatnost živih osoba, ugrozi fizičku bezbednost pojedinaca, ili da ugrozi sporazum o tajnosti izvora. Podaci iz administrativne službe postavljaju pitanje privatnosti koja se tiče

žrtava, svedoka i pritvorenika u centrima za pritvor. Administrator takođe ima podatke o osoblju suda, o braniocu i svim drugim disciplinskim akcijama koje, isto tako, postavljaju pitanje privatnosti.

Uslovi pod kojima javnost ima pristup dokumentaciji čuvanoj u arhivu Ujedinjenih nacija navedeni su u uputstvu iz 1984. godine kao što je rečeno na petoj strani.

Po pitanju dokumentacije kojoj je pristup ograničen, uputstvo propisuje da generalni sekretar ili „njegov ovlašćeni predstavnik“ mogu, u bilo koje vreme, otvoriti dokumentaciju kojoj su ograničili pristup. Međutim, celokupna dokumentacija koja je klasifikovana kao „poverljiva“ ili „tajna“ (to jest, klasifikovana na nižem nivou) automatski se „otvara“ po isteku 20 godina, dok se dokumentacija označena kao „strogo poverljiva“ ili „najveća tajna“ proverava da bi se videlo da li je moguće otvoriti je posle dvadeset godina. Ako se desi da ova dokumentacija ne bude otvorena za javnost posle dvadeset godina, ona se „proverava u arhivu po pitanju otvaranja svake pete godine posle toga“.

Ova pravila ne mogu da se odnose na dokumentaciju privremenih međunarodnih krivičnih tribunala zbog njihove prirode. **Pre nego što sud prestane s radom, mora preduzeti određeni broj koraka kako bi obezbedio pristup:**

1. Mora odrediti naslednika tužioca koji će odlučiti da li će se udovoljiti zahtevu domaćih ili međunarodnih tužilaca ili braniocima za pristup dokumentaciji.
2. Mora utvrditi standard privatnosti koji će arhiv primenjivati prilikom odlučivanja koju će dokumentaciju otvoriti za javnost.
3. Mora utvrditi proceduru za otvaranje dokumentacije i odrediti telo koje će se baviti zahtevima za otvaranje.
4. Mora odlučiti da svaki dokument koji je nastao u sudu, a koji je obeležen kao poverljiv, treba smatrati otvorenim i može biti razmatran za eventualno otvaranje kao i svaki drugi dokument.

Kad dokumentacija bude smeštena u arhiv, tim arhivara i advokata moraće da preduzme sledeće korake:

1. Moraće da usvoji i objavi pravila pristupa dokumentaciji. Ona treba da uključuju prava žrtava ili svedoka da vide svoje spise, a za ranije osoblje suda, da vide dokumentaciju koju su stvarali, proveravali, potpisivali ili primali dok su bili službenici suda.
2. Moraće da uspostave način na koji će javnost moći da se žali na odluke kojim se odbija pravo pristupa

kao i poseban način za advokate kojima je odbijen zahtev za pristup dokumentaciji koju su tražili da bi je koristili u sudskim sporovima.

3. Moraće uspostaviti smernice za različite tipove dokumentacije koja će biti dostupna ili nedostupna osobi koju je sud osudio.
4. Moraće uspostaviti pravila za obaveštavanje kad arhiv predlaže da otvori (a) poverljivu dokumentaciju neke vlade i (b) dokumente koje je dobio uz uslov da ostanu tajna.

Pristup putem kopiranja i opisivanja

Ukoliko se odluči da arhiv bude lociran izvan mesta na kome se tribunal trenutno nalazi i izvan mesta na kome su se zločini dogodili, kopije dokumentacije otvorene za javnost treba napraviti i poslati različitim institucijama u zainteresovanim državama.

Jedna od prednosti činjenice da se kopije dokumentacije nalaze u različitim institucijama je to što se kopije mogu koristiti bez brige o njihovoj zaštiti. Ako je kopija oštećena ili uništena, može se uvek zameniti na osnovu originala koji se čuva u arhivu. Kopije oslobađaju instituciju kojoj su dostavljene troškova čuvanja originala. Kopije otvorenih dokumenata mogu se učiniti dostupnim svim korisnicima bez brige o bezbednosti kojoj treba podvrgnuti dokumentaciju pre nego što se ona učini dostupnom. Smeštanje kopija na više mesta takođe izbegava problem izbora zemlje u regionu koja će čuvati dokumentaciju. **Međunarodni krivični tribunal za Ruandu već je ispitao mogućnost da se otvorena dokumentacija tribunala uskladišti u institucijama izvan zemlje, a tri nevladine organizacije na Balkanu rade na projektu kopiranja otvorenih video-traka Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju za svoje zajednice.**

Zbog činjenice da su sudovi već otvorili za javnost veliki broj dokumenata, uključujući verzije sudskih rasprava za javnost, mnogi zahtevi koje postavljaju istraživači mogu se ispuniti postojećim kopijama. **Skladištenje kopija video-traka i veb-stranice suda za Ruandu i Specijalnog suda za Sijera Leone u jednoj ili u više institucija u Africi, na primer, omogućilo bi pristup lokalnim korisnicima, uključujući novinare, lokalne grupe i naučnike i obezbedio lokalnim zajednicama značajne istraživačke resurse.** Održavanje informacija koje su sada dostupne na veb-stranicama ova tri suda na nekim elektronskim sistemima dostupnim javnosti dozvolilo bi da značajne količine informacija budu na raspolaganju javnosti širom sveta, što

će naročito biti od koristi akademskim korisnicima. A ako bi neka izdavačka firma specijalizovana za pravne tekstove sistematski objavljivala mišljenja koja potiču iz međunarodnih krivičnih tribunala i hibridnih sudova, takvo ponavljanje zadovoljilo bi još jednu grupu korisnika.

Međutim, skladištenje duplikata neće zadovoljiti ljude kojima su potrebne informacije koje su u ovom momentu zatvorene za javnost, kao što su informacije potrebne za zahteve ili buduće parnice, niti naučnike koji detaljno proučavaju sudsku praksu ili istorijski razvoj. Ovim osobama će i dalje biti potreban pristup originalnim dokumentima.

Dostavljanje originalne dokumentacije ovim korisnicima može se obavljati na različite načine. Kad tražilac zahteva da vidi određeni dokument, arhiv će obično napraviti kopiju i poslati je tražiocu. Kopije se mogu napraviti na papiru i poslati nekom bezbednom dostavnom službom. Ili, kopije se mogu slati elektronskim putem, bilo pojedincu ili osobi koju on odredi, bilo, ako prenos nije bezbedan, kancelariji Ujedinjenih nacija u zemlji u kojoj tražilac živi. Postoje mnoge mogućnosti koje ne zahtevaju posetu arhivu da bi se video ograničeni broj predmeta iz određenog skupa dokumenata. Međutim, istraživači, naročito naučnici, koji žele da sprovedu sistematsko istraživanje velikog broja dokumenata, još uvek će imati potrebu da posete arhiv. Neki arhivi daju putne stipendije da bi smanjili troškove istraživačke posete. Arhivi međunarodnih sudova mogli bi, zajedno s donatorima, da ispitaju mogućnost uspostavljanja programa konkursa za putne stipendije.

Opisivanje dokumentacije je fundamentalni deo procesa pristupa dokumentaciji. Što je opis bolji, lakše je korisnicima iz daljine da preciziraju koje dokumente žele da vide i da poruče kopije. Takođe, opis omogućuje garancije ljudima koji možda nemaju neodložnu potrebu da vide dokumentaciju, ali koji žele da znaju gde se dokumentacija nalazi i da li je bezbedna. **Arhivu međunarodnih krivičnih tribunala potreban je program solidnog opisivanja, koji će učiniti da informacije o dokumentaciji budu dostupne svima.**

Program umnožavanja dokumentacije dostupne javnosti i dostavljanje njenih kopija institucijama u zemljama kojih se to tiče jeste suštinska komponenta osnivanja jedinstvenog međunarodnog arhiva pravosuđa. Uz to treba da postoji kontinuirani program opisivanja koji će učiniti da informacije o dokumentaciji koja se čuva u arhivu budu dostupne svima i

da omoguće javnosti da poruči kopije dokumentacije koju želi da vidi.

Zaključak

Specijalna veća za Istočni Timor i Jedinica za teška krivična dela završili su svoj rad. Specijalni sud za Sijera Leone treba da završi svoj rad sredinom 2007. godine. Trenutno su u toku pregovori o krajnjem statusu Kosova. Međunarodni krivični tribunali za Ruandu i bivšu Jugoslaviju precizirali su prestanak svog rada u 2010. godini. S obzirom na to koliko je vremena potrebno da bi se pripremili odgovarajući objekti za arhiviranje i skladištenje dokumentacije, sada je vreme da se odluči šta će se dogoditi s dokumentacijom ovih tela.

Rukovoditi radom sudskog arhiva je ozbiljna stvar. Sudski arhiv je neizbežna posledica istorijske odluke Ujedinjenih nacija da osnuju tribunale Ujedinjenih nacija za ratne zločine. Dok funkcionišu, organizacije stvaraju dokumentaciju. **Organizacije od istorijskog značaja stvaraju istorijski značajnu dokumentaciju. Međunarodna zajednica nema izbor: dokumentacija privremenih međunarodnih sudova mora se čuvati i zaštititi i učiniti dostupnom. Svrha čuvanja dokumentacije jeste da se ona koristi – danas radi njene primarne svrhe, sutra, za niz istraživačkih svrha koje ne možemo ni zamisliti. Cilj je jasan. Kao bivši tužilac Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, Louise Arbour je napisala: „Ako želimo da u potpunosti iskoristimo celokupni potencijal krivičnih procesa zbog počinjenih ratnih zločina, to treba da uradimo delom da bismo kaznili, delom da bismo sprečili ponavljanje ali, najviše, da bismo razumeli”. Arhivi – trajno vredni dokumenti međunarodnih sudskih procesa – omogućavaju to razumevanje.**

Preporuke

Ujedinjene nacije i privremeni sudovi treba da iniciraju nekoliko kratkoročnih programa da bi postavili temelje za centralni sudski arhiv koji će čuvati sudsku dokumentaciju, štedeti resurse i omogućiti pristup istraživačima i javnosti uopšte.

- **Uloga Ujedinjenih nacija:** Ujedinjene nacije treba da osnuju jedinstveni međunarodni arhiv pravosuđa za trajno vrednu dokumentaciju (papirni dokumenti, audio i video snimci, elektronski podaci, predmeti) privremenih tribunala, uključujući Međunarodne krivične tribunale za bivšu Jugoslaviju i Ruandu,

Specijalni sud za Sijera Leone i delove dokumentacije Specijalnih veća i Jedinice za teška krivična dela Istočnog Timora (Timor Leste), a koja pripada Ujedinjenim nacijama.

- **Uloga vlade Sjedinjenih Država i vlada drugih država:** Neke vlade, kao što je vlada Sjedinjenih Država, koja je igrala glavnu ulogu u osnivanju i finansiranju privremenih sudova, i vlade država čiji su državljani najzainteresovaniji za rad ovih sudova, treba aktivno da ohrabruju i podržavaju napore da se na odgovarajući način sačuva dokumentacija sudova i da se ona učini dostupnom.
- **Lokacija:** Ujedinjene nacije treba da razgovaraju s gradom Hagom, s državom Holandijom i s Holandskom Carnegie zadužbinom o mogućnosti lociranja međunarodnog arhiva pravosuđa u Hagu. Takođe, Ujedinjene nacije treba da počnu razgovore s međunarodnim donatorima, kako s vladama tako i s nevladinim institucijama, da bi procenile nivo resursa koji će biti na raspolaganju za izgradnju i, što je od suštinske važnosti, za angažovanje osoblja i održavanje programa arhiviranja.
- **Program umnožavanja:** U međuvremenu, Ujedinjene nacije treba da planiraju program umnožavanja i opisivanja koji će zadovoljiti potrebe istraživača u zainteresovanim zemljama. Program može odmah da počne i dao bi priliku Ujedinjenim nacijama da sarađuju s institucijama u regionima.
- **Lična dokumentacija:** Sudovi treba da prihvate jasne smernice kojim bi se napravila razlika između zvanične sudske dokumentacije i lične dokumentacije koju sudije i članovi osoblja mogu poneti sa sobom prilikom napuštanja sudova ili po prestanku njihovog rada. Arhivu Ujedinjenih nacija treba dati ovlašćenje da može da traži ličnu dokumentaciju i druge relevantne predmete u privatnom vlasništvu.
- **Unštavanje dokumentacije i obaveštavanje javnosti:** Neki dokumenti sudova imaju trajnu vrednost dok neki drugi, prvenstveno dokumenti o svakodnevnom funkcionisanju sudova, mogu biti uništeni. Javnost mora biti dobro obaveštena o svim dokumentima Ujedinjenih nacija koji su predviđeni za uništavanje, da bi se pružila prilika javnosti da stavlja primedbe na predlog o uništavanju.
- **Pravila pristupa:** Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, za Ruandu i Specijalni sud za Sijera Leone moraju da uspostave opšta pravila za pristup njihovoj dokumentaciji pre nego što prestanu s radom. Treba da urade sve što se može uraditi da usklade svoja pravila za pristup dokumentaciji. Pravila pristupa bi morala da odražavaju pravo

javnosti da sazna šta sudovi rade s pravom optuženih, žrtava, svedoka i sudskog osoblja da zaštite lične podatke od potencijalno štetnog objavljivanja.

- **Artefakti za korišćenje i izlaganje:** Predmete i artefakte koje drži tribunal, ako ne budu vraćeni porodici, treba zadržati u arhivu da bi mogli da se pozajmljuju zainteresovanim institucijama radi izlaganja ili korišćenja u obrazovnim programima.

Od posrednog interesa

- Digitalna kolekcija komisija za istinu, Margarita S. Studemeister Digitalna biblioteka u Međunarodnom

upravljanju konfliktima (Truth Commissions Digital Collection, Margarita S. Studemeister Digital Library in International Conflict Management), www.usip.org/library/diglib.html.

- *Ponovoo komisijama za istinu i pomirenje iz Sijera Leone (Rethinking Truth and Reconciliation Commissions: Lessons from Sierra Leone)*, Rosalind Shaw (Specijalni izveštaj), februar 2005).
- *Maroko: Kladiti se na komisiju za istinu i pomirenje (Morocco: Betting on a Truth and Reconciliation Commission)*, Pierre Hazan (Specijalni izveštaj, jul 2006).

Opasna dokumentacija

U senci sasusšenog drveća, jedan čovek je rajsferšlusom zatvarao kese pune oružja. Svaki primerak oružja koji je tužilac Jedinice za teška krivična dela u Istočnom Timoru oduzeo, nosio je oznaku, a svaka oznaka je bila uneta u bazu podataka. Skrećući pogled sa svog pakovanja, čovek je primetio, „Ljudi brinu o ovome ali“, glavom je pokazao prema prostoriji na drugom kraju dvorišta, „stvarno opasne stvari nalaze se tamo“. „Tamo“ je bila prostorija u kojoj se nalazio dokazni materijal koji je skupilo osoblje tužilaštva, uključujući izjave, fotografije, audio-snimke saslušanja svedoka i skupove dokumenata. Čovek koji je radio u senci drveća bio je u pravu: maja meseca 2006. godine, kancelarija vrhovnog tužioca u kojoj je bila smeštena baza podataka bila je opljačkana, baza podataka je bila ukradena, a ostala dokumentacija tužioca bila je ukradena ili rasuta po kancelariji.

Nekoliko meseci kasnije, na drugom kraju sveta, Muhinda John vraćao se kući ulicom u gradu Kabunga, u Ruandi. Odjednom, dobio je udarac u glavu metalnom šipkom i umro je. Ubijeni čovek bio je svima poznat po svom javnom svedočenju na Međunarodnom krivičnom tribunalu za Ruandu. Na pogrebu, ožalošćenima je bilo rečeno da su „ljudi koji su videli ubistvo klicali od radosti“ kad je Muhinda bio ubijen. Pretpostavlja se da je bio ubijen zbog svog svedočenja. Dokumentacija o njegovom svedočenju koja se čuva u tribunalu sada govori umesto njega. Opasna dokumentacija, isto tako.

Stavovi izneti u ovom izveštaju ne moraju da odražavaju stav Instituta za mir Sjedinjenih Država koji ne zastupa neku utvrđenu politiku.

Specijalni izveštaj 170, avgust 2006.

On-lajn izdanje ovog i drugih izveštaja mogu se naći na Internet - stranici Instituta za mir Sjedinjenih država (www.usip.org), zajedno s dodatnim informacijama o predmetu izlaganja.

**Institut za mir
Sjedinjenih država**
1200 17th Street NW
Washington, DC 20036
www.usip.org

Vladavina prava i tranziciona pravda u konfliktnim i postkonfliktnim društvima

Izveštaj Generalnog sekretara

Rezime

Ujedinjene nacije su poslednjih godina obratile povećanu pažnju pitanjima tranzicione pravde i vladavine prava u konfliktnim i postkonfliktnim društvima, pri čemu su stekle važna saznanja koja će nam biti od koristi u našim budućim aktivnostima. Uspeh će zavisi od izvesnog broja kritičkih činilaca, među kojima je potreba za obezbeđivanjem zajedničke osnove u međunarodnim normama i za mobilizacijom potrebnih resursa za trajno ulaganje u pravdu. Mi takođe moramo naučiti da izbegavamo univerzalne formule i uvoz stranih modela i da, umesto toga, zasnivamo našu podršku na domaćim procenama, domaćem učešću i domaćim potrebama i težnjama. Cilj efikasnih strategija je podrška kako tehničkim mogućnostima za reformu, tako i političkoj volji za reformom. Ujedinjene nacije stoga moraju podržati domaće pristalice reformi, pomoći osposobljavanje domaćih institucija pravosudnog sektora, olakšati domaće rasprave o reformi pravosuđa i tranzicionoj pravdi i pomoći da se ispune očigledne praznine u pogledu vladavine prava u mnogim postkonfliktnim društvima.

Pravda, mir i demokratija nisu uzajamno isključivi ciljevi, već naprotiv imperativi koji se uzajamno osnažuju. Unapređenje sva tri cilja u krhkom postkonfliktnom okviru zahteva strateško planiranje, pažljivu integraciju i razborit redosled aktivnosti. Pristupi koji su usredsređeni na ovu ili onu instituciju, ili zanema-

ruju građansko društvo ili žrtve, neće biti efikasni. U svom pristupu pravnom sektoru moramo posvetiti sveobuhvatnu pažnju svim njegovim međuzavisnim institucijama, biti osetljivi na potrebe glavnih grupa, kao i voditi računa o potrebi za komplementarnošću mehanizama tranzicione pravde. Naša glavna uloga nije izgradnja međunarodnih supstitucija za domaće strukture, već pomoć u razvoju domaćih pravosudnih kapaciteta.

U nekim slučajevima osnovani su međunarodni ili mešoviti tribunali koji se bave zločinima počinjenim u prošlosti ratom zahvaćenih društava. Ovi tribunali su doprineli da se žrtvama pruži pravda i nada i pomogli borbu protiv izuzeća počinilaca od kazne, a takođe su i obogatili praksu međunarodnog krivičnog prava. Međutim, pored toga što su skupi, oni su malo doprineli trajnom osposobljavanju domaćih organa za suđenja. Budući da Međunarodni krivični sud pruža nove nade u trajno smanjenje pojava izuzeća od kažnjavanja, treba ohrabriti dalju ratifikaciju njegovog statuta.

Koliko god da su tribunali važni, naše iskustvo sa komisijama za istinu ukazuje da su i one potencijalno korisne kao dopunsko sredstvo u potrazi za pravdom i pomirenjem, budući da se žrtva nalazi u središtu njihove pažnje, kao i da one pomažu utvrđivanju istorijskih činjenica i predlažu pravne lekove. Pored toga, tokom naše podrške procesima provere pokazalo se da su one vitalan element tranzicione pravde, a u slučajevima kada poštuju prava kako žrtava tako i optuženih, da su od ključne važnosti u vraćanju javnog poverenja u institucije vlasti. Žrtve imaju koristi i od dobro zamišljenih programa odštete kojim se

obezbeđuje zadovoljenje pravde ne samo u odnosu na počinioce, već i u odnosu na osobe koje su propatile od njihove ruke. Jačanje podrške Ujedinjenih nacija u svim ovim oblastima zahtevaće jačanje napora u pravcu poboljšanja koordinacije među svim akterima, raz-

voja naših stručnih i tehničkih službi i sistematičnije evidencije, analize i primene ovih saznanja u mandati- ma Saveta bezbednosti, mirovnim procesima i opera- cijama mirovnih misija Ujedinjenih nacija.

Sadržaj	Pasusi
I Uvod.....	1
II Jačanje vladavine prava i tranzicione pravde nakon sukoba	2-4
III Artikulacija zajedničkog jezika pravde Ujedinjenih nacija.....	5-8
IV Zasnivanje pomoći na međunarodnim normama i standardima	9-10
V Utvrđivanje uloge mirovnih operacija Ujedinjenih nacija.....	11-13
VI Procena domaćih potreba i kapaciteta.....	14-16
VII Podrška domaćim pristalicama reformi	17-18
VIII Prepoznavanje političkog konteksta.....	19-22
IX Prihvatanje integralnih i komplementarnih pristupa	23-26
X Popunjavanje praznina u vladavini prava.....	27-33
XI Razvoj domaćih pravosudnih sistema.....	34-37
XII Korišćenje iskustava <i>ad hoc</i> krivičnih tribunala	38-48
XIII Podrška ulozi Međunarodnog krivičnog suda	49
XIV Olakšavanje iznošenja istine	50-51
XV Provera javnih službi.....	52-53
XVI Pružanje odštete	54-55
XVI Koordinacija naših napora.....	56-59
XVIII Izgradnja našeg stručnog tima.....	60-63
XIX Napredak u radu: zaključci i preporuke	64-65

I Uvod

1. Savet bezbednosti se sastao 24. septembra 2003. godine na nivou ministara da bi razmotrio ulogu Ujedinjenih nacija u uspostavljanju pravde i vladavine prava u postkonfliktnim društvima.¹ Države članice su bile pozvane da doprinesu ovom procesu na otvorenom sastanku 30. septembra 2003. godine.² U izjavi datoj na kraju sastanka održanog 24. septembra,³ Predsedavajući je u ime Saveta bezbednosti konstatovao bogato relevantno stručno znanje i iskustvo u okviru sistema Ujedinjenih nacija, i ukazao na potrebu da se to znanje i iskustvo upregnu i usmere kako bi se pouke i iskustva iz prošlosti naučila i proširila. Savet je pozdravio moju ponudu da podnesem izveštaj koji bi uticao na dalja razmatranja ovih pitanja od strane Saveta bezbednosti. Na svom sastanku od 26. januara 2004. godine pod naslovom „Postkonfliktno pomirenje na nacionalnom nivou: uloga Ujedinjenih nacija“, Savet bezbednosti me je pozvao da razmotrim, u ovom izveštaju, gledišta izražena u toj debati.⁴ Ovaj izveštaj podnosim u skladu sa tim zahtevima.

II Jačanje vladavine prava i tranzicione pravde nakon sukoba

2. Cilj ovog izveštaja je da istakne ključna pitanja i pouke u vezi sa iskustvima Organizacije u unapređivanju pravde i vladavine prava u konfliktnim i postkonfliktnim društvima.⁵ Naša iskustva iz protekle decenije jasno pokazuju da mir nije moguće učvrstiti neposredno po završetku sukoba, ili ga održati na duži rok, ako stanovništvo nije ubeđeno da se njegove žalbe mogu pozitivno rešiti uz pomoć legitimnih struktura za mirno rešavanje sporova i poštenih suđenja. Istovremeno, povećana ugroženost manjina, žena, dece, zatvorenika i pritvorenika, raseljenih lica, izbeglica i drugih, koja je očigledna u svim

konfliktnim i postkonfliktnim situacijama, nalaže izvesnu hitnost u nužnoj obnovi vladavine prava.

3. Međutim, pomoć ratom zahvaćenim društvima da ponovo uspostave vladavinu prava i da se suoče sa masovnim zločinima iz prošlosti – i to u uslovima uništenih institucija, iscrpljenih resursa, umanjene bezbednosti i traumatizovanog i podeljenog stanovništva – jeste zastrašujuć i često iscrpljujuć zadatak. On zahteva da se posveti pažnja mnoštvu nedostataka među kojima su nedostatak političke volje za reformama, nedostatak nezavisnosti institucija unutar pravosudnog sistema, nedovoljna domaća tehnička osposobljenost, nedostatak materijalnih i finansijskih sredstava, nedostatak poverenja javnosti u vlast, nedostatak zvaničnog poštovanja ljudskih prava i, šire, nedostatak mira i bezbednosti. Ujedinjene nacije su tokom godina stekle zavidno znanje noseći se sa svakim od ovih ključnih nedostataka. Odeljenja, agencije, programi i fondovi i specijalisti iz svih delova sistema su raspoređeni u mnogim tranzicionim, ratom zahvaćenim i postkonfliktnim društvima da bi pomogli u složenim, ali i životno važnim poslovima reforme vladavine prava i razvoja.

4. Naravno, u stvarima koje se tiču pravde i vladavine prava, malo truda na sprečavanju je neuporedivo delotvornije nego mnogo truda na lečenju. Iako su naponi Ujedinjenih nacija osmišljeni tako da stanovništvo u njima prepozna konkretan odgovor na njegovu preku potrebu za bezbednošću i suočavanjem sa teškim nepravdama iz vremena rata, glavni uzroci sukoba često ostaju po strani. A ipak, međunarodna zajednica može pomoći da se spreči povratak sukoba u budućnosti upravo tako što će pristupati uzrocima sukoba na legitiman i pravedan način. Mir i stabilnost mogu prevagnuti ako stanovništvo shvati da pitanja sa političkim nabojem, poput etničke diskriminacije, nejednakog pristupa bogatstvu i društvenim uslugama, zloupotrebe vlasti, uskraćivanja prava na

1 S/PV.4833.

2 S/PV.4835.

3 S/PRST/2003/15.

4 S/PRST/2004/2.

5 U odgovoru na zahtev predsednika Komiteta 34, generalni podsekretar za mirovne operacije je 25. novembra 2002. godine uputio pismo svim državama članicama u kojem je pružio informacije kako o dostupnom stručnom znanju i resursima, tako i o prazninama na tom polju.

imovinu ili državljanstvo i teritorijalnih sporova među državama, mogu biti rešavana na legitiman i pošten način. Posmatrano na ovaj način, sprečavanje je prvi imperativ pravde.

III Artikulacija zajedničkog jezika pravde Ujedinjenih nacija

5. Pojmovi kao što su „pravda“, „vladavina prava“ i „tranziciona pravda“ su ključni u razumevanju napora međunarodne zajednice da unapredi ljudska prava, oslobodi ljude od straha i nemaštine, reši imovinske sporove, pospeši privredni razvoj, podstakne odgovornu vlast i reši sukob mirnim putem. Oni služe za definisanje naših ciljeva i utvrđivanje naših metoda. Ipak, postoje brojne definicije i različita shvaćanja takvih pojmova čak i među našim najbližim partnerima na terenu. Na operativnom nivou, neki primećuju prilično podudaranje sa drugim srodnim pojmovima, poput reforme bezbednosnog sektora, reforme sudskog sektora i reforme vlasti. Slaganje u shvaćanju ključnih pojmova je neophodno za efikasan rad na ovom polju.

6. „Vladavina prava“ je pojam koji čini okosnicu misije Organizacije. On se odnosi na načelo vlasti prema kojem su sve osobe, institucije i subjekti, javni i privatni, uključujući i samu državu, odgovorni pred zakonima koji se javno proglašavaju i podjednako primenjuju, po kojim se nezavisno sudi i koji su saglasni sa međunarodnim normama i standardima za ljudska prava. On takođe pretpostavlja mere kojim se obezbeđuje pridržavanje načela suverenosti prava, jednakosti pred zakonom, podele vlasti, učešća u odlučivanju, pravne sigurnosti, izbegavanja proizvoljnosti i proceduralne i pravne transparentnosti.

7. Za Ujedinjene nacije, „pravda“ predstavlja ideal odgovornosti i pravednosti u zaštiti i potvrđi prava i u sprečavanju i kažnjavanju povreda zakona. Pravda podrazumeva obzir prema pravima optuženog, interesima žrtava i dobrobiti društva u celini. Ovaj pojam je ukorenjen u svim nacionalnim kulturama i tradicijama, i premda njegovo primenjivanje obično podrazumeva formalne sudske mehanizme, tradicionalni mehanizmi za rešavanje sporova su podjednako relevantni. Međunarodna zajednica već više od pola veka radi na kolektivnom artikulisanju suštinskih i proceduralnih zahteva u pogledu sprovođenja pravde.

8. Pojam „tranziciona pravda“, o kojem se raspravlja u ovom izveštaju, podrazumeva kompletan niz procesa i mehanizama povezanih sa nastojanjima društva da se suoči sa nasleđem masovnih zločina iz prošlosti kako bi obezbedilo odgovornost, zadovoljilo pravdu i postiglo pomirenje. Oni mogu obuhvatiti kako sudske tako i vansudske mehanizme, uključujući međunarodno angažovanje na različitim nivoima (koje, međutim, uopšte nije obavezno) i gonjenje, obeštećenje, potragu za istinom, reformu institucija i proveru i otpuštanje osoblja, s tim da se ovi mehanizmi mogu upotrebiti zasebno ili u kombinaciji jedan s drugim.

IV Zasnivanje pomoći na međunarodnim normama i standardima

9. Normativnu osnovu našeg rada na unapređenju vladavine prava čine sama Povelja Ujedinjenih nacija zajedno sa četiri stuba savremenog međunarodnog pravnog sistema: međunarodnog prava o ljudskim pravima,⁶ međunarodnog humanitarnog prava, međunarodnog krivičnog prava i međunarodnog izbegličkog prava. Tu je uključeno i mnoštvo standarda Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima i krivičnom

6 Već 1948. godine Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima je potvrdila da je priznanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava osnova slobode, pravde i mira. Slično tome, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, koji je ratifikovala 151 država, zahteva da čak i u toku vanrednog stanja načela zakonitosti i vladavine prava moraju biti poštovana. U pogledu suđenja, Pakt zahteva jednakost pred zakonom, pravično javno suđenje, pretpostavku nevinosti i određene minimalne proceduralne garancije. Organizacija je usvojila bezbroj ugovora, deklaracija, smernica i zbirki načela Ujedinjenih nacija da bi potanko definisala obaveze međunarodnih zajednica u vezi sa pravdom i vladavinom prava.

pravosuđu razrađenih u poslednjih pola veka.⁷ Ovi opšteprimenljivi standardi, usvojeni pod okriljem Ujedinjenih nacija, moraju stoga služiti kao normativna osnova u svim aktivnostima Ujedinjenih nacija sa ciljem podrške pravdi i vladavini prava.

10. Norme i standardi Ujedinjenih nacija su razrađeni i usvojeni od zemalja širom planete i prilagođeni kompletnim pravnim sistemima država članica bez obzira da li se oni zasnivaju na običajnom pravu, građanskom pravu, islamskom zakonu ili drugim zakonskim tradicijama. Kao takve, ove norme i standardi obezbeđuju legitimnost, što se ne može reći za izvezene domaće modele koji prečesto odražavaju više pojedinačne interese i iskustva donatora i pružalaca pomoći, nego najpreče interese i potrebe za pravnim razvojem zemalja domaćina. Ovi standardi takođe postavljaju normativne granice angažmana Ujedinjenih nacija, tako da, na primer, tribunal Ujedinjenih nacija ne mogu nikada dopustiti mogućnost smrtno kazne, mirovni sporazumi odobreni od Ujedinjenih nacija ne mogu nikada obećati amnestiju za genocid, ratne zločine, zločine protiv čovečnosti i gruba kršenja ljudskih prava; takođe, u slučajevima kada smo ovlašćeni da vršimo izvršne i sudske funkcije, organi pod rukovodstvom Ujedinjenih nacija se moraju skrupulozno pridržavati međunarodnih standarda za ljudska prava tokom suđenja.

V Utvrđivanje uloge mirovnih operacija Ujedinjenih nacija

11. Nisu sve mirovne operacije ovlašćene da se bave tranzicionom pravdom i aktivnostima u vezi sa vladavinom prava. Međutim, prelazne uprave na Kosovu

(Misija privremene uprave Ujedinjenih nacija na Kosovu) i u Istočnom Timoru (Prelazna uprava Ujedinjenih nacija u Istočnom Timoru/Misija podrške Ujedinjenih nacija u Istočnom Timoru) imaju neposrednu odgovornost za upravljanje sudstvom, policijom i zatvorskim službama. Druge, uključujući one u Salvadoru (Posmatračka misija Ujedinjenih nacija u Salvadoru) i Gvatemali (Verifikaciona misija Ujedinjenih nacija u Gvatemali), kao i operacije novijeg datuma u Obali Slonovače (Misija Ujedinjenih nacija u Obali Slonovače/Operacija Ujedinjenih nacija u Obali Slonovače), u Liberiji (Misija Ujedinjenih nacija u Liberiji) i na Haitiju (Stabilizaciona misija Ujedinjenih nacija na Haitiju), igraju važnu ulogu u oblasti vladavine prava i pravosuđa, što odražava povećanu pažnju koju Ujedinjene nacije posvećuju ovim pitanjima.

12. Na nivou Sedišta, podrška aktivnostima mirovnih operacija u vezi sa vladavinom prava i tranzicionom pravdom uključuje procenu potreba, planiranje misije, izbor i raspored specijalizovanog osoblja i pružanje smernica i podrške komponentama misije vezanim za vladavinu prava. Na terenu, cilj naših operacija je, između ostalog, jačanje domaćih institucija u oblasti pravosuđa i primene zakona, olakšavanje dijaloga na domaćem nivou o reformi pravosuđa, koordinacija međunarodne pomoći u obezbeđivanju vladavine prava, praćenje i izveštavanje o sudskim postupcima, obuka domaćeg pravosudnog osoblja, pomoć lokalnim organima zaduženim za reformu pravosuđa i pružanje saveta institucijama zemlje domaćina zaduženim za vladavinu prava. Naše operacije su pomogle domaćim vlastima da provere i izaberu policajce, sudije i tužioce, napišu nove ustave, revidiraju zakone, informišu i obrazuju javnost, razviju institucije ombudsmana i komisije za ljudska

⁷ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, na primer, obavezuje države ugovornice da „poštuju i da zajamče (...) prava priznata“ u Paktu, da „preduzmu potrebne korake (...) da se ostvare prava...“, uključujući obezbeđivanje prava na delotvornu žalbu zbog povrede, rešavanje o pravima lica koja ulažu žalbu od strane nadležne sudske, upravne i zakonodavne vlasti, kao i postupanje nadležne vlasti po svakoj žalbi koja se usvoji kao opravdana (Čl. 2.). Vladavina prava ne trpi samovolju u vršenju vlasti. Pakt stoga izričito zabranjuje samovoljno lišavanje života (Čl. 6.), hapšenje i pritvor (Čl. 9.), proterivanje iz sopstvene zemlje (Čl. 12.) i mešanje u privatni život, porodicu, stan ili prepisku (Čl. 17.). Pakt dalje garantuje pravičan i zakonit postupak u pogledu hapšenja i pritvora (Čl. 9.), zatvaranja (Čl. 10.), proterivanja (Čl. 13.) i pravično suđenje (Čl. 14.). Važno je da Član 26. priznaje jednakost svih pred zakonom i da svima daje pravo na jednaku zakonsku zaštitu bez ikakvog razlikovanja. Slično tome, pri ratifikaciji Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, države ugovornice se obavezuju da „preduzmu korake (...) u cilju postepenog obezbeđenja punog ostvarivanja prava priznatih (...) putem svih pogodnih sredstava...“ (Čl. 2.). Naravno, vladavina zakona je od podjednako vitalne važnosti za zaštitu ekonomskih i socijalnih prava, kao i za zaštitu građanskih i političkih prava. Da bi neki pravni sistem obezbedio pravdu i zaštitu vladavine prava, on mora uključiti ove fundamentalne norme i standarde.

prava, osnaže udruženja branilaca za krivična dela, ustanove pravnu pomoć, obrazuju institute za pravnu obuku i osposobe građansko društvo za kontrolu pravosudnog sektora. **Mirovne misije su takođe pomogle zemljama domaćinima da se suoče sa zloupotrebama ljudskih prava iz prošlosti osnivanjem tribunala, mehanizama za istinu i pomirenje i programa za obeštećenje žrtava.**

13. Ovako širok spektar aktivnosti bio bi zahtevan u bilo kojim okolnostima. Izazov je uvećan činjenicom da se od Ujedinjenih nacija često traži da planiraju aktivnosti u vezi sa vladavinom prava u okviru mirovnih operacija u izuzetno kratkom roku, na osnovu kratkih poseta zemlji domaćinu radi procene situacije i uz pomoć minimalnih ljudskih i finansijskih resursa. **S obzirom na ograničen broj službenika posvećenih pitanjima vladavine prava i tranzicione pravde, Ujedinjene nacije su raspete između potreba za planiranjem aktivnosti u vezi sa vladavinom prava u okviru novih misija, i istovremenog pružanja podrške takvim aktivnostima u okviru postojećih operacija.** Potreba da rukovodstva odgovarajućih službi obezbede resurse primerene sve većim zahtevima za podrškom mirovnim operacijama u pogledu vladavine prava jeste pitanje kojem će Sekretarijat uskoro morati da se posveti i da ga razmotri sa dužnom pažnjom. Nameravam da naložim Izvršnom komitetu za mir i bezbednost da prouči ova pitanja u smislu upućivanja predloga državama članicama za povećanjem ovih resursa.

VI Procena domaćih potreba i kapaciteta

14. U formulisanju preporuka Savetu bezbednosti, planiranju mandata i struktura misija i osmišljavanju programa pomoći, preko je potrebno da i Savet bezbednosti i sistem Ujedinjenih nacija pažljivo razmotre pojedine potrebe za vladavinom prava i pravdom u svakoj od zemalja domaćina. **Shodno tome, mi moramo proceniti mnoštvo različitih činilaca kao što su priroda osnovnog sukoba, volja strana u sukobu, istorijat masovnih zloupotreba, prepoznavanje ugroženih grupa poput manjina i raseljenih lica, položaj i uloga žena, položaj dece, uticaj mirovnih**

sporazuma na vladavinu prava i uslovi i priroda pravnog sistema, tradicija i institucija dotične zemlje.

15. Na žalost, pomoć koju međunarodna zajednica pruža u cilju vladavine prava nije uvek u skladu sa situacijom u zemlji. Naglasak je prečesto na stranim stručnjacima, stranim obrascima i rešenjima osmišljenim van zemlje, nauštrb trajnih poboljšanja i dugoročne osposobljenosti. Naravno, i domaći i međunarodni stručnjaci igraju vitalnu ulogu. Međutim, naučili smo da efikasan dugoročan pristup počinje temeljnom analizom domaćih potreba i kapaciteta radi maksimalnog mobilisanja stručnih znanja kojima zemlja raspolaže. **Ujedinjene nacije se sve više oslanjaju na domaće strategije procene i dogovaranja koje se izvršavaju uz aktivno i smisaono učešće domaćih zainteresovanih strana, uključujući rukovodioce pravosudnog sektora, građansko društvo, stručna udruženja, tradicionalne čelnike i ključne grupe, kao što su žene, manjine, raseljena lica i izbeglice.** U takvim slučajevima, domaća tela preuzimaju vođstvo u dijagnozi pravosudnog sektora mobilizujući domaće pravne stručnjake i predvođeci domaća dogovaranja i procene o tranzicionoj pravdi. U ovim procesima, Ujedinjene nacije mogu pomoći u organizovanju sastanaka, pružanju pravnih i tehničkih saveta, podsticanju učešća žena i tradicionalno isključenih grupa, izgradnji kapaciteta i mobilizaciji finansijskih i materijalnih resursa, s tim što će rukovođenje procesima i odlučivanje biti prepušteno domaćim zainteresovanim stranama.

16. Slično tome, najuspešnija iskustva sa tranzicionom pravdom zavise umnogom od kvantiteta i kvaliteta obavljenih razgovora u javnosti i sa žrtvama. **Rasprave na lokalnom nivou omogućuju bolje razumevanje dinamike sukoba u prošlosti, obrazaca diskriminacije i vrste žrtava. Mada je međunarodna zajednica povremeno nametala spoljna rešenja za tranzicionu pravdu, pojavljuje se tendencija ka većoj otvorenosti i dogovaranju koja se može uočiti na mestima kao što su Sijera Leone i Avganistan. Iako pouke ranijih napora ka tranzicionoj pravdi pomažu u osmišljavanju budućih, prošlost može poslužiti jedino kao smernica. Gotova rešenja su neprikladna. Umesto njih, treba se jednostavno koristiti iskustvima sa drugih mesta kao polazištem za razgovore i odluke na lokalnom nivou.**

VII Podrška domaćim pristalicama reformi

17. Konačno, nijedna reforma u cilju vladavine prava, obnova pravosuđa ili inicijativa za tranzicionu pravdu nametnuta od spolja, nema izgleda da bude uspešna ili održiva. Uloga Ujedinjenih nacija i međunarodne zajednice treba da bude u solidarnosti, a ne u supstituciji. Kao što je već rečeno, neophodno je da ovi naponi počivaju na smisaonom učešću javnosti uključujući pravne stručnjake, vlast, žene, manjine, ugrožene grupe i građansko društvo. Ma koliko da su brižljivo osmišljeni i elegantno zapakovani, bezbrojni unapred oblikovani ili uvezani projekti padaju na ispit iz reforme pravosudnog sektora. Razumevanje i podrška javnosti naporima ka domaćim reformama se ne mogu obezbediti bez akcija razvijanja svesti i obrazovanja javnosti i inicijativa za javnu diskusiju. U ovim procesima mora se čuti reč organizacija građanskog društva, domaćih udruženja pravnika, grupa za ljudska prava i zastupnika žrtava i ugroženih. Što je najvažnije, naši programi moraju prepoznati, podržati i ovlastiti domaće pobornike reformi. Stoga mirovne operacije moraju bolje pomoći domaće zainteresovane strane da izgrade svoju sopstvenu viziju reformi, svoj sopstveni program, svoj sopstveni pristup tranzicionoj pravdi i svoje sopstvene nacionalne planove i projekte. **Najvažnija uloga koju mi možemo odigrati je da olakšamo procese tokom kojih će razne zainteresovane strane razmatrati i naznačiti elemente plana svoje zemlje za suočavanje sa nepravdama iz prošlosti i obezbeđenje pravde u budućnosti, i to u skladu sa međunarodnim standardima, domaćim pravnim tradicijama i nacionalnim stremljenjima.** U tom poslu mi moramo naučiti da više poštujemo i podržimo lokalne vlasnike, lokalne čelnike i lokalne pristalice reforme, a da pritom ostanemo verni normama i standardima Ujedinjenih nacija.

18. Podršku reformama moraju zajednički gajiti sve grupe u društvu uključujući elitu, bivše borce i (nekriminalne) elemente bivših režima; takođe, svima njima moraju biti pružena uverenja da će biti zaštićeni od nezakonite i nepravdične osvete i ponuđena realna prilika da se reintegrišu u svoje društvo. Konačno, u postkonfliktnim situacijama i sredinama gde je razmatranje procesa tranzicione pravde u toku, žrtve dotične zemlje predstavljaju naročito važnu grupu. **U kreiranju i primeni mera tranzicione pravde Uje-**

dinjene nacije moraju proceniti i poštovati interese žrtava. Žrtve i organizacije koje govore u njihovo ime zavređuju najveću pažnju međunarodne zajednice.

VIII Prepoznavanje političkog konteksta

19. Mada strategije za delotvornu vladavinu prava obavezno poklanjaju pažnju pravnim i institucionalnim uslovima, dovoljna pažnja se takođe mora posvetiti političkim elementima. Ponovno uspostavljanje pravosudnih sistema, planiranje reformi vladavine prava i usaglašavanje procesa tranzicione pravde su aktivnosti od najvišeg javnog interesa. To su, dakle, nezaobilazne teme ozbiljnih javnih savetovanja i debata i pitanja koliko političke toliko i tehničke prirode. **Institucije koje primaju međunarodnu pomoć se ne mogu pravilno oceniti samo na osnovu njihove povećane efikasnosti, tj. bez razmatranja njihove predanosti ljudskim pravima ili odgovornosti njihovog javnog nastupanja. U nekim slučajevima, državna vlast je više zainteresovana da učvrsti svoju moć, nego da ojača vladavinu prava, pri čemu se ovo drugo često uočava kao pretnja prvom. Moji visoki predstavnici na terenu, kao takvi, moraju posvetiti dužnu pažnju podršci političkim aspektima reformi pravosuđa i vladavine prava.** Njihove dobre usluge mogu biti odlučujuće u obezbeđivanju političkog prostora za reformiste, zaštiti sprovođenja zakona od političkih zloupotreba i mobilizaciji resursa za jačanje pravosudnog sektora.

20. A ipak, međunarodna zajednica često potcenjuje količinu političke volje potrebnu za podršku delotvornoj vladavini prava u postkonfliktnim državama i ne investira dovoljno u javne rasprave o pitanjima reformi. Posledica toga je da se u strategijama i programima pomoći u vezi sa pravosuđem ponekad zanemaruje podrška usaglašavanju među važnim interesnim grupama o prirodi i tempu reformi i novim institucijama. I ovde Ujedinjene nacije imaju svoju ulogu. **Kao što podržavamo nacionalno dogovaranje putem izbora i referendumima, tako mi moramo podržati i olakšati nacionalno dogovaranje u određivanju nacionalnog kursa reformi tranzicione pravde i vladavine prava.**

21. Od podjednake važnosti je činjenica da se reforme u pravcu vladavine prava i aktivnosti vezane za tranzicionu pravdu odvijaju istovremeno sa održavanjem postkonfliktnih izbora i razvitkom krhkih mirovnih procesa. Pažljivo vremensko raspoređivanje takvih procesa

je od vitalne važnosti za njihov uspeh i legitimnost. **Pravda i mir nisu kontradiktorne sile.** Štaviše, kada im se pravilno priđe, one se uzajamno unapređuju i održavaju. **Dakle, nikad se ne postavlja pitanje da li se upošte treba baviti pravdom i odgovornošću, već kada i kako.** Ovo znači da treba shvatiti da se mirovne operacije Ujedinjenih nacija, sa nekim značajnim izuzecima, planiraju kao kratkoročne intervencije, dok su objašnjenje prošlosti, razvoj vladavine prava i gajenje demokratije dugoročni procesi. U strateškom planiranju kao takvom treba od početka voditi računa o potrebi za faznim sprovođenjem i međunarodnom podrškom u ovim oblastima, uključujući dugoročnu razvojnu pomoć po završetku misije.

22. S ovim u vezi, postavlja se pitanje pravovremenosti izbornih procesa. **Nedavna iskustva su pokazala da održavanje izbora bez valjane političke i bezbednosne pripreme, kao i prevremeno povlačenje, može preminirati nego olakšati proces izgradnje vladavine prava.** Međunarodna zajednica ponekad ipak stimuliše rane izbore u postkonfliktnim državama, u nastojanjima da pruži legitimitet političkim čelnicima, procesima i institucijama. Međutim, prerani izbori mogu u najboljem slučaju stvoriti samo našminkane **izborne demokratije.** U mnogim slučajevima izbori održani u restriktivnim bezbednosnim uslovima sprečavaju smisao učesće ključnih grupa, a u isto vreme izlažu ljude nepotrebnoj ličnoj opasnosti. U drugim slučajevima, kandidati i stranke iz starog političkog poretka, kojima nije stalo do demokratskih načela i ljudskih prava, koriste se preranim izborima da bi učvrstili svoju moć. **U najgorem slučaju, oni mogu radikalizovati politički diskurs i čak izazvati obnavljanje sukoba.**

IX Prihvatanje integralnih i komplementarnih pristupa

23. Naša iskustva potvrđuju da pristup vladavini prava i tranzicionoj pravdi u stilu „komad po komad“ neće dati zadovoljavajuće rezultate u naciji koja je zahvaćena ratom ili nosi ožiljke zverstava. **Delotvorne strategije u pogledu vladavine prava i pravde moraju biti sveobuhvatne i moraju angažovati sve institucije pravosudnog sektora, kako zvanične tako i nevladine, u razvoju i sprovođenju jedinstvenog strateškog plana za taj sektor na nivou nacije.** U takvim strategijama mora se obratiti pažnja na standarde pravde, na zako-

ne koji ih kodifikuju, na institucije koje ih sprovode, na mehanizme za njihovo praćenje i na ljude kojima se mora obezbediti pristup njima.

24. Ovo su teško stečene pouke decenijskog iskustva Ujedinjenih nacija sa radom na terenu. **Na primer, međunarodni naponi su ponekad usredsređeni na obnovu policijske službe, a da se pritom poklanja premalo pažnje drugim delovima sektora pravosuđa poput zakonodavnog rada, krivične prevencije, razvoja sudstva, pravnog obrazovanja, zatvorskih reformi, osposobljavanja organa krivičnog gonjenja, zaštite i podrške žrtvama, podrške građanskom društvu, regulisanja državljanstva i ličnih dokumenata i rešavanja imovinskih sporova.** A ipak, sve ovo je neophodno za vladavinu prava i sve je međuzavisno. Zanemarivanje jednog neizbežno dovodi do slabljenja drugog.

25. U drugim slučajevima, međunarodna zajednica požuri da prepiše određenu formulu za tranzicionu pravdu koja stavlja naglasak na krivično gonjenje ili kazivanje istine, a da prethodno ne pruži priliku žrtvama i domaćoj javnosti da razmotre to pitanje i postignu pravu ravnotežu. **Međunarodna zajednica mora posmatrati tranzicionu pravdu sa nivoa koji daleko prevazilazi sudove i tribunale.** Izazovi postkonfliktnih okruženja zahtevaju pristup koji uravnotežuje različite ciljeve, uključujući bavljenje odgovornošću, istinom i obeštećenjem, očuvanje mira i razvoj demokratije i vladavinu prava. U okviru sveobuhvatne strategije, treba posvetiti posebnu pažnju zlostavljanju grupa koje su najviše pogođene sukobom, kao što su manjine, stari, deca, žene, zatvorenici, raseljena lica i izbeglice, kao i preduzimanju posebnih mera za njihovu zaštitu i obeštećenje kroz sudske procese i procese pomirenja. Na primer, mere zaštite dece mogu uključiti odredbe o saslušanju iza zatvorenih vrata, unapred snimljenim svedočenjima, videokonferencijama i upotrebi pseudonima radi skrivanja identiteta dece svedoka.

26. **Tamo gde postoji potreba za tranzicionom pravdom, strategije moraju biti holističke i posvetiti celovitu pažnju pojedinačnim slučajevima krivičnog gonjenja, obeštećenja, traganja za istinom, institucionalnih reformi, provere i otpuštanja sa posla ili prigodnoj kombinaciji takvih slučajeva.** Uz pomoć planiranja i savetovanja, Ujedinjene nacije moraju predvideti međusobno dejstvo različitih mehanizama tranzicione pravde kako bi sprečile njihovo sukobljavanje. Na primer, danas je opšte prihvaćeno gledište da komisi-

je za istinu mogu biti pozitivna dopuna krivičnim tribunalima, kao što primeri Argentine, Perua, Istočnog Timora i Sjevera Leonea naznačuju. Što se tiče Istočnog Timora, Odeljenje za ozbiljna krivična dela je radilo u tesnoj vezi sa Komisijom za prihvatanje istinu i pomirenje, kao što je i predviđeno Uredbom br. 2001/10 Prelazne uprave Ujedinjenih nacija u Istočnom Timoru koja je odredila okvire njenih nadležnosti.

X Popunjavanje praznina u vladavini prava

27. U postkonfliktnim okruženjima, zakonodavni okviri često ispoljavaju nagomilane znake zanemarivanja i političkog zastranjivanja, sadrže diskriminatorne elemente i retko zadovoljavaju zahteve međunarodnih standarda u vezi sa ljudskim pravima i krivičnim pravom. Zakoni doneti po hitnom postupku i izvršni dekreti su svakodnevna pojava. Ako odgovarajući zakoni i postoje na papiru, može se desiti da šira javnost ne zna za njihovo postojanje, a da zvanični akteri nemaju ni znanje ni sredstva za njihovu primenu. Uobičajeno je da su domaće sudstvo, policija i kaznenopopravni zavodi lišeni ljudskih, finansijskih i materijalnih resursa potrebnih za njihov pravilan rad. Njima takođe često nedostaje legitimitet, jer su ih sukob i zloupotrebe pretvorili u instrument represije. Takve situacije redovno karakteriše obilje oružja, rasprostranjeno seksualno nasilje i nasilje prema ženama, eksploatacija dece, progon manjina i ugroženih grupa, organizovani kriminal, šverc, trgovina ljudima i druge kriminalne radnje. U takvim situacijama, organizovane kriminalne grupe su često bolje snabdevene resursima od lokalnih vlasti i bolje naoružane od lokalnih organa reda i mira. Obnavljanje uloge i legitimiteta nacionalnih institucija je dugotrajan poduhvat. Međutim, ne može se odlagati hitan rad na ponovnom uspostavljanju lične bezbednosti, ljudskih prava i vladavine prava. Ujedinjene nacije stoga često primaju pozive da svojim operacijama popune ove praznine u vladavini prava.

28. Štaviše, u nekim slučajevima, suočavamo se sa teškoćama u sprovođenju operacija tamo gde mehanizmi krivičnog pravosuđa uopšte ne funkcionišu. U takvim situacijama, čuvari mira zatiču prestupnike u trenutku činjenja ozbiljnih krivičnih dela koja predstavljaju pretnju civilima i samoj mirovnoj operaciji.

Karakteristično je da vojnim učesnicima u mirovnim operacijama nedostaju obuka, stručnost i resursi da bi mogli da se nose sa takvim situacijama. Istovremeno, civilni učesnici mirovnih operacija, uključujući policiju, često se raspoređuju sa zakašnjenjem i retko su ovlašćeni da preduzimaju izvršne radnje, npr. hapšenje. Baš takvo bezvlašće može ozbiljno podreti napore čitave mirovne operacije. S obzirom na ove realnosti, mi moramo, zajedno sa državama članicama, preispitati naše trenutne strategije za zadatak koji nam je često poveren, naime, popunjavanje praznina u vladavini prava, pri čemu moramo preispitati i ulogu, osposobljenost i obaveze vojnih i civilnih policijskih komponenti.

29. U nekim od situacija gde je ovaj problem najakutniji, civilna policija koja učestvuje u mirovnoj misiji je ovlašćena da preduzima izvršne radnje, uključujući hapšenje i pritvaranje. Mada u većini slučajeva civilna policija Ujedinjenih nacija pruža operativnu podršku i savete, i nema ovlašćenja da preduzima izvršne radnje, njene odgovornosti postaju sve složenije. U svakom slučaju, ona igra centralnu ulogu u obnavljanju vladavine prava i stoga zaslužuje kvalitetniju podršku i veće resurse. Samo prisustvo organa reda i mira na ulicama posle sukoba može znatno smanjiti broj pljački, zlostavljanja, silovanja, krađa i ubistava. Dvadesetogodišnje iskustvo Ujedinjenih nacija pokazuje da bi ozbiljno preispitivanje u ovoj oblasti bilo od koristi i pomoglo nam da razmotrimo načine da pojačamo svoje napore.

30. Međutim, kao što je već rečeno, iako policijske intervencije u postkonfliktnim okruženjima predstavljaju presudnu komponentu kontinuiteta vladavine prava, one moraju postati deo paralelne podrške institucijama i funkcijama pravosudnog sistema. Davanje širih ovlašćenja policiji (ili Civilnoj policiji Ujedinjenih nacija) da vrši hapšenja ne može se smatrati doprinosom vladavini prava ako pritom ne postoje savremeni zakoni, humani i propisno opremljeni i kontrolisani pritvorski objekti za boravak uhapšenika, funkcionalno sudstvo koje će im suditi zakonito i ekspeditivno i advokati koji će ih predstavljati. Poslednjih godina učinjen je napredak u popunjavanju takvih praznina, uključujući izvestan broj projekata posvećenih razvoju tranzicionih zakona, smernica i mehanizama za sprovođenje politike vladavine prava, a u skladu sa preporukama sadržanim u izveštaju Panela za mirovne operacije Ujedinjenih

nacija.⁸ Mnogi od ovih mehanizama biće kompletirani tokom sledećih meseci.

31. Osnivanje nezavisnih nacionalnih komisija za ljudska prava je jedna od komplementarnih strategija koje obećavaju u pogledu pomoći u obnavljanju vladavine prava, rešavanju sporova mirnim putem i zaštite ugroženih grupa tamo gde pravosudni sistem još uvek ne funkcioniše u potpunosti. Mnoge od njih su osnovane u konfliktnim i postkonfliktnim društvima, sa mandatima koji obuhvataju kvazisudske funkcije, rešavanje sukoba i programe zaštite. Među novijim primerima su nacionalne institucije za ljudska prava Avganistana, Ruande, Kolumbije, Indonezije, Nepala, Šri Lanke i Ugande, od kojih danas svaka igra važnu ulogu u ovom pogledu. Ujedinjene nacije takođe sve češće pokreću vanredne istražne mehanizme poput *ad hoc* međunarodnih istražnih komisija osnovanih da sagledaju ratne zločine na mestima kao što su bivša Jugoslavija, Ruanda, Burundi i Istočni Timor.

32. Pored toga, strategije ubrzanog povratka na vladavinu prava moraju biti spojene sa planovima za reintegraciju raseljenih lica i bivših boraca. Procesi razoružanja, demobilizacije i reintegracije su među ključnim u izlasku iz sukoba i povratku u normalno stanje. U stanovništvima traumatizovanim ratom, ovi procesi su među najvidljivijim znakovima postepenog povratka mira i bezbednosti. Slično tome, moraju postojati ozbiljni programi za povratak raseljenih lica. Potrebno je ohrabrivati osmišljene amnestije koje mogu pospešiti povratak i reintegraciju obeju grupa, mada, kao što je već rečeno, njima se nikada ne smeju oprostiti genocid, ratni zločini, zločini protiv čovečnosti i teška kršenja ljudskih prava.

33. Konačno, neophodno je preduzeti bolje zaštitne mere da bi se obezbedilo da intervencije planirane da zaštite ugrožene i zlostavljane grupe, uključujući žene i decu, ne budu te koje će dovesti do njihovog daljeg zlostavljanja. U takvim situacijama, žene su često žrtve porodičnog nasilja u kući i ciljanog nasilja u javnom životu. Bavljenje rasprostranjenim seksualnim zlostavljanjem, eksploatacijom i traumatizacijom ovih grupa u konfliktnim i postkonflikt-

nim situacijama zahteva posebno znanje, sredstva i mehanizme kako pripadnici snaga reda i mira i čuvari mira koji su sa njima u dodiru ne bi nehotice doprineli njihovoj patnji, ili je čak i uvećali. Takođe je od presudne važnosti da oni koji nastoje da ih zlostavljaju ili eksploatišu budu pozvani na odgovornost. I zaista, ako vladavina prava išta znači, ona znači da niko, uključujući čuvare mira, nije iznad zakona. Iz ovog razloga, ja sam izdao bilten o posebnim merama zaštite od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (ST/SGB/2003/13) koji navodi minimalne standarde ponašanja koji se očekuju od celokupnog osoblja Ujedinjenih nacija, kao i potrebne mere radi sprečavanja seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja.

XI Razvoj domaćih pravosudnih sistema

34. Mada je međunarodna zajednica obavezna da postupa direktno u cilju zaštite ljudskih prava i bezbednosti ljudi tamo gde sukob podriva ili sprečava domaće napore ka vladavini prava, dugoročno gledano nikakve *ad hoc*, privremene ili spoljne mere ne mogu nikada zameniti funkcionisanje domaćeg pravosudnog sistema. Zato je već decenijama jedan broj tela Ujedinjenih nacija angažovan na pomoći zemljama da ojačaju domaće pravosudne sisteme u skladu sa međunarodnim standardima.

35. U delotvornim strategijama za razvoj domaćih pravosudnih sistema posvećuje se dužna pažnja zakonima, procesima (kako formalnim tako i neformalnim) i institucijama (zvaničnim i nezvaničnim). Zakonodavstvo koje je u skladu sa međunarodnim pravom za ljudska prava i koje odgovara trenutnim potrebama i realnostima zemlje je osnovno. U institucionalnom jezgru sistema zasnovanih na vladavini prava nalazi se jako sudstvo, koje je nezavisno i dovoljno ovlašćeno, finansirano, opremljeno i obučeno da bi moglo da brani ljudska prava u sprovođenju pravde. Od podjednake važnosti su druge institucije pravosudnog sektora uključujući zakonite policijske službe, humane zatvorske službe, pravično krivično gonjenje i sposobna udruženja branilaca za krivična dela (koje su često zaboravljene, ali vitalne institucije). Izvan dome-

8 V. A/55/305-S/2000/809.

na krivičnog prava, takvim strategijama se takođe moraju obezbediti delotvorni pravni mehanizmi za rešavanje građanskih parnica i sporova uključujući imovinske sporove, prigovore u oblasti upravnog prava, zahteve u vezi sa nacionalnošću i državljanstvom i druga ključna pitanja koja se javljaju u postkonfliktnim okruženjima. Moraju se uspostaviti sistemi maloletničkog pravosuđa koji će se pobrinuti da se sa decom koja su u sukobu sa zakonom postupa pravilno i u skladu sa priznatim međunarodnim standardima maloletničkog pravosuđa. Institucije pravosudnog sektora moraju voditi računa o jednakosti žena i uključiti i ovlastiti žene u okviru reforme sektora. Pravno obrazovanje i obuka i pomoć u organizovanju pravnih profesija, uz doprinos advokatskih komora, jesu važni katalizatori za održiv razvoj u pravnoj oblasti.

36. Naši programi takođe moraju olakšati pristup pravdi radi uklanjanja uobičajenih prepreka po pitanjima kulture, jezika, ekonomije, logistike i jednakosti polova. Programi pravne pomoći i javnog zastupanja su neophodni u ovom pogledu. Štaviše, dok je pažnja usredsređena na razvoj formalnog pravosudnog sistema koji funkcioniše efikasno i u skladu sa međunarodnim standardima, od presudne važnosti je i razmotriti sredstva kojim će se obezbediti funkcionisanje komplementarnih i manje formalnih mehanizama, i to u najkraćem mogućem roku. Nezavisne nacionalne komisije za ljudska prava mogu odigrati vitalnu ulogu u utvrđivanju odgovornosti, ispravljanju nepravdi, rešavanju sporova i pružanju zaštite u periodu tranzicije. Slično tome, mora se posvetiti dužna pažnja starosedelačkim i neformalnim tradicijama u deljenju pravde i rešavanju sporova i pomoći da one nastave da igraju svoju često vitalnu ulogu, ovaj put u skladu kako sa međunarodnim standardima, tako i sa lokalnom tradicijom. Ako se one negde ignorišu ili odbace, veliki deo stanovništva može ostati bez pristupa bar nekoj vrsti pravde. Naročito u postkonfliktnim okruženjima, ugrožene, izdvojene, progonjene i marginalizovane grupe moraju takođe biti angažovane u razvoju sektora i imati koristi od institucija čija je izgradnja u toku. U takvim okolnostima značajne su mere kojima će se obezbediti jednakost polova u institucijama pravosudnog sektora. Što se tiče dece, takođe je važno podržati nastajuće institucije za zaštitu dece i maloletničko pravosuđe, između ostalog u cilju razvoja alternativa pritvaranju i unapređenja zaštite dece od strane institucija pravosudnog sektora.

37. Novija domaća iskustva sugerišu da se ovi složeni ciljevi najlakše postižu definisanjem domaćeg procesa u skladu sa domaćim planom pravosuđa kojim rukovode posebno izabrane nezavisne domaće institucije kao što su pravosudne ili pravne komisije. Naša podrška takvim procesima i telima može pomoći da razvoj ovog sektora bude adekvatan u smislu resursa, koordinacije i usaglašenja sa međunarodnim standardima, kao i da bude u domaćem vlasništvu i pod domaćim rukovođenjem. Tamo gde je ovo dopunjeno sadržajnom podrškom osposobljavanju u okviru pravosudnog sektora, intervencije naših operacija imaju najveće izgleda da doprinesu održivim poboljšanjima u domenima pravosuđa i vladavine prava.

XII Korišćenje iskustava *ad hoc* krivičnih tribunala

38. Tokom prošle decenije Ujedinjene nacije su osnovale ili pomogle da se osnuje niz specijalnih krivičnih tribunala. One su time nastojale da pomognu postizanje izvesnog broja ciljeva uključujući izvođenje pred lice pravde osoba odgovornih za ozbiljna kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava, zaustavljanje takvih kršenja i sprečavanje njihovog ponavljanja, obezbeđenje pravde i vraćanje dostojanstva žrtvama, evidentiranje prošlih događaja, unapređenje nacionalnog pomirenja, ponovno uspostavljanje vladavine prava i doprinos vraćanju mira. U tu svrhu se pojavio niz institucionalnih modela. Među njima su *ad hoc* međunarodni krivični tribunali osnovani od strane Saveta bezbednosti kao sporedni organi Ujedinjenih nacija za bivšu Jugoslaviju (Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju) i Ruandu (Međunarodni krivični tribunal za Ruandu); mešoviti tribunal za Sijera Leone, osnovan kao sud zasnovan na ugovoru; mešoviti tribunal za Kambodžu, predložen na osnovu specijalnog domaćeg zakona donetog u skladu sa ugovorom; mešoviti tribunal (strukturiran kao „sud unutar suda“) u obliku Specijalnog veća u Državnom sudu Bosne i Hercegovine; Panel sa izvršnim nadležnostima za ozbiljna krivična dela u Istočnom Timoru, osnovan od strane Prelazne uprave Ujedinjenih nacija u Istočnom Timoru; usluge međunarodnih sudija i tužilaca u sudovima na Kosovu, u skladu sa odredbama Misijske privremene uprave Ujedinjenih nacija na Kosovu; i Komisija za istragu nelegalnih grupa i tajnih bezbednosnih organizacija u Gvatemali, koja će biti osnovana na osnovu spora-

zuma između Ujedinjenih nacija i Gvatemale kao međunarodna istražna/tužilačka jedinica koja radi u skladu sa domaćim zakonima Gvatemale. Razgovori o detaljima sporazuma su u toku.

39. Krivična suđenja mogu imati važnu ulogu u transnacionalnim kontekstima. Ona izražavaju javnu osudu kriminalnog ponašanja. Ona mogu utvrditi neposrednu odgovornost počinilaca i donekle pružiti pravdu žrtvama tako što će im dati priliku da vide kako njihovi bivši mučitelji odgovaraju za svoja zločuda. Ona takođe mogu pomoći žrtvama da povrate svoje dostojanstvo u meri u kojoj njihova relevantna pravila procedure dozvoljavaju žrtvama da izlože svoja gledišta i interese tokom suđenja. Krivična suđenja takođe mogu doprineti većem poverenju javnosti u sposobnost i rešenost države da sprovede zakon. Ona takođe mogu pomoći društvima da ostave period sukoba za sobom uz pomoć detaljne i dobro potkrepljene dokumentacije određenih incidenata i događaja. Ona mogu pomoći da se delegitimišu ekstremni elementi, obezbediti njihovo uklanjanje iz domaćih političkih procesa i doprineti povratku uljudnosti i mira i odvratanju. Ipak, postizanje i uravnoteženje raznih ciljeva krivične pravde nije tako jednostavno, a tu je i mnoštvo prepreka u tranzicionim kontekstima koje ograničavaju doseg krivične pravde u pogledu resursa, broja predmeta koje treba obraditi ili ravnoteže političkih snaga.

40. Naravno, domaći pravosudni sistemi treba da budu prvo sredstvo u određivanju odgovornosti. Ali tamo gde su domaće vlasti nevoljne ili nesposobne da krivično gona počinitelje u zemlji, uloga međunarodne zajednice postaje odlučujuća. Osnivanje i rad međunarodnih i hibridnih krivičnih tribunala tokom poslednje decenije ovo upečatljivo ilustruje. Ovi tribunali predstavljaju istorijska dostignuća u utvrđivanju odgovornosti za ozbiljna kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava od strane civilnih i vojnih čelnika. Oni su dokazali da je moguće pružiti pravdu i efikasno voditi pravična suđenja na međunarodnom nivou u slučaju da zakažu domaći pravosudni sistemi. Što je još važnije, na njihovom primeru se vidi da međunarodna zajednica sve manje toleriše nekažnjavanje i amnestiranje i da sve više ide u pravcu stvaranja neke vrste međunarodne vladavine prava. Uprkos svojim ograničenjima i nesavršenosti, međunarodni i hibridni krivični tribunali su prome-

nili karakter međunarodne pravde i unapredili globalni karakter vladavine prava.

41. Prvi savremeni međunarodni krivični tribunali, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju i Međunarodni krivični tribunal za Ruandu, igraju odlučujuću ulogu u borbi za načela pravde u bivšoj Jugoslaviji i Ruandi. I zaista, da nema ovih tribunala, pravda bi uveliko nedostajala u zemljama kojima oni služe, kao i u zemljama na koje se odnose hibridni tribunali, a koji moraju biti priznati kao potomci prvobitnih tribunala. Oni su takođe načinili globalan doprinos razvojem bogate sudske prakse na polju međunarodnog krivičnog prava, čime su proširili i ojačali ovu glavnu potporu međunarodnog pravnog režima. Zahvaljujući njihovom radu, pravni napor da se počinioци pozovu na odgovornost će sada biti olakšani zahvaljujući pojašnjenjima u pogledu silovanja kao ratnog zločina i zločina protiv čovečnosti, elemenata genocida, definicije mučenja, prirode individualne krivične odgovornosti, doktrine o komandnoj odgovornosti i odgovarajućih kazni. Štaviše, oni pozitivno utiču na razvoj hibridnih tribunala na drugim mestima.

42. Naravno, ovaj napredak je postignut uz znatne troškove. Dva *ad hoc* tribunala su prerasla u velike institucije sa više od ukupno 2.000 radnih mesta i ukupnim budžetom koji prevazilazi četvrt miliona dolara – što iznosi preko 15 odsto od ukupnog redovnog budžeta Organizacije. Iako bi suđenja po pravnim slučajevima ovako složene prirode bila skupa za bilo koji pravni sistem – mada se uticaj i rezultati tribunala ne mogu meriti samo finansijskim pokazateljima – upadljiva razlika između troškova i broja obrađenih predmeta itekako navodi na važna pitanja. Zabrinutost u pogledu troškova i efikasnosti se takođe javlja u vezi sa slučajevima pred hibridnim tribunalima. U rešavanju ovih pitanja koja se odnose na izdatke, treba posvetiti veliku pažnju pri razmatranju potrebe da se obezbedi efikasan sistem zadovoljenja pravde.

43. Delimično zbog visokih troškova prvobitnih tribunala, finansijski mehanizmi mešovitih tribunala za Sijera Leone i Kambodžu se u potpunosti oslanjaju na dobrovoljne priloge. Dok održivost ovog mehanizma tek treba proveriti u odnosu na Vanredna veća, u slučaju Specijalnog suda za Sijera Leone moje sumnje u pogledu održivosti i bezbednosti rada finansiranog putem dobrovoljnih priloga su se obistinile. Nisu

prošle ni dve godine od kako radi, a Sud se suočio sa ozbiljnom finansijskom krizom, i to upravo u času kad je trebalo početi sa suđenjima.⁹ Svaki budući finansijski mehanizam kao takav mora obezbediti garantovan i stalan izvor sredstava potrebnih za postavljanje rukovodilaca i osoblja, ugovaranje usluga, kupovinu opreme i podršku istragama, krivičnim gonjenjima i suđenjima, i to tako da sve bude ekspeditivno. Zato je u ovim slučajevima oslanjanje na predviđene priloge i dalje važno. Rad sudskih tela ne može biti potpuno prepušten čudima dobrovoljnog finansiranja.

44. Lociranje tribunala za Jugoslaviju i Ruandu van zemalja u kojim su zločini počinjeni dalo im je priliku da izvuku korist iz svrsishodnijih operativnih uslova i pomoglo im u zaštiti njihove bezbednosti i nezavisnosti. Međutim, ako su bezbednost i nezavisnost osigurane u dovoljnoj meri, lociranje tribunala u dotičnim zemljama donosi niz krupnih koristi uključujući lakšu interakciju sa lokalnim stanovništvom, blizinu dokaza i svedoka i lakši pristup žrtava. Takav pristup omogućava žrtvama i njihovim porodicama da prisustvuju postupcima u kojima njihovi bivši mučitelji odgovaraju za svoja nedela. Lociranje u zemlji takođe uvećava doprinos *ad hoc* tribunala izgradnji domaćih kapaciteta time što im daje priliku da zaveštaju svoju fizičku infrastrukturu (uključujući zgrade, opremu i nameštaj) domaćem pravosuđu i da osposobe zaposlene u domaćem pravosuđu. U tribunalima lociranim u zemlji, međunarodno osoblje radi zajedno sa domaćim i stoga može pružiti obuku na poslu domaćim pravnicima, rukovodiocima i osoblju. Kada se takve pogodnosti kombinuju sa specijalnim merama za obaveštavanje javnosti i efikasnim tehnikama usavršavanja, one mogu ostaviti trajno nasleđe u dotičnim zemljama.

45. Pouke su takođe izvučene u vezi sa pravovremenim suđenjima. Mnogi osumnjičeni pred ova dva *ad hoc* tribunala su morali da provedu dugo vreme u pritvoru čekajući da im suđenje počne. U pogledu *ad hoc* međunarodnih tribunala, mnoga od tih suđenja su trajala veoma dugo pre nego što su završena, što je delom posledica složenosti krivičnog gonjenja u

vezi sa međunarodnim prekršajima. Pravilnici o postupku dvaju *ad hoc* međunarodnih tribunala su revidirani radi skraćivanja zastoja u radu. Kada je 1999. godine moja Ekspertska grupa preispitala ova dva *ad hoc* tribunala, ona je predložila mere kojim će se skratiti trajanje suđenja i ubrzati njihov završetak, kao i da sudije igraju aktivnu ulogu i kontrolišu postupak u znatnoj meri. Stoga je veoma poželjno da osobe koje su imenovane, izabrane ili postavljene za sudije međunarodnih i hibridnih tribunala već poseduju široko iskustvo u suđenjima za krivična dela, pre svega kao sudije. U tom cilju države bi trebalo da izvrše kategorizaciju zanimanja da bi se olakšalo upućivanje zaposlenih u njihovim pravosudnim organima na službu u međunarodnim sudovima ili tribunalima, s tim da im se staž u ovim institucijama prizna u potpunosti. Štaviše, suđenje u međunarodnim krivičnim postupcima je težak i stresan posao, što se vidi po broju slobodnih mesta koja se povremeno javljaju u dva *ad hoc* tribunala. Stoga je neophodno da samo osobe dobrog zdravlja budu imenovane, izabrane ili postavljene za sudije međunarodnih ili hibridnih tribunala. S tim u vezi, možda bi bilo korisno razmisliti o postavljanju starosne granice za sudije, kao što je to slučaj u mnogim domaćim pravosuđima.

46. Konačno, u postkonfliktnim zemljama, ogromnoj većini počinilaca ozbiljnih kršenja ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava nikad neće biti suđeno, bilo pred međunarodnim ili domaćim sudovima. Politika krivičnog gonjenja kao takva mora biti strateške prirode, zasnovana na jasnim kriterijumima, i mora uzeti u obzir društveni kontekst. Na očekivanju javnosti mora se odgovoriti delotvornom strategijom komunikacije. Moraju se ustanoviti programi kojima će se zaštititi i pomoći žrtve seksualnog nasilja i zlostavljane žene i zaštititi svedoci. U trenutku osnivanja svakog međunarodnog ili hibridnog tribunala u budućnosti, takođe je neophodno razmisliti, kao o jednom od prioriteta, o konačnoj strategiji izlaska i nasleđu koje se namerava ostaviti dotičnoj zemlji.

47. Štaviše, možda će biti potrebno ustanoviti druge mehanizme tranzicione pravde, poput onih o kojima

9 Moj zahtev za subvencijom Specijalnom sudu je odobren u iznosu od 16,7 miliona dolara, pod uslovom da sva sredstva iz redovnog budžeta odobrena Sudu budu vraćena Ujedinjenim nacijama po njegovom zatvaranju, naravno, ako u međuvremenu pristigne dovoljno dobrovoljnih priloga.

je bilo reći drugde u ovom izveštaju, da bi se prevladala urođena ograničenja procesa krivične pravde, to jest da bi se uradile stvari koje sudovi ne rade ili ih ne rade dobro – konkretno, pomoći da se zadovolji prirodna potreba rodbine žrtava da uđe u trag svojim voljenima i da razjasni njihovu sudbinu; obezbediti da žrtve i njihova rodbina dobiju naknadu za štetu koja im je naneta; zadovoljiti potrebu za punom, sveobuhvatnom istorijskom istinom o tome šta se desilo u periodu sukoba i zašto; raditi na nacionalnom pomirenju i ohrabriti pojavu umerenih snaga; i obezbediti uklanjanje iz pravosudnih i bezbednosnih sektora lica koja su tolerisala kršenja ljudskih prava ili su pomagala i podsticala represiju.

48. Na kraju, naponi da se počiniozi zloupotreba iz prošlosti pozovu na pravnu odgovornost nisu ograničeni samo na sudove zemalja u kojim su zločini počinjeni ili na same međunarodne tribunale. Poslednjih godina smo svedoci nezapamćenog broja predmeta po kojima se sudi u sudovima trećih zemalja po načelu univerzalnosti – prema ovom, do sada malo korišćenom elementu međunarodnog prava, neka krivična dela su tako teška da je u interesu svih zemalja da ih krivično gone. Takva univerzalna nadležnost je primenjena, sa nejednakim uspehom, u vezi sa slučajevima zloupotreba počinjenih u prošlosti u svim područjima. Naravno, ovaj vanredni oblik nadležnosti je sa pravom rezervisan za krivično gonjenje samo najozbiljnijih krivičnih dela, i to samo u slučajevima gde pravosudni sistem zemlje u kojoj su dela počinjena ne može ili neće da to uradi. Štaviše, njegova primena postavlja složena pravna, politička i diplomatska pitanja. Ipak, to je načelo koje je ukorenjeno u međunarodnom pravu i kodifikovano u instrumentima Ujedinjenih nacija i koje postoji kao potencijalno važno rezervno sredstvo u borbi međunarodne zajednice protiv nekažnjavanja. Kao takvi, eksperimenti sa univerzalnom nadležnošću izvedeni tokom poslednje decenije zaslužuju pažljivo preispitivanje i razmatranje, kako bismo mogli naći načine da ojačamo i sačuvamo ovo važno načelo pravde i odgovornosti.

XIII Podrška ulozi Međunarodnog krivičnog suda

49. Osnivanje Međunarodnog krivičnog suda je, bez sumnje, najznačajniji skorašnji događaj u dugoj borbi međunarodne zajednice za ideale pravde i vla-

davine prava. Rimski statut je stupio na snagu 1. jula 2002. godine, a sud već vrši značajan uticaj time što daje do znanja potencijalnim prekršiocima da im imunitet nije zagarantovan i time što služi kao katalizator u donošenju domaćih zakona protiv najtežih međunarodnih krivičnih dela. Već 94 zemlje su ratifikovale Rimski statut. Sada je od presudne važnosti da međunarodna zajednica obezbedi da ova institucija u povelju dobije sredstva, sposobnost, podatke i podršku koji su joj potrebni da ispita, krivično goni i izvede na suđenje one koji snose najveću odgovornost za ratne zločine, zločine protiv čovečnosti i genocid, i to u situacijama kad domaće vlasti ne mogu ili neće da to urade. Savet bezbednosti ima posebnu ulogu u ovom pogledu, s obzirom da je ovlašćen da ukazuje Međunarodnom krivičnom sudu na pojedine situacije i u slučajevima kada zemlje o kojima se radi nisu države potpisnice Statuta suda. Istovremeno, ja sam i dalje ubeđen da sve države članice Ujedinjenih nacija koje još nisu ratifikovale Rimski statut treba da krenu u tom pravcu što je pre moguće.

XIV Olakšavanje iznošenja istine

50. Komisija za istinu je drugi važan mehanizam za rešavanje zloupotreba ljudskih prava u prošlosti. Komisije za istinu su zvanična, privremena, nesudska istražna tela koja istražuju obrazac zloupotreba ljudskih prava ili humanitarnog prava počinjenih tokom određenog broja godina. Žrtva zauzima centralno mesto u pristupu ovih tela, a njihov rad se završava finalnim izveštajem o činjeničnim nalazima i preporukama. Do sada je osnovano preko 30 takvih komisija uključujući one u Argentini, Čileu, Južnoj Africi, Peru, Gani, Maroku, Salvadoru, Gvatemali, Istočnog Timoru i Sijera Leoneu. Komisije Salvadora, Gvatemale, Istočnog Timora i Sijera Leonea rade uz značajno učešće i podršku Ujedinjenih nacija, a misije Ujedinjenih nacija u Liberiji i Demokratskoj Republici Kongo su trenutno angažovane na podršci procesa savetovanja komisija za istinu u tim zemljama. Komisije za istinu imaju potencijal koji može biti od velike koristi u pomoći postkonfliktnim društvima da ustanove činjenice o kršenju ljudskih prava u prošlosti, da neguju odgovornost, sačuvaju dokaze, otkriju počinioce i preporuče odštetu i institucionalne reforme. One takođe mogu obezbediti žrtvama javnu tribinu sa koje se one mogu direktno obratiti

javnosti sa svojim ličnim pričama, a mogu i doprineti javnoj debati o tome kako se pomiriti sa prošlošću.

51. Među činiocima koji mogu umanjiti ove potencijalne koristi su nejakom građansko društvo, politička nestabilnost, strah žrtava i svedoka da svedoče, slab ili korumpiran pravosudni sistem, nedostatak vremena za izvođenje istraga, nedostatak javne podrške i nedovoljno finansiranje. Komisije za istinu koje su postavljene kao rezultat ishitrenog ili politizovanog postupka su neizbežno kompromitovane. Njih je najbolje oformiti putem konsultativnih procesa tokom kojih javnost iznosi svoja mišljenja o njihovom mandatu i odabiru njihovih članova. Da bi bile uspešne, one moraju biti suštinski nezavisne, a njihovi kriterijumi i način biranja članova moraju ulivati poverenje. Čvrste strategije javnog obaveštavanja i komuniciranja su neophodne da bi se ispunila očekivanja javnosti i žrtava i obezbedila verodostojnost i transparentnost. Osetljivost za položaj žena i puno razumevanje za žrtve polne i druge diskriminacije moraju biti njihov sastavni deo. Konačno, mnogim takvim komisijama će trebati jaka međunarodna podrška za rad, kao i poštovanje međunarodnih partnera za njihovu operativnu nezavisnost.

XV Provera javnih službi

52. Provera osoblja javnih službi radi otkrivanja pojedinaca povezanih sa zloupotrebama iz prošlosti je još jedna važna komponenta tranzicione pravde u vezi s kojom se pomoć Ujedinjenih nacija često traži. Postupci provere doprinose stabilnoj vladavini prava u postkonfliktnim zemljama. U Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Istočnom Timoru, Liberiji i sada na Haitiju od naših operacija je traženo da podrže procese provere na ovaj ili onaj način. Mi smo pomogli, na različite načine, da se izgrade profesionalni standardi, ustanove nadzorni mehanizmi i utvrde objektivni i zakonski kriterijumi. Provera je obično jedna formalna procedura sa ciljem otkrivanja i uklanjanja pojedinaca odgovornih za zloupotrebe, naročito onih iz policije, zatvorskih službi, vojske i sudstva. Licima pod istragom se saopštavaju optužbe protiv njih i pruža mogućnost da na njih odgovore pred telom koje rukovodi procesom provere. Optuženi obično imaju pravo da budu obavešteni u razumnom roku o slučaju koji se vodi protiv njih, pravo da ospore optužbe i pravo da se žale na nepovoljnu odluku

sudu ili drugom nezavisnom telu. Primena elemenata redovnog zakonskog postupka je ono što čini razliku između formalne procedure provere i masovnih čistki sprovedenih u nekim zemljama u vidu brojnih otpuštanja sa posla i diskvalifikacija zasnovanih na partijskoj pripadnosti, političkim stavovima ili povezanosti sa nekom od prethodnih državnih institucija, a ne na tome šta je pojedinac činio.

53. Mi smo izvukli mnoge pouke iz našeg rada na ovom polju. Prvo, u korišćenju legitimnih mehanizama provere, bez obzira da li su oni uspostavljeni u obliku upravnih ili kvazisudskih tela, treba imati obzira prema osetljivosti žrtava i ljudskim pravima osoba osumnjičenih za zloupotrebe. Drugo, treba se posavetovati sa građanskim društvom na vreme i redovno obaveštavati javnost. Treće, u procesima provere treba obratiti pažnju na tehničko znanje, objektivne kvalifikacije i integritet kandidata. Četvrto, treba pružiti proceduralnu zaštitu svim licima koja su predmet provere, bez obzira da li su već zaposlena ili tek konkurišu za posao. Konačno, takvi mehanizmi za koje se smatra da funkcionišu pravično, efikasno i u skladu sa međunarodnim standardima za ljudska prava, mogu odigrati važnu ulogu u učvršćivanju legitimiteta zvaničnih struktura, vraćanju poverenja javnosti i izgradnji vladavine prava. Oni stoga zavređuju međunarodnu tehničku i finansijsku podršku u slučaju potrebe.

XVI Pružanje odštete

54. Ujedinjene nacije se takođe bave pitanjem odštete žrtvama. Po završetku prvog Zalivskog rata, Komisija za obeštećenje Ujedinjenih nacija je obradila više od 2,5 miliona zahteva i isplatila više od 18 milijardi američkih dolara žrtvama iračke nezakonite invazije i okupacije Kuvajta. U Komisiji za ljudska pitanja u toku je proces izrade „osnovnih načela i smernica u vezi sa pravom žrtava kršenja međunarodnih ljudskih prava i humanitarnog prava na pravni lek i odštetu“. Dotle, u mirovnim operacijama širom planete, osoblje Ujedinjenih nacija pomaže državama da izrade programe odštete u vezi sa uobičajenim postkonfliktnim zahtevima, na primer zahtevima raseljenih lica i izbeglica u pogledu izgubljene imovine. I zaista, suočene sa rasprostranjenim kršenjima ljudskih prava, države su obavezne da deluju ne samo protiv počinilaca već i u ime žrtava – između ostalog

pružanjem odštete. Pružajući konkretan pravni lek, unapređujući pomirenje i vraćajući poverenje žrtava u državu, programi odštete za žrtve nepravde mogu dati efikasan i brz doprinos radu tribunala i komisija za istinu. Odšteta ponekad uključuje nematerijalne elemente kao što su zakonska prava žrtava, programi rehabilitacije žrtava i simbolične mere poput zvaničnih izvinjenja, spomenika i komemorativnih ceremonija. Povratak imovinskih prava, ili, gde ovo nije moguće, samo naknada, još jedan je uobičajen vid odštete u postkonfliktnim zemljama. Materijalna odšteta možda predstavlja najveći izazov, naročito kada se pruža u okviru masovnih vladinih programa. Koga uvrstiti među žrtve kojima treba isplatiti naknadu, koliki treba da bude iznos naknade, koje vrste štete treba pokriti, kako kvantifikovati štetu, kako uporediti i nadoknaditi različite vrste štete i kako razdeliti naknadu jesu neka od teških pitanja.

55. Žrtve verovatno neće biti zadovoljne samo jednim vidom odštete. Umesto toga, obično je potrebno osmisлити odgovarajuću kombinaciju odštetnih mera kao dopunu postupcima tribunala i komisija za istinu. Bez obzira na vrstu modela tranzicione pravde i odštetnih programa, potreba za pravdom i mirom zahteva da se nešto uradi na obeštećenju žrtava. I zaista, sudije tribunala za Jugoslaviju i Ruandu su same uočile ovo i predložile da Ujedinjene nacije razmisle o stvaranju jednog posebnog odštetnog mehanizma koji bi funkcionisao rame uz rame sa tribunalima.¹⁰

XVI Koordinacija naših napora

56. Tranziciona pravda i vladavina prava su široke i bitne oblasti kojima Ujedinjene nacije posvećuju pažnju već decenijama.¹¹ Van Ujedinjenih nacija, čak

i veći broj aktera je uključen u ovaj rad. U takvim okolnostima, efikasna koordinacija je posebno važna.

57. S tim u vezi, Izvršni komitet za mir i bezbednost Ujedinjenih nacija je 2002. godine odobrio konačni izveštaj *ad hoc* radne grupe za čitav sistem koja se bavi pristupom Organizacije pravdi i vladavini prava u mirovnim operacijama.¹² Radna grupa je ustanovila u okviru sistema Ujedinjenih nacija obilje resursa i znanja u pogledu vladavine prava,¹³ ali takođe i izvesne praznine.¹⁴ Ona je dala preporuke kako najbolje iskoristiti ove resurse i resurse drugih van Organizacije radi boljeg rešavanja pitanja vladavine prava u okviru naših operacija. Izveštaj Radne grupe predstavlja koristan spisak resursa koji su na raspolaganju unutar sistema i već se pokazao vrednim u koordinaciji naših napora. Sledeći korak je bilo osnivanje Mreže za vladavinu prava pri Sedištu; nju sačinjavaju specijalisti koji predstavljaju 11 odeljenja i agencija, a cilj joj je da olakša koordinaciju rada po pitanjima vladavine prava i da ojača našu podršku aktivnostima na vladavini prava u okviru mirovnih operacija. Ostaje mnogo toga da se uradi. Nama su potrebni dodatni instrumenti i mehanizmi za unapređenje pravde u pogledu žena. Još uvek ne postoji zajednička baza podataka o instrumentima, alatima, iskustvima i najuspešnijim postupcima koji su se nakupili u okviru sistema, a nema ni načina da se tome pristupi sa terena putem *web*-resursa. Razvoj takvih kapaciteta će biti u središtu naših budućih aktivnosti. Ove godine mi ćemo izaći sa jednim brojem novih alata politike vladavine prava, a takođe ćemo sazvati tehničke sastanke radi prikupljanja i analize relevantnih iskustava, među kojima će ove jeseni biti održan tehnički seminar o iskustvima sa tranzicionom pravdom. U pripremi su alati u vezi sa planiranjem pravosudnog sektora, tranzicionim krivičnim zakonima, osnovnom politikom prema krivičnom gonjenju za ozbiljna

10 v. S/2000/1063 i S/2000/1198.

11 Pitanje se nalazi na dnevnom redu Ujedinjenih nacija od 1993. godine pod naslovom „Jačanje vladavine prava“. U Milenijumskoj izjavi Ujedinjenih nacija, šefovi država i vlada priznaju kolektivnu odgovornost za preduzimanje svih mogućih napora ka jačanju vladavine prava i poštovanju svih međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda.

12 V. „Konačni izveštaj Izvršnog komiteta o Mirovnoj i bezbednosnoj radnoj grupi za razvoj sveobuhvatnih strategija vladavine prava za mirovne operacije“ od 15. avgusta 2002. godine koji je odobren 30. septembra 2002. godine od strane Izvršnog komiteta. U odgovoru na zahtev predsednika Komiteta 34, generalni podsekretar za mirovne operacije je 25. novembra 2002. godine uputio kopije izveštaja svim državama članicama.

13 Isto., aneks B.

14 Isto., aneks C.

krivična dela od strane hibridnih i domaćih organa, uputstvima o pristupima obrazovanju komisija za istinu, metodologijama kontrole pravnog sistema, revizijom pristupa pomirenju i uputstvima o proverama u javnom sektoru. Konačno, počelo je planiranje postavljanja *web*-resursa za tranzicionu pravdu.

58. Iako se od naših mirovnih misija ponekad traži da igraju ovu ulogu, koordinacija u okviru šire međunarodne zajednice, uključujući bilateralne i multilateralne donatore, agencije za pomoć, nevladine organizacije, privatne fondacije i Ujedinjene nacije, podjednako je značajan, mada još uvek u velikoj meri nerešen izazov. Nedovoljna koordinacija u ovom sektoru dovodi do dupliranja, rasipanja, praznina u pružanju pomoći i oprečnih ciljeva vezanih za pomoć i programe. Što je još gore, neusklađena intervencija međunarodne zajednice može poremetiti domaće planove u vezi sa pravosuđem time što će uzalud potrošiti dragoceno vreme domaćeg pravosudnog sektora i pojesti dragocene razvojne resurse.

59. **Da bi se ovi problemi rešili, od ključne važnosti je da se donatori, mirovne misije i sistem Ujedinjenih nacija posvete zajedničkom radu u okviru kolektivnih napora predvođenih ključnim akterima dotičnog građanskog društva i vlade.** Puka razmena informacija je nedovoljna. Štaviše, svi partneri bi trebalo da izrade zajedničku domaću procenu potreba, kapaciteta i želja i zajednički program tranzicione pravde, reforme pravosuđa i izgradnje vladavine prava.

XVIII Izgradnja našeg stručnog tima

60. Tokom niza godina, specijalizovano osoblje Ujedinjenih nacija je steklo značajno znanje i iskustvo pomažući postkonfliktnim zemljama da uspostave procese tranzicione pravde, obnove rasturene pravosudne sisteme i ponovo izgrade vladavinu prava. Međutim, s obzirom na velike (i sve veće) zahteve u ovoj sferi, njihov broj je nedovoljan za zadatak koji je pred njima. U takvoj situaciji, mi se sve više oslanjamo na znanje stručnjaka sa strane kao doprinos radu našeg stručnog osoblja. Međutim, brzo pronalaženje i raspoređivanje takvog osoblja je skopčano sa izvesnim problemima.

61. Prvi izazov je nedostatak osoblja koje poseduje kombinaciju stručnih znanja potrebnih da bi se mogao raditi ovakav posao u ime Ujedinjenih nacija. Takođe nedostaju odgovarajući kadrovi među civilnim policajcima, sudijama, tužiocima, pravnicima, zatvorskim rukovodiocima i tako dalje. Naravno, ima mnogo osoba koje su stručnjaci za svoj pravni sistem, svoje zakonodavstvo i svoj jezik. Međutim, takvo stručno znanje je od ograničene vrednosti u našim aktivnostima. **Ono što je potrebno jeste kombinacija stručnog znanja koje uključuje poznavanje normi i standarda Ujedinjenih nacija u sprovođenju pravde, iskustvo u postkonfliktnim okruženjima, razumevanje pravnog sistema zemlje domaćina (između ostalog običajnog prava, građanskog prava, islamskog zakona), poznavanje kulture zemlje domaćina, uvažavanje lokalnih kolega, sposobnost korišćenja jezika zemlje domaćina u radu i upućenost u razne pravne oblasti.**

62. Postoji, dakle, jasna potreba da se sačini pouzdan međunarodni spisak pojedinaca i institucija (uključujući spoljne partnere) koji zadovoljavaju gore navedene zahteve i kriterijume; cilj ovoga je da se omogući efikasno pronalaženje, proveru, regrutovanje, prethodna obuka i raspoređivanje na rad visokokvalitetnog osoblja, kao i da se postigne dogovor o efikasnom institucionalnom partnerstvu u našem radu u ovim oblastima. Mi bismo se mogli koristiti raznim spiskovima koje sastave i ažuriraju mnogi od naših partnera, a da pritom sami vršimo proveru i izbor.

63. Kada se pronade kvalifikovano osoblje, sledeći korak je obezbediti da ono izvuče korist iz ozbiljne i sistematske obuke pred raspoređivanje na radno mesto, pri čemu bi osnovni predmeti uključili sisteme i tradicije zemlje domaćina, funkcionisanje misije, norme i standarde koji će biti primenjeni i ponašanje kakvo se od njega očekuje. Ujedinjene nacije su razvile programe obuke i materijale za stručnjake za vladavinu prava u raznim oblastima. Druge međunarodne organizacije i institucije iz nekih država članica su uradile isto. Koordinacija napora u ovoj oblasti sa više sistematičnosti bi nam uveliko pomogla da pronademo, obučimo i brzo uposlimo kvalifikovano osoblje na podršci pravosuđu i vladavini prava u postkonfliktnim zemljama.

XIX Napredak u radu:

zaključci i preporuke

A. Preporuke u vezi sa pregovorima, mirovnim sporazumima i mandatima Saveta bezbednosti

64. U vezi sa mirovnim sporazumima i rezolucijama i mandatima Saveta bezbednosti, neophodno je sledeće:

(a) Posvetiti pažnju prvenstveno obnovi i poštovanju vladavine prava, kao i izričito naložiti podršku vladavini prava i tranzicionoj pravdi, naročito tamo gde je potrebna podrška Ujedinjenih nacija sudskim postupcima i postupcima gonjenja;

(b) Poštovati, citirati i primeniti konkretne međunarodne standarde u vezi sa pravičnošću, redovnim zakonskim postupkom i ljudskim pravima u sprovođenju pravde;

(c) Odbaciti svako odobravanje amnestije za genocid, ratne zločine ili zločine protiv čovečnosti, uključujući međunarodna krivična dela etničkih zločina, zločina protiv žena i seksualnih zločina, kao i obezbediti da nikakva prethodna amnestija te vrste ne predstavlja prepreku za krivično gonjenje pred bilo kojim sudom osnovanim ili pomaganim od strane Ujedinjenih nacija;

(d) Postarati se da Ujedinjene nacije ne osnuju ili neposredno učestvuju u bilo kom tribunalu koji predviđa smrtnu kaznu kao moguću sankciju;

(e) Zahtevati da svi sudski postupci, sudovi i krivična gonjenja budu verodostojni, pravični, u skladu sa utemeljenim međunarodnim standardima za nezavisnost i nepristrasnost sudstva, za efikasnost, nepristrasnost i pravičnost tužilaca, kao i za integritet sudskog procesa;

(f) Podjednako priznati i poštovati prava žrtava i okrivljenih lica u skladu sa međunarodnim standardima, pri čemu treba posvetiti posebnu pažnju grupama koje su najviše pogođene sukobom, a žrtve grupisati, između ostalog, kao decu, žene, pripadnike manjina, zatvorenike i raseljena lica; takođe, obezbediti posebne mere sa ciljem njihove zaštite i učešća u postupcima za rešavanje njihovih pritužbi;

(g) Uzeti u obzir specifičnosti posledica sukoba i odsustva vladavine prava po žene i decu, potrebu da se vodi računa o pravima žena u vezi sa obnavljanjem vladavine prava i tranzicionom pravdom, kao i potrebu da se obezbedi puno učešće žena;

(h) Izbegavati nametanje modela sa strane, kao i odobriti i finansirati procese procenjivanja nacionalnih potreba i nacionalnog dijaloga, uz smislaono učešće vlade, građanskog društva i ključnih nacionalnih grupacija u određivanju kursa tranzicione pravde i obnavljanja vladavine prava;

(i) Tamo gde su predviđeni mešoviti tribunali za podeljena društva, kao i u nedostatku jasnih garancija u pogledu realne ili procenjene objektivnosti, nepristrasnosti i pravičnosti domaćeg sudstva, treba razmisliti o mogućnosti da većinu sudija čine međunarodne sudije, s tim što treba uzeti u obzir stavove raznih nacionalnih grupacija kako bi se uvećala verodostojnost i pravičnost takvih tribunala u očima čitavog društva;

(j) Insistirati na punoj saradnji vlade sa međunarodnim i mešovitim tribunalima, uključujući predaju optuženih lica kada se to zahteva;

(k) Usvojiti integralan i sveobuhvatan pristup vladavini prava i tranzicionoj pravdi, uključujući ispravan redosled i vreme sprovođenja mirovnih procesa, procesa tranzicione pravde, izbornih procesa i drugih tranzicionih procesa;

(l) Obezbediti pružanje dovoljnih sredstava za povratak vladavine prava i uspostavljanje tranzicione pravde, uključujući ostvariv i održiv mehanizam finansiranja. Tamo gde će biti osnovani tribunali pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija, u ovo treba uključiti bar delimično finansiranje putem procenjenih doprinosa;

(m) Razmotriti obrazovanje nacionalnih komisija za ljudska prava kao dela tranzicionih aranžmana.

B. Preporuke u vezi sa sistemom Ujedinjenih nacija

65. Nameravam da naložim Izvršnom komitetu za mir i bezbednost, nadovezujući se na raniji rad njegovih radnih grupa, da predloži konkretne korake u vezi sa pitanjima razmatranim u ovom izveštaju, a u

cilju jačanja podrške Ujedinjenih nacija tranzicionoj pravdi i vladavini prava u konfliktnim i postkonfliktnim zemljama, kao i da razmotri, između ostalog, sledeće:

(a) Davanje predloga za poboljšanje aranžmana sistema Ujedinjenih nacija za podršku vladavini prava i tranzicionoj pravdi u konfliktnim i postkonfliktnim društvima;

(b) Vođenje računa o potrebama vladavine prava i tranzicione pravde tokom strateškog i operativnog planiranja mirovnih operacija;

(c) Ažuriranje postojećeg spiska smernica, uputstava i alata Ujedinjenih nacija na temu vladavine prava i kompletiranje tih materijala po potrebi;

(d) Predlaganje novih ili poboljšanih mehanizama sistema Ujedinjenih nacija, uključujući zajedničke baze podataka i zajedničke *web*-resurse, radi prikupljanja i razvoja najboljih postupaka, dokumentacije, uputstava, priručnika, smernica i drugih alata u vezi sa tranzicionom pravdom i razvojem pravosudnog sektora;

(e) Preispitivanje najboljih postupaka i izrada predloga za izvodljive mehanizme za koordinaciju vladavine

prava na nacionalnom nivou uz angažovanje institucija pravosudnog sektora, građanskog društva, donatora i sistema Ujedinjenih nacija;

(d) Izgradnju pristupa koji obezbeđuju da svi programi i politike podrške ustavnim, sudskim i zakonodavnim reformama promovišu jednakost polova;

(g) Sazivanje seminara na tehničkom nivou o iskustvima o vladavini prava i tranzicionoj pravdi iz svih delova sveta;

(h) Vršenje priprema za obrazovanje i održavanje savremene baze podataka koja sadrži spisak stručnjaka za pravosuđe i tranzicionu pravdu, s tim što će ona biti zasnovana na konkretnim kriterijumima, uključujući stručnjake oba pola koji dolaze iz raznih delova sveta, govore različite jezike i poseduju raznovrsno tehničko znanje, i biće uređena prema određenim stručnim oblastima;

(i) Organizovanje međuodeljenskih programa obuke osoblja o vladavini prava i tranzicionoj pravdi;

(i) Organizovanje sistematskih debriefinga osoblja angažovanog u operacijama u vezi s vladavinom prava i tranzicionom pravdom.

Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991.

IZJAVA SVEDOKA, 19. novembar 2003.

131-151 paragraf

Tužilac v. Miroslava Deronjića (IT-02-61)

F. Crvene beretke u Bratuncu 1992–1993.

131. Negde u drugoj polovini aprila došao je jedan mladić u uniformi, njegovo ime je bilo Predrag Spasojević. Došao je sa Aleksandrom Tešićem koji je živio u Ljuboviji, a radio u Bratuncu. Spasojević je imao ispod 30 godina i nosio je specijalnu uniformu – kombinizon koji je tada bio jako popularan. Predstavio se kao radnik Državne bezbednosti Srbije, DB-a Srbije. Sjećam se da mi je pokazao karticu. Ne bih vam mogao sada opisati tu karticu, ali bila je to kartica državne bezbednosti, DB-a. Kasnije sam saznao da je bio pripadnik Crvenih beretki. (Kaseta T000-2073, str. 43-44 engleskog transkripta)

132. U junu je podignut kamp Crvenih beretki u Skelanima, i viđao sam ga češće tamo. Znao sam da je bio njihov radnik i, zapravo, instruktor Crvenih beretki. On mi je rekao da je njegov zadatak uglavnom bio da sarađuje sa policijom. Ja se dobro sećam kada mi je rekao da je priroda njegovog posla takva da je uglavnom radio sa policijom. Ja sam rekao: „Dobro.“ On je rekao da je već bio u policiji i da se sa njima dogovorio da im pomaže. (Kaseta T000-2073, str. 45 engleskog transkripta)

133. Ja sam pratio malo njegov rad i mogu reći da je organizovao male grupe koje su trebale biti jezgro prvih paravojski u Bratuncu. Ja bih mogao reći da je on imao dobre kontakte i sa vojskom i sa armijom i

mogao sam vidjeti da su ga i jedni i drugi poštovali. (Kaseta T000-2073, str. 45 engleskog transkripta)

U junu 1992, možda je bio i juli, dobio sam informaciju da sam pozvan da sa komandantom Teritorijalne odbrane idem na sastanak sa Teritorijalnom odbranom u Bajinu Baštu. U obavjesti nije bilo informacije o čemu će se razgovarati na tom sastanku. Dotadašnji komandant Teritorijalne odbrane Momir Nikolić je napustio dužnost i otišao u Srbiju. Znači, u to vreme mi nismo imali komandanta. Tako da je Dragan Trišić, koji je bio jedan od najeminentnijih ljudi u to vreme – a ja mislim da je on bio načelnik TO-a – otišao sa mnom na taj sastanak u Bajinu Baštu. Sastanak je održan u prostorijama TO-a u kancelariji gospodina Jelića. To je onaj isti Jelić kojeg sam ja pomenuo kada sam opisivao dobrovoljce koji su dolazili u Bajinu Baštu. Sastanku je prisustvovao gospodin Franko Simatović, poznat kao Frenki. To je bio prvi put da sam ga sreo. (Kaseta T000-2087, str. 9 engleskog transkripta)

Znači, sastanku su prisustvovali delegacija iz Bratunca, koju smo činili ja i gospodin Trišić, i delegacija iz Zvornika, koju su činili Brano Grujić i Marko Pavlović, koji je bio komandant TO Zvornik. Ja znam da Marko Pavlović nije njegovo pravo ime, ali ne znam koje jeste. Također je bila delegacija iz Višegrada i verovatno neko ko je bio komandant višegradske brigade, ako je Višegrad imao brigadu u to vreme. A ime te osobe je bilo Vinko Pandurević. Sa njim je bio još jedan čovjek. Ja se ne sećam ko je to bio. Vjerovatno član civilnih struktura vlasti u Višegradu. Bila je još jedna delegacija iz Skelana. (Kaseta T000-2087, str. 9-10 engleskog transkripta)

136. **Gospodin Franko Simatović nam je rekao sledeće: rekao nam je da je sastanak organizovan zbog aktivnosti koje treba da se izvrše u našim opštinama. Rekao nam je da on i mi treba da izvršimo ono što je dogovoreno na najvišim nivoima vojnih, političkih i državnih krugova Republike Srpske i Srbije. I rekao nam je u čemu se sastojao zadatak. Rekao nam je da u svim tim opštinama, koje sam nabrojao, treba da se uspostave centri za obuku vojnika, sa instruktorima koji bi dolazili iz srpske policije. Sećam se da mi je rekao tada da su to bile jedinice specijalne policije u sastavu srpske policije. Ako se tačno sećam, on je pomenuo da je to bilo pod Trećom upravom Ministarstva unutrašnjih poslova. Ja se ne sećam da li je pomenuo konkretno Crvene beretke. Ali ubrzo nakon toga, saznali smo, ili shvatili smo, da su to bile tačno te jedinice.** (Kaseta T000-2087, str. 10-11 engleskog transkripta)

137. On nam je rekao da se od nas očekuje da obezbedimo logističku pomoć u formi, pre svega, obezbeđenja objekata gde se obuka trebala održavati; onda, regrutovanje vojnika koji trebaju ići na obuku; i, koliko možemo, obezbediti pomoć u formi vozila, goriva, što je uvek bilo potrebno, i tako dalje. Ali najviše, ono što ga je najviše interesovalo bilo je da se pronađu dobri i pogodni objekti za to. S obzirom da smo u to vreme već imali uspostavljenu Vojsku Republike Srpske, sećam se da je gospodin Pandurević postavio mnogo pitanja, a najviše ga je zanimalo ko će da komanduje tim trupama i koja će biti njihova pravila postupanja. **Onda, ja se sećam da nam je gospodin Franko Simatović rekao da je to posebna struktura kojom on komanduje, a da će svaki centar imati svog komandanta. Ali to, u svakom slučaju, ovo je bilo nešto posebno, posebna struktura pod njegovom komandom. On je rekao da je prirodno da će oni sarađivati sa vojskom Republike Srpske, ali da komande nižeg nivoa nemaju ovlašćenja nad ovim jedinicama.** Sećam se da je gospodin Pandurević bio skeptičan oko toga i da je rekao: „U redu, ako je to ono što je dogovoreno, ja ću to prihvatiti, ali ću proveriti sa višom komandom kako da mi postupamo u tim okolnostima.“ (Kaseta T000-2087, str. 11 engleskog transkripta)

138. On nam je rekao da bi mi na opštinskom nivou trebali regrutovati 20 do 30 najboljih mladića za obuku i da će instruktori i komandanti doći iz Srbije. Oni bi davali instrukcije i komandovali. Ja sam siguran da se razgovaralo i o nekim drugim tehničkim pitanjima,

kao što su lokacije, gde će to biti smešteno i tako dalje. Ali, glavni razlog tog sastanka je bio da nas upoznaju sa tim kakve će aktivnosti biti u našim opštinama i da mi treba da pružimo asistenciju. (Kaseta T000-2087, str. 11-12 engleskog transkripta)

Ubrzo zatim, nakon nekih 15 dana ili tako nešto, ja sam 139. dobio informaciju da je centar oformljen u Skelanima, a ubrzo nakon toga i u Višegradu i Rogatici. Na moje iznenađenje, preskočili su Bratunac. U to sam vreme već poznavao Dragana Spasojevića. Ja sam ga već poznavao i kasnije saznao da je imao svoje veze sa tom organizacijom. I ja se sećam kako mi je rekao da ćemo mi regrutovati mladiće iz Bratunca i obučavati ih u Skelanima, znači, centar je trebao biti u Skelanima, a mi smo trebali regrutovati 20 do 30 mladića. (Kaseta T000-2087, str. 12 engleskog transkripta)

U Bratuncu je već bio čovek, Perica Mitrović, koji je 140. došao prije Glogove, i ja sam čuo da je on iz policije u Beogradu, u Srbiji, i čuo sam da je, iako prilično mlad, penzionisan. Znači, on je došao u Bratunac negde sredinom aprila 1992. Perica Mitrović je bio često sa Predragom Spasojevićem. I jednom prilikom njih dvojica su mi rekli da su već razgovarali sa nekim mladićima iz Bratunca, oni su već završili svoju selekciju, i da su ti mladići pristali da idu u centar u Skelanima. Ja sam im rekao da se ja slažem sa tim i čak sam i pomenuo neka imena. Ja sam im rekao da za obuku u centru izaberu najmlađe, najposposobnije mlade ljude. (Kaseta T000-2087, str. 12 engleskog transkripta)

Tog leta, negde u julu ili avgustu, u Bratunac je 141. došao jedan čovek sa idejom koja mi se u početku činila prilično neverovatna. **Ideja je bila da se u Bratuncu sagradi vazдушna baza za mali aerodrom.** Sećam se da kad sam prvi put čuo tu ideju da mi je to zvučalo neverovatno, nemoguće. Ja tada nisam poznavao tog mladog čoveka. Kasnije smo postali dobri prijatelji. I kada mi je on to rekao, ja sam odgovorio: „Pa, ja moram pitati nekoga za ovo!“, i mi smo se dogovorili da idemo na Pale da se vidimo sa Mladićem. I dok smo se vozili prema Palama taj mladi čovek mi je rekao: „Pa naravno da moraš obavestiti Mladića, Miroslave. Međutim, ministarstvo tvoje države – Ministarstvo policije tvoje države se već složilo sa ovim.“ I kasnije sam vidio da je policija Republike Srpske pružila mnogo usluga i asistencija toj vazdušnoj bazi i pilotima. (Kaseta T000-2087, str. 12-13 engleskog transkripta)

142. Mladić je pristao da se baza sagradi, ali je rekao, i ja se jasno sećam toga, da nikom drugom neće biti dozvoljeno da komanduje tom bazom i da će on lično njom komandovati. Čovek sa kojim sam putovao je Miko Radivojević sa nadimkom Majki. Miko nije njegovo pravo ime. To ću saznati kasnije, Mladić je izdao naređenje po kojem je vazдушna baza bila pod njegovom komandom. Međutim, ja znam da, što se tiče borbenih letova i operacija, sve je to bilo pod komandom Frenkija. (Kaseta T000-2087, str. 13 engleskog transkripta)

143. Znači, tog leta smo formirali jedinicu u Bratuncu i piloti su bili tamo, rezervni piloti. A obzirom da u to vreme jugoslovenske vazdušne linije nisu funkcionisale, bilo je takođe i nekoliko pilota za komercijalne letove tamo kao i nekoliko tehničara otuda, iz JAT-a – Jugoslovenskog aviotransporta. Nekoliko lokalnih ljudi, uglavnom mehaničara, je takođe bilo u to uključeno. (Kaseta T000-2087, str. 13-14 engleskog transkripta)

144. Miko Radivojević mi je rekao šta je razlog za ovu aktivnost. Državna bezbednost je htela da pokrije područje Bratunca i srednje Podrinje i da ih koristi kao obaveštajni izvor, kao izvor prikupljanja obaveštajnih informacija. On je u to bio uključen, kao i ostali. Oni su u tom području vršili obaveštajne aktivnosti. Ljudi koji su dolazili da ga posete, drugi, bili su ljudi iz Srbije i bili su uključeni u prikupljanje informacija. (Kaseta T000-2087, str. 14 engleskog transkripta)

145. Pouzdanije informacije o strukturi Crvenih beretki i o načinu na koji su funkcionisale saznao sam početkom 1993. kada je uspostavljen njihov centar u Bratuncu. Mi, civilne vlasti, nismo bili obavešteni o uspostavljanju tog centra u Bratuncu. Jednog dana nas je komandant bratunačke brigade, koji se prezivao Vuksić, samo pozvao. Ja i predsednik Izvršnog odbora Rodoljub Đukanović smo otišli na sastanak. Znači, otišli smo tamo i našli Vuksića sa još dva čoveka koji su nosili fine uniforme. Jedan od te dvojice ljudi je rekao da se zove Vasilije Mijović i rekao je da je major u Državnoj bezbednosti, DB Srbije. Sećam se samo imena onog drugog čoveka, zvao se Njegoš. Ubrzo nakon toga je otišao iz Bratunca, i ne sećam ga se dobro. Znači, Vuksić i ova druga dvojica su nam objasnili da je izdato naređenje da se u Bratuncu uspostavi centar Crvenih beretki. Oni su odabrali objekat bez konsultacija sa nama. A taj objekat je bilo obdanište u Bratuncu, koje je u to vreme bilo zat-

voreno, nije radilo. Njima se zgrada dopala, pa su je odabrali da u njoj uspostave svoj centar. Rodoljub Đukanović i ja smo se složili bez postavljanja ikakvih pitanja. (Kaseta T000-2087, str. 15-16 engleskog transkripta)

Znači, centar je uspostavljen. Ja sam video da su oni dovezli iz Srbije vozila sa specijalnim oružjem, kao što su puškomitraljezi i tako dalje. Takođe su dovezli i džipove. Ubrzo nakon toga, stiglo je četiri ili pet mladića koji su bili instruktori. I kada se centar otvorio bilo ih je sedam do osam. Istog dana kad su ušli u Bratunac istukli su lokalnog policajca na mostu i njega sam odveo Tomi Kovaču da protestujem zbog toga. On mi je rekao da se već prije dogovorio sa policijom Republike Srpske, sa tamošnjim Ministarstvom i sa srpskom policijom. (Kaseta T000-2087, str. 16-17 engleskog transkripta)

Po njihovom dolasku, ja mislim da su iz Bratunca regrutovali oko sto ljudi koji će biti na obuci u centru. Znači, samo su instruktori bili ti koji su smešteni u zgradi, a vojnici i oni koji su bili na obuci su nakon završetka obuke za taj dan išli kući. Hrana se pripremala u tim prostorijama. Oni su imali svoju vlastitu kuhinju. I takođe su imali svoje vlastite službe, sekretaricu, razne službenike. (Kaseta T000-2087, str. 17 engleskog transkripta)

Dok su bili u Bratuncu prolazili su obuku, a obuka se uglavnom održavala na stadionu koji je odmah preko puta obdaništa. To je veliki stadion. I oni su u to vreme učestvovali u svim borbenim operacijama. U to vreme je veliki deo teritorije Bratunca bio pod kontrolom muslimanskih snaga, Kravica, Fakovići i tako dalje. Znači, proljeća 1993. grad je imao mnogo problema sa odbranom. Jedan je bio da se osvoji Čauš, uzvišenje u tom području. I kada su uspeli da ga osvoje bilo je nekoliko operacija vezanih za objekte u Kravici. Bile su dvije ili tri takve operacije. Nakon toga su učestvovali u nekoliko manjih operacija u tom području. I znam da su po naređenju Vrhovne komande otišli na ratište u Sarajevo. (Kaseta T000-2087, str. 17-18 engleskog transkripta)

Sve vreme koje su bili tamo – to sam saznao od lokalnih ljudi koji su bili članovi te jedinice – plaćalo ih je Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije. Ja takođe znam da je municija i specijalno oružje, posebno ono koje nismo imali, dovezeno iz Srbije, naime, oružje sa noćnim viziorom, sa infracrvenim zracima i tako

146.

147.

148.

149.

10|5

dalje. To je najsavremenija oprema dovezena iz Srbije. (Kaseta T000-2087, str. 18 engleskog transkripta)

Disciplina bosanskih Srba

150 Ubrzo po njihovom dolasku, izbio je konflikt između mene i jedinice, tako da sam ja obilazio čitavu republiku kako bih ih deportovao odande. I saznao sam mnogo detalja o jedinici. Saznao sam da je iza jedinice bila policija, a Tomo Kovač mi je čak to lično rekao. On je to potvrdio tokom razgovora kad je stigla delegacija s Ljubisavom Simićem da protestuje kod Momčila Krajišnika. Dakle, policija je bila iza svih njihovih aktivnosti, kao i general Mladić. Jednom sam uspeo da dobijem odluku o izbacivanju njih iz našeg kraja, a Mladić me je sprečio u izvršavanju ove odluke. Mijović, na primer, je otišao u komandu koja se nalazila u Crnom Vrh u blizu Han Pijeska, i tamo je video Mladića, kao i ostali oficiri, uključujući Živanovića. Tako da što se tiče odnosa između Mijovića i niže komande, Mijović je imao toliku moć

da je mogao da radi šta hoće. Drugom prilikom, on je čak prebio komandanta Bratunačke brigade. Saznao sam da je njihova komanda za to područje, dakle, područje centralnog Podrinja i Podrinja, bila na planini Tara, u hotelu Omorika. Znam da je Frenki često bio na Tari. Ne znam da li je tamo bio stalno jer ipak su oni učestvovali u drugim područjima, u operacijama na drugim ratištima. Takođe znam da je često ostajao u hotelu Evropa u Bajinoj Bašti. (Kaseta T000-2087, str. 18-19 engleskog transkripta)

Pored ovih njihovih aktivnosti, oni su učestvovali i u pljačkanju. Pljačkali su čak i vlasništvo Srba. Hapsili su Srbe i mučili ih. Mučenje je bilo veoma surovo. Ja sam ga lično doživeo, i ono je uključivalo elektro-šokove i teranje ljudi da pojedu kilogram soli dnevno. Postojao je ozbiljan slučaj sprovođenja discipline među Srbima, verovatno po naredbi nekoga iz Beograda. Ljude su jako tukli bejzbol-palicama. Video sam neke od njih, Neke ljude su terali da jedu papir zato što im se nisu dopale neke od njihovih izjava. (Kaseta T0002087, str. 19 engleskog transkripta) 151.

Milošević (IT-02-54) “Kosovo, Hrvatska, BiH” Iz transkripta audio-zapisa sa suđenja Slobodanu Miloševiću¹

Četvrtak, 17. april 2003.

Treskavica, juli 1995.

Zaštićeni svedok B-129

GLAVNO ISPITIVANJE: TUŽILAC NAJS

TUŽILAC NAJS: Možemo li, molim vas, da pređemo na privatnu sednicu.

(privatna sednica)

Sekretar: Sada smo na otvorenoj sednici.

SUDIJA MEJ: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Časni sude, nalazimo se na stranici 16 transkripta, paragraf 100. Svedoče B-129, možemo li da se vratimo na operaciju Treskavica iz juna i jula 1995. Jesu li Tigrovi bili poslani tamo?

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Koliko njih i sa kojom svrhom?

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Broj Tigrova na Treskavici je iznosio između 60 i 70. Njihov zadatak je bio da, zajedno sa jedinicom Državne bezbednosti kojom je komandovao Vaso Mijović, preseku muslimanske komunikacijske veze oko Sarajeva.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li vam je Arkan rekao ko mu je dao uputstva da Tigrovi treba to da urade?

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Arkan je obavestio mene i ceo štab o operaciji, mada je grupa išla direktno iz Erduta, ali je hteo da i mi budemo upoznati sa operacijom, a instrukcije mu je dala Državna bezbednost, kao što mi je on lično rekao i još mi je saopštio činjenicu da će jedinicu Državne bezbednosti da vodi Vaso Mijović.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Časni sude, ovu lokaciju možete naći u dokaznom predmetu 432, na dnu, desno i južno od Sarajeva. Ko su bili komandanti u operaciji Treskavica pod Vasom Mijovićem?

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Mislite na članove Srpske dobrovoljačke garde?

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da.

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Bili su to pukovnik Kajman, Major Mladen Šarac i kapetan Svetozar Pejović poznatiji kao “Peja”.

107

¹ Fond za humanitarno pravo je priređivač verzija transkripta na srpskom jeziku sa suđenja Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju

TUŽILAC NAJS – PITANJE: A da li je Jugoslav Simić imao kakvu ulogu?

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Da. Bio je zadužen za radio i telefonske veze između nas i štaba u Beogradu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Sada, Vaso Mijović je bio u DB-u. Jeste li ga videli u Beogradu?

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Da, jesam.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Je li dolazio u vaš štab u toku operacije?

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Dolazio je tokom operacije i neposredno pred početak operacije Treskavica. Tokom operacije na Treskavici, kad god bi bio u Beogradu svraćao bi da prenese informacije sa terena komandantu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Kako ste znali da je iz DB?

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Postojalo je pravilo da kada osoba iz DB-a dođe, ne treba da čeka ispred, već da se odmah uvede u štab i otprati do komandantove kancelarije, dok su drugi morali da najave svoj dolazak portiru koji je na dužnosti na poziciji 01 i jedino tako su mogli da uđu u štab.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Prema vašem znanju, da li je Arkan ikada i igde posetio Vasu Mijovića?

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Posetio ga je u kasarni u Belom Manastiru posle operacije „Oluja“ 1995. godine, tačnije u avgustu te godine.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Beli Manastir se nalazi u dokaznom predmetu 432, tabular 20, prema vrhu strane i oko pet inča od desne strane. **Da li su na Treskavici srbijanska DB i Tigrovi imali odvojene ili zajedničke komandne centre?**

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Imali su zajednički komandni centar. Čovek koji je bio zadužen za operaciju je bio Vaso Mijović. Naši oficiri su bili ispod njega, što znači da su bili odgovorni njemu, ali su zajedno išli u akciju.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: I kada ste kontaktirali centar, je li vam uvek odgovarao jedan od njih, ili nekad jedan, a nekad drugi čovek?

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Ja i štab smo imali jedino telefonsku liniju sa njima i obično se na drugoj liniji javljao Jugoslav Simić, a nekada je i Vaso Mijović lično znao da se javi na telefon.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Kako su bili plaćeni Tigrovi na Treskavici?

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Što se tiče njihovih plata, ja ne znam ništa. To se sve odigravalo na terenu.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li znate išta o tome da je, i ako jeste, novac dolazio iz štaba u Beogradu?

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Da li mislite na operaciju Treskavica ili uopšte?

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Ne, na Treskavicu.

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Ne znam ništa o tome.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: **Da li vam je Jugoslav Simić rekao išta po povratku u Beograd, o tome šta se dogodilo sa zarobljenicima u operaciji na Treskavici?**

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Molim vas recite preciznije.

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: **Rekao je da su pripadnici Državne bezbednosti mučili većinu zarobljenih Muslimana i nakon toga ih ubili.**

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Da li biste mogli na neki način da opišete neke metode mučenja koje su primenjene?

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: Da.

TUŽILAC NAJS – PITANJE: Molim vas precizno.

SVEDOK B-129 – ODGOVOR: **Ono šta mi je najviše ostalo urezano u sećanju je to da su jednom prilikom jednom zarobljeniku gurnuli flašu kroz anus.**

Izazovi tranzicione pravde

Presuđivanje istoriji: Istorijski zapis Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju

Richard Ashby Wilson¹

I DAJTE NAM PRAVDU, NE ISTORIJU

Sada, u zemlji zakona, samo zakon i ništa osim zakona ne može da prevlada.

Tzvetan Todorov²

Pravo će samo sebe diskreditovati ukoliko pokuša da dà odgovor na diskutabilno pitanje oko koga se i stavovi vrhunskih istoričara razlikuju.

Mark Osiel³

Ovaj članak preispituje ukorenjeno shvatanje da je deljenje pravde neuskладivo sa projektom pisanja adekvatnih istorijskih prikaza masovnih povreda ljudskih prava.⁴ Presude koje je izrekao Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju⁵ (MKSJ ili Tribunal) opovrgavaju pretpostavku koja dugo postoji u društveno-pravnoj nauci da sudovi nisu nadležni da iznose široka istorijska objašnjenja konflikata iz prošlosti. Stanovište da sudovi ne mogu da stvore prihvatljive slike masovnih zločina ima dva aspekta koja u svakom primeru mogu da se posmatraju odvojeno ili zajedno. Kao prvo, postoji shvatanje koje zastupaju pravници pozitivisti i neki liberali da sudovi ne bi trebalo da uzimaju kao svoju izričitu odgovornost

109

1 Richard Ashby Wilson je Gladstein profesor na Katedri za ljudska prava i direktor Instituta za ljudska prava na Univerzitetu Konektikat. Autor je knjiga *Maya Resurgence in Guatemala: Q'Eqchi' Experience* (Norman: Oklahoma University Press, 1995) i *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-apartheid State* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001). Bio je urednik ili jedan od urednika brojnih kolekcija o ljudskim pravima: *Human Rights, Culture and Context* (London: Pluto Press, 1997), *Culture and Rights* (Cambridge University Press, 2001), *Human Rights in Global Perspective* (Routledge, 2003) i *Human Rights and Terrorism* (Cambridge University Press, 2005). Trenutno radi na dugoročnoj istorijskoj studiji o humanitarizmu i međunarodnom humanitarnom pravu u devetnaestom i ranom dvadesetom veku. On je urednik časopisa *Anthropological Theory*, a nalazi se u uredničkim odborima u časopisima *Critique of Anthropology*, *Journal of the RAI* i *Human Rights Journal*.

Članak "Presuđivanje istoriji: Istorijski zapis Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju" objavljen je u časopisu *Human Rights Quarterly*, Univerziteta Džons Hopkins, br. 27, 2005.

2 Tzvetan Todorov, "Afera Touvier", u Richard J. Golsan (ed), *Memory, the Holocaust, and French Justice: The Bousquet i Touvier Affairs*, 114, 115 (Hanover, N.H and London: University Press of New England, 1996)

3 Mark Osiel, *Mass Atrocity, Collective Memory and the Law* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1997)

4 Prilikom pisanja ovog teksta, imao sam čast da razgovaram sa Ninom Bang-Jensen, Thomasom Bredholom, Kamarijem Clarkom, Tomom Cushmanom, Robertom Doniom, Saulom Dubowom, Jamesom Gowom, Zdenekom Kavanom i Máximom Langerom, kao i sa učesnicima razgovora i seminara na City University of New York, sastanka Udruženja za pravo i društvo 2004. godine, New School University, Yale University i University College London. Posebno se zahvaljujem Paulu Bettsu zbog njegovog predanog čitanja. Pomoćnik u istraživanju Matt Dickhoff je temeljito radio na slučaju Tadić; takođe zahvaljujem Joshui Jacksonu zbog napora koje je uložio u konačnu redakciju teksta. Sve činjenične greške ili greške u prevodu padaju na moj teret.

5 Puno ime Tribunala je Međunarodni krivični sud za gonjenje osoba odgovornih za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava počinjene na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine.

pisanje ili tumačenje istorije. Kao drugo, postoji stav koji je inspirisan tradicijom kritičkih pravnih studija da pravo, čak i ako se trudi, ne može da proizvede opsežan istorijski prikaz nekog perioda. Ovaj članak će govoriti o svim ovim stanovištima redom.

Jedan od najuticajnijih pobornika stava da sudovi ne bi trebalo da preuzimaju odgovornost za elaborisanje opsežne istorije masovnih zverstava je Hannah Arendt. U delu Eichmann u Jerusalemu, izveštaj o banalnosti zla, Arendt insistira na tome da je osnovna funkcija suda da deli pravdu, u smislu određivanja da li je neki pojedinac kriv ili nevin, kao i da kazni krivce.⁶ Pravo ne bi trebalo da pokušava da daje odgovore na dublja pitanja o tome zašto je na određenom mestu, u određeno vreme i između određenih naroda izbio sukob, niti sudovi treba da donose presude koje će parirati istorijskim tumačenjima. Učiniti suprotno je samoporažavajuće i potkopava pravičan postupak i pravo optuženog na pravičan postupak – a sa tim i kredibilitet prava.

Godine 1961, izraelska vlada je tražila da preuzme suđenje nacističkom birokratu Adolphu Eichmannu, sa ciljem izgradnje izraelske nacije. Suđenje je predstavljalo šansu da bude teatralno potkrepljeno pričama o cionizmu tako što bi se holokaust smestio u okvire stradanja jevrejskog naroda koje traje dve hiljade godina, kao i naglašavanjem kolektivne krivice svih Nemaca. Arendt primećuje da je „istorija bila ta, što se tužilaštva tiče, koja je bila u fokusu čitavog suđenja“, i ona takođe citira premijera Davida Ben-Guriona koji kaže: „Na optuženičkoj klupi u ovom istorijskom suđenju ne sedi samo pojedinac niti samo nacistički režim, već čitav antisemitizam koji je postojao kroz istoriju.“⁷ Izjave Ben-Guriona su odzvanjale u uvodnoj reči tužioca Gideona Hausnera, koji je hteo da dramatiše Eichmannova dela u okviru dalekosežne istorijske priče o antisemitizmu kroz vekove, koja

počinje za vreme egipatskih faraona i traje sve do moderne Nemačke.⁸

Arendt se slavno usprotivila tužiocu podvrgavanju pravde nacionalističkoj mitologizaciji, nazivajući je „lošom istorijom i jeftinom retorikom“.⁹ Činjenica da je Hausner predstavio Eichmannove zločine kao zločine „protiv jevrejskog naroda“ omela nas je u sagledavanju tih zločina uopšte kao zločina „protiv čovečnosti“. Predstavljajući holokaust kao najnoviju manifestaciju duge istorije antisemitizma, tužilac je zanemario razliku koja postoji između holokausta, industrijskog uništenja bez presedana jevrejskog naroda u zapadnoj Evropi, i nove vrste zločinaca koje je on proizveo, one koji vrše administrativni genocid potezom pera.¹⁰ Arendt je pozdravila pokušaje predsednika veća Moshe Landaua da odvoji tok suđenja od dramatizacije i da ga vrati u normalne tokove sudskog krivičnog procesa. Arendt je objasnila da težina zločina koja je otkrivena u toku suđenja opovrgava svaku obavezu da se događaj dalje dramatiše. Pitanja istorije, savesti, morala, tvrdi ona, nisu „pravno relevantna“.¹¹ Dalje, zahtev da se zadovolji pravda isključuje sve pokušaje da se odgovara na šira istorijska pitanja oslanjajući se na Eichmannova dela:

Pravda zahteva da se optuženom sudi, da se brani i da se donese presuda, a sva ostala pitanja koja deluju da su od veće važnosti – kao što su pitanja „Kako se to moglo dogoditi?“, „Zašto se to dogodilo?“, „Zašto Jevreji?“, „Zašto Nemci?“, „Koja je uloga drugih naroda?“, itd – treba da budu ostavljena po strani.¹²

Poenta suđenja nije ništa drugo do da se jedan sredovečan čovek, Adolph Eichmann, sa tankim vratom, retkom kosom, nervoznim tikovima, lošim vidom i lošim zubima proglasi krivim ili nevinim. Eichmann nije oličenje dubokog zla, već pre marljiv i nepromišljen funkcioner koji je bio vođen isključivo

6 Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A report on the Banality of Evil*, 253 (Rev. & Enlarged ed., 1964) Za korisnu raspravu o razmišljanjima Arendtove – konkretno, o prirodi ljudskih prava, pogledati: Serena Parekh, „A Meaningful Place in the World: Hannah Arendt on the Nature of Human Rights“, 3 J. Hum. Rts. 41 (2004).

7 Arendt, supra note 5 str. 19.

8 Isto.

9 Isto.

10 Isto., str. 276-77.

11 Isto., str. 91.

12 Isto., str. 5.

niskim pobudama sopstvenog napredovanja u okviru nacističke birokratije. Uprkos njegovoj banalnosti, pravda insistira na značaju Adolpha Eichmanna.¹³ Sud mora da zadovolji pravdu prema ovom običnom čoveku, a ne da sastavlja temeljnu istoriju holokausta, koliko god to primamljivo delovalo:

Svrha suđenja je da se zadovolji pravda i ništa drugo; čak i najplemenitiji i viši ciljevi – „pravljenje zapisa o Hitlerovom režimu koji bi odo-
leo testu istorije“ – mogu samo da ometu u izvršenju osnovnog zadatka prava: da odmeri tužbe kojima se optuženi tereti, da donese presudu i odmeri kaznu.¹⁴

Na kraju, Arendt zaključuje da je nesnošljivi pritisak da se u sudnici konstruiše nacionalistička priča skrenuo pravdu sa pravog puta i samim tim prekršio načela pravičnog postupka: odbrana je bila ometena u pozivanju svedoka, nije mogla da unakrsno ispituje određene svedoke optužbe i nije mogla da se osloni na obučene pomoćnike u istraživanju.¹⁵ Nejednakosti između odbrane i tužilaštva su bile čak i upadljivije nego na suđenjima u Nirnbргу petnaest godina ranije.

Od ranih 1960-ih godina, teza Arendtove „pravda, a ne istorija“ se konstantno javljala u naučnim i medijskim analizama suđenja za holokaust. Zastupnici ove teze su poklonici poprilično različitih ideoloških stavova, iako su, možda, liberali najpre mogli da utiču na to da sudovi prihvate minimalistički pristup moralističkim komentarima i istorijskom tumačenju. Holokaust suđenja Klausu Barbieu, Paulu Touvieru i Mauriceu Paponu¹⁶ su izazvala mnoge intelektualce i istoričare u Francuskoj da se usprotive tome da

sud prekraja istoriju. Tzveta Todorov je, na primer, jedan od najvećih kritičara činjenice da su suđenja preplavljena raspravama o istoriji Drugog svetskog rata u Francuskoj, o Pokretu otpora, o kolaboraciji i nacionalnom identitetu. Todorov smatra da su suđenja Paulu Touvieru tokom 1980-ih i 1990-ih godina žrtvovala pravdu zarad političkih ciljeva, i protivi se stavu sudija u suđenju Klausu Barbieu: „(...) što je posebno vredno kritike (...) nije to da su napisali lošu istoriju, već da su uopšte pisali istoriju, umesto da se zadovolje jednakom i univerzalnom primenom prava.“¹⁷

II SIROMAŠTVO PRAVNIH ISTORIJA

Logika prava nikad ne može da napravi smisao od nelogičnosti istrebljenja.

Lawrence L. Langer¹⁸

Dok komentatori poput Arendtove i Todorova uveravaju da je za zadovoljavanje pravde potrebno da sudovi odbace pisanje istorije, postoji i paralelno stanovište da, kada bi čak i bilo poželjno da se istorija piše, sudovi ionako ne bi mogli da izvrše taj zadatak, jer pravo i istorija koriste potpuno različite principe rezonovanja.¹⁹ Ovaj stav je manje inspirisan strogim liberalizmom Arendtove, već više tradicijom kritičkih pravnih studija.

Postoji niz isprepletanij niti u opštoj kritici pravnih istorija. Neke su kompatibilne i preklapaju se, dok su druge suprotstavljene i kontradiktorne. Prva, koju autor naziva „Teorijom inkompatibilnosti“, akcent

111

¹³ Isto.

¹⁴ Arendtova je ovde citirala izvršnog sudskog savetnika Roberta Storeyja. Isto., str. 253.

¹⁵ Isto., str. 221.

¹⁶ O suđenjima za holokaust u Francuskoj, v. Lawrence Douglas, *The Memory of Judgment: Making Law and History in the Trials of the Holocaust* (New Haven: Yale University Press, 2001): 185-196, 207-210; Richard J. Golsan (ed), *The Papon Affair: The Memory and Justice on Trial* (New York and London: Routledge, 2000); Richard J. Golsan, *History and the "Duty to Memory" in Postwar France: The Pitfalls of an Ethics of Remembrance*, in: Howard Marchitello (ed), *What Happens to History: The Renewal of Ethics in Contemporary Thought* 23 (New York and London: Routledge, 2001); Nancy Wood, *Vectors of Memory: Legacies of Trauma in Postwar Europe* 113-42 (New York: Berg, 1999).

¹⁷ Todorov, supra note 1, na 120.

¹⁸ Lawrence L. Langer, *Admitting the Holocaust*, (New York: Oxford University Press 1995).

¹⁹ Iako su ova dva pogleda kompatibilna i mogu biti kombinovana u istoj analizi.

stavlja na daleki modus operandi prava i istorije.²⁰ Teorija inkompatibilnosti se ističe serijom kontrasta: **pravničko razmišljanje je, bar idealno, logično, dok su masovne povrede iracionalne.** Angloamerički pravni sistem je adversarijalan, dok se istorijska analiza nastavlja kroz akademske rasprave i, bar načelno, kroz saradnju naučnika. Pravna epistemologija je pozitivistička i realna, i zahteva čvrste i proverljive dokaze i obično se oslanja na naučni i forenzički pristup dokazima.

Istorija je, sa druge strane, više pluralistična, otvorena i dopušta interpretacije i u metodu i u zaključcima. **Sudovi moraju na kraju da usvoje jedan čitav prikaz isključujući sve ostale, dok istoričari često prihvataju aspekte parirajućih prikaza.** Istoričari lakše prihvataju različitost stavova i često prepoznaju da njihovi dokazi i zaključci nisu uvek čvrsti i proverljivi. Pravo se zanima za kontekst onoliko koliko on utiče na krivicu ili nevinost pojedinca. **U suđenjima, kontekst je strogo definisan i ograničen na određene osobe i krivična dela koja su oni počinili, dok istoričari obično traže kulturni kontekst, društvene obrasce i zajedničke javne prakse i verovanja.** Istoričari često lociraju individualna delovanja u okviru šireg konteksta, te na taj način šire krivicu kroz društvene strukture.

Sve u svemu, sudovi traže sigurnost koja im dozvoljava da osude ili oslobode optužbi, dok se istoričari često nalaze u mnoštvu dvosmislenosti, ironije i neizvesnosti. Iz tog razloga mnogi istoričari paze da se ne upletu u suđenja za masovne zločine. Henry Rousso, direktor Instituta za savremenu istoriju, je tvrdio pred predsedniku Vrhovnog krivičnog suda u Bordeauxu, kada je pozvan da se u svojstvu svedoka pojavi na suđenju Mauriceu Paponu 1997. godine:

“U mojoj duši i savesti verujem da istoričar ne može da bude „svedok“, i da se njegova stručnost nalazi u pravilima i ciljevima pravnih postupaka (...) Govor i argumentacija na suđenju (...) svakako nisu iste prirode kao na univerzitetu.”²¹

Teorija inkompatibilnosti se slaže sa stanovištem koje je sadržano u izreci „Pravo je magarac“. U tom smislu, jedinstvene pravne konvencije, specijalne kategorije i izuzetna pravila podstiču pravnike da pišu istoriju posebnim pravnim terminima koji su protivni intuiciji, pre nego što će prihvatiti uravnoteženiji ili tačniji pristup istoriji. Ovo može voditi različitim vrstama neželjenih posledica i nekad apsurdnih situacija povodom događaja iz prošlosti. Na primer, Richard J. Golsan ismeva „reducto ad absurdum samog prava“ u suđenjima za holokaust u Francuskoj, i tvrdi da su suđenja Paulu Touvieru bila ne samo neadekvatna u svom istorijskom pristupu, već pozitivno iskrivljena.²² Zbog Zakona o zastarelosti koji se primenjuje u Francuskoj, da bi se sudilo za dela koja je Touvier počinio, tužilaštvo je moralo da dokaže da se radilo o zločinima protiv čovečnosti. U ranijem suđenju Klaus Barbie, najviši francuski pravosudni organ, Kasacioni sud, je doneo odluku da su počinio ratnih zločina morali da delaju u ime države izvršavajući politiku ideološke političke hegemonije.²³

Pariski Apelacioni sud je 1992. godine zaključio da je Touvier bio predstavnik Vichyjevog ratnog režima, ali da Vichy nije sprovodio „politiku ideološke hegemonije“. Zapravo, Vichy je bio nedovršen marionetski režim „političkih animoziteta“ i „dobrih namera“. To nije bio klasični totalitarni režim, ali se ideološki oslanjao na nacional-socijalističku vladu u Nemačkoj.²⁴ Pa ipak, mnogi istoričari u Francuskoj su tvrdili upravo suprotno:²⁵ da je Vichyjev režim

20 Aspekti ovog pristupa se mogu pronaći u pisanjima Osiela, supra note 2; Martha Minow, *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History After Genocide and Mass Violence* (Boston: Beacon Press, 1998). Videti takođe: John Borneman, *Settling Accounts: Violence, Justice and Accountability in Postsocialist Europe* (Princeton, N.J.: Princeton University Press 1997) o konfliktnoj ulozi istoričara i pravnih sistema.

21 Videti: Letter to the President of the Bordeaux Assizes Court, u: Papon Affair, supra note 15, str. 193-194.

22 Golsan, *History and The “The Duty to Memory”*, supra note 15, str. 28.

23 Isto., 29.

24 Isto., 31.

25 Videti: Michael Marrus & Robert O.Paxton, *Vichy France and the Jews* (New York: Basic Books, 1995); Todorov tvrdi da je lider Višijevske Francuske Maršal Anri-Filip Peten bio izraziti antisemit koji je “potpisao neke od najtežih rasnih zakona svog vremena”. Todorov tvrdi takođe i da je odluka Suda o oslobađanju Višijevskog režima bila slab pokušaj da se spase demoralisani i ugroženi francuski identitet. Todorov, supra note 1, str. 120.

imao spostveni koherentan antisemitski ideološki projekat, da je Vichy energično učestvovao u sistematskom istrebljenju Jevreja i da su njegovi podanici zapravo učestvovali u „politici ideološke hegemonije“, te se stoga njima moglo suditi za ratne zločine.

Ipak, pošto je u ranijem suđenju Touvieru utvrđeno da Vichyjevi režim nije bio autonomno totalitaran, zločini koje je Touvier počinio nisu se mogli smatrati „zločinima protiv čovečnosti“. Apelacioni sud je odbacio tužbu i Touvier je oslobođen. Kako bi se osiguralo da on bude osuđen u narednom suđenju 1994. godine, tužioci su bili primorani da iskrive istorijsku sliku i da tvrde da je Touvier pre bio podanik Nemačke nego Vichyjevog režima, e da bi se njegovi zločini mogli povezati sa režimom koji je zaista zastupao „ideološku hegemoniju“. Golsen ironično kaže da je „obaveza prema pamćenju, kada su u pitanju Vichyjevi zločini, rezultovala u ohrabriranju sudova na vršenje nasilja nad samim istorijskim činjenicama koje je obaveza prema pamćenju prvenstveno namerala da sačuva i istakne“.²⁶ Sve u svemu, s obzirom da pravo prati svoja posebna načela pre nego načela od istorijskog interesa, ono često završi tako što složene istorije svodi na nesavršene pravne šablone za društvenu stvarnost, i time stvara iskrivljenu, ili čak netačnu verziju istorije.

Treća povezana nit u ovoj kritičkoj tradiciji je „Teza o pristrasnosti“, koja tvrdi da su sudovi previše selektivni i ograničeni pri utvrđivanju „čitave priče“²⁷ i da neizbežno prevede centralne elemente konflikta. Ono što je prema Arendtovoј najveća prednost prava, prema ovim kritičarima je njegov najveći nedostatak.

Teza o pristrasnosti je poznata još od kritika suđenja u Nirnbergu poteklih od istoričara poput Michaela Marrusa, koji smatra da ta suđenja nisu adekvatno pristupila najvažnijem nacističkom zločinu od svih – masovnom istrebljenju evropskih Jevreja.²⁸ **Suđenja su ostavila za sobom nepotpunu i osiromašenu istorijsku sliku, jer su zločini protiv čovečnosti naspram zločina protiv mira i zavere za vođenje agresivnog rata smatrani kao sekundarni.** S obzirom da u pravnoj praksi nije bilo presedana na osnovu kojih bi se nemački branioci mogli osuditi za zločine protiv čovečnosti, tužioci u Nirnbergu su igrali na sigurnu kartu tvrdeći da se pravna održivost zločina protiv čovečnosti zasniva na ratnim zločinima i zločinu protiv mira.²⁹ To praktično znači da je sudsko veće mnogo više pažnje posvetilo nemačkom agresivnom ratu nego planiranju i sprovođenju sistematskog programa istrebljenja evropskih Jevreja.

Objašnjenje holokausta koje konačno i jeste isticano mnogisusmatralinekompletnime nezadovoljavajućim. Umesto objašnjenja koje polazi od nemačkog nacionalizma i antisemitizma, sud je rat i „odmetnuti militarizam“ objasnio kao elemente koji su bili povod za holokaust.³⁰ Sudija Robert H. Jackson nije smatrao da je istrebljenje Jevreja bio primarni cilj nacista, već sredstvo za ostvarenje drugih ratnih ciljeva Visoke nemačke komande. Lawrence Douglas uverava da je tužilaštvo, upravo zato što je zločine protiv čovečnosti svrstalo posle zločina protiv mira, moralo da prihvati nacistički prikaz Jevreja kao potencijalne pete kolone ili sabotera koji su u osvajačkom ratu morali biti eliminisani.³¹ **Određeni broj istoričara zaključuje da nam suđenja u Nirnbergu nisu pokazala pravi prikaz**

26 Golsan, History and “The Duty to Memory”, supra note 15, str. 32.

27 Ovaj pristup je emblematičan za pravnu antropologiju, posebno otkad je Kliford Gertz objavio da je “za čim god pravo traga, nije potpuna priča” Clifford Geertz, Local Knowledge: Further Essays in Interpretative Anthropology 173 (1983). U kontekstu suđenja za masovne zločine, Alexandra Barahona de Brito, Carmen Gonzales-Enriquez i Paloma Aquilar su napisale: Sudske istine mogu biti delimične i mogu se izgubiti u moru pravnih i dokaznih detalja. “Introduction” u: Alehandra Barahona de Brito et al (eds), The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies (Oxford: Oxford University Press, 2001).

28 Douglas, The Memory of Judgment, supra note 15, str.4 (citira Michael Marrus History and the Holocaust in the Courtroom, u: Gary Smith & Florent Rayard, (eds) Vom Prozes zur Geschichte: Die Juristische und Historische Aufarbeitung der Shoah in Frankreich und Deutschland (2001): 28-29. O limitaciji holokausta u istoriji, pravu i literature, vidi: Saul Friedlander (ed), Probing the Limits of Representation: Nazism and The Final Solution (Cambridge: Harvard UP, 1992).

29 Vidi: Kriansag Kittichaisaree, International Criminal Law 19 (2001). Zločini protiv čovečnosti su bili novina. „Nirnberška Povelja je povezala gonjene ovih zločina sa “egzekucijama ili u vezi sa bilo kojim zločinima u nadležnosti Tribunala.” U suštini, zločini [protiv čovečnosti] su morali da budu počinjeni u izvršenju ili u vezi sa ratnim zločinima ili zločinima protiv mira.

30 Vidi: Lawrence Douglas, “Film as Witness: Screening Nazi Concentration Camps Before The Nuremberg Tribunal”, 105 Yale L.J 449 (1995).

31 Isto. Ovdje se teza o pristrasnosti poklapa sa kritikom da je “Zakon je šupa...”

masovnih zločina koje su počinili visokorangirani zvaničnici nacističke Nemačke i da su suđenja čak iskrivila sliku za buduće generacije.³²

Konačno, ovaj tekst se bavi i kritikom da pravo stvara „dosadnu istoriju“. Suđenja i presude su previše složene u sadržaju i karakteru, a takođe i preterano detaljne i stručne. Nakon prvog naleta interesovanja štampe, suđenja za masovne povrede ljudskih prava su ubrzo izgubila svoju popularnost i javnost ih je ignorisala. U svojoj knjizi Masovni zločini, kolektivno pamćenje i pravo, Mark Osiel naglašava koliko detaljna procedura, iako sa ciljem pravičnog suđenja, može da proizvede priče koje su toliko monotone da mozak zaspi.³³ Iako su se suđenja u Nirnbergu nadvila nad sve kasnije rasprave o međunarodnoj odgovornosti, u svoje vreme su smatrana dosadnim i „nisu uspjela da očaraju rastrojeni svet“.³⁴ Ovde pak nije reč o dosadi koja nas uspaavljuje, već o dosadi koja nas muči i dosadi na visokoj poziciji istorijske lestvice.³⁵

Iscrpljujuća pravna procedura je loša ne samo u pogledu oskudne istorijske slike koju za sobom ostavlja, već i zbog činjenice da sudove može ostaviti izloženim beskrupuloznim zastupnicima odbrane i uništiti legitimnost suđenja u očima medija i javnosti. U francuskom pravu, optuženi nema obavezu polaganja zakletve da će govoriti istinu i to stvara situaciju u kojoj „samo optuženi ima pravo da laže“, kako je cinično primetio predsednik sudskog veća u suđenju Touvieru.³⁶ Na suđenju Klausu Barbieu u Francuskoj 1980. godine, tužilaštvo je vodilo proces metodološki i trezveno do granice dosade, dok je žustri branilac Jacques Vergès mogao da se unese u visoke retoričke i besramne taktike, kao što je po potrebi poređenje dela

koje je Barbie počinio sa delima vojnih zvaničnika u alžirskom ratu za nezavisnost.³⁷

Iako ovaj članak predstavlja sve kritike prava zajedno, potrebno je primetiti da sve one nisu kompatibilne jedna sa drugom. Teza o pristrasnosti smatra da pravo previše pojednostavljuje, a to se kosi sa tvrdnjom „Pravo je dosadno“, jer se sudovi previše bave detaljima i nebitnim stvarima. Ni jedna ni druga tvrdnja ne mogu biti istinite u isto vreme, tako da se mora biti oprezan pri razdvajanju različitih niti kritika. Češće se, međutim, dešava da ove kritike osnažuju jedna drugu; na primer, i Teza o pristrasnosti i stav „Pravo je magarac“ naglašavaju kako jedinstvene pravne metode ispitivanja mogu da dovedu do iskrivljene i kratkovide slike događaja.

III PRAVO KAO PRIČA

Neki stručnjaci pobijaju stav, koji već dugo opstaje, da sudovi imaju oskudnu sliku istorije masovnih zločina. Douglas preispituje ove rasprave u svojoj studiji suđenja za holokaust i dovodi u pitanje Marrusovu kritiku Nirnberga. Douglas prihvata da, iako zločini protiv Jevreja nisu predstavljali glavno pitanje na suđenjima u Nirnbergu, „ipak, istrebljenje Jevreja jeste bilo bitno istraživano i osuđivano u Nirnbergu, iako je filtrirano kroz potpuno svežu kategoriju zločina protiv čovečnosti“.³⁸

Dalje, prema stavovima Douglasa, postojali su trenuci visoke napetosti koja je služila krajnostima kolektivnog pamćenja i pedagogije, uključujući Jacksonovu uvodnu reč, Jacksonovo unakrsno ispitivanje Hermanna

32 Vidi npr. Michael R. Marrus, *The Holocaust in History* (Hanover, NH: University Press of New England, 1987): 4. Donald Bloxham tvrdi da je holokaust u većini slučajeva bio odsutan iz Nirnberških suđenja. Donald Bloxham, *Genocide on Trial: War Crimes Trials and Memory* (New York: Oxford University Press, 2001). Za odbranu stava o doprinosu Nirnberških suđenja proučavanju istorije, vidi: Douglas, *The Memory on Judgment*, supra note 15, str.65-94.

33 Osiel, supra note 2, str.84-94.

34 Alex Ross, *Watching for a Judgment of Real Evil*, N.Y. Times, 12 Nov 1995, str.37.

35 Douglas, *The Memory on Judgment*, supra note 1, str.11 (citira Rebecca West, *A train of Powder* 11 (1955), 15.

36 Henry Rouss, *What Historians Will Retain from the Last Trial of the Purge*, u: *Memory, the Holocaust and French Justice*, supra note 1, str.163-165.

37 Vidi: Wood, supra note 15, str.117. Sličan incident se dogodio i na Haškom Tribunalu kada je advokat Radoslava Brđanina, John Ackerman ispitujući svedoka optužbe da li su pritvorenici u srpskim logorima „imali gore uslove nego članovi Al-Kaide u američkim pritvoru u [Gvantanamo bazi] na Kubi“. Vidi: Vjera Bogati, *Suđenje Radoslavu Brđaninu*, *Tribunal Update*, Br.298 (Institut for War and Piece Reporting, London) 27-31 Jan.2003, dostupno na: www.iwpr.net/archive/tri/tri_298_7_eng.txt.

38 Douglas, supra note 15, str.6.

Göringa, svedočenja svedoka do „konačnog rešenja“, puštanje filma Nacistički koncentracioni logori i izlaganje morbidne spljoštene glave iz Buchenwalda.³⁹ Dvostruke dužnosti prava da sudi i da zastupa masovne zločine nisu neusklađene prema Douglasu, koji tvrdi da potreba da se presuda donese podstiče i gura napred kolektivno istorijsko ispitivanje.⁴⁰

Douglasova mišljenja bi se mogla proširiti isticanjem toga da su pravo i istorija nerazdvojivo povezane i da dele slične metode i ciljeve. Obe odmeravaju dokaze i procenjuju njihovu zasnovanost na činjenicama. Obe koriste svedočenja očevidaca i traže dokaze kojim će ih potkrepiti. Idealno, obe pokazuju osećaj za pojedinačna dela i društvena okruženja pojedinaca. Najšire rečeno, obe istražuju pojedinosti određenog slučaja dok drže oko na opštim implikacijama predmetnog slučaja. Svidelo se to kritičarima prava ili ne, oni moraju prihvatiti činjenicu da postoji svetski trend obezbeđivanja što šire odgovornosti za masovne zločine, a nacionalni i međunarodni sudovi i komisije su sve češće mesta na kojima i žrtve, i počinioци, i posmatrači iznose priče o zločinima iz prošlosti.

Ovaj argument je dalje potkrepljen podržavanjem teorije da se pravni argument ne oslanja jednostavno na prikazivanje činjenica, već uvek izlaže činjenice hronološki i u formi priče.⁴¹ U sudnici, strane sekvencijalno uređuju činjenice da bi konstruisale uverljivu priču i tako utvrđuju uzročnost između dela, činjenica i događaja. „Narativna koherentnost“ pravnog argumenta – definisana kao „test istine ili verovatnoće u pitanjima činjenice i dokaza na osnovu kojih je

neposredna potvrda trenutnim opažanjem nedostupna“⁴² – je veoma bitna za formulaciju istinitog prikaza i njegove mogućnosti da ubedi sud. Ronald Dworkin je učinio da takve društvene konstruktivističke i „narativne teorije“ prava budu široko prihvaćene, i tvrdi da pravno rezonovanje nije jedinstveno, već da koristi semiotičku praksu iz književne kritike. U teškim slučajevima, pravna misao je holistička vežba, utvrđena u društvenim normama kao činjenica, koja otkriva „činjenice narativne sadržine“.⁴³

Postoji dosta dokaza koji potkrepljuju ovu teoriju, jer čak i letimično ispitivanje presuda otkriva da sudovi, posebno kada se bave masovnim povredama ljudskih prava, ne mogu da izbegnu tumačenje istorije. Bilo da je reč o domaćem suđenju ili o saslušanju pred međunarodnim krivičnim sudom, pravnici se redovno nađu u situaciji da moraju da se izjasne o pitanjima od istorijskog značaja i da izaberu između paritetnih istorijskih objašnjenja. U skorašnjem primeru iz suđenja Miloševiću, MKSJ nema drugog izbora nego da odluči da li su opravdane Miloševićeve tvrdnje da je on bio samo predsednik Republike Srbije i da stoga ne snosi odgovornost za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti koji su počinjeni u Bosni i Hercegovini (Bosna), Kosovu i Hrvatskoj. Ova opšta odluka će najverovatnije biti zasnovana na konkretnijim pitanjima, kao što je i pitanje da li je vojska bosanskih Srba zaista bila nezavisna od Beograda, ili na još određenija pitanja poput toga da li su „Crvene beretke“ Franka Simatovića, koje su počinile brojne masovne povrede u Bosni tokom 1992. godine, bile slučajni skup nezavisnih paramilitaraca ili integri-

39 Isto. str.19-21.

40 Isto. Str.4-7, 260-261.

41 O pravu i naraciji, vidi: Peter Brooks&Paul Gerwitz (eds), *Law's Stories: Narrative and Rhetoric in the Law* (New Haven and London: Yale University Press, 1996.); John M.Conley & William O'Barr, *Just Words: Law, Language, and Power* (Chicago: University of Chicago Press 1998); Brenda Danet, "Language in the Legal Process", 14 *L.&Soc'y Rev.*445 (1980); Ronald Dworkin, *Law's Empire* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1988); Patricia Ewick & Susan S.Silbey, "Subversive Stories and Hegemonic Tales: Toward a Sociology of Narrative", 29 *Law&Soc'y Rev.*197 (1995); Bernard S. Jackson, "Narrative Theories and Legal Discourse, u: Christopher Nash" (ed) *Narrative in Culture: The Uses of Storytelling in the Sciences, Philosophy, and Literature* (London: Routledge, 1990): 23; Laura Beth Nielsen, "Situating Legal Consciousness: Experiences and Attitudes of Ordinary Citizens about Law and Street Harassment", 34 *Law&Soc'y Rev.*1055 (2000); David Ray Papke (ed), *Narrative and the Legal Discourse* (Liverpool: Deborah Charles Publication, 1991); Scott Phillips & Ryken Grattet, *Judicial Rhetoric, "Meaning-Making, and the Institutionalization of Hate Crime Law"*, 34 *Law &Soc'y Rev.*567 (2000).

42 Jackson, supra note 40, str.27 (citira Neil MacCormack, *Coherence in Legal Justification* u: W.Krawietz et al.(eds) *Theorie der Normen, Festgabe für Ota Weinberger zum 65 Geburtstag* (Duncker & Humblot., Berlin, 1984).

43 Ronald Dworkin, *No Right Answer?*, u: P.M.S.Hacker & J.Raz (eds), *Law, Morality and Society* (Oxford: Clarendon Press, 1977). Vidi takode: Dworkin, *Law's Empire*, supra note 40, str.228-238.

sana jedinica u okviru srpske vojne komande kojom je rukovodio niko drugi do Slobodan Milošević.⁴⁴

IV SUĐENJA KAO INSTRUMENTI

IZGRADNJE NACIJA

Dok izgleda da su Arendtova i Todorov u pravu što se pitaju da li bi sudovi trebalo da se upuštaju u istorijske poduhvate iz razloga što bi takvo činjenje moglo da ugrozi pravičnost postupka, niko od njih nije dovoljno razmišljao o tome zašto se domaći sudovi koji odlučuju o masovnim zločinima često pretvore u cirkus, i to nije slučaj samo sa Francuskom i Izraelom. **Najšire rečeno, pravda je kompromitovana zato što istorija zauzima centralno mesto u nacionalističkom pravljenju mitova, kao i zato što domaća suđenja postaju linija fronta u borbi za zvaničnu istoriju i budući identitet zemlje.**⁴⁵ U političkim i istorijskim kontraverzama, domaći sudovi se očigledno nalaze pod uticajem vlada i elita koje ih usmeravaju, nadgledaju, upravljaju njima i finansiraju ih.⁴⁶ Može se samo zamisliti kakva su bila francuska suđenja za holokaust koja su se dešavala tokom vlade predsednika Francois Mitterranda, koji je imao spornu reputaciju Vichyjevog birokrate. Interesi i ovlašćenja ovih elita, čijim delom se obično smatra i pravosuđe, zadiru u nezavisnost sudova, i to često za posledicu ima osiromašeno predstavljanje zločina iz prošlosti. U suđenjima za holokaust, francuski sudovi su više pratili političke struje nego što su se čvrsto držali pravne procedure i načela. Politički pritisci su doveli do toga da je Apelacioni sud u suđenju Barbieu 1985. godine morao da retroaktivno definiše zločin protiv čovečnosti kako bi se prilagodio počinocu i zločinu koji je on izvršio.⁴⁷

Politizacija istorije postaje razumljivija ako se domaći sudovi posmatraju kao produžetak projekata izgradnje nacije postautoritarnih vlada. Postkonfliktne vlade selektivno pročišćavaju prošlost kako bi izmislile novu zvaničnu istoriju i konstruisale novu viziju nacije. Ovi režimi stvaraju legitimitet interno, da bi rasterali i uništili legitimitet političkih protivnika, kao i eksterno, da bi osigurali kredibilitet vlade po pitanju ljudskih prava pred međunarodnom zajednicom. **Oni pokušavaju da stvore novo zajedničko „kolektivno pamćenje“ (kao u Izraelu) ili da spasu reputaciju državnih institucija i zvaničnika koji su ukaljeni svojom autoritarnom prošlošću (kao u Francuskoj).** Zahtev za legitimnošću koji pravdu i istoriju podređuje izgradnji nacije primenjuje se, kao što je pokazano, ne samo na suđenja u „novim nacijama“, već je bitno i za razumevanje pozicije suđenja u davno nastalim i demokratskim režimima, kao što je Francuska. Za Golsana, francuska vlada je manipulisala sudovima u pokušaju da učvrsti svoj autoritet u smislu smanjenja državne vlasti, globalizacije⁴⁸ i, moglo bi se još dodati, političke i ekonomske konsolidacije Evropske unije.

Na kraju knjige Eichmann u Jerusalimu, Arendtova beleži velike pritiske na sud u Jerusalimu da se preпусти retorici izgradnje nacije i zaključuje da Izrael nije najbolje mesto da se sudi nacističkim ratnim zločincima. Umesto toga, Izrael je trebalo da se zalaže za međunarodni krivični sud koji bi revnosno istražio u vođenju pravičnog postupka i neutralnom donošenju presude.⁴⁹ Ovo je bio dalekovid zaključak imajući u vidu da je bilo potrebno četrdeset godina da se uspostave prvi pravi „međunarodni“ sudovi koji sude pojedincima za počinjene zločine protiv čovečnosti. Uprkos čestim masovnim zločinima pro-

44 Mirko Klarin, *Milosevic and the Red Berets*, Tribunal Update, Br.295 (Institute for War and Peace Reporting, London) 6-10 Jan.2003, dostupno na: www.iwpr.net/index.pl?archive/tri/tri_295_1_eng.txt.

45 U daljoj nijansi o ovom argumentu, objavljen je jedan broj članaka u specijalnom izdanju *Žurnala Modernih Italijanskih Studija* Vol.9, Treće Izdanje (2004) u kome se naglašavalo da je nacionalni mit o „dobrim Italijanima“ sprečio suđenja Italijanima upletenim u holokaust i fašistički rat. Vidi: Filippo Focardi & Lutz Klinkhammer, "The Question of Fascist Italy's War Crimes: The Construction of a Self-Acquitting Myth" (1943-1948), 9 J.of Mod.Italian Stud. 330 (2004).

46 Ni Komisije za istinu nisu izuzetak od takvih pritisaka i uticaja. Vidi: Richard A.Wilson, *The Politics of Truth and Reconciliation Commission in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State* (New York, NY: Cambridge University Press, 2001) o ulozi ideje izgradnje nacije u Južnoafričkoj Komisiji za Istinu i Pomirenje.

47 Golsan, *History and the "Duty to Memory"*, supra note 15, str.29-30.

48 Isto., str.36-37.

49 Arendt, supra note 5, str. 270-272.

tiv unutrašnjeg civilnog stanovništva koji su počinjeni tokom Hladnog rata,⁵⁰ sve do pada Berlinskog zida, Savet bezbednosti UN nije mogao da sakupi dovoljno političke volje da se pozove na Glavu VII Povelje UN⁵¹ i uspostavi međunarodne sudove koji bi sudili zvaničnicima odgovornim za masovne povrede koje se javljaju unutar suverenih država.

Prvi sud ove vrste je MKSJ, koji je osnovan 1993. godine.⁵² Međunarodni krivični sud za Ruandu (MKSR) je osnovan ubrzo, tokom 1994. godine,⁵³ i do 2003. je sa MKSJ delio tužioca. Ovo su ad hoc sudovi, uspostavljeni na određeno vreme i zbog zločina počinjenih u okviru ograničene geografske teritorije.⁵⁴ Stalni Međunarodni krivični sud koji je nadležan za ratne zločine, zločine protiv čovečnosti, genocid i agresiju osnovan je 2003. godine [Stalni Međunarodni krivični sud je osnovan 2002. godine i nije nadležan za zločin agresije - prim. ured].

Jedna upadljiva razlika između suđenja za ratne zločine Eichmannu, Barbieu i Paponu, o kojima je ranije bilo reči, i suđenja vođenih pred MKSJ, kojim upravljaju Ujedinjene nacije, je to što su ova prva organizovana u okviru institucionalnog okvira nacije-države, dok ova poslednja nisu. Iako međunarodnim sudovima i komisijama upravlja birokratija i sigurno su predmet političkih pritisaka (što je, sve zajedno, predmet drugog članka), njihova birokratija nije vezana za određenu državu-naciju. Iz ove primedbe potiče nekoliko stvari. Država nije stavljena u poziciju sukoba interesa. Ne traži se od nje da prosuđuje o samoj sebi i tako samu sebe izlaže tužbama i zahtevima za reparaciju koji potiču od žrtava. Zatim, međunarodni tužioci imaju mnogo više slobode odlučivanja o svojim prioritetima i usmeravanju slučajeva od svojih

nacionalnih kolega. Međunarodni sudovi nisu vezani pravom i pravnim konvencijama država-članica i imaju primat i jednaku nadležnost kao i sudovi država. Osoblje međunarodnog suda mora da razvije pravila postupka, na primer u vezi sa zakonitošću metoda hapšenja i programa zaštite svedoka, nezavisno od tradicije i pravne prakse država-članica.⁵⁵ To može da bude otežavajuće ili olakšavajuće: na primer, tužilaštvo MKSJ u ranijim slučajevima nije imalo pristup ovlašćenju države da hapsi osumnjičene i da traži i uzima dokaze. Državna moć nije stajala iza optužbe protiv bivših državnih zvaničnika; u suđenjima Dušku Tadiću i Radislavu Krstiću, jugoslovenska država u Beogradu je zaista čvrsto stala na stranu odbrane.

Kao rezultat nezavisnosti u odnosu na države-nacije, MKSJ se odupire tome da bude uvučen u konstruisanje olakih kolektivnih opisa (svi bosanski Muslimani su žrtve, a svi Srbi su krivi, itd.) koji su neophodni za nacionalističku mitologiju. Suprotno od odbrane, tužioci suda su pažljivo izbegavali utvrđivanje kolektivne krivice ili nevinosti. Transnacionalni sudovi pravde ne mogu se lako podvrgnuti nacionalnim političkim interesima kao domaći krivično-pravni sistemi, iako se, naravno, ne može reći da su oni oslobođeni političkih pritisaka. To, pre svega, ima veze sa njihovom transnacionalnom strukturom – njima upravlja i finansira ih Organizacija Ujedinjenih nacija, njeno osoblje čine stanovnici iz mnogih država koje nisu bile umešane u sukob i, kako u slučaju MKSJ tako i u slučaju MKSR, smešteni su van država u kojima su se desili zločini. To je, takode, delom i rezultat njihovog ograničenog mandata u deljenju pravde – oni ne traže da stvore sliku prošlosti koja bi pomirila zaraćene strane ili izlečila nacionalne rane. Statuti MKSJ i MKSR nigde ne pominju mandat za

50 O genocidima počinjenim tokom Hladnog rata vidi: Samatha Power, *A problem from Hell: America and the Age of Genocide* (New York: Basic Books, 2002): 87-245; Martin Shaw, *War and Genocide: Organized Killing in Modern Society* (Cambridge: Polity Press in association with Blackwell, 2003). Ervin Staub, *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence* (New York: Cambridge University Press, 1989);

51 Povelja UN, član.39-51, potpisana 26 juna 1945, 59 Stat.1031, T.S.Br.993, 3 Bevans 1153 (stupila na snagu 24 oktobra 1945).

52 MKSJ je osnovan u skladu rezolucijama Saveta Bezbednosti U.N. 808 i 827 1993. godine. Vidi: Rezolucije SB 808, U.N. SCOR, 3175 sastanak, UN Doc. S/RES/808 (1993); Rezolucije Saveta Bezbednosti 827, U.N. SCOR, 3217 sastanak, UN Doc. S/RES/827 (1993).

53 Rezolucije SB.955, U.N. SCOR.

54 Od 1999. godine, tri hibridna tribunala sastavljena delimično od domaćih i stranih članova su supostavljena na Kosovu, Sijera Leoneu, i Istočnom Timoru. Vidi: Laura A. Dickinson, "Notes and Comments: The Promise of Hybrid Courts", 97 Am.J.Int'l.295 (2003).

55 Vidi: Gideon Boas, "Developments in the Law of Procedure and Evidence at the International Criminal Tribunal for former Yugoslavia and the International Criminal Court", 12 Criminal Law Forum 167 (2001).

pomirenje nacije ili izgradnju nacionalnog identiteta.⁵⁶ Za razliku od suđenja Eichmannu i francuskim suđenjima za holokaust, ovi sudovi su odvojeni od šireg projekta izgradnje nacije kao posledice autoritarizma.

S obzirom da je država daleko i stoga ima manje mogućnosti da utiče ili se čak meša u procese, moglo bi se očekivati da se istorijske perspektive međunarodnih sudova razlikuju od neujednačene i osiromašene dokumentarne slike sa nacionalnih suđenja. Možemo se i nadati da će međunarodni sudovi biti nepristrasni i imati slobodu da dublje ispituju genocidne politike prošlih režima. Ostatak članka ispituje ova očekivanja u odnosu na presude Tadiću i Krstiću koje je doneo MKSJ u Hagu.

Ovde smatram da su istorijski poduhvati MKSJ kvalitativno udaljeni od poduhvata njihovih nacionalnih kolega, jer je tribunal preuzeo istorijsku dokumentaciju bez da je uvučen u uzaludne rasprave o nacionalnom identitetu.⁵⁷ Ove presude MKSJ sadrže opširna istorijska tumačenja uzroka konflikta i pokazuju pojačanu zabrinutost za namere počinilaca zločina protiv čovečnosti, kao i poziciju diskrecionih akata u okviru sistematične politike progona i genocida nad Muslimanima u Bosni. **Presude Tadiću i Krstiću,⁵⁸ kao što će se pokazati, se nalaze na sredini između**

minimalizacije sa jedne strane i nacionalističke dramaturgije sa druge. Njihov pristup istorijskom tumačenju zahteva preispitivanje stanovišta koje dugo vremena postoji, da su deljenje pravde i pisanje istorije sami po sebi nespojivi.⁵⁹

V DOKUMENTOVANJE ZLOČINA PROTIV ČOVEČNOSTI U MKSJ

Suđenje pred MKSJ je srodnije dokumentovanju epizode ili čak ere nacionalnog ili etničkog sukoba, nego dokazivanju jednog konkretnog incidenta.

Sudija MKSJ Patricia Wald⁶⁰

Savet bezbednosti UN je osnovao MKSJ 1993. godine, dve godine nakon početka konflikta na Balkanu i na vrhuncu rata u Bosni.⁶¹ To je od strane mnogih posmatrača smatrano premalim i prekasnim, te pokušajem Sjedinjenih Američkih Država i evropskih zemalja da umanje svoju krivicu zbog stajanja po strani dok se genocid opet događao u Evropi. Iako su Evropljani nakon holokausta rekli „nikad više“, dovoljno je i to što su najmoćnije države Evrope ostale duboko nedirnite da vojnom intervencijom

56 Vidi: Statut Međunarodnog Suda za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991, U.N.Doc.S/25704 na 36, aneks (1993) i S/25704/Add.1 (1993), usvojen od strane Saveta Bezbednosti 25 maja 1993, U.N.Doc. S/RES/827 (1993); Statute of International Tribunal for Rwanda, S.C.Res.955, U.N SCOR, 3453 meeting, U.N.Doc. S/RES/955 na 3, annex (1994).

57 Ovaj argument se takode odnosi na presude Međunarodnog Krivičnog Tribunala za Ruandu. Prostor mi ovde ne dozvoljava da razvijem ovaj stav ali bih voleo da istaknem zainteresovanim čitaocima na dva ranija značajna slučaja: Tužilac protiv Akayesu (Case No. ICTR-96-4-T), Presuda Prvostepenog Veća, 2. septembar 1998; Tužilac protiv Kamabande (Case No. ICTR-97-23-S), Presuda Prvostepenog Veća, 4. septembar 1998 [nadalje: Akayesu presuda].

58 Tužilac protiv Tadića (Case No. IT-94-1-T), Presuda Prvostepenog Veća, 7. maj 1997 [nadalje: Presuda Tadiću]; Tužilac protiv Radisava Krstića (Case No. IT-98-33-T), Presuda Prvostepenog Veća, 2 avgusta 2001 [nadalje: Presuda Krstiću].

59 Ipak treba uzeti u obzir da one pokazuju određene mane koje su uočili pravni kritičari, pogotovu u slučaju svedočenja žrtava. Vidi: Marie-Benedicte Dembour & Emily Haslam, "Silencing Hearings? Victim-Witnesses at War Crimes Trials", 15 Eur.J.Int.L.151 (2004); Rosalind Dixon, "Rape as a Crime in International Humanitarian Law: Where to from Here", 13 Eur.J.Int'l.697, 705 (2002); Minow, supra note 19.

60 Patricia M.Wald, "To Establish Incredible Events by Credible Evidence": The Use of Affidavit Testimony in Yugoslav War Crimes Tribunal Proceedings", 42 Harvard Int'l L.J. 535, 2001, 536-537 [nadalje: Wald, "To Establish Incredible Events"].

61 O Haškom Tribunalu videti: Payam Akhavan, Justice in the Hague, Peace in the former Yugoslavia?, 20 Hum.Rts.Q.737 (1998); Gary Jonathan Bass, Stay the Hand of Vengeance: The Politics of War Crimes Tribunals, (Princeton: Princeton University Press, 2000); Boas, Developments in the Law of Procedure and Evidence, supra note 51; Daryl A Mundis, From Common Law Towards Civil Law: The Evolution of the ICTY Rules of Procedure and Evidence, 14 Leiden J.Int'l.L.367 (2001); Wald, "To Establish Incredible Events", supra note 59; Patricia M.Wald, "The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia Comes of Age: Some Observations on Day-to-Day Dilemmas of an International Court", 5 Wash U.J.L&Pol'y 87 (2001); John Hagan, Justice in the Balkans: Prosecuting War Crimes on the Hague Tribunal (2003) (u kome su odlično prikazane aktivnosti Tribunala).

okonačaju krvoproliće u Bosni.⁶² Čak i nakon osnivanja Tribunala, malo je učinjeno da se obezbedi neophodno povlačenje kako bi se optuženici uhapsili. Reči jednog zvaničnika Severnoatlantske mirovne organizacije (NATO) se često citiraju, „hapšenje Radovana Karadžića nije vredno života nijednog NATO vojnika“.⁶³ Iz tih razloga, MKSJ je u početku prihvaćen kao sredstvo kompromisa, ad hoc mera koja ne bi ozbiljno promenila ravnotežu moći u regionu oduzimajući je od nacionalista, niti bi donela veću meru odgovornosti na područje ratom razorenog Balkana.⁶⁴

Izgleda da su kritičari Tribunala bili u pravu tokom prvih godina postojanja MKSJ. Trbunal je radio sporo, što je karakteristično za pravne institucije, sa malim brojem optužnica i hapšenja. Četiri godine se čekalo na prve osude i one su se odnosile na nisko i srednje rangirane operativce. Do početka 2000. godine, samo tri važnija oficira su bila u pritvoru u Hagu. Hapšenje i suđenje višim autorima konflikta, kao što je na primer Milošević, izgledali su daleko čitavu večnost, i neki skeptični komentatori su predviđali da se njemu neće nikad suditi.⁶⁵ Ipak, pošto su u jednom trenutku optužnice i osude počele da se akumuliraju, MKSJ se pokazao kao upornijim i uspešnijim nego što su to rani znaci pokazivali; određeni broj visokorangiranih izvršilaca je osuđen, uhapšen i stavljen pred sud.

A. Presuda Tadiću

1. dan suđenja Tadiću, 7. maj 1996.

PREDSEDAVAJUĆI VEĆA [MCDONALD]: Da li je moguće da (...) nam kažete, od početka do kraja, o promenama etničkog sastava u različitim područjima, ali od početka 14. veka? Da li je to moguće? Možda

čak i ne razumete moje pitanje pošto ja nisam istoričar, iako sam zapravo diplomirao istoriju (...) ali američku istoriju.

[DR. JAMES GOW, SVEDOK EKSPERT]: Sve u svemu, mislim da je svrha svedočenja koje ja pokušavam da dam u tome da smestim događaje iz 1991. godine, i kasnije, u vojno-politički okvir. Kako bih to učinio, proučavao sam određene faktore koji su doveli do stvaranja jugoslovenskih republika koje su se razdvojile 1991. godine, ali je to podrazumevalo bavljenje ne samo 14. vekom, već i 4. vekom (...) kako bi se našao smisao u načinu na koji su te republike, koje će se kasnije razdvojiti, skrojene.⁶⁶

MKSJ je prvu presudu izrekao 7. maja 1997. godine, čvrsto utvrđujući nadležnost Tribunala i presedane, kako pravne, tako i istorijske prirode. Slučaj Duška Tadića predstavlja prvu osudu za zločine protiv čovečnosti pred istinskim međunarodnim sudom⁶⁷ i uspostavlja bitan pravni precedens u smislu da se pojedinačno delo može smatrati zločinom protiv čovečnosti ukoliko je povezano sa sistematskim programom progona stanovništva.

Uz to, Tribunal je sačinio i autoritativan prikaz korena sukoba na Balkanu i detaljno opisao sistematsku politiku progona bosanskih Muslimana od strane srpskih policijskih i vojnih vlasti u Bosni. Ova slika je opširnija od bilo kojeg dosadašnjeg razmatranja domaćih suđenja za masovne zločine. Imajući u vidu doseg presude Tadiću, istoričar i MKSJ svedok ekspert Robert Donia kaže sledeće: „Ova veća su napravila istorije koje su ne samo verodostojne i čitljive, već i preko potrebne za razumevanje toka konflikata u 1990-im godinama na prostoru bivše Jugoslavije.“⁶⁸

62 O Bosni, vidi: Power, supra note 49, str.247-327.

63 Geoffrey Robertson, Q.C., *Crimes against Humanity: The Struggle for Global Justice* (London: Alan Lane, 1999), 286.

64 O uzrocima konflikta vidi: Ivo Banac, „The Fearful Asymmetry of War: The Causes and Consequences of Yugoslavia's Demise“, 121 *Dedalus* 141 (1992); Tone Bringa, *Averted Gaze: Genocide in Bosnia-Herzegovina, 1992-1995* u: Alexander Laban Hinton (ed) *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide* (Berkeley: University of California Press, 2002), 194; Thomas Cushman, „Anthropology and Genocide in the Balkans“, 4 *Anthropological Theory* 5 (2004).

65 Npr. Michael E. Scharf, „The Amnesty Exception to the Jurisdiction of the International Criminal Court“, 32 *Cornell Int'l L.J.* 507, 510-511 (1999).

66 Tužilac protiv Tadića (Case No .IT-94-1-T), Transkript [nadalje: Tadić transkript], 7. maj 1996, str.123, red 23-25, Isto., str.124, red.1-16.

67 Nirnberška suđenja su bila međunarodna u formaciji i kompoziciji ali su bila osnovana od strane pobednika u II svetskom ratu.

68 Robert Donia, „Encountering the Past: History at the Yugoslav War Crimes Tribunal“, 11 *J.Int'l Institute* 2 (2004).

Četrdesetogodišnji Duško Tadić je osuđen po 11 tačaka optužnice za zločin protiv čovečnosti, a po 20 tačaka optužnice je oslobođen, što je uključivalo i masovne likvidacije Muslimana i povrede Ženevskih konvencija.⁶⁹ S obzirom da je to bila prva presuda Tribunala, sud je morao da iznese uverljivu i opširnu sliku konflikta u Bosni, koja bi mogla da bude osnov za dalja suđenja.

Naglašeni istorijski elementi u presudi su rezultat razloga specifičnih za slučaj Tadić. Dobro je, na neki način, da Tribunal nije odmah uhapsio i gonio nekog visokorangiranog političara ili vojnog zvaničnika na osnovu komandne odgovornosti. Tadić čak nije ni bio vojnik u Jugoslovenskoj narodnoj armiji (JNA). Kada je tužilac Richard Goldstone zahtevao saslušanje povodom isporučivanja Tadića iz Nemačke, sudije Tribunala su se pitale da li je Tadić premalena figura da bi se Tribunal bavio njim, jer nije držao nikakvu „komandnu niti kontrolnu“ poziciju nad vojnicima bosanskih Srba.⁷⁰ Tadić je bio niskorangirani kriminalac, saobraćajni policijski službenik na određeno vreme na području Prijedora, i honorarni mučitelj u logoru Omarska u kojem su počinjeni masovni zločini nad lokalnim muslimanskim stanovništvom 1992. godine. On je bio običan čovek, poput mnogih drugih bosanskih Srba koji su učestvovali u programu etničkog čišćenja u smislu ispunjavanja nacionalističke dužnosti.

Još jedna potencijalna slabost krivičnog gonjenja Tadića se ogleda u domašaju njegovih zločina. Zločini koje je on izvršio nad lokalnim Muslimanima i Hrvatima su se desili na lokalizovanom području tokom perioda od nekoliko meseci od maja do avgusta 1992. godine, a odbrana je tvrdila da ta dela nisu bila sistematska i široko rasprostranjena. Kategorija zločina protiv čovečnosti ne pokriva neorganizovana i pojedinačna dela izvršena radi ostvarivanja

lične koristi. Sve pravne konvencije i precedenti, od nirnberskih suđenja do stavova Međunarodne pravne komisije, stoje na stanovištu da dela moraju da budu „rasprostranjena“ i „sistematska“, i da predstavljaju deo koncentrisane „politike“.⁷¹ U odsustvu učestvovanja u rasprostranjenoj i sistematskoj politici progona i istrebljenja, zločini se smatraju običnim zločinima za koje su nadležni domaći jugoslovenski sudovi, a ne Hag.

Kako bi Tadićeve zločini bili smatrani zločinima protiv čovečnosti, sud mora da se ubedi da su ovi pojedinačni akti: a) bili deo šireg programa ili politike „progona na političkoj, rasnoj i/ili verskoj osnovi“,⁷² i b) da ih je on izvršio sa mens rea ili umišljajno, sa potpunim znanjem i svesću da ovi akti predstavljaju deo šireg programa progona ili istrebljenja.⁷³ Ukoliko ovakva namera ne postoji, ova krivična dela, ma koliko gnusna bila, ostaju odvojena od šire politike. Ona su pojedinačna dela koja se ne smatraju progonom. Presuda Tadiću je ovaj problem rešila na sledeći način:

Tako, ukoliko počinitelac ima znanje, bilo stvarno bilo konstruktivno, da se ova dela javljaju na rasprostranjenoj ili sistematskoj osnovi, i vrši ih ne isključivo iz ličnih motiva koji su potpuno nevezani za napad na civilno stanovništvo, to predstavlja dovoljan osnov da se on smatra odgovornim za zločine protiv čovečnosti. Stoga, počinitelac mora da zna za postojanje napada na civilno stanovništvo, mora da zna da se njegova dela uklapaju u taj napad, i ta dela ne smeju biti izvršena iz čisto ličnih razloga koji nisu povezani sa oružanim sukobom.⁷⁴

Uloga konteksta je stoga veoma bitna u suđenjima za zločine protiv čovečnosti, i Tadićeve nebitna pozicija unutar šire politike progona bosanskih Muslimana samo dalje naglašava potrebu kontekstualizacije. Ovi

69 Presuda Tadiću, supra note 57, par.693-765.

70 Hagan, supra note 60, str.72.

71 Vidi Presuda Tadiću, supra note 57, par.645-649 (citira: Report of the ILC on the Work of its Forty-Ninth Session, UN.GAOR, 49sesija, Supp.No.10, str.76, U.N.Doc A/49/10 (1994); Report of the International Law Commission on the Work of its Forty-Third Session, U.N. GAOR, 46 ses., Supp.No.10, str.265, U.N.Doc.A/46/10 (1991) za diskusiju o rasprostranjenoj i sistematskoj prirodi zločina protiv čovečnosti.

72 Isto., 44.

73 Robertson, supra note 62, str.315.

74 Presuda Tadiću, supra note 57, par.695.

pravni razlozi su podstakli Tribunal da kontekstualno i istorijsko tumačenje stavi u centar suđenja i prateće pismene presude. Iako je postojala činjenica koja je zahtevala da se shvate istorijske složenosti regiona, nijedan od sudija nije bio upoznat sa situacijom na Balkanu pre nego što je došao u Hag. Kao istoričar koji proučava Balkan, MKSJ svedok ekspert Donia kaže sledeće: „Kada su suđenja počela, većina sudija je bila potpuno neupoznata sa istorijom i kulturom u regionu u kojem su navedeni zločini bili počinjeni.“⁷⁵ Sudije MKSJ, koje je imenovao Generalni sekretar UN, dolaze iz trideset zemalja i nijedan od njih nije iz bivše Jugoslavije.⁷⁶ Sudije Tadiću su bili iz Sjedinjenih Američkih Država (predsedavajući McDonald), Australije (sudija Stephen) i Melanezije (sudija Vohrah), i u očima tužilaštva njima je očajnički bio potreban uvod u istoriju regiona.

Prvog dana saslušanja, tužilaštvo je kao svog prvog svedoka pozvalo britanskog političkog naučnika i vojnog istoričara profesora Jamesa Gowa koji je svedočio skoro dva dana, a još jedan i po dan je bio unakrsno ispitivan. Iako je njegovo kasnije svedočenje postalo veoma detaljno i složeno, njegovo prvo svedočenje je počelo na najjednostavniji informativni način. Dok je Duško Tadić skinuo slušalice preko kojih je dobijao simultani prevod na srpski jer mu je bilo dosadno da sluša, Gow je pažljivo objašnjavao sudijama da je Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija imala šest republika i dve autonomne pokrajine, i pokazao je brojne mape etničkog sastava pokrajina napravljenih na osnovu popisa iz 1981. i 1991. godine. Opisao je topografiju zemlje, jezike kojima se govori i latinično i ćirilično pismo koja se koriste; objasnio je različite istorije katolicizma, islama i grčke i ruske pravoslavne crkve kroz vekove.⁷⁷ Nije jedino Tadiću bio dosadan ovaj produženi čas istorije koji je održalo tužilaštvo.

Sudska televizija koja je imala ugovor da prenosi čitavo suđenje Tadiću je okončala svoja emitovanja uživo nakon samo mesec dana suđenja.

Zastupnik odbrane je takođe obezbedio svedoke eksperte, kao što je američki kulturni antropolog Robert Hayden, koji je utvrdio da Ustav Jugoslavije, koji je doneo jugoslovenski predsednik Tito 1974. godine, nije poznavao odvojene suverene narode,⁷⁸ već je priznao odvojene etničke grupe, te je stoga sukob bio unutrašnje prirode, a ne međunarodni sukob.⁷⁹ Ovo stanovište, ukoliko se i usvoji, bi potkopalo osnovu za međunarodni sud. Na taj način je sama nadležnost Tribunala zavisila od istorijskog tumačenja, od toga da li je Ustav iz 1974. godine, kada je dao pravo samoopredeljenja naroda, mislio na „etničke grupe“ (titoistička, beogradska verzija) ili suverene narode. Na kraju, prevladalo je Gowovo stanovište, jer je sud smatrao da je ono najpotkrepljenije dokazima.⁸⁰ Istorija pre Prvog svetskog rata je u potpunosti preuzeta iz Gowovog svedočenja, kao i bitni elementi iz kasnije istorije, uključujući ulogu predsednika Tita u potiskivanju nacionalističkih tenzija, važnost Ustava Jugoslavije iz 1974. godine i, konačno, organizaciju i etnički sastav Jugoslovenske narodne armije u 1980-im i ranim 1990-im godinama.⁸¹

Istaknuta uloga svedoka eksperta u slučaju Tadić, kao i u prvim godinama rada Tribunala, proistekla je iz konkretnih potreba slučaja, ali je takođe bila posledica Pravila postupka i dokaza MKSJ. Iako Tribunal nije strogo vezan usmenim svedočenjima, kao što je bio slučaj na suđenjima u Nirnbergu, pravilo 90(A) MKSJ jasno daje prednost usmenim svedočenjima datim pred sudskim većem u odnosu na pismena svedočenja.⁸² Dalje, Pravila nisu uspostavila kriterijume za dopustivost predsudskih pisanih dosijea

75 Donia, supra note 67, str.1.

76 Vidi isto. Za dalje informacije o MKSJ vidi Internet stranicu, dostupnu na: www.un.org/icty/glance/index.htm.

77 Transkript Tadić, supra note 65, 7. maj 1996, na 80-89.

78 Ustav SFRJ (1994).

79 Transkript Tadić, supra note 65, 10. septembar 1996, na 5594-97.

80 Presuda Tadiću, supra note 57, par.65.

81 Isto., par. 56-79, 108-114; vidi takođe, Transkript Tadić, supra note 65, 7 maj 1996, par. 92-135; Isto., 8 maj 1996, par.138-278; Isto., 9 maj 1996, par.281-292.

82 Pravilnik o postupku i dokazima, MKSJ, Pr.90, UN Doc IT/32, usv. 11. februara 1994, isp. 30 januara 1995, dop.25 jula 1997, dop.17 novembra 1999, dop.1 decembra 2000 i 13 decembra 2000 [nadalje: MKSJ Pravilnik o postupku]. Vidi: Internet stranica: www.un.org/icty. Pravilo 92 bis usvojeno 1 decembra 2000 je olakšalo Prvostepenim većima da prihvate pismena svedočenja svedoka-eksperata ali je do tada Tribunalov odnos prema istoriji već bio uspostavljen. Vidi isto., Pravilo 92 bis. Autor se zahvaljuje Maximo Langer za ovu primedbu.

svedočenja.⁸³ U presudi Tadiću je jasno rečeno da se odeljak o istorijskoj pozadini isključivo oslanja (kao u Nirnbegu) na „svedočenja data (usmeno) pred sudskim većem (...) i nisu se pominjali drugi izvori ili materijal koji vodi svedočenjima“.⁸⁴

Akcent na proširenim usmenim svedočenjima stručnjaka svedoka o istorijskim stvarima bio je u centru izgradnje istorije Tribunala i ovo se sukobljava sa utvrđenim domaćim pravnim praksama. Istoričar Donia, komentarišući svoje iskustvo u ulozi stručnjaka svedoka u MKSJ na suđenju Blaškiću 1997. godine, navodi: „Moje izlaganje je pre bio produženi čas regionalne istorije nego sudsko svedočenje kakvo bi se moglo odigrati pred američkim sudom, gde sudija ne bi ni imao potrebu niti bi želeo da ima tako proširen prikaz pozadine.“⁸⁵

Ono što sledi je prikaz istorijskog dela presude Tadiću izrečene pred Tribunalom, što upućuje na oblik i karakter presude, mada uz napomenu da je za njeno razumevanje potrebno mnogo više prostora nego što ovde imam. **Važno je primetiti da se presuda Tadiću okreće konkretnom slučaju tek nakon 69 strana istorijskog pregleda korena i uzroka sukoba u Jugoslaviji, Hrvatskoj i Bosni (uključujući i oblast Prijedora, gde je Tadić počinio svoje zločine).**⁸⁶

Prvi deo, „Istorijska i geografska pozadina“, utvrđuje da je Bosna bila multietnička vekovima, gde nijedna etnička grupa nije bila dominantna, delom i zato što je predstavljala predmet osvajanja Otomanskog carstva i Austrougarskog carstva, kao i njihovih prethodnika. Pokazujući na kartama koje su napravljene po uputstvima stručnjaka svedoka tužilaštva Gowa, istorijska pozadina napominje da je srpsko stanovništvo bilo koncentrisano uz severnu i zapadnu granicu kako bi zaštitilo habzburške zemlje od Turaka iz Otomanskog

carstva, čija okupacija je proizvela veliku muslimansku populaciju.⁸⁷ Presuda u nekoliko delova govori o Srbima, Hrvatima i Muslimanima kao o „Slovenima“ koji govore isti jezik i stoga je „netačno govoriti o tri različite etničke grupe“.⁸⁸

Tokom 19. veka, hrvatski intelektualci su zastupali ideju o jedinstvenoj državi južnih Slovena, dok su srpski nacionalisti težili stvaranju Velike Srbije. Nakon Prvog svetskog rata i raspada Otomanskog i Austrougarskog carstva, ove nespojive ideje su srasle i dovele do stvaranja Kraljevine Jugoslavije 1929. godine.⁸⁹ Jugoslavija je, međutim, bila posledica veštačkog spajanja dva oprečna koncepta, i između dva rata je došlo do brzog razvoja etno-nacionalnog sukoba.⁹⁰ Tokom Drugog svetskog rata, u Bosni se vodio brutalan oružani sukob. Veliki delovi Bosne su bili anektirani od strane pronacističke hrvatske države-marionete. Prijedor je jedna od regija gde su se duže vreme vodile borbe između snaga hrvatskih ustaša, srpskih nacionalista četnika, i srpskih partizana koje je predvodio maršal Tito. Zvaničnici hrvatske vlade su sprovodili strategije koje se mogu uporediti sa „etničkim čišćenjem“ u dvadesetom veku putem iseljavanja i ubistava, a tokom 1941. godine ustaše su ubile do 250.000 Srba. Na kraju rata, ustaška vojska je predata partizanima maršala Tita koja je po kratkom postupku likvidirala 100.000 zarobljenih vojnika.⁹¹

To je u to vreme bilo „nasleđe“⁹² rata, ali su nakon toga odnosi Hrvata, Muslimana i Srba bili izuzetno harmonični, sa mešanim prijateljstvima i brakovima. Razlog zašto između 1945. i 1990. godine nije bilo etničkih neprijateljstava je u velikoj meri i u potiskivanju nacionalističkih tendencija i verskih običaja od strane Titovog socijalističkog režima. Početak preporoda nacionalizma je počeo 1974. godine, sa novim Ustavom Jugoslavije kojim su

83 Isto., Kancelarija Okupacionih Vlasti (SAD), Uniform Rules of Procedure, Military Tribunals Nuremberg (24 jan.1948), dostupno na: www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/rules5.htm.

84 Presuda Tadiću, supra note 57, par.54.

85 Donia, supra note 67, str.1.

86 U presudi se na početku navodi odakle se preuzeti podaci o istorijskim činjenicama. Presuda se oslanja na dokazima koje su pružili svedoci eksperti, kako Tužilaštva tako i odbrane prilikom svedočenja. Vidi supra note 81 i pridodajući tekst.

87 Presuda Tadiću, supra note 57, par.56.

88 Isto.

89 Isto., par.59.

90 Isto.

91 Isto., par.61-63.

92 Isto., par.64.

republičkim vladama delegirana ovlašćenja na osnovu kojih su ove republike usvojile nacionalističke platforme.⁹³ Predsednik Tito je umro 1980. godine i nije ga nasledilo vođstvo sposobno da državu održi na okupu. Prema svedočenju svedoka odbrane Haydena, presuda je izvela zaključak da je ekonomska kriza učinila da nacionalističke politike budu još privlačnije i da je vodila ukidanju socijalističkog sistema samoupravljanja 1988. godine utemeljenog saveznim Ustavom.⁹⁴ Komunistička ideologija koja je potiskivala nacionalističku političku organizaciju tokom četiri decenije u istočnoj Evropi, srušila se 1989. godine.

Istorija do 1988. godine u presudi služi nam kao neka vrsta pozadine, okvir koji nam omogućava da razumemo sukob u Bosni malo dublje. Ona projektuje nasleđe, ali ne determinističko, i ne kao skup uslova koji su doveli do genocida u Bosni. Nigde u ovom delu presude jezik ne sugerise uzročne odnose ili podstičuće događaje ili faktore. Pretnje su ustanovljene, ali i dalje ostaju samo pretnje. Istorijaska slika iz presude ne vodi neumoljivo etničkom čišćenju i ratu, jer su i drugačiji ishodi bili mogući. Ovo nije traktat koji Bosanci nisu mogli da izbegnu, već pre pozadina jedne tragedije.

Prema Tribunalu, prvi strmoglavni faktori ili povodi za sukob u Bosni su se javili 1989. godine. Na četrnaestom kongresu Saveza komunista, početkom 1990. godine, srpski delegati su tražili da se mehanizam glasanja okrene u korist srpske većine, zbog čega su delegati iz Slovenije napustili zasedanje. Ta godina je takode proslavljena kao 600. godišnjica od Kosovskog boja 1389. godine, ključnog trenutka u srpskoj nacionalističkoj mitologiji. Bivši komunistički političar Slobodan Milošević je jasno predstavio viziju Velike Srbije na komemorativnim javnim skupovima, a možda i najjasnije na samom bojnopolju.⁹⁵

Na višestranačkim izborima 1990. godine nacionalisti su uzeli vlast i pozvali na raspad jugoslovenske federacije. Plebisciti za nezavisnost su bili prihvaćeni od strane većine u Sloveniji 1990. i u Hrvatskoj 1991. godine i vodili su proglašenju nezavisnosti 25. juna 1991. godine, što je učinila i Makedonija septembra iste godine. Ovu nezavisnost su početkom 1992. godine priznale Evropska unija i SAD. U međuvremenu su srpski nacionalisti počeli da proglašavaju Srpske autonomne oblasti u Hrvatskoj i Bosni; u Bosni je ova oblast postala poznata kao Republika Srpska. Do 27. aprila 1992. godine, kada su Srbija i Crna Gora zvanično osnovale novu saveznu državu, kolaps Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije je bio završen.⁹⁶ U ovom delu presude se zaključuje da „ono što je zapravo zamenilo državni socijalizam u Jugoslaviji su bili odvojeni nacionalizmi svake republike ponaosob osim Bosne i Hercegovine, koja sama nije posedovala jedinstvenu nacionalnu većinu“.⁹⁷

Presuda se zatim okreće Bosni i Hercegovini i bavi se pojavom etnički konstituisanih političkih stranaka 1990. godine i pokušajima Srpske demokratske stranke (SDS) da ostvari Veliku Srbiju odvajanjem delova Bosne i Hrvatske gde je živelo srpsko stanovništvo.⁹⁸ Postoji žustra rasprava o tome kako je Jugoslovenska narodna armija (JNA), koja je do tog trenutka bila multietnička, postala 90 % srpska. 1991. godine ona je postala vojska bez države koju treba da brani i tako postala sredstvo srpskog militarističkog nacionalizma.⁹⁹ Krajem 1991. godine rat je divljao između novostvorene Hrvatske i srpskih snaga i to je značajno podiglo tenzije u Bosni. Početkom 1992. godine JNA se povukla iz Hrvatske i dovela 100.000 vojnika, avione, helikoptere i teško naoružanje u Bosnu, što je dodatno produbilo nemir i neprijateljstvo među narodom.¹⁰⁰

93 Isto., par.68.

94 Isto., par.70-71.

95 Isto., par.72.

96 Isto., par.73-79. Država sada poznata kao Srbija i Crna Gora je do 2003. godine i dalje nosila ime Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. [ispr. Država poznata kao SCG, koja je postojala od 2003. do 2006. je od 1992 nosila ime Savezna Republika Jugoslavija. Naziv Srbija i Crna Gora je preuzela usvajanjem Ustavne Povelje 2003. prim.ured.].

97 Isto., par.79.

98 Isto., par.80-96.

99 Isto., par.104-109.

100 Isto., par.123-124.

U presudi se dosta prostora posvetilo propagandnoj kampanji u Bosni. Do proleća 1992. godine Srbi su kontrolisali sve medije u Bosni, i ti mediji su bili preplavljeni užasavajućim vestima o tome kako će Srbi biti potisnuti od strane hrvatskih ustaša i muslimanskih fundamentalista i da oni nemaju drugog izbora osim da se pridruže JNA i da se bore u opštem ratu za spasenje Srba od genocida. Emisije iz Beograda su prenosile govore političara poput Željka „Arkana“ Ražnatovića, koji je izjavio da Drugi svetski rat još nije završen, i „vesti“ sa izmišljenim pričama o tome kako hrvatski doktor sterilise srpske žene i kastrira srpske dečake.¹⁰¹

SDS u Bosni je iskoristila strah koji je ova propaganda kreirala i počela da pravi Srpske autonomne oblasti kao deo stvaranja Velike Srbije. Krizni štabovi koji su uspostavljeni u ovim oblastima su vršili vojne funkcije i lokalnu vlast. Kombinujući elemente JNA, paravojnih formacija i policijskih jedinica, SDS je uspela da uspostavi fizičku kontrolu na ovim prostorima. S obzirom da je JNA isterala sve nesrbe i nije imala dovoljno ljudstva, sve više se oslanjala na paramilitarce poput „Arkanovih Tigrova“.¹⁰² Iako se JNA povukla iz Bosne u maju 1992. godine, očigledno u skladu sa Rezolucijom 752 Saveta bezbednosti UN koja je pozivala na prestanak spoljašnjeg mešanja,¹⁰³ vojska bosanskih Srba (VRS) je nasledila svo osoblje i naoružanje od JNA i još uvek je mogla da računa na podršku JNA iz vazduha.¹⁰⁴ Obe poslednje tačke su veoma bitne za povezivanje dela Duška Tadića, koji je samo jedna karika u lancu bezbednosnog sistema bosanskih Srba, sa jednom širom politikom etničkog čišćenja.

Osamnaest strana presude se bavi lokalnom situacijom u Prijedoru, koji se na svu nesreću nalazio unutar koridora koji je Srbiju spajao sa srpskim delom hrvatske Krajine. Muslimani su bili većinsko stanovništvo i, opet, odnosi su bili relativno harmonični, ali su bili otrovani srpskom propagandom koja je govorila da „fašisti Hrvati“ dolaze da prave vence od prstiju srpske dece. Lokalni SDS, čiji je vođa bio ozloglašeni Radovan Karadžić, je bila manjinska stranka u opštinskim vlastima. 1991. godine SDS je, u okviru širenja Republike Srpske i ideje o Velikoj Srbiji, uspostavio odvojene strukture vlasti i preuzeo opštinu 30. aprila 1992. godine. Nove srpske vlasti, u kojima je učestvovala bivša vojna komanda JNA, su tada krenule sa politikom „etničkog čišćenja“ u tom kraju; ubijali su nesrbe, uništavali nesrpske kuće i džamije, pljačkali, silovali i pustošili. Preživeli Muslimani i Hrvati su bili naterani da nose bele trake oko ruke i zatvoreni su u logore Omarska, Keraterm i Trnopolje gde je Tadić činio zločine nad zatvorenici.¹⁰⁵

Presuda dalje dokumentuje bedne uslove i povrede ljudskih prava koje su se javljale u logorima, ali sve u svemu tu se šira istorija bosanskog konflikta završava. Ipak, neophodno je navesti nekoliko stvari. **Prvo, jasno je da je u presudi Tadiću iznesen prikaz sukoba u Bosni koji priznaje većina istoričara Balkana. Ta slika, na primer, ne izostavlja glavna strukturalna pitanja kao što je ekonomska kriza i raspad sovjetskog bloka ili dugoročni istorijski faktori kao što su Otomansko i Austrougarsko carstvo. Naravno, razumni ljudi se neće složiti, ali se oni verovatno pre neće složiti sa težinom koja je pridodata određenim faktorima, nego što će protestovati zbog izostavljanja ključnih elemenata konflikta.**¹⁰⁶

101 Isto., par.88-93.

102 Isto., par.97-103, str.110.

103 Rezolucija Saveta bezbednosti 752, U.N. SCOR. 3075th mtg., 3 U.N. Doc S/Res/752 (1992).

104 Presuda Tadiću, supra note 57, par.118-121. JNA je preimenovana u VJ sredinom 1992.

105 Isto., par.127-153.

106 Moglo bi se doduše primetiti da presuda ne obraća dovoljno pažnje na međunarodnu dimenziju balkanskog konflikta, niti na ulogu koju je igrala Evropska Unija. Presuda pominje međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine aprila 1992. Isto., par.78. Međutim, ona ne ocenjuje uticaj nemačkog priznanja Hrvatske i Slovenije 15. januara 1992. Ovo je priznanje po izvesnim mišljenjima bilo preuranjeno i potkopalo je rad Badenterove Savetodavne komisije Evropske Unije koja je uspostavljena da razmotri aplikacije za priznanje nezavisnosti. Vidi npr. Christian Hillgruber, 'The Admission of New States to the International Community', 9 Eur.J.Int'l L. 508 (1998). Savezna Republika Nemačka je dala svoj pristanak prerano, u vreme ekstremne tenzije i nestabilnosti, i time je kako se tvrdi, potpirila plamenove srpskog nacionalizma i doprinela padu u političko nasilje. Ovo možda jeste, a možda i nije bio značajan faktor, ali je sud trebao barem da otvori to pitanje.

Koga ova istorija neće zadovoljiti? Neće zadovoljiti one koji ovaj sukob svode na davna i neizbežna neprijateljstva između Srba, Hrvata i Muslimana. Presuda prikazuje vekove sukoba u regionu, ali ih ne prikazuje kao predodređene uzroke rata u 1991. godini.¹⁰⁷ Tribunal odbija stav Tadićeve odbrane i stručnjaka svedoka odbrane da etnička mržnja koja je postojala od Drugog svetskog rata objašnjava nasilje iz 1990-ih. Zapravo, te strahote su zahtevale nemilosrdnu i vatrenu propagandnu kampanju koja je dovela do nasilja. Uzročnost postoji u istorijskoj analizi jedino u 1989. godini. Jedino je tu Tribunal bio mišljenja da je nacionalistički ratni plamen na Balkanu bio neizbežan.

Istorijski prikaz Tribunala neće zadovoljiti ni nacionaliste, jer odbija da prihvati iste istorijske periodizacije. Ukoliko, recimo, pre 1989. godine nije postojalo ništa što bi predstavljalo povod za sukob, to bi onda bilo u suprotnosti sa nacionalističkim objašnjenjima koja akcenat stavljaju na događaje iz 1941. godine, ili čak 1389. godine, i te događaje vide kao čvrste determinante sadašnjosti. Tribunal otvoreno kritikuje nacionalističku periodizaciju istorije za koju kaže da manipuliše „dalekom srpskom istorijom“.¹⁰⁸ Za srpske nacionaliste, naravno, Drugi svetski rat ne predstavlja tako davnu istoriju – on još uvek traje. I zaista, u većini srpskih nacionalističkih istorija postoji kontinuirana i neprekinuta nit koja povezuje Boj na Kosovu 1389. godine, Otomansko carstvo, Drugi svetski rat i sadašnjost. Zvanična istorija Tribunala se odriče takve nacionalističke mitologizacije.

Presuda Tadiću se ne slaže sa relativističkim prikazima koje su stvorili određeni naučnici i komentatori tokom i nakon sukoba.¹⁰⁹ Na primer, general Charles Boyd je 1995. godine u časopisu Foreign Affairs napisao kako su srpske i hrvatske snage podjednako odgov-

orne za etničko čišćenje, a da su bosanski Muslimani, održavajući „imidž bespomoćne žrtve“, bili agresori koji su započeli sukob sa srpskim snagama i time sami sebi napravili katastrofu.¹¹⁰ Nema puno jednakosti u presudi Tadiću. Srpski nacionalisti su očigledno bili agresori u ovom primeru, odgovorni za veliki broj povreda ljudskih prava u regionu u to vreme, koje su bile posledica sistematske politike „etničkog čišćenja“ u stvaranju etnički čiste „Velike Srbije“.

B. Presuda Krstiću

Sudije su napravile nekoliko detaljnih, iznansiranih, pažljivo pretresenih mikro-istorija gradova i regija u kojima su počinjeni zločini. (...) Posledica toga je to što danas imamo vrlo pažljivo konstruisane istorijske prikaze Prijedora i Srebrenice (...) u toku rata i pre.

Robert Donia¹¹¹

General Radislav Krstić je jedan od prvih visokorangiranih počinilaca koje je 1998. godine NATO uhapsio i odveo u Hag.¹¹² U avgustu 2001. godine, Krstić je optužen za to što je bio komandant VRS u vreme kada je počinjen genocid nad muškom populacijom bosanskih Muslimana iz Srebrenice, tokom devet dana u periodu od 11. do 19. jula 1995. godine, kada je Drinski korpus opkolio grad i metodično likvidirao 7.000 odraslih muškaraca i dečaka.¹¹³

U prikazu događaja u Srebrenici koji se nalazi u presudi Krstiću, MKSJ ne priznaje da je pisao istorijsko tumačenje ili utvrđivao osnovne uzroke nasilja:

Sudsko veće ostavlja istoričarima i socijalnim psiholozima da temeljno ispituju dubine ove epizode sukoba na Balkanu i da traže

107 Ovaj je pristup usvojio i Mark Mazower, The Balkans (New York: Random House, 2002).

108 Presuda Tadiću, supra note 57, par.91.

109 O debati o relativističkim intelektualcima u konfliktu vidi Cushman, supra note 63; Rhoda E.Howard, 'Occidentalism, Human Rights, and the Obligation of Western Scholats', 29 Canadian J.African Stud.110 (1995). Vidi Stanley Cohen, States of Denial; Knowing about Atrocities and Suffering (Cambridge: Polity Press, 2001), 280-96 o intelektualcima i poricanju zločina.

110 Charles G. Boyd, 'Making Peace with the guilty: The Truth about Bosnia', 74 For.Aff.22, 29-31 (1995). Kritika Bojdove relativizacije bosanskog konflikta u Norman Cigar, 'Responses, Appease with Dishonor: The Truth about the Balkans, False Relativism', 74 Foreign Aff. 148, 150-51 (1995).

111 Donia, supra note 67, str.2

112 Detaljan opis suđenja Krstiću u Hagan, supra note 60, par.156-74.

113 Presuda Krstiću, supra note, par.57.

duboko ukorenjene uzroke. Trenutni zadatak je mnogo skromniji: da se iz dokaza predstavljenih tokom suđenja utvrdi šta se desilo tokom tog perioda od nekih devet dana i, konačno, da li je optuženi u ovom predmetu, general Krstić, krivično odgovoran prema načelima međunarodnog prava. (...) Sudsko veće ne može sebi da dozvoli da iznosi svoje stavove o tome kako se oseća zbog toga što se u Srebrenici dogodilo. (...) Ovaj optuženi, kao i svi ostali, zaslužuje da njegov slučaj bude razmatran individualno i može biti osuđen samo ako dokazi predstavljeni pred sudom pokazuju, bez osnovane sumnje, da je kriv za dela koja predstavljaju zločin obuhvaćen Statutom Tribunala.¹¹⁴

Uprkos ovoj kvalifikaciji, presuda Krstiću iznosi opširan prikaz sukoba na području Srebrenice od 1991. do 1995. godine, ali ne kao daleku istoriju, već pod neutralnim naslovom „utvrđivanje činjenica“.¹¹⁵ Počinje sa raspadom SFRJ i oslanja se na istorijska objašnjenja navedena u prethodno izrečenoj presudi Tadiću: maršal Tito je suzbijao nacionalizam, ali je pred sam pad komunističke vladavine umro, u trenutku kada je nacionalistički pokret u razvoju vrebao ekonomske nevolje i popunio ideološku prazninu koja je ostala nakon komunizma.¹¹⁶

Presuda Krstiću se od presude Tadiću razlikuje po tome što predstavlja mikro-istoriju gradića Srebrenice i ne bavi se toliko čitavom zemljom ili regionom. Priča žustro prelazi na strateški značaj enklave Srebrenice i na to kako ona „nikada nije bila povezana sa glavnim prostorom pod kontrolom Bosne na zapadu i ostala je izložena tačka usred teritorije koju kontrolišu Srbi“.¹¹⁷ Armija bosanskih Muslimana, stvorena pod vođstvom Nasera Orića, je 1992. godine preuzela Srebrenicu i izvršila pritisak na strane fak-

tore da naprave enklavu na prostoru od 900 kvadratnih kilometara. Ta enklava je u srpskoj protivofanzivi 1993. godine bila umanjena za 150 kvadratnih kilometara i bosanski Muslimani su počeli da se grupišu u Srebrenici zbog bezbednosti.¹¹⁸

Marta 1993. godine, komandant UN zaštitnih snaga (UNPROFOR), general Phillip Morillon iz Francuske, posetio je grad i proglasio ga zaštićenom zonom UN. Morillon je rekao narodu da ih UN nikada neće napustiti, i 16. aprila 1993. godine Savet bezbedosti UN je usvojio rezoluciju kojom je proglasio Srebrenicu „zaštićenom zonom“.¹¹⁹ U stvarnosti, generalove deklaracije i rezolucija UN nisu mnogo učinile. komandanti UNPROFOR-a nisu imali potrebne resurse da bi mogli da zaštite grad i UNPROFOR nije imao više od 600 vojnika koji su bili slabo naoružani. U januaru 1995. godine, grad je branilo samo 400 vojnika holandskog bataljona (DutchBat).¹²⁰

Situacija je nastavila da se pogoršava i grad je bio opkoljen sa tri teško naoružane brigade „Drinskog korpusa“ bosanskih Srba. Drinski korpus je imao jasnu komandnu strukturu i komunikacijski sistem koji vojska bosanskih Muslimana (ABiH) nije imala. U martu 1995. godine, predsednik Republike Srpske Radovan Karadžić je izdao naređenje da se stegne obruč oko grada. Zalihe hrane, vode i goriva su skoro bile iscrpljene. Nakon što je potpisao ugovor o „bezbednoj zoni“, general Halilović iz ABiH je naredio svojim trupama da demilitarizuju ovu bezbednu zonu, ali nije od njih zahtevao da predaju oružje Ujedinjenim nacijama kako je bilo zahtevano. Zaista, ABiH je nastavila sa okršajima sa srpskim snagama kojima je bila okružena. Srpske snage su mislile da muslimanske snage koriste sigurnu zonu kako bi se ponovo naoružale i otpočele sa ofanzivom protiv VRS.¹²¹

114 Isto., par.2

115 Nije se, međutim, adekvatno bavila svedočanstvima žrtava. Dembour i Haslam, supra note 58, par. 158-60. smatraju da je Haška sudnica ućutkala glasove žrtava u procesu Krstiću.

116 Presuda Krstiću, supra note 57, par.6-9.

117 Isto., par.13.

118 Isto., par.13-14.

119 Isto., par.15-18, Rezolucija Saveta bezbednosti 819, U.N.SCOR 3199mtg, 1, U.N. Doc. S/RES/819 (1993).

120 Presuda Krstiću, supra note 57, par. 20, 26.

121 Isto., par.21-24, 28 (citira se dokaz tužilaštva br. 425: Radovan Karadžić, direktiva 7, str.10).

Ofanziva VRS na Srebrenicu je počela 6. jula 1995. godine i UNPROFOR se nije suprotstavljao. NATO podrška iz vazduha nije počela do 11. jula, ali se brzo okončala zato što je VRS pretila da će poubijati holandske trupe. General Mladić, komandant Drinskog korpusa, i Krstić, načelnik generalštaba, su 11. jula pobedonosno ušli u grad, a srpski vojnici su otpočeli sa sprovođenjem terora, paljenjem kuća i napadima na civile; 20 do 25 hiljada muslimanskih izbeglica, većinom žena i dece, izbeglo je u kasarnu UN u Potočarima, izvan Srebrenice.¹²² Do ove tačke, presuda je bila poprilično celovita i suvisla, ali onda počinje da se deli do te mere da uključuje izjave svedoka o uslovima i događajima u Potočarima. Srpski vojnici su 12. jula ušli u kasarnu, likvidirali stotine muškaraca iza fabrike cinka i silovali brojne žene. VRS je 12. i 13. jula autobusima sve muslimanske izbeglice odvela iz Potočara, a 14. jula više nijednog Muslimana nije bilo u izbegličkom kampu UN. Vojnicima DutchBata koji su pokušali da prate izbegličke autobuse, vozila su ukradena.¹²³

U međuvremenu je kolona od 10 do 15 hiljada muškaraca i dečaka, bosanskih Muslimana, od kojih su otprilike jedna trećina bili vojnici 28. divizije ABiH, pokušala da se probije kroz srpske linije. Srpske snage su većinu uhvatile i zadržale 12. jula, a zatim otpočele program masovnih pogubljenja, koja su pratila određeni šablon. Muškarci su držani na fudbalskim igralištima, u školama i skladištima. Autobusima su odvoženi na lokacije određene za pogubljenja koja se nalaze na izolovanim poljima gde su im stavljeni povezi na oči i zglobovi su im vezani.¹²⁴ Poređani su, streljani, a zatim uz pomoć buldožera sahranjivani u masovne grobnice:

Skoro do poslednjeg, na hiljade bosanskih Muslimana koji su zarobljeni, nakon preuzimanja Srebrenice, bili su pogubljeni. (...) Većina (...) je pogubljena u veoma orkestriranim masovnim pogubljenjima počev od 13. jula 1995. godine na području severno od Srebrenice.¹²⁵

Iako se ranije izbegavalo upuštanje u moralne komentare, na ovom mestu u optužnici nije se moglo izbeći da se ova pogubljenja okarakterišu kao „neopisivo ljudsko zlo“.¹²⁶

Na kakvim dokazima je zasnovan ovakav prikaz genocida? U presudi Krstiću se jasno kaže da se ona zasniva na različitim formama dokaza: „Sudsko veće se koristi velikim brojem dokaza i kombinacija kako bi oslikalo sliku onoga što se dešavalo u tih nekoliko dana jula 1995. godine.“¹²⁷ Ovaj pristup obuhvata izjave svedoka iz Srebrenice, ljudi koji su preživeli pogubljenja, forenzičke dokaze ekshumiranih grobova, fotografije tog područja, svedočenja osoblja Ujedinjenih nacija, presretnute razgovore VRS, zapisnike uzete od VRS i, konačno, svedočenje samog generala Krstića.

Predmet Krstić je izgrađen na opširnim dokazima sudske medicine koji se odnose na masovna pogubljenja bosanskih Muslimana. To uključuje i izvidne terenske fotografije hiljada zarobljenih bosanskih Muslimana koji su držani na fudbalskom terenu u Novoj Kasabi od 12. jula pa nadalje, kao i presretnute razgovore VRS. Tužilaštvo je pozvalo stručnjaka sudske medicine Deana Manninga da izvrši dvadeset i jednu ekshumaciju grobnica oko Srebrenice, i te grobnice su pružile veliki broj podataka sudske medicine o muškarcima i načinu na koji su oni bili ubijani. Identifikacioni dokumenti, kao i druge lične stvari, pokazali su da su žrtve bili bosanski Muslimani iz Srebrenice. Skeletni ostaci pokazuju da su sve žrtve osim jedne bili muškarci. Većina žrtava nije ubijena u borbi, s obzirom da su 423 žice i 448 poveza za oči nađeni na telima na trinaest različitih lokacija.¹²⁸ To, kao i činjenica da su neke žrtve bile ili premlade ili fizički nesposobne za borbu, ukazuje na to da srpski vojnici nisu pravili razliku između civila i vojnika, kao i na to da velika većina žrtava nije učestvovala u ratu u vreme smrti, mada sudsko veće nije isključilo mogućnost da su neki od njih poginuli u borbi.¹²⁹

122 Presuda Krstiću, supra note 57, par. 31-37.

123 Isto., par. 38-51.

124 Isto., par. 60-68.

125 Isto., par. 67.

126 Isto., par. 70.

127 Isto., par. 4.

128 Isto., par. 64, 71-75.

129 Isto., par. 75-77.

Obrana je pozvala stručnjaka sudske medicine dr Zorana Stankovića, koji je pobijao metodologiju i zaključke do kojih je došlo forenzičko istraživanje tužilaštva. Stanković je rekao da su ti ljudi ubijeni u borbi, ali je veće to odbilo jer su forenzički podaci tužilaštva bili verodostojniji.¹³⁰ Optužbu je podržao i dokaz da su vojnici bosanski Srbi ekshumirali tela i ponovo ih zakopali u pokušaju da ih prikriju, kao i svedočenje preživelih koje je potvrdilo nalaze sudske medicine. Podaci sudske medicine su bili od vitalnog značaja za optužbu protiv Krstića za genocid i bez njih bi suđenje propalo. Kako bi Krstićeva dela mogla da se okarakterišu kao ratni zločini, a ne nasumična ubistva u toku bitke (što je dozvoljeno prema pravilima ratovanja), sudsko veće je moralo da bude ubeđeno van osnovane sumnje da su muškarci i dečaci sistematski ubijani nakon zarobljavanja, prema genocidnom planu koji su koordinisali Krstić i ostali u vrhu VRS. Bez zajedničke namere da se sprovede zajednički zločinački poduhvat „potpunog ili delimičnog uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili verske grupe“¹³¹, masovna ubistva ne bi imala srazmere genocida.

Ovaj problem zajedničke namere nas dovodi do druge glavne grupe dokaza u „mozaiku dokaza“ sudskog veća, a koja bi se mogla nazvati „istorijsko tumačenje“. Dokazi sudske medicine sami po sebi nisu dovoljni da ispune zahteve optužnice za genocid. Čak i definisanje samog pojma zahteva otvoreniji pristup istoriji i kontekstu. Presuda Krstiću beleži dugotrajnu raspravu o tome šta određuje „grupu“ i utvrđuje da bilo koji pokušaj razlikovanja:

Na osnovu objektivnih naučnih kriterijuma bi stoga bio neuskладiv sa ciljevima i svrhom Konvencije o genocidu. (...) Kulturne, verske, etničke i nacionalne

karakteristike grupe se moraju identifikovati u okviru socio-istorijskog konteksta u kojem se nalaze.¹³²

Ono što je sudu još bilo potrebno je dokaz želje i namere koja pokazuje da je genocid bio posledica dugoročne strategije bosanskih Srba da „etnički očiste“ i kontrolišu područje Srebrenice. Genocid se jedino može dokazati ako tužilaštvo dokaže postojanje dolus specialis, odnosno posebne namere koja pretpostavlja viši nivo predumišljaja koji postoji duže vreme, a upravljen je na to da se poćine genocidni zloćini. Definisan je kao „određeno stanje svesti ili specifićna namera u pogledu svih posledica inkriminisanog dela“. ¹³³ Kako bi ubistvo bilo genocidno, treba da postoji zajednićki plan iza samog dela, „viši cilj“¹³⁴ i svest o genocidnim posledicama dela. Genocid je zloćin kod kojeg je proklamovana kolektivna dimenzija – on podrazumeva određenu politiku i metod koji ne može sprovesti samo jedna osoba. Istraćivanja sudske medicine su bitna u povezivanju pojedinaca sa određenim delima, ali ne mogu pokazati opšti program istrebljenja i progona, koji zahteva istorijsku analizu i kontekstualizaciju. Dokazivanje postojanja posebne namere uništenja određene grupe, u potpunosti ili delimićno, zahteva otpornu istorijsku sliku šireg konteksta pojedinaćnih akata i namera.

Koji je to širi plan na osnovu kojeg pogubljenja u Srebrenici mogu biti okarakterisana kao genocidna? Kada mu je upućeno pitanje šta on misli zašto su se desila masovna pogubljenja bosanskih Muslimana, general Halilović je rekao: „Područje je oćišćeno (...) a to je područje između dve srpske zemlje.“¹³⁵ Ova lokacija između dve srpske teritorije (Srbije i Republike Srpske) je postala osnov sudskog istorijskog tumaćenja događaja iz ovih devet dana u julu 1995. godine. Na kraju presude, diskusija beleži da je Generalna skupština UN 1992. godine etnićko

130 Isto., par. 76

131 Konvencija o sprećavanju i kaćnjanju zloćina genocida, usvojena 9. decembra 1948, ćlan 2, 78 U.N.T.S. 277 (stupila na snagu 12. januara 1961, stupila na snagu za SAD 23. februara 1989.

132 Presuda Krstiću, supra note 67, par. 556-57.

133 Isto., 571 (citira Report on the International Law Commission on the Work of its Forty-eight session, 6.May-26.July 1996, U.N. GAOR., 51st Sess., Supp. No. 10. str.88, U.N. Doc. A/51/10 (1996)).

134 Presuda Krstiću citira raniju presudu Akayesu u MKSR-u u raspravi o «višem ćilju». Presuda Krstiću, supra note 57, par.552, n.1225 (citira Presudu Akayesu, supra note 53, par. 552.

135 Presuda Krstiću, supra note 57, par.94 (citira Transkript, 5. april 2001, par.9501, redovi 20-21).

čišćenje okarakterisala kao „genocid“ i utvrđuje da je u Srebrenici etničko čišćenje trajalo od 1993. godine.¹³⁶ Genocidni događaji u Srebrenici 1995. godine predstavljaju vrhunac dugotrajnog strateškog plana srpskih političara, poput Radovana Karadžića, i vojnih komandanata, kao što su generali Mladić i Krstić, da ujedine dve srpske regije i stvore ujedinjenu srpsku republiku Velika Srbija.¹³⁷

Na kraju, Krstić je podneo žalbu na osnovu koje je MKSJ žalbeno veće donelo svoju presudu 19. aprila 2004. godine. Zbog neslaganja sudije Shahabuddeena, žalbeno veće je ukinulo osudu za učestvovanje u zločinačkom udruženju sa namerom izvršenja genocida i proglasilo Krstića krivim po lakšem osnovu za pomaganje u izvršenju genocida. Žalbeno veće je donelo odluku kojom potvrđuje nalaze sudskog veća da je u Srebrenici izvršen genocid i da je general Krstić bio svestan namere nekih pripadnika generalštaba VRS da izvrše genocid, a da nije učinio ništa da spreči upotrebu ljudi i resursa pod njegovom komandom kojim su genocidna ubistva olakšana.¹³⁸ Međutim, žalbeno veće je, takođe, našlo da sudsko veće nije potpuno utvrdilo da je general Krstić saznao od generala Mladića da ovaj planira da pogubi zarobljene bosanske muškarce iz Srebrenice. Žalbeno veće je jednoglasno osudilo Radislava Krstića na zatvorsku kaznu u trajanju od trideset i pet godina.¹³⁹

VI ZAKLJUČCI: NOVE PRAVNE NORME I NOVE ISTORIJSKE PERSPEKTIVE

Svrha ovog teksta je da pokaže da nam je MKSJ ostavio kvalitativno specifičnu istorijsku sliku korena i obrisa masovnih zločina u poređenju sa nacionalnim, domaćim pravnim ekvivalentima u Francuskoj i Izraelu. Dok smatra da su opširne priče i pravo neusklađeni, međunarodno krivično pravo se sada

oslanja na istorijsku raspravu i kontekstualizaciju kako bi osiguralo osudu za zločine. Međutim, i dalje ostaje pitanje zašto baš međunarodni tribunal i zašto baš sada, a ne ranije?

Dva aspekta podvlače odgovor na ovo pitanje: prvi ukazuje na međunarodni karakter MKSJ koji je oslobođen nacionalističke mitologije, a drugi naglašava zahteve za dokazivanjem kategorija genocida i zločina protiv čovečnosti. O prvoj stvari je ranije govoreno, ali drugu treba pojasniti. **Primenjena relativno novih pravnih pravila može da transformiše istorijsko rezonovanje u tom smislu da se zahtevi pravde i istorije međusobno podupiru.** Kako presuda Krstiću pokazuje, genocid je kolektivna politika istrebljenja koju zastupa organizovana grupa određeno vreme protiv određenog broja pojedinaca zato što su oni pripadnici druge grupe. To ne može da bude sprovedeno nasumice ili ad hoc. Sistematska priroda ovog zločina mora biti dokazana dokumentovanjem i analizom, kao i novim kombinovanjem dokaza sudске medicine i istorijskog pripovedanja. Dokazivanje da se genocid zaista dogodio zahteva povezivanje različitih lokacija u različito vreme, ali pod istom dugoročnom politikom istrebljenja. **Kategorija genocida utiče na sud da uzima u obzir dokaze koji obuhvataju širi kontekst i duže trajanje nego u mnogim češćim krivičnim predmetima.**

Isti argument važi i za progon civilnog stanovništva u predmetu Tadić. Iako su poznate pojedinačne činjenice o događajima u logorima na području Prijedora u Bosni, one dobijaju smisao jedino kada se uklape u priču koja ih ujedinjuje u celovitu priču o etničkom čišćenju i genocidu koji su sproveli srpski nacionalisti uz vojnu, finansijsku i ideološku podršku jugoslovenske vlade u Beogradu.¹⁴⁰ **Da bi Tadić snosio odgovornost za zločin protiv čovečnosti, tužilac je morao da dokaže da je postojao centralno organi-**

136 Isto., par.578 (citira Rezoluciju Generalne skupštine 121, U.N. GAOR, 47th Sess., 91st plen. mtg., U.N. Doc A/RES/47/121); Isto., 612.

137 Presuda Krstiću, supra note 67, par. 564-68.

138 Tužilaštvo protiv Krstića (Slučaj IT-98-33-A), Presuda Žalbenog Veća, 19. april 2004, par.135-139; Neslaganje J. Sahabuddeen-a, 69; Dispozicija, str. 87.

139 Isto., par. 87, 275.

140 Da bi se demonstrirala mens rea, «svaki delovanje ili propust se mora oceni u kontekstu onoga što bi se desilo celini grupe koja je u pitanju.» Kittichaisaree, supra note 28, str. 83 (citira Tužilaštvo protiv Jelisić, Broj slučaja IT-95-10-T), Presuda Sudbenog Veća, 14. decembar 1999, str. 82).

zovan i širi plan i da se protezao na čitavo područje ili zemlju. To je zahtevalo duboki istorijski pristup, koji ukazuje na glavne korene, šablone i metodične planove politike istrebljenja civilnog stanovništva, i stavlja Tadićeva dela strogo u okvire zločinačkog udruženja¹⁴¹ koje teži da ostvari dugoročni ideološki poduhvat, što je, u ovom slučaju, vekovima star cilj stvaranja „Velike Srbije“.

Definicija i primena zločina protiv čovečnosti, poput progona i genocida, podigle su mesto koje istorija i kontekst zauzimaju u odlukama, izveštajima i presudama međunarodnih sudova. Kako domaći politički imperativi i nedostaci nacionalnog identiteta više ne predstavljaju prepreku, i kako se ističe kolektivna priroda zločina za koje su pojedinci optuženi, međunarodni sudovi poput MKSJ menjaju odnos između istorije i prava.

Na kraju, bitno je primetiti da presude i prikazi koje donosi MKSJ nemaju jednaku podršku javnosti u bivšoj Jugoslaviji. Prema javnoj programskoj anketi u jugoistočnoj Evropi, koja obuhvata 10.000 intervjua organizovanih početkom 2002. godine, procena poverenja u MKSJ je najviša na Kosovu (83 procenta) i u Federaciji BiH (51 procenat), ali je niska u Srbiji (8 procenata) i Republici Srpskoj (4 procenta).¹⁴² Takođe treba naglasiti da je prema ovoj anketi u jugoistočnoj Evropi poverenje u nacionalne institucije poprilično nisko u Srbiji i odnosi se na policiju (24 procenta) i vladu (29 procenata).¹⁴³ Analiza uzroka ovako niskog legitimiteta domaćih i međunarodnih institucija u Srbiji nije predmet ovog članka, ali moglo bi se reći da bi MKSJ možda imao i veću podršku javnosti da se angažovao u široj javnoj obrazovnoj kampanji ili

da je održao neku sudsku raspravu na teritoriji bivše Jugoslavije.

Ipak, ne može se sva krivica prebaciti na Tribunal:¹⁴⁴ bilo kakav istorijski prikaz koji ruši nacionalističke mitove verovatno će biti odbačen dokle god na tom području vladaju nacionalistički orijentisani političari koji redovno odbijaju odgovornost za masovne zločine. Na primer, u septembru 2002. godine, Kancelarija za istraživanje ratnih zločina Republike Srpske je izdala izveštaj u kojem se navodi da je samo 1.200 muslimanskih vojnika u Srebrenici poginulo u borbi (odnosno, ne kao deo genocidnog plana).¹⁴⁵ Ipak, u skorije vreme se čini da se politika poricanja polako ruši, delom zbog haških suđenja, ali, pored toga, i zbog političkog pritiska Evropske unije čijem članstvu se Srbija i Crna Gora nada 2014. godine. Još samo mali broj političara, bosanskih Srba, još uvek poriče odgovornost VRS za masakr nad više od 7.000 bosanskih Muslimana, muškaraca i dečaka, u Srebrenici koji je izvršen 1995. godine. U novembru 2004. godine, Komisija za Srebrenicu Vlade Republike Srpske je zvanično priznala da je 7.800 bosanskih Muslimana ubijeno u Srebrenici i Vlada Republike Srpske je uputila izvinjenje porodicama žrtava, a takođe je i priznala da „se dogodio zločin ogromnih razmera“.¹⁴⁶ Suđenja u Hagu su deo postepenog programa kako obezbeđenja odgovornosti, tako i borbe protiv samozivih laži o prošlosti na Balkanu. Ukoliko postoji dovoljna politička volja da se izgrade demokratske politike koje teže da prevaziđu etno-nacionalizam na Balkanu, onda presude MKSJ mogu da postanu neodvojiv deo pisanja zajedničke, verodostojne istorije političkog nasilja u 1990-im godinama.

141 Kao što je napomenuto ranije, Tadićeva dela su bila kratkotrajna i ograničena na uzak prostor, što je primoralo Tribunal da njegove individualne akcije kontekstualizuje da bi demonstrirao njihov udeo u širem programu «etničkog čišćenja»: Očito, i jedan akt počinioaca preduzet u kontekstu raširenih ili sistematskih napada na civilnu populaciju podrazumeva individualnu krivičnu odgovornost, te počinilac ne mora da izvrši više prekršaja da bi se smatrao odgovornim. Presuda Tadiću, supra note, par. 649.

142 Press release, Interenational Institute for Democaracy and Electoral Assistance, New Regional Opinion Survey Shoes the Public in South East Europe Care More About Domestic Than International Issues (4. April 2002), dostupno na: archive.idea.int/press/pr20020505.htm.

143 Isto.

144 Mark Thompson piše: «Zadatak MKTJ nije da bude popularan, već da donese pravdu ... MKSJ ne može kompenzovati rad političara, NVO-a i kreatora javnog mnjenja u svakom entitetu, koji treba da se suoče sa svojom odgovornošću za događaje u prošloj deceniji.» Mark Thompson, South-Eastern Europe: New Means for Regional Analysis 10 (Institute for Democracy and Electoral Assistance, Policy Brief No.2, 2002).

145 Reuters, Bosnian Serb Report Denies Massacre at Srebrenica (2. Sept.2002), dostupno na www.b92.net/english/news/index.php?start=0&dd=02&mm=9&yyyy=2002.

146 Dragan Stanimirovic, Republika Srpska: Apology for Srebrenica, Transitions Online (19 Nov.2004), dostupno na listserv.acsu.buffalo.edu&cgi-bin/wa?A2=indo04111&L=justwatch&D=1&o=D&F=&S=&P=52813.

Modeli zaštite javnog sećanja u borbi protiv poricanja zločina

Vladimir Petrović¹

Abstract

Podstaknut aktuelnom globalnom debatom o poricanju holokausta, prilog raščlanjuje društvene mehanizme zaštite javnog sećanja i kritički analizira načine na koji oni oblikuju modele zaštite javnog sećanja. Primerom neuspešnog modela kojim je socijalistička Jugoslavija štitila sećanje na žrtve Drugog svetskog rata ističe se važnost centriranja modela oko mehanizma kredibilnog utvrđivanja činjenica. Razmatraju se projekti koji u postjugoslovenskom kontekstu favorizuju ovaj mehanizam.

Ključne reči: javno sećanje, poricanje zločina, holokaust, Drugi svetski rat, jugoslovenski konflikt

Činilo se da je interesovanje za suzbijanje poricanja masovnih zločina doseglo vrhunac tokom devedesetih godina i da je potisnuto iz globalne debate događajima započetim napadom na Svetski trgovinski centar i Pentagon. Međutim, ove su procene nedavno demantovane. Obeležavanje šezdesetogodišnjice zaključenja Nirnberškog procesa oktobra 2006. pokazalo je da sećanje na žrtve Drugog svetskog rata i dalje predstavlja jedan od vrednosnih temelja savremenog sveta. S druge strane, iranska vlada je dva mese-

ca docnije sponzorisała međunarodnu konferenciju posvećenu reviziji holokausta. Ova je pak inicijativa uticala na Nemačku da iskoristi svoje predsedavanje Evropskom unijom i predloži kriminalizaciju poricanja holokausta na evropskom nivou. Slično je intonirana i rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija iz januara 2007, u kojoj se konsenzusom osuđuje poricanje holokausta, a države članice pozivaju da ovu praksu suzbiju.

131
Ovakav je razvoj istovremeno ukazao i na važnost i na krhkost saznanja o prošlosti i mehanizama kojima se ona održavaju. Stradanje Jevreja u Drugom svetskom ratu je možda najbolje istražen i najtemeljnije dokumentovan događaj svetske istorije. Ne samo monografije i članci, već čitave katedre, instituti i muzeji čuvaju sećanje na užase holokausta. U nizu sudskih postupaka, od procesa u Nirnbergu, preko frankfurtskog Aušvic procesa i suđenja Ajhmanu, izvedena je ogromna masa dokaza koji svedoče o razmerama genocida. Krivični zakon u Nemačkoj, Francuskoj, Austriji, Poljskoj, Belgiji, Španiji, Rumuniji i Izraelu predviđa vremenske kazne za poricatelje holokausta. Drugde su podložni gonjenju zbog izazivanja mržnje ili su mete građanskih parnica. I uprkos tome, ipak ih ima, a imaju i publiku, što svedoči ne samo o rasprostranjenosti i ukorenjenosti fenomena poricanja zločina, već poziva i na reevaluaciju postojećih mehanizama i modela zaštite sećanja.

1 Autor je saradnik Instituta za savremenu istoriju u Beogradu i student na doktorskim studijama na odeljenju za istoriju Centralnoevropskog univerziteta u Budimpešti.

Mehanizmi i modeli zaštite javnog sećanja

Jedna od dragocenih pouka sa kraja dvadesetog veka je da u načinima na koje društvo formira svoje predstave o prošlosti ima daleko manje spontanosti no što se smatralo. Obnovljena su istraživanja fenomena koji se naziva kolektivnim, javnim, kulturnim ili društvenim sećanjem.² Sociolozi, psiholozi, istoričari i filozofi prilaze ovom pitanju uz mnoga sporenja u definicijama i pristupu, ali uz pretežnu saglasnost da dimenzija ljudskog iskustva, koja se u ovom prilogu naziva javnim sećanjem, ne predstavlja datost, već dinamičnu oblast u kojoj se smenjuju i nadmeću različiti režimi sećanja. Čega kao društvo treba da se sećamo, i na kakav način, pitanja su koja nadmašuju akademsku raspravu. Razni društveni akteri, pre svega (ali nikako samo) država, upuštaju se planski ili stihijski u arenu javnog sećanja sa projektima koji mogu biti komplementarni, alternativni, kompetitivni, suprotstavljeni, pa i isključivi. Suma ovih različitih »vektora sećanja« predstavlja ono što je za jedno društvo prošlost.³ Ta je suma, međutim, u pluralnim društvima retko jednoznačna i trajna, već podleže promenama, sukobima, pa i pravim »ratovima sećanja«.

U tim se ratovima verovatno najgnusnije bitke vode oko sećanja na zločin i njegove žrtve. Sa jedne strane, propali, ali i uspešni politički projekti se brane, legitimišu i popularizuju negiranjem zločina ili njihovom tendencioznom kontekstualizacijom. Sa druge strane, žrtve se po potrebi eksproprišu u cilju stvaranja nacionalne martirologije i jačanja političke kohezije. Usled visokog emotivnog potencijala, odnos prema žrtvama i zločinima predstavlja zonu javnog sećanja najpodložniju instrumentalizaciji. U toj se

kritičnoj tački sećanja susreću istorija i pravo, politika i etika.⁴ Iz istog razloga ovaj odnos predstavlja i odlučujući test za društvo. Svako društvo, naime, štiti sećanja čije se vrednosti smatraju relevantnim za njegov opstanak i stabilnost. Dolično sećanje na žrtve pripada krugu vrednosti kojima se brani elementarna društvena kohezija, osećanje empatije i ljudske solidarnosti. A ipak je predmet teških zloupotreba.

Jedan od uzroka ovog paradoksa svakako se može tražiti u osetljivosti sredstava kojima se javno sećanje izgrađuje i brani. Ona nisu idealna, niti nužno usmerena ka zaštiti sećanja na žrtve. U ovaj vid zaštite javnog sećanja uključen je veliki broj aktera čije se motivacije razlikuju. Ipak, ono se formira i brani prepoznatljivim mehanizmima. Brani se utvrđivanjem činjenica, odnosno istraživačkom aktivnošću kojom se uspostavlja bazični nivo faktičkog znanja o zločinima, počinocima i žrtvama. Brani se i javnom debatom, kojom se zločin aktuelizuje, a njegovi počinioči delegitimišu. Brani se komemorativnim aktivnostima, kojima se obeležavaju mesta zločina i neguje sećanje na žrtve. Brani se političkim izjavama državnih zvaničnika kojima se zločin osuđuje i za zločin izvinjava. Brani se sudskom aktivnošću, kojom se zločini procesuiraju i počinioči kažnjavaju. Naposljetku, brani se i zakonodavnom aktivnošću, kojom se poricanje zločina kriminalizuje. Ovi setovi mehanizama nikada ne postoje u izolaciji. U stvarnosti se primenjuju paralelno, gradeći manje ili više uspešne modele zaštite javnog sećanja. Gotovo svaki pokušaj odbrane javnog sećanja rezultat je kombinovanja više mehanizama, tim pre što se pokazalo da ni implemen-

2 Bilo je potrebno više od šest decenija da bi pojam koji je još 1925. lansirao Moris Halbvaš počeo ozbiljnije da utiče na tokove u društvenim naukama. Različita viđenja ove problematike u: Paul Connerton, *How Societies Remember* (New York: Cambridge University Press 1989); Pierre Nora, (dir.), *Les Lieux de mémoire I–VII* (Paris: Gallimard, 1984–1993); Harald Welzer (hg.), *Das soziale Gedächtnis. Geschichte, Erinnerung, Tradierung*, (Hamburg: Hamburger edition 2001). Ova tema je, nakon godina sporadičnog interesovanja, tokom 2006. prosto provalila u Srbiju. Up. Todor Kuljić, *Kultura sećanja* (Beograd: Čigoja 2006); Olga Manojlović-Pintar (ur.), *Istorija i sećanje. Prilozi studijama istorijske svesti* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije 2006); Obrad Savić, Ana Miljanić (ed.), *Zajednica sećanja. Tranziciona pravda u istorijskoj perspektivi*, (Beograd: Beogradski krug i CZKD 2006).

3 Termin »vektori sećanja« uveo je francuski istoričar Anri Ruso. On pod njim podrazumeva događaje koji imaju kapacitet da utiču na kolektivno sećanje i da ga usmeravaju u određenim pravcima. Up. Henry Rousso, *The Vichy Syndrom. History and Memory in France since 1944* (Cambridge: Harvard University Press, 1991), 219–227. Pojam je dalje razradila Nancy Wood, *Vectors of Memory: Legacies of Trauma in postwar Europe* (New York: Berg 1999).

4 O uticaju prava na kolektivno sećanje na primeru holokausta piše Douglas Lawrence *The memory of judgment. Making law and history in the trials of the holocaust*, (New Heaven., London: Yale University press, 2001). Ovaj odnos je sistematično problematizovao Mark Osiel, *Mass atrocity, Collective Memory and the Law* (New Brunswick&London: Transaction Publishers, 2000), koji se i zalaže za upotrebu koncepta javnog sećanja. Up. Mark Osiel, »Making Public Memory, Publicly«, u: Carla Hesse, Robert C. Post (ed.) *Human Rights in Political Transitions*, (New York, NY: Zone, 1999), 217–261.

tacija jednog, niti kombinovanje više, pa ni upotreba svih mehanizama istovremeno ne garantuje uspeh.

Utvrđivanje činjenica je od odsudne važnosti za stvaranje i održavanje fundamentalnog nivoa znanja o zločinima iz prošlosti. Ono, međutim, samo do određene mere može stati na put tendencioznim interpretacijama prošlosti, tim pre što se »ratovi sećanja« pre svega karakterišu nadmetanjem vrednosnih sistema. U njima su činjenice podređene interpretaciji, pa njihova akumulacija sama po sebi nije dovoljna. Javna debata se pokazala kao efikasno sredstvo u delegitimizaciji poricanja masovnih zločina, ali su njena ograničenja drugačije prirode. Ona je efikasna samo u otvorenom, demokratskom društvu koje već poseduje zadovoljavajući konsenzus o pitanjima kojima se okreće. U društvima u kojima postoje podeljena kolektivna sećanja, u kojima zločinačka politika još uvek ima veliki broj otvorenih ili pritajenih pristalica, javna debata se veoma lako izvrgava u tribinu kojom se poricanje legitimise. Debatovanje sa poricateljima pruža ovima upravo ono što i sami pokušavaju da istaknu – da je njihov pogled na prošlost samo jedan od mogućih.⁵ Ipak, isključiti ih iz debate znači rizikovati da dobiju na popularnosti progonjenih mislilaca. Otud i osnovni paradoks ovog mehanizma: *uspešan je tamo gde je suštinski nepotreban, a neefikasan tamo gde je nasušan.*

Sklonost prema ovom antietatističkom modelu, oslobođenom na suzbijanje poricanja utvrđivanjem činjenica i javnom debatom bez učešća države karakteristična je za Sjedinjene Američke Države i Veliku Britaniju. Objašnjiva je kako pravnim poretom odbojnim prema suzbijanju javne reči, tako i tek posrednim iskustvom koje su ove zemlje imale sa zločinačkim aspektima Drugog svetskog rata.⁶ Države kontinentalne Evrope, koje su u međuratnom periodu i tokom Drugog svetskog rata bile direktno izložene i uvezenom i domaćem fašizmu, pokazuju veću spremnost

ka korišćenju preostala četiri mehanizma, u kojima je uloga države daleko vidnija no u prva dva. Ovaj pristup, međutim, otvara put direktnom zadiranju države u slobodu javnog govora, a otvara i svakoj aktuelnoj vladajućoj garnituri prostor za normiranje pogleda na prošlost koji joj učvršćuju vlast, pa i za progon neistomišljenika.⁷ Oslanjanje na ulogu države u sprovođenju mehanizama zaštite javnog sećanja otvara i drugi paradoks: *od države se očekuje da istraži zločine za koje je često sama odgovorna.*

Oba se ova paradoksa efikasnosti i kredibiliteta u uređenim društvima prevazilaze sa manjim ili većim uspehom. Mehanizmi se ukrštaju gradeći manje ili više održive modele. Beskrajna inventivnost koju ljudi pokazuju u nanošenju zla bližnjima rezultuje vrlo osobenim vrstama zločina, čije se posledice ublažavaju jednako osobenim modelima. Pritom, nije se globalizovalo samo poricanje zločina, već i borba protiv njega. Modeli se uzajamno dopunjuju, kako pokazuje recentni slučaj Dejvida Irvinga, britanskog istoričara koji je u svojim javnim istupanjima dovodio u pitanje broj žrtava holokausta, poricao postojanje gasnih komora i Hitlerovu odgovornost za sistematsko uništavanje Jevreja. Burna javna debata ga nije obezoružala, već je samo dovela do još oštrije polarizacije njegovih stavova i doprinela njihovoj promociji, pa i popularnosti. Vrata njegovom padu otvorio je sam, tuživši za klevetu američku istoričarku Deboru Lipstat, koja ga je u svojoj knjizi nazvala poricateljem holokausta.⁸ Sudski mehanizam se okrenuo protiv Irvinga, tužena je dobila spor, a on je iz procesa izašao ruiniranih finansija i uništene reputacije, ali i nepromenjenih pogleda na prošlost, što ga je krajem 2005. odvelo u zatvor u Austriji, koja je sklonija »tvrđim« modelima zaštite javnog sećanja.

Međutim, problem nastaje otuda što je fenomen poricanja zločina upravo i široko rasprostranjen u tranzicionim i postkonfliktnim društvima, u kojima od

5 Iz ovog razloga naučnici poput Deборе Lipstat odbijaju da debatuju o holokaustu sa poricateljima. Njena argumentacija u: Deborah E. Lipstadt, *Denying the Holocaust. The Growing Assault on Truth and Memory* (New York: A Plum Book 1994), 3–17. O ograničenoj funkcionalnosti debate sa poricateljima piše i Pierre Vidal-Naquet, *Assasins of Memory. Essays on the Denial of the Holocaust* (New York: Columbia University Press 1992), 1–16.

6 Razlike u shvatanju uloge krivičnog prava u procesuiranju ovakvih slučajeva u anglosaksonskom i kontinentalnom pravu tema su studije Robert A. Kahn, *Holocaust Denial and the Law. A Comparative Study* (New York: Palgrave Macmillan, 2000).

7 Zato je i donošenje tzv. »istorijskog zakonodavstva« bilo praćeno brojnim debatama u zemljama Zapadne Evrope u kojima je usvojeno ili predlagano. Up. Timothy Garton Ash, »This is the Moment for Europe to dismantle taboos, not to erect them«. *The Guardian*, October 19, 2006; Gerard Alexander, »Illiberal Europe«, *Weekly Standard*, 11, issue 28, April 10, 2006.

8 Sudski materijal je dostupan na *Holocaust Denial on Trial*, <http://www.hdot.org/ieindex.html> (14.1.2006). Više o Irvingovom slučaju u: D. D. Guttenplan, *The Holocaust on Trial* (New York: W. W. Norton, 2001); Richard Evans, *Lying about Hitler*, (New York: Basic Books, 2002)

razmera poricanja zastaje dah, u kojima revizionizam nije društveni eksces, već dominantna paradigma.

Načini na koje se u takvim sredinama formiraju modeli imaju u sebi malo normativnog, utopljeni u ono što Jon Elster naziva »bogatiji univerzum slučajeva«.⁹ Najveći broj komparativnih studija koje se dotiču problema prevladavanja zle prošlosti i zaštite javnog sećanja stoga je pre deskriptivan no preskriptivan.¹⁰ Problem je tako težak i tako evidentan, da se malo ko usuđuje da sugeriše jednoznačno rešenje i »pravi« model. Premda ovaj pristup, koji se oslanja na viđenje tranzicione pravde kao palete iz koje se sredstva mogu birati po volji ili po nuždi, u zavisnosti od konteksta, ima jako uporište u realnosti, čini se da ipak zanemaruje mogućnost i važnost elementarne hijerarhizacije mehanizama u stvaranju modela. Ovaj prilog nastoji da na primeru iskustva socijalističke Jugoslavije sa sećanjem na žrtve Drugog svetskog rata demonstrira da je, bez obzira na kontekst, na duže staze neodrživ svaki model zaštite javnog sećanja koji nije centriran oko mehanizma utvrđivanja činjenica. Primer je tim dragoceniji što može služiti kao važan orijentir naporima ka prevladavanju posledica poslednjeg jugoslovenskog konflikta.

Tragom promašenog modela: socijalistička

Jugoslavija i sećanje na žrtve Drugog svetskog rata

Model za koji se opredelila socijalistička Jugoslavija u formiranju i odbrani javnog sećanja na žrtve Drugog svetskog rata odlikovao se tako dubokom i temeljitom netransparentnošću, da su mnogi ključni elementi u njegovom nastajanju i dalje zamračeni i iziskuju preispitivanje. Međutim, lako je uočljivo da je njegova centralna greška bila u zanemarivanju važnosti mehanizma utvrđivanja činjenica i njegovoj instrumen-

talizaciji. Politička akcija je prethodila utvrđivanju činjenica i usmeravala njegov tok. Odlukom AVNOJ-a iz novembra 1943. formirana je *Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*, koja je prikupljala podatke o ratnim zločinima različite težine, o počinocima i o žrtvama.¹¹ Međutim, već je ime komisije ukazivalo na selektivnost, iskazanu u tendenciji ka istraživanju zločina počinjenih od strane protivničkih pokreta i zanemarivanja drugih. Rezultati ovog i drugih istraživanja otvorili su put suđenjima Leonu Rupniku, Dragoljubu Mihailoviću, Aleksandru Leru i Alojziju Stepincu. Ovim se suđenjima, pomognutim nizom drugih manjih procesa i mehanizam sudske aktivnosti uključio u izgradnju modela, i to na problematičan način: »Trebalo je državno-pravno potvrditi one odluke koje je donijela naša revolucija«, eksplicitan je Jakov Blažević, jedan od tužilaca koji su bili u proćelju ove aktivnosti.¹² Rad komisije, kao i rad sudova, bio je usmeren na imenovanje, pronalaženje i kažnjavanje ratnih zločinaca, i tek je periferno prikupljao podatke o broju i identitetu žrtava.

Temelniji rad na utvrđivanju broja i identiteta žrtava takođe je predupređen političkom akcijom. Već jula 1945. Josip Broz Tito je izneo svoje viđenje ratnih gubitaka u govoru u Beloj Crkvi u kojem je istakao »da smo u ove četiri godine izgubili milion i sedam stotina hiljada naših građana«.¹³ Time je *a priori* sputan istraživački rad za čije se rezultate, u kontekstu kakav je bio jugoslovenski, nije moglo očekivati da ozbiljnije demantuju Titovu izjavu. Tako su i prvi statistički nalazi, rađeni za potrebe reparacione komisije pri Vladi FNRJ, potvrdili ovaj broj. Ne samo Titova reč, već i težnja da se ionako ogromni gubici prikažu još većim zarad reparacionih potraživanja igrala je, čini se, ulogu u ovom proračunu.¹⁴ Ni docniji rad na utvrđivanju broja žrtava nije suštinski promenio ovu sliku. Sva su istraživanja do duboko u šezdesete godine bila bazi-

9 Jon Elster, *Svođenje računa. Tranziciona pravda u istorijskoj perspektivi* (Beograd: Beogradski krug 2006), 82.

10 Up. James A. McAdams, (ed.), *Transitional Justice and the Rule of Law in New Democracies* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1997); John Borneman, *Settling Accounts: Violence, Justice and Accountability in Postsocialist Europe.*, (Princeton, N. J: Princeton University Press 1997); Aigullar, Paluma et alia (ed.), *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies*, (Oxford: Oxford University Press 2001)

11 Detalji o radu komisije mogu se naći u Arhivu Jugoslavije (AJ), Fond državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (110)

12 Jakov Blažević, *Mač, a ne mir. Za pravnu sigurnost građana*, (Zagreb : Mladost 1980), 32.

13 Josip Broz Tito, *Govori i članci*, (Zagreb: Naprijed 1959), knj. I, 362–363.

14 Neobične okolnosti pod kojima je ovaj (dosada nedostupan) izveštaj nastao pojašnjava njegov autor Vladeta Vučković, »Prilog uvodu u jugoslovensko izdanje«, u: Bogoljub Kočović, *Sahrana jednog mita. Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji* (Beograd: Otkrovenje 2005), xxi–xxiv.

rana na demografskim proračunima.¹⁵ Tek se onda, prekasno, pristupilo prikupljanju podataka putem intervju a i sastavljanju spiska žrtava koji je takođe patio od selektivnosti, uzrokovane kako protokom vremena tako i tendencijom istraživanja.¹⁶ **Država je očigledno imala mnogo toga da sakrije – zločine činjene tokom preuzimanja vlasti, prinudna kretanja manjinskog stanovništva, pa i sam građanski karakter Drugog svetskog rata u Jugoslaviji. Pomanjkanje transparentnog utvrđivanja činjenica pokušalo se kompenzovati insistiranjem na komemorativnom mehanizmu, iskazanom u obeležavanju zločina nad žrtvama fašizma, izgradnjom spomenika i muzeja, organizovanjem ceremonija i praznika.**¹⁷

U zatvorenom društvu, u uslovima partijskog monopola, mehanizam javne debate je postojao u veoma suženoj funkciji, pa nije imao kapacitet za propitivanje postojećeg modela. **Broj i identitet žrtava, kao i način na koji su lišene života predstavljali su istinski tabu. Bazična anonimnost ljudi, sakrivenih pod terminom »žrtava zločina okupatora i njegovih domaćih pomagača« bila je usmerena na održavanje vladajuće interpretacije karaktera rata, koja je pripisivala sve zločine fašističkim agresorima i njihovim domaćim pomagačima. Žrtve su međutim bile predmet zakulisnih, partijskih debata, o kojima se u javnosti malo znalo.** O njihovoj žestini ipak svedoče sećanja Franje Tuđmana, koji je tvrdio da je marginalizovan iz političkog života zbog svog učešća u njima, i Vladimira Dedijera, koji je učešćem u njima pokušavao da se u politički život vrati.¹⁸ Međutim, javna problematizaci-

ja broja žrtava, a posebno zalaženje u njihovu etničku pripadnost, smatrala se atakom na sistem, posebno u atmosferi probuđenih etničkih netrpeljivosti u Jugoslaviji početkom sedamdesetih. Održavanju stabilnosti sistema data je prednost nauštrb utvrđivanja činjenica, i sva su istraživanja prestala. Tako se hipertrofirani broj žrtava prenosio u naučne radove i udžbenike, a zadržavan je u zvaničnim dokumentima do duboko u osamdesete.¹⁹

Posledice primene ovog modela su bile nesagledive. **Sa slabljenjem partijskog monopola tokom osamdesetih godina pitanje sećanja na žrtve u javnom sećanju se otvorilo punom snagom. Najranjivije mesto modela popustilo je pod rezultatima istraživanja do kojih su, odvojeno jedan od drugog, došli u drugoj polovini osamdesetih Bogoljub Kočović i Vladimir Žerjavić.**²⁰ Koristeći sličnu metodologiju kao i njihovi prethodnici, ali neopterećeni ideološkim ogradama, došli su do značajno drugačijeg rezultata, smanjujući procenjeni broj poginulih u ratu sa 1.700.000 na nešto više od milion. Sistem je, međutim, propustio priliku da na adekvatan način izmeni model koji je održavan gotovo četiri decenije. Država je pokušala da onemogući debatu represivnim pravnim merama. Protivurečne sudske inicijative – proces Franje Tuđmanu, *Zakon o zaštiti Titovog lika i dela*, suđenje Andriji Artukoviću, zabrana knjige Veselina Đuretića, obnova zahteva za izručenjem Kurta Valdhajma, bile su odraz nemoći sistema i gubitka perspektive u ovoj sferi.²¹ Možda i hotimice, propuštena je šansa za podsticanje smislenog pristupa ovim izuzetno osetljivim pitanjima

15 Pregled utvrđivanja broja nastradalih u Drugom svetskom ratu daje Srđan Bogosavljević, »Nerasvetljeni genocid« u: Nebojša Popov, *Srpska strana rata*, (Beograd: Samizdat B92 2002), knj. I, 190–202.

16 Ovaj je popis imenovao 597.323 žrtve, a sama je komisija konstatovala da je time obuhvaćeno 56–59% žrtava. Ovaj projekat je takođe započeo zarad podnošenja odštetnog zahteva prema Nemačkoj i iz njega su izuzeti jugoslovenski građani koji su pripadali nepartizanskim formacijama. Projekat je 1995. obnovio beogradski Muzej žrtava genocida, čime je do danas popisnik proširen na 657.857 stradalih. Dragan Cvetković, Popis »Žrtve rata 1941–1945 iz 1964. godine kao osnova za izučavanje stradanja stanovništva Jugoslavije«, u: *Genocid u 20. veku na prostorima jugoslovenskih zemalja*, Beograd 2005, 77–86.

17 Ovaj aspekt javnog sećanja analizira Max Bergholc, *Među rodoljubima, kupusom, svinjama i varvarima: spomenici i grobovi NOR-a 1947–1965*, u: »60 godina od završetka Drugog svetskog rata – kako se sjećati 1945«, (Institut za istoriju: Sarajevo 2006), 75–100.

18 Franjo Tuđman, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada 1994), 69–81, 109–125. Dedijer je upotrebio kredibilitet koji je stekao kao jedan od osnivača Raselovog suda da bi reaktuelizovao pitanje broja žrtava u svojim delima tokom osamdesetih. Up. Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, (Rijeka: Liburnija 1981); Vladimir Dedijer, *Vatikan i Jasenovac*, (Beograd 1987).

19 Up. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, (Beograd: Izdavački centar Komunist 1985), 285–286.

20 Bogoljub Kočović, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, (London : Naše delo 1985), Vladimir Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svetskom ratu*, (Zagreb : Jugoslavensko viktimoško društvo 1989).

21 O Zakonu o zaštiti Titovog lika i dela više u: Rajko Danojlić, *Upotreba neprijatelja*, (Valjevo: Agencija Valjevac 1993), 49–51. O slučaju Valdhajm i ambivalentnoj politici jugoslovenskih vlasti: Alan Levy, *Nazi Hunter. The Wiesenthal File*, (London: Robinson 2002), 427–521.

strukturiranom debatom, formiranjem kompetentnih komisija, otvaranjem relevantnih arhiva, dijalogom, izvinjenjima, kompenzacijama.

Budući da je postajalo sve jasnije da je broj žrtava značajno manji no što je isprva procenjeno, otvorilo se pitanje njihovog identiteta, načina na koji su lišene života i ubica. Time je otvoren niz problematičnih pitanja. Ko održava previsoki broj? Ko ga smanjuje? Odgovori na ova pitanja su postali moćno sredstvo raspaljivanja mržnje u rastućim političkim tenzijama.²²

Makabristički karakter ovih debata nagoveštavao je najgore. Tako se sa jedne strane krnjila komunistička paradigma u proučavanju prošlosti, a sa druge se pomaljalo njena nacionalistička interpretacija. Ona se očitovala u sporovima oko ponovnog izdanja knjige Viktora Novaka *Magnum Crimen*, oko teze Vasilija Krestića o genezi genocida nad Srbima u Hrvatskoj, kao i u raspravi Ljuba Bobana i Milana Bulajića o razmerama i karakteru ratnih zločina.²³ Nacionalne martirologije su pothranjivanje predstavama o ekskluzivnosti žrtava sopstvenog etniciteta. Model se urušio, a njegove su krhotine predstavljale važan propagandni adut u novom ratu.²⁴ U procesu rastakanja Jugoslavije, naslednice su, koja brže, a koja sporije, pristupile temeljnom revidiranju prošlosti u skladu sa zahtevima novog nacionalističkog kreda. **Revizija pitanja broja i karaktera žrtava Drugog svetskog rata predstavljala je važan segment ovog prestrojavanja. Jasenovac i Blajburg, Zelengora i Kočevski rog postali su mistični simboli patnje čija je evokacija legitimisala novi talas nasilja, čak održavala fikciju o neumrlim**

i nesavladivim drevnim etničkim mržnjama. Ovakav je naboj trajno otežao proučavanje ovog segmenta jugoslovenske prošlosti.²⁵ Tako se ne bi moglo reći da nove poglede na žrtve Drugog svetskog rata karakteriše veća sklonost ka utvrđivanju činjenica. Čini se čak da su od socijalističkog modela nasledili fundamentalni nemar prema ljudskoj patnji i težnju ka njenoj instrumentalizaciji, odnosno iste one aspekte koji su ga i činili duboko pogrešnim.

Postjugoslovenski kontekst:

u potrazi za modelom

Iz analize propusta modela kojim je socijalistička Jugoslavija branila sećanje na Drugi svetski rat ne proizilaze samo tendencije koje su vodile novom ratu. Praćenjem sistematskog modelovanja kulture intenzivnog javnog sećanja na žrtve lišene mehanizma utvrđivanja činjenica postaju shvatljivije inače teško objašnjive razmere poricanja zločina iz devedesetih. Naime, ratovi u kojima je nestala socijalistička Jugoslavija vođeni su u specifičnom medijskom kontekstu. Eksplozija informacija, više nego njihovo odsustvo, pratila je razvoj ratnih operacija.²⁶ Vesti o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava zauzimale su veoma važno mesto u »medijskom frontu«. Propagandna aktivnost lokalnih medija je uspešno proturala retoriku mržnje i kvalifikovala sve navode o zločinima »svoje« strane »tuđom« propagandom.²⁷ Međutim, značajno prisustvo međunarodnog faktora

22 Tea Sindbaek, »Masakri i genocid počinjeni u Drugom svjetskom ratu i ponovno otkrivanje žrtava«, u: *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine*, (Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu 2006), 63–73. i Robert Hayden, »Recounting the Dead: The Re-definition of Wartime Massacres in Late and Post-Communist Yugoslavia«, u: Rubie Watson (prir.), *Memory, History, and Opposition Under State Socialism* (Santa Fe: School of American Research Press 1993)

23 O polemikama vezanim za broj i karakter žrtava u Drugom svetskom ratu u: Kosta Nikolić, *Prošlost bez istorije. Polemike u jugoslovenskoj historiografiji 1961–1991*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2003), 279–292, 304–316.

24 Krahom modela i njegovim političkim implikacijama bavi se Bette Denich, »Dismembering Yugoslavia: Nationalist Ideologies and the Symbolic Revival of Genocide«, *American Ethnologist*, Vol. 21, No. 2 (May 1994), 367–390.

25 Javna debata o zločinima Drugog svetskog rata i dalje je veoma rdavo strukturirana i vodi se u zapaljivoj atmosferi. Up. Đorđe Stanković, »Srpski medijski martirijum«, u: *Istorija i sećanje. Studije istorijske svesti*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije 2006), 112–137. Novija ozbiljna istraživanja popunjavaju važne praznine, ali je, po oceni njihovih autora, dosadašnjim odnosom prema podacima naneta ozbiljna šteta. Up. Zoran Janjetović, *Between Hitler and Tito. Disappearance of the Ethnic Germans from the Vojvodina*, (Belgrade 2005); Srdan Cvetković, *Između srpa i čekića. Komunistička represija u Srbiji 1944–1952* (Beograd: Institut za savremenu istoriju 2006). U pokušaju da ovakvu situaciju promeni, grupa javnih radnika, arhivista istoričara apelovala je na srpsku državu da otvaranjem relevantne arhivske građe omogućiti uvidu ove događaje. »Apel za otvaranje arhivskih fondova« u: *Istorija 20. veka*, 2, Beograd 2006.

26 Simptomatično, jedna od monografija koje se bave ovom problematikom naslovljena je »Ovoga puta smo znali«. Thomas Cushman and Stjepan Mestrovic (ed.), *This Time we Knew* (New York: New York University Press, 1996)

27 Medijska propagandna tehnika zaraćenih strana tema je priloga u: Mark Thompson (ed.), *Forging War in Serbia, Croatia, Bosnia and Hercegovina* (Luton: University of Luton Press, 1999)

činilo je jugoslovensku situaciju devedesetih izrazito nesličnom Drugom svetskom ratu. Barem od sredine 1992, strani mediji i organizacije posvećene zaštiti ljudskih prava su sa velikom hitnošću počele ukazivati na razmere kršenja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini.²⁸ Formiraju se komisije za utvrđivanje kršenja ljudskih prava, kao značajna podrška lokalnim nevladinim organizacijama koje su se bavile istim poslom.²⁹ A ipak je efekat ovih inicijativa u samom regionu bio više no ograničen, gušen krilaticom da su »zločini počinjeni na svim stranama«, što je i objašnjavano surovom logikom rata.³⁰ Ta se vrsta slepila ne može objasniti samo raspojasanim etnocentризmom, propagandnim ratom i generalnim svojstvom ljudi da nerado prihvataju činjenice koje su u neskladu sa njihovim željama i uverenjima.³¹ Neki od uzroka bi se mogli potražiti i u perpetuiranju i zanavljanju epistemološkog nihilizma i fundamentalne nebrige za žrtve, kako »tude« tako i »svoje«.

Negiranju međutim postoje granice. **Izveštaji o kršenjima ljudskih prava i ratnim zločinima različitih provenijencija po sebi su se, bez obzira na lokalne otpore, pretvorili u mehanizam zaštite javnog sećanja putem utvrđivanja činjenica. Presudan momenat u ovom pogledu svakako je predstavljalo osnivanje Međunarodnog krivičnog suda za zločine u bivšoj Jugoslaviji.**³² Istrage koje je sud započeo značile su da je mehanizam utvrđivanja sistematizovan, produbljen i dopunjen mehanizmom sudske aktivnosti. Sa širenjem aktivnosti Haškog tribunala, podizanjem novih optužnica i istragama koje su sezale sve više u

lancu komandne odgovornosti, a naposljetku i prvim presudama, oblikovao se model zaštite javnog sećanja koji je ojačan i političkom akcijom – podrškom Sjedinjenih Američkih Država i Evropske Unije. **Tribunal je stoga u svoja osnovna postignuća ugradio i odeljak naslovljen »Utvrdjivanje činjenica«, u kojem se između ostalog kaže da je »utvrđivanje činjenica van opravdane sumnje ključno u borbi protiv poricanja i u suprotstavljanju revizionističkim pokušajima.«**³³ I ovaj model, kao i svaki, pokazuje svoja ograničenja. Neka od njih su sistemska. Rukovođen selektivnošću koju nameću oskudni resursi i ogromnim brojem zločina koje bi bilo potrebno procesuirati, sud je prinuđen na redukovanje istražnog materijala za potrebe pojedinih postupaka. Vizura kroz koju krivično pravo gleda na prošlost neminovno je uska, a mehanizam sudske aktivnosti ne može kompenzovati mehanizam utvrđivanja činjenica. Očekivanja da će Haški tribunal automatizmom utvrđivanja činjenica i njihovom transparentnom prezentacijom izazvati katarzični efekat pokazala su se nerealnim. Druga ograničenja su specifična i odnose se na dinamiku interiorizacije rezultata rada Tribunala na prostoru bivše Jugoslavije. Naime, model stvaran izvana sreće se sa problemima recepcije, posebno ukoliko rezultati do kojih se dolazi ne pričaju uhu stanovništva i ugrožavaju ciljeve lokalnih političkih elita. Te su elite pritom, posebno u Srbiji i Hrvatskoj, prepoznale opasnost u stvorenom modelu, pa je tako Tribunal postao meta teških propagandnih napada, koji su ga, posebno u srpskoj javnosti, demonizovali do neprepoznatljivo-

28 Up. *War Crimes in Bosnia-Herzegovina* (Human Rights Watch 1992) i prikupljene reportaže Roja Gatmana iz Bosne: Roy Guttman, *A Witness to Genocide* (New York: Lisa Drew Books 1993)

29 Dve najveće međunarodne komisije, Međunarodna ekspertska komisija predvođena Šerifom Basijunijem i Komisija specijalnog izvišćioca predvođena Tadeušom Mazowieckim izradile su više svedočanstava o teškim zločinima: Up. *Fifth Periodic Report on the Situation of Human Rights in the Territory of the Former Yugoslavia* Submitted by Mr. Tadeusz Mazowiecki, Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, pursuant to paragraph 32 of Commission resolution 1993/7 of 23 February 1993, U.N. Doc. E/CN. 4/1994/47, at 25 (17 November 1993). <http://www.haverford.edu/relg/sells/reports/mazowiecki.html> (12.12.2006); *Final Report of the Commission of Experts*, S/1994/674 – 27 May 1994, <http://www.his.com/~twarrick/commxyu1.htm> (12.12.2006)

30 Paradoksalno, rad komisija nije razvejavao retoriku o ratu u kojem »zločine čine sve strane«, jer su lokalni mediji, pre svega srpski, posebno insistirali na ovom opštem mestu u njihovim izveštajima. Sličnu atmosferu moralne ekvivalentnosti pokušavali su da održe i strani pregovarači, posebno lord Owen, strahujući da bi isticanje broja i karaktera zločina otežalo doseganje mira. Up. David Owen, *Balkan Odyssey*, (Oxford: Indigo 1995), 83–85. Naravno, iskusni diplomata ne eksplicira ovaj problematični stav.

31 Klasična studija o različitim aspektima i nivoima poricanja zločina: Stanley Cohen, *States of Denial: Knowing about atrocities and suffering*, (London: Polity Press 2001).

32 O osnivanju suda: Rachel Kerr, *The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: an exercise in law, politics, and diplomacy* (Oxford: Oxford University Press, 2004); Richard J. Goldstone, *For humanity: reflections of a war crimes investigator*, (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2000), Michael Scharf, *Balkan justice: the story behind the first international war crimes trial since Nuremberg* (Durham, N.C.: Carolina Academic Press, 1997)

33 ICTY, Tribunal's Core Achievements, Establishing the Facts, <http://www.un.org/icty/glance-e/index.htm>

sti.³⁴ Lokalne elite ovom modelu istrajno pokušavaju parirati alternativnim modelima, negiranjem koje se meša sa ustupcima taktičkog karaktera – selektivnim priznanjima pojedinih zločina, stvaranju abortivnih komisija i praznim izvinjenjima. Tako se postjugoslovenska društva susreću sa izuzetno ozbiljnim problemom. Fragmentisana slika o konfliktu koju su do sada države naslednice uspele da iznedre ne ohrabruje, već više svedoči o samodovoljnosti dominantnih lokalnih modela. **Postoji opravdana bojazan da se na ovom polju istorijska lekcija nije naučila i da je tendencija ka održavanju modela koji sadrže otklon prema temeljnom utvrđivanju činjenica realnost. I komemorativni mehanizmi se primenjuju selektivno i tendenciozno.** Time je i javna debata osuđena na neuspeh, budući da stoji na fundamentalno pogrešnim osnovama. U takvoj atmosferi, iluzorno je i razmišljati o zakonodavnim mehanizmima kriminalizacije poricanja, o kojima danas debatuje Evropa. Zatvori bi bili puni.

Nazad ka utvrđivanju činjenica

Kojim putem onda ka održivom modelu zaštite javnog sećanja koji bi osujetio, ili barem marginalizovao poricanje zločina u bivšoj Jugoslaviji? Upravo u svetlu negativnog nasleđa modela socijalističke Jugoslavije jasno se vidi sva važnost projekata pobrojavanja i imenovanja žrtava, te rasvetljavanja okolnosti u kojima su trpele. Očito je da će se bez ovog veoma važnog mehanizma nastaviti racionalizacija zločina i njihova tendenciozna kontekstualizacija, kao i instrumentalizacija patnji žrtava. Međutim, zadatak koji je nakon Drugog svetskog rata na nezadovoljavajući način rešila jedna država sada je u rukama njenih do juče zaraćenih naslednica. Načini koje su one do sada birale da se ovom problemu posvete ne ohrabruju.

Tako mračnu sliku stanja u velikoj meri razvedravaju projekti koji dolaze iz nevladinog sektora, usmereni ka izgradnji modela centriranog oko utvrđivanja

činjenica. Dugogodišnja istraživačka aktivnost i rad na prikupljanju dokumenata i svedočanstava o kršenjima ljudskih prava u regionu rezultovala je saradnjom nevladinih organizacija koje na sistematski način prikupljaju informacije o kršenjima ljudskih prava na prostoru bivše Jugoslavije tokom devedesetih godina. Među njima se posebno ističu projekti Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva, Fonda za humanitarno pravo iz Beograda i Centra za suočavanje sa prošlošću – Dokumenta iz Zagreba, koji za cilj imaju stvaranje komplementarnih baza podataka o kršenjima ljudskih prava i ratnim zločinima tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji. Na sistemski utemeljen način, ove organizacije prikupljaju dokumenta različite provenijencije koja prolaze kroz temeljnu obradu. Iz njih se ekstrahuju informacije koje se na pregledan način unose u bazu. Baze sadrže pregledne, uporedive, detaljne i proverljive podatke o žrtvama, počinioćima, incidentima, kao i o sudskim procesima i dokumentima na kojima se unosi zasnivaju. Regionalni karakter procesa prikupljanja podataka i izgradnje baza posebno je naglašen dogovorom između Istraživačko-dokumentacionog centra i Fonda za humanitarno pravo iz aprila 2004, u kojem je postignuta saglasnost o razmeni prikupljenih podataka, izgradnji zajedničke metodologije u istraživanju i iskazana namera izgradnje kompatibilnih baza.³⁵ Vraćati se činjenici u doba postmoderne zvuči staromodno. U modi su narativi. Međutim, postmoderna se ne sme brkati sa tendencioznim pervertiranjem istine. Sasvim je tačno da dominantni intelektualni trendovi, sa dobrim razlozima, preispituju smislenost koncepta činjenice i istine. Čak ni najradikalniji postmodernisti nemaju za cilj da time narušavaju modele javnog sećanja. Ma koliko činjenice bile upitne, da bi se problematizovale moraju se najpre utvrditi. **Smislen i trajan vid borbe protiv poricanja zločina zasnovan je na njihovom dokumentovanju. Jedva da je potrebno naglašavati značaj ovih projekata u**

34 O sukobu između liberalne univerzalističke paradigme koju nudi međunarodno pravo i etnocentričnih ideologija piše Iavor Rangelov, »International law and Local Ideology in Serbia«, *Peace Review* 16/3, (September 2004) 331–337.

35 Istraživačko-dokumentacioni centar, *Protocol on regional cooperation for the purpose of investigation and documentation of the crimes of war in the post-Yugoslav countries*. www.idc.org.ba/protocol.html Rezultati ovih projekata se već vide. Preliminarni nalazi Istraživačko-dokumentacionog centra su opovrgli ishitrene i previsoke procene broja stradalih u Bosni i Hercegovini. Istraživačko-dokumentacioni centar, www.idc.org.ba/onama/intervju_nezavisnenovine.html (12.1.2007). S druge strane, baza podataka koju radi Fond za humanitarno pravo gotovo je završena u pogledu utvrđivanja broja žrtava na Kosovu od 1998. O potrebi regionalne strategije u objedinjavanju ovih inicijativa: Fond za humanitarno pravo, *Regionalni pristup u suočavanju sa prošlošću*, http://www.hlc.org.yu/srpski/Suočavanje_sa_prosloscu/Debate/index.php?file=1136.html (12.1.2007)

svetlu izgradnje modela zaštite javnog sećanja. Rad na utvrđivanju činjenica predstavlja potencijalnu veliku pomoć za aktuelne i buduće sudske procese za ratne zločine, koji su druga šansa za uspostavljanje održivog modela u borbi protiv poricanja zločina. Kredibilan, transparentan i pristupačan fond informacija o kršenjima ljudskih prava ima potencijal

da utiče na sva buduća istraživanja jugoslovenskog prostora tokom devedesetih, a time i na iniciranje javne debate u kojoj će poricanje zločina biti zamašno otežano. Otud i nada da će se postjugoslovenski modeli zaštite javnog sećanja centrirati oko mehanizma utvrđivanja činjenica i pokazati trajnijim od onog koji im je prethodio.